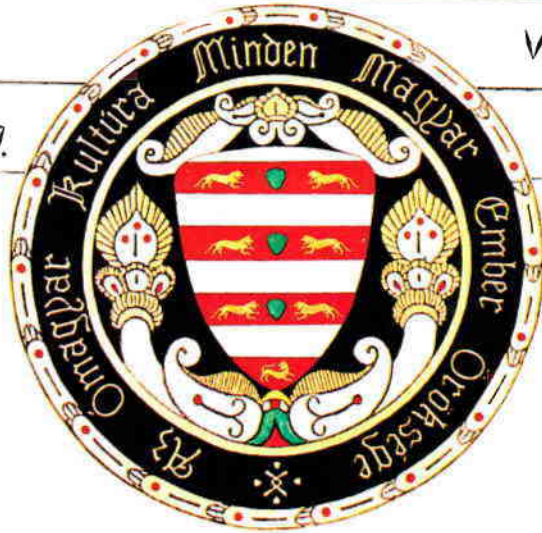

1994.

VIII. évfolyam

március 17.

1. szám

NAPJAINK

Az Országos
Magyar Kultúra Baráti Társaság
Értesítője

„...jó tudnunk, hogy a múlt megbecsülése és eredményeinek a jövő fejlődésébe való átvitele, nálunk későbbi keletű és még ma sem eléggé általános, pedig a hagyomány tisztelete nem kisebb tényezője a haladásnak mint maga a haladás ösztöne.

Hatása alól még legmerészebb támadói sem menekülhetnek.

„Az emberiség, úgy mondá egy bölcselkedő, kétféle emberből áll, élőkből és holtakból – a holtak számosabbak.”

E számos holtak üzennek nekünk maiaknak, akik elrohanunk örökségünk mellett, silányítjuk, züllesztjük, sivárítjuk azt a nyelvet melyet örökül kaptunk.” (Kölcsön!)

Horváth János irodalomtörténész

TARTALOM

HÍREINK

- Gyászolunk – elhunyt Benda Kálmán társaságunk elnöke *Bóta László* 3. oldal
– Nem búcsúszom – Emlékezem 5. oldal

VERSEK

- Halotti beszéd és könyörgés *Bóta László* 21. oldal
Az Úr 1994. esztendejében Benda Kálmán elnökünk emlékére és tiszteletére

VISSZATEKINTÉS (válogatás rendezvényeink előadásaiából)

- A magyar műveltség történeti útja Kelet és Nyugat határán *Benda Kálmán* 23. oldal
– A moldvai csángó magyarok története *Benda Kálmán* 28. oldal
– Történeti áttekintés – Együtt élő népek a Kárpát-medencében
c. televíziós sorozat bevezetője *Benda Kálmán* 33. oldal

INNEN-ONNAN (válogatás a hírlapokból) 36. oldal

OLVASTAM VALAHOL (irodalmi részletek)

- A nagyszentmiklósi kincsről *Benda Kálmán – László Gyula* 78. oldal
– A középkori magyar bányajogról *Benda Kálmán – Heckenast Gusztáv* 79. oldal

AGYMENÉS (ötletek, gondolatok, javaslatok...)

- Benda Kálmán Emlékérem 81. oldal

KÖNYVAJÁNLAT

- A tudomány szolgálatában – Benda Kálmán műveinek bibliográfiája 83. oldal

KIADVÁNYAINKRÓL 97. oldal

NAPJAINK 1994. VIII. évfolyam 1. szám

Kiadó:
Országos Ómagyar Kultúra Baráti Társaság
Levélcím: 1476 Budapest, pf. 152.
Telefon/fax: 331-6947
Felelős kiadó: Benda Kálmán
Felelős szerkesztő: Bóta László

ISSN: 1217-09-09

HÍREINK

Gyászolunk

Életének 81. esztendejében 1994. március 13-án tragikus hirtelenséggel elhunyt
Benda Kálmán, Társaságunk elnöke.

Élete és munkássága előtt tisztelgve, írásaiból, előadásaiból, a róla megjelent cikkekből állítottuk össze lapunkat.

Mindenekelőtt idézzük fel két közgyűlésünk, az 1989. november 12-i, és a Marci bácsi elnöklétével megtartott utolsó, 1993. november 20-i megnyitó beszédeit.

*Hölgyeim és Uraim!
Kedves Barátaim!*

Negyedik közgyűlésünkre gyűltünk össze, ebből három már beszámoló alkotó közgyűlés, az első a megalakulás volt.

Három éve, hogy baráti társaságunk működik és talán nem állok egyedül, ha azt mondom, hogy lassan kezdjük megtalálni önmagunkat, igazi feladatainkat és hivatásunkat.

Amikor a baráti társaság először ült össze, amikor elhatároztuk, hogy az ómagyar kultúrával foglalkozunk, annak értékeit, hagyományait igyekeztünk tudatosítani, úgy mondhatom, hogy Magyarországon – politikai viszonyait tekintve – még egy egészen más világ volt.

Egy egészen más világ és az utolsó években, sőt hónapokban a politikai kérdések kerültek előtérbe, azok a kérdések, hogy hogyan tudjuk kialakítani a magunk külön független demokratikus hagyományait, az állami és társadalmi életben. Vajon mindezt háttérbe szorította-e, fölöslegessé tette-e hogy mi mégis a magyar műveltségnek, a magyar öntudatnak, önmagunk magára találásának a kérdéseit műveljük továbbra is. Vajon nem egy olyan időpontban élünk-e, amikor ez mellékessé vált pillanatnyilag, átmenetileg sokkal fontosabb, sokkal jelentősebb és létünket befolyásoló kérdések mellett. Én azt hiszem nyugodtan mondhatjuk, hogy nem váltunk fölöslegessé. Dívatos mostanában különböző válságokról beszélni és ezek a válságok valóban meg is vannak. Válságban van gazdasági életünk, válságban van politikai rendszerünk, válságban van az emberi öntudatunk; én úgy érzem, hogy válságban van és nem találtuk meg teljesen mai napig még magyar mivoltunkat sem.

Arról folyik a vita, hogy Közép-Európához tartozunk-e, esetleg Kelet-Közép-Európához, vagy egész Európához. Ebben a vitában, amely öntudatunkat is meghatározza, azt hiszem komoly szavunk kell hogy legyen nekünk is azon a téren, hogy tudatosítsuk múltunkat, múltunk kulturális örökségét, amelyik már önmagában is megmutatja azt, hogy hova tartozunk, amelyik megmutatja azt, hogy mit értünk mi azon, hogy magyar: öntudatban, szellemiségben, kultúrában. Az elmúlt időben, szinte már két nemzedék is nagyon keveset hallott arról, hogy kultúrában, öntudatban mit jelentett és mit jelent magyarnak lenni. Keveset tanultak, nem egyszer amit tanultak, amit hallottak azt is eltorzítva, elferdítve kapták. Itt az ideje, hogy múltunknak a reális, igazi arcát, igazi értékeinket és hagyományainkat minél szélesebb rétegekben tudatosítsuk. Ami tilos volt, az mindig kitermeli a szélsőséges, romantikus tudománytalan ellenálláspontokat. És ez történt ebben az esetben is.

Miután nem volt szabad beszélni, nem volt lehetőség beszélni múltunk igazi értékeiről, arról, hogy hova tartozunk, mit hoztunk, mit alakítottunk ki, mindenféle szélsőséges vélemények kaptak lábra és meggyőződés szerint ezek legalább olyan kártékonyak és veszélyesek, mint hogyha nem beszélünk a dolgokról.

Azt hiszem tehát feladatunk, hivatásunk változatlanul fontos megismertetni népünk egészével múltunkat, kulturális örökségünket, romantika nélkül, úgy, ahogy az a valóságban volt. Nem tudja a jelent és a jövőt helyesen építeni az, aki nem látja a múltból mába vezető utat, aki nem tudja azt, hogy honnan jöttünk és mit hoztunk magunkkal, aki nem arra épít, ami történelmi valóság. A mi feladatunk ezt a történelmi valóságot, kulturális értékeinket megismertetni és egész gondolkodásunk, öntudatunk alapjává tenni.

Köszöntöm a megjelenteket és ezzel negyedik közgyűlésünket megnyitom.

*Köszöntöm a megjelenteket,
és VIII. közgyűlésünket ezzel
megnyitom.*

Hetedik éve áll fenn társaságunk, magam sem tudom egészen mégis miként jött ki, hogy nyolc közgyűlésünk volt és egy hároméves periódusnak is a végére jutottunk, úgyhogy tisztújítás is vár ránk ezen a közgyűlésen. Ebben az évben különösen fontos új területekre próbálkoztam bemerészkedni Társaságunk, erről főtitkárunk majd részletesen fog szólni. Tevékenységünk, tulajdonképpen nem váltunk tömegmozgalmá, ezt azt hiszem nem kell bizonygatnom, viszont úgy érzem, hogy az a feladat, amire elköteleztük magunkat, az fontos és azt sikerült is továbbvinnünk ebben az évben és az elmúlt években is. Én úgy érzem, hogy jelenlétünk a magyar társadalomban, azok a célok, amiket magunk elé tűztünk az induláskor, régi, nemzeti műveltségünk hagyományainak az ismeretése, terjesztése, fenntartása, ez változatlanul fontos és nagyobb erővel is lehetne ezt képviselni a magyar társadalomban, azt hiszem, hogy amit mi megtehettünk, azt megtettük, és talán a jövőben is meg fogjuk tudni tenni.

Nem kívánok hosszasan beszélni, programunkat röviden vázoló és utána egyetértéseket kérem hozzá.

Benda Kálmán szülei
(egyik gyermekük elvesztése után)

Benda Kálmán
egy éves korában

Benda Kálmán és testvérei
Márta és Judit

Cserkész táborban

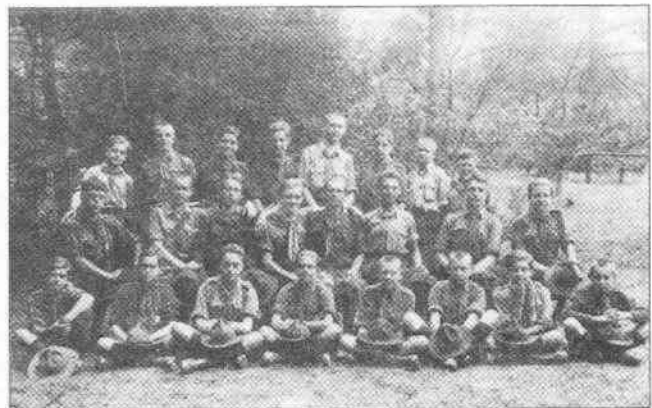
Vízicserkészek

Cserkész igazolványa

Zrínyi Miklós víziraj 1936-ban a Brassó
melletti Polanán az ottani román jamboreen

Cserkész táborban

„Nem búcsúzom” Emlékezem!

Alig pár hónapja, hogy elnökünket Benda Kálmánt, 1993. novemberében 80. születésnapján köszönthettük a közgyűlésünkön. Emlékszem, mily nagy öröm és megnyugvás volt számunkra, hogy újabb három esztendőre elvállalta társaságunk elnöki tisztét, amelyet megalakulásunk óta, immár nyolc éve töltött be folyamatosan.

Megdöbbenő ez a szomorú eset, hiszen Marci bácsi¹ munkabírása, kedélye, fizikai állapota – mondhatni – különlegesen számított ismerősei körében. Ahogy ő mondogatta, ha erről kérdezték: „*Virgoncnak számítok a kortársaim között.*” Nemrég, amikor társaságunk ügyes-bajos dolgairól beszélgettem vele, úgy búcsúzott: „*Most elmegyek előadásokat tartani Franciaországba, egy hétre. Miután hazaértem, a jövő héten elmegyünk Tökölre, megnézzük, hogy haladnak az ottani munkálatok. A hétvégén érkezem haza, az ünnepek alatt már itthon leszek, hívjál fel – majd becsukta sűrűn teleírt zsebnaptárát, és hozzátette: – Ha túl leszek ezen az előadássorozaton, utána már kevesebbet vállalom...*”

Visszatért Franciaországból, és Ferihegyen, a repülőtéren – úgy mondják, a gépének leszállása után, a mosdóhoz menet – összeesett és tüdőembólia következtében meghalt.

A magyar, az európai tudományos és közélet olyan ismert személyisége – egyik eminenciása – szenderült most nyugalomra, aki ha pihenni kényszerül a nyomában úr támad, akinek kutató, rendszerező, tudmányszervező, kiadó, népszerűsítő munkássága meghatározó, akinek véleményére az egyes szakkérdéseknél éppúgy odafigyeltek Párizsban, Bécsben, Berlinben vagy Rómában, mint Budapesten.

Nehéz a kényszerű búcsú, és az emlékek nyomán nehéz megemlékező szavakat találni különösen, ha közeli közelállótól kell elbúcsúzni.

Nyolc évvel ezelőtt, 1986-ban ismertem meg személyesen Benda Kálmánt, Marci bácsit, amikor a középkor magyar emlékeit a tudományos ismeretterjesztés módszereivel népszerűsítő feladatra alakuló társaságunk elnöki tisztére (a jelöltek egyikeként) felkérést tolmácsoltam a számára.

Marci bácsi a felkérést elhárította, majd harmadszori rábeszélésre, megkereséseimre elvállalta a tisztet. Miután elvállalta társaságunk elnöki tisztét, azt komolyan vette, és nemcsak formálisan, de ténylegesen be is töltötte nyolc éven át. Emlékszem, nem volt olyan országos találkozó, kirándulás vagy közgyűlés, ahol ne vett volna részt feleségével, Marika névvel együtt. Társaságunk képviselőiben mindig kész volt a jó ügyért személyesen vagy levélben fellépni, és frissen megalakult egyesületünk tevékenységének fenntartását és fennmaradását elősegíteni.

Rendelkezett azzal a képességgel, hogy könnyen tudott kapcsolatot létesíteni bárkivel, akár vezetőkkal, politikusokkal, hivatalnokokkal, portással vagy kalauzzal.

Sok más társadalmi, szakmai, tudományos szervezet, bizottság vezetőségi tisztét is ellátta, külföldön és belföldön egyaránt. Például 1988-tól a Magyar Népfőiskolai Társaság elnöke, a Magyar-Francia Történész Vegyes Bizottság magyar tagozatának elnöke, a Robespierre Társaság elnökségi tagja, és sorolhatnám. (A mellékelt kis összeállításban megkíséréltem összegyűjteni ezeket.)

Voltak, akik azt gondolták, hogy számára ez valami passzió, vagy esetleg hiúság. Talán egy sajátos titulusgyűjtögetési hajlam. Akik ismerték közelről, tudják, hogy ez nem így van, ez tévedés vagy irigység (?). Még csak nem is életének bizonyos mellőzött időszaka indokolta ezt.²

Rendelkezett azzal a valóban ritka képességgel, hogy össze tudta egyeztetni hivatását, a számtalan szervezetet és megbízatást. Amit hosszabb-rövidebb unszolásra elvállalt abban hitt, hitte, hogy szolgálhat vele, és lelkiismeretesen el is végezte a dolgát.

Nemegyszer ideiglenesen – átmenetileg – vállalt el egyes tisztségeket, hogy segítse a különféle szervezetek megalakulását, működését, mondván: „*Míg találunk egy alkalmasabbat.*”

Nem valamiféle hiúsági törekvésekből töltött be oly sok szervezetnél vezetői, vezetőségi tisztet, hanem mert szeretett, közkedvelt tudós, széles körben tájékozott közéleti férfiú lévén sok felkérést kapott és vagy nem tudott kitérni a számtalan felkérés elől, vagy a lelkiismerete nem engedte, hogy visszautasítsa a segítséget.

A lelkiismeretesség, a kitartó, következetes szorgalom és kötelességérzet, megfigyelhető tulajdonsága volt Benda Kálmánnak. Mondhatják, hogy elfogult vagyok hiszen nyolc év alatt, amíg – elsősorban társaságunk igazgatásában – a munkatársa lehettem bizonyos értelemben tanítómesterré vált a számomra,

- aki szinte észrevétlenül formálta értékrendemet,

- aki hatással volt az élet értelméről, az ember szerepéről, az egyénről, a nemzetről és az emberiségről kialakult elképzeléseimre.

A pusztá életútja is merő tanulság. Hányan vannak (pontosabban, mily kevesen vannak) közöttünk, akiknek az élete (nem) pusztán fogyasztásban, kocsiban, nyaralóban, pénzben, titulusban és más hiúságokban teljesedik ki.

Ő nem gyűjtögetett kocsit, nyaralót, vagyont, de felnevelte gyermekeit, ha kellett, harcolt a hazájáért a betolakodókkal szemben. Végezte a dolgát – jól végezte a dolgát, ezért is volt ismert és megbecsült. Szolgált másokat, szolgálta, amiben hitt, nem nézte, mit fizetnek érte. Kevesen tudják, hogy évekig fizetség nélkül igazgatta a Ráday Gyűjteményt is (és még sok más), legjobb tudása szerint.

- Türelmes volt (vallási értelemben is), megbecsülést, megértést lehetett tapasztalni nála más emberek, más nézetek iránt. A bosszúságokat, csalódásokat derűs nyugalommal viselte el. Mértéktartó (nem szalmaláng-, hanem szakadatlanul izzó, kitartó) hazaszeretetet, a másság tiszteletben tartását, mások meghallgatását, megértését, világos, egyszerű beszédet, elmélyült tárgyi ismeretet, szerénységet lehetett tőle tanulni.

Lássuk most már életútját, ami azaz formálta, aminek Marci bácsit ismerhettük és szerettük.³

A huszadik századot megrázó, szinte minden jelentős esemény szemtanúja, részese volt.

1913. november 27-én született Nagyváradon, apai ágon tiszaháti kálvinista kismemesi, anyai ágon jázsági katolikus családban. Édesapja Benda Gyula honvéd tiszt, később a budapesti Ludovikán a tereptan tanára; édesanyja Imrik Margit.

1. Marczinfalvi Benda Kálmán

2. Egyszer mesélte, hogy megválasztották egy helyi öregdiákegylet, vagy öregcserkészek elnökének (?) vagy ilyesmi, pedig életében talán egyszer járt abban a helységben amikor megállt a vonat és leszállt a várakozásnál az állomáson.

3. Glatz Ferenc mikrofonja előtt meséli el életútját 70. születésnapja után, melyet 75. születésnapján sugározhatott csak a Magyar Televízió. Részben ebből idézek részleteket, kiegészítve mindezt saját emlékeimmel is.

Az Eötvös Kollégium épülete

*Lónyai gimnazistaként
a középiskolai földrajz
tanulmányi verseny
megnyerése után*

Az Eötvös Kollégium könyvtára

Az Eötvös Kollégium belső csarnoka

Eötvös kollégistaként egy kiránduláson

Párizsban folytatta tanulmányait

Szekfű Gyula

*Eötvös kollégiumi szobatársak
Maksai Ferenc, Kosáry Domonkos,
Tóth András*

Berlin 1935 június - augusztus

Kiránduláson Franciaországban

Gyermekként éli át az első világháborút, Magyarország megszállását és szétszaggatását a szomszédos népek által, a repatriálást (a kitelepítettséget, a vagon és szükséglakást), majd mindennek törvényesítését, az úgynevezett Párizs környéki trianoni békében. Ifjúként látja a Horthy-korszak kialakulását és megszilárdulását.

Református vallású volt, amely számára többet jelentett, mint egyszerű felekezet. Ez hitvallást, világnézetet formált benne, amely jellemét puritánna és világnézetét egyfelől protestánsá tette.⁴

A Lónyay Református Gimnáziumban tesz érettségi vizsgát 1932-ben. Az iskola hagyományairól így emlékezik:

„Feltétlenül jelentett egy világnézeti közösséget, a világ bizonyos dolgaiban való azonos eligazodást. Nem nevezném semmi esetre sem felekezetinek. Volt felekezeti jellege ennek az iskolának, ez azonban nem dogmatikai síkon nyilvánult meg.

Miért voltunk mi büszkék arra, hogy mi reformátusok vagyunk, és mi volt az amit az iskola is mint református hagyományt tanított nekünk?

Az, hogy a magyar szabadságharcnak a nemzeti mozgalmi az egész Habsburg-korszakon át mindig reformátusoknak a vezetése alatt alakultak ki, a szabadságharcok, a parasztmozgalmak, mindaz ami a nemzeti léttel kapcsolatos. Azt mondhatnám, hogy a mi kálvinizmusunk amit a Lónyay utcai iskolában kaptunk az ebben az értelemben egy történelmi kálvinizmus volt. Ez egyúttal azt is jelentette, amit tanáraink nagyon sokszor hangsúlyoztak, hogy hűség a néphez, ahhoz a néphez amelyiket – így mondták nekünk – az ellenreformáció óta a bécsi Habsburg-uralom mindig elnyomott, amelyik nem tudta saját erejét kifejteni és megtalálni, és ha célt állítottak elének (ahogy állítottak), akkor az az volt, hogy ti akik iskolát végeztek, akik majd az országban valamilyen fokon mégis vezető szerepet fogtok játszani, nektek kötelességetek, hogy ezt a népet valahogy a felszínre hozzátok és ennek emberi sorsot adjatok. Tulajdonképpen az egész népi mozgalomnak ezek a protestáns hagyományok is erősen gyökeréül szolgáltak.

Az, hogy az iskolát a református egyház tartotta fenn, nem jelentette azt, hogy ide csak reformátusok járnak. Én is végig olyan osztályba jártam, hogy a diáktársaimnak jelentős része más vallás-felekezetből volt. Katolikusok, evangélikusok, egy-két unitárius, és feltűnően nagy számban voltak zsidók a pesti, már értelmiségi zsidó családoknak a gyermekeiből. Soha közöttünk ebben a vonatkozásban ellentétek, viták nem voltak, de nemcsak közöttünk az osztályban, hanem az iskolavezetés sem tett soha semmilyen megkülönböztetést. Amikor eljött a hittanóra, hetenként kétszer, akkor ki-ki ment a maga felekezetének az órájára, mert mondanom sem kell, a katolikus páter vagy a zsidó rabbi ugyanúgy tagja volt a tanári testületnek, és bent, az iskolában tartották ezeket a hittanórákat.”

A református-katolikus történelemszemlélet különbözőségeiről az iskolai történelemoktatásban, ezek kizárólagosságra törő egyoldalúságáról felvetett véleményekről így nyilatkozott:⁵

„Ebben feltétlenül volt valami igazság:

Ennek a történelemszemléletnek a középpontjában elsősorban a Habsburg ellenes hagyományok álltak, a magyar kultúrának, hogy így mondjuk, a protestáns vonulata, de szó sincsen arról, hogy ugyanakkor ez elzárt volna bennünket más szemlélet, más irányok, ha úgy tetszik mondjuk egy nyugati katolikus szemléletű történetírás megértése elől.

Ma talán kicsit furcsán hangzik ha azt mondom, hogy protestáns szemlélet, katolikus szemlélet. Ez még abban az időben feltétlenül

megvolt, és volt egy protestáns és volt egy katolikus nevelés. A mi generációnkban ez már nem ütközött annyira ki, de az apáink vagy nagyapáink nemzedékében három mondat után meg lehetett mondani, hogy az illető a piaristáknál végzett, vagy a debreceni református kollégiumban. Más volt az emberi megjelenés, más volt néha talán még a mondatok megfogalmazása is. Volt egy ilyen jellege, amit a nevelés tudatosított is. Azt mondhatnám tehát, hogy mi egy protestáns sőt református nevelést kaptunk. De nyitottak voltunk minden irányban és én emlékezem arra, hogy felsőbb gimnazista korunkban már tudatosan jártunk éppen olyan körökbe előadásokat hallgatni, éppen olyan társaságokba gondolatainkat kicserélni, amelyek viszont már egy ellentétes, tehát nem tiszaháti protestáns szemléletben nézték a múltat. Valóban már 16–18 éves korunkban élt bennünk egy olyan gondolat hogy azért egy kicsit egyoldalúan tanítják és nézetik velünk ezt a magyar múltat, de nem vitás az, hogy ebben nőttünk fel és ez adta meg az alapot nekünk.”

Diákévei alatt, mint akkoriban sokan, tevékenyen részt vett a cserkészletben. Az itt szerzett tapasztalatok és ismeretek maradandó emléket jelentettek számára.⁶

„Előttem a cserkészlet, ahogy visszagondolok, sohasem mint valamilyen politikai jellegű mozgalom jelenik meg, ezt mi nem éreztük, és én állítom, hogy ilyen nem is volt.

Természetes, minden társadalmi mozgalom és intézmény azért a maga korának a gyermeke. Azt mondhatom, hogy az én nevelésemben és nevelkedésemben rendkívül szerencsésen egészítette ki egymást a család, az iskola és a cserkészlet. Nem volt soha szó arról, hogy bármelyik a másiknak ellentmondott volna, hogy egymással szembenálló ideákat állított volna elének vagy élém.

...Miben állt a cserkészlet jelentősége számunkra? Én azt mondanám, hogy elsősorban abban, hogy ránevelt bennünket a közösségi életre. 12 éves korunk óta, amikor cserkészek voltunk, itt tanultuk meg elsősorban azt, hogy az ember saját érdekeit mindig alá kell rendelnie egy kisebb vagy egy nagyobb közösségnek, azonkívül igen nagy önállóságra nevelt bennünket.

...Igen nagy önállóságra, fegyelemre, és ugyanakkor felelősségtudatra nevelt bennünket. Ehhez járult azután hogy miután az egész életet magunk rendeztük be és magunk éltük odáig, hogy főztünk magunknak, a sátrat magunk rendeztük be, bizonyos ügyességet is adtak.

...Aztán később nagyon sokat voltunk együtt más csapatokkal is, mert a miénk az egy iskolai csapat volt. Más iskoláknak ugyanígy megvoltak a maguk cserkészcsapatai, de voltak tanonccsapatok, a csepeli munkásgyerekeknek híres 13. sz. ezermester csapata. Ezekkel együtt táborozva azt mondhatjuk, hogy szinte az ország egész társadalmával valamilyen vonatkozásban a magam korosztályán belül összekerültem és ez nyilván nem maradhatott nyom nélkül sem az én, sem a többiek fejlődésében.”

A gimnázium után a Pázmány Péter Tudományegyetemen és az Eötvös Kollégiumban tanul történelem-földrajz szakon. Ebben az időben az egyetem bölcsészkarán különösen színvonalas tanári testület képezi a történészeket.

Benda Kálmán legkedvesebb tanárai: Szekfű Gyula (aki az úgynevezett katolikus, Habsburg szemléletű történetírás vezéralakja a harmincas években), Mályusz Elemér, Hajnal István, Domanovszky Sándor és Szentpéteri Imre...

Tanáiról, az egyetemről így emlékezik:

„Az egyetemre menve Szekfű tanítvány voltam. Ez hogy így mondom, volt gimnáziumi tanárainknak a megértését nem váltotta ki, sőt kifejezetten rosszalatták, Szekfű tudniillik nemcsak egy ellen-

4. Talán mások is emlékeznek, amikor egy katolikus plébános az egyik országos találkozáson során, Mátraverebélyen lelkendezve ismerte fel benne rég nem látott, kedves ismerősét, vagy amikor huncutkodva anekdotázott, úgymond, „a derek kálvinisták” butaságairól vagy a püspökök gyarlóságáról a református egyházban éppen úgy, mint a katolikusoknál.

5. G. F.: A református társadalommal, pontosabban a református neveléssel szemben gyakran elhangzott már korábban is, azután ma történeti értékelésben is, hogy a történelmünket éppen ezen Habsburg ellenes hagyományok láncolatára felfűzve, kissé leszűkítette a nemzeti történelemnek a menetét és elhanyagolta a nemzeti történelemnek ezen kívül eső erőinek a bemutatását. Mint történész, ma immáron több mint öt évtized után visszatekintve hogyan látod ezt?

6. G. F.: Hogy látod ma visszatekintve fiatalkorodra a cserkészletnek a szerepét? Azt a politikai, ideológiai szerepet látod elsősorban, amit nálunk a történetirodalom gyakran hangoztat, amelyik a reakciós nevelési rendszer szerves részeként tekint a cserkészletre? Azt a cserkészletet látod ebben, amelyiknek a népszerű mozgalom kibontakozásában generációkat nevelve jelentősége volt? Vagy azt, ami egyszerűen önállóságra szoktatta-nevelte a tizenvalahány éves fiatalokat?

*Ebédelt egy paraszt család a 30-as években
A nagymama Hevesivány tanyáján
gazdálkodó bérlő család.*

*Egy falukutató útján készített felvétel
a Nagy-Hortobágyon 1934.*

*Benda Kálmán
szolnoki tanyájukon parádés
kocsis ruhában*

Szolnoki tanyájukon mint betyár

Csendélet a hevesiványi tanya kamrájában

Naplemente valahol a Zagyva partján

*Ebédeltnek az aratók
Angyalháza pusztán 1934-ben*

tétes történetfelfogást képviselt az ő szemükben, hanem bizonyos fokig olyan történetfelfogást, amelyik káros és elvetendő.

Ami most már Szekfűvel való ilyen értelmű viszonyomat illeti: kétségtelen az, hogy bizonyos dolgokban sohasem tudtam őt megérteni, nem tudott meggyőzni és ezt ő is tudta, és én sem titkoltam. Nem tudtam soha azzal egyetérteni, hogy a magyar történelem csúcspontja a XVIII. századi Regnum Marianumnak az ideje, amikor a katolikus egyház kiteljesedik Magyarországon. Ezt a mi tankönyvünkben a nemzetietlen kornak tanították, amikor Bécsnek a hatalma eluralkodott egész Magyarországon és a nemzeti mozgalmak, maga a magyarság is háttérbe szorult egy idegen uralom mögött.

Közöttünk tehát voltak ilyen ellentétek, hogy úgy mondjam azonban Szekfű Gyula ezt sohasem érezte. Ő tisztelte ilyen szempontból másoknak a véleményét és elfogadott tanítványának. Soha egy pillanatig nem éreztem azt, amiatt hogy nem mindenben értünk egyet, hogy közöttünk vannak véleménykülönbségek, ebből nekem valamilyen hátrányom lett volna. Ugyanakkor meg kell mondanom, hogyha valakitől történeti kutatásban, történetiszemléletben sokat tanultam, az Szekfű Gyula volt.

A sorrend az volt: az egyetemre bekerülő első éves középkori történelemmel kezdte, így először Mályuszhoz jártunk mindannyian, aki rettegett volt szigorúságáról, nagyon sokat kívánt. Bevallom, nem egyszer félve mentünk az órára, hogy vajon mit fog szólni, mert nem készültünk el eléggé arra a szemináriumi gyakorlatra.

...Nagyon megkívánta az anyagot. Nem volt közvetlen professzor, távolságot tartott, de ha valaki tanult és tudott, azt méltányolta. Ekkor bontakozott ki a Mályusz Elemér által vezetett népiségtörténeti kutatás, amelyikben én ha közvetlenül nem is vettem részt, de ismertem, és mindnyájan nagyon méltányoltuk.

Ennek a lényege az volt, hogy végre ne csak a politikai, katonai eseményeket nézzük a történelemben, hanem vizsgáljuk meg azt, hogy elmúlt évszázadokban milyen nép élt egy-egy megyében, egy-egy történeti tájban, hogyan alakult ennek a népnek elsősorban nemzetiségi-etnikai vonatkozásban a sorsa. Éppen ezért főként azokat a területeket vizsgálta Mályusz Elemér, amelyek a magyar területnek a perifériáján már nemzetiségi lakossággal rendelkeztek, a középkortól kezdve egész az újkor elejéig. Ezek a kutatások általában azt mutatták, hogyan szorult vissza főként a török hódoltság következtében számos vidéken a magyar lakosság és hogyan váltak korábban nemegyszer színmagyar területek vegyes nemzetiségűvé.

Hajnal István nagy szerettük, bár nem egészen értettük. Hajnal, azt mondhatjuk a maga társadalomszemléletében talán legelől járt az akkori Pázmány Péter Tudományi Egyetemen. A nyugati legfrissebb társadalomtörténeti eszméket hozta és adta elő nekiünk. Ótől tudtuk meg azt, hogy a társadalmon belül, akár mondjuk az értelmiségen, az uralkodó osztály oly egységesnek látszó kategóriáján belül, milyen rétegek vannak, azok hogy fordulnak egymással szembe, miben egészítik ki egymást. Ezt Hajnaltól tanultuk meg.

Domanovszky Sándortól viszont a gazdasági szemléletet kaptuk. A gazdasági alapokra irányította a figyelmet, olyan, korábban szinte nem ismert témákra: hogyan gazdálkodott egy nagybirtok, hogyan gazdálkodott egy középbirtok. Milyen volt egy városnak a gazdasági élete. Valóban én is azt hiszem nagyon szerencsések voltunk, mert minden irányból kaptunk képzést.

Ehhez járult hozzá Szentpéteri Imre, aki megtanította azt, amit sajnos a későbbi idők történéseinek elfelejtettek megtanítani, hogy kell elolvasni egy Árpádkori oklevelet, hogy kell egy középkori vagy egy újkor eleji iratot mérlegelni, megkritizálni, mi az a forráskritika? Ezt mi Szentpéteritől tanultuk meg elsősorban."

Egyetemi évei alatt a híres Eötvös Kollégiumban lakott és tanult. Kollégiumi életéről így mesélt:⁷

„Az Eötvös Kollégiumba kemény felvétellel választották ki azt aki bekerült, de mi sohasem éreztük azt, hogy itt elitelt képeznek, és hogy mi most elitelt alkotunk. Az Eötvös Kollégiumban nagyon megkívánták a munkát. Becsülete csak annak volt aki dolgozott és aki jól vizsgázott. Ehhez viszont minden lehetőséget megadtak. Nemcsak azáltal, hogy nekiünk az egyetemen kívül a kollégiumban is voltak óráink, szakóráink, nekem mint történelem-földrajz szakosnak történelemből és földrajzból, ahol nem előadtak, hanem közös munkában, szemináriumi gyakorlatban képeztek bennünket, adták a feladatokat, amire el kellett óráról órára készülni... bizony elég sokat. Úgy, hogy néha fél éjszakákon át tanultunk és készültünk erre, persze ott állt a nagy könyvtár, egy nagyon szépen felszerelt szakkönyvtár, amelyikben este tízig teljesen szabadon lehetett dolgozni, azt a szakkönyvet vettük le, amelyiket akartuk, és úgy dolgoztunk, ahogyan a legjobban be tudtuk osztani.

Négyen laktunk két szobában, volt egy hálószobánk és egy dolgozószobánk. Mindenkinek külön íróasztallal. Vegyesen voltunk évfolyamokat tekintve, de általában ugyanarról a szakról. A legidősebb volt a családapa, ez rendszerint már negyedéves volt, azután volt, kollégiumi nyelven a családanya, ő az évfolyamban időben utána következő, és azután, hát voltak a gólyák, mert hiszen a második év végéig, az alapvizsgáig mindenki csak gólya volt, akkor lépett elő tanár úrrá.

...Ami a közösségi szellemet illeti, nem zárt el senkit semmitől. Nem nevelt bennünket arra, hogy különbnek érezzük magunkat, dolgozni kellett, felelősséget kellett vállalnunk. Aki nem dolgozott és nem produkált, azt menthetetlenül kizárták az Eötvös Kollégiumból. Községi szellem volt, amit igen széles diákönkormányzat képviselt és jellemzett. Volt diák elnökünk és belső ügyeinket ez a diák elnök szabályozta. Ez kiterjedt a kollégiumi élet egész területére.

...A kollégiumi elnök szabályozta most már azt, hogy az étkezéstől kezdve a szórakozásig (hiszen mi bálákat rendeztünk, színielőadásokat tartottunk), ezek hogyan alakuljanak. Ha szükség volt rá, ő volt az aki megfegyelmezte a közösség ellen renitenskedőket. Az igazgató csak akkor szólt bele a dolgokba, ha úgy látta, hogy valami esetleg már túlzásba megy és itt most már közbe kell lépnie. A kollégiumban – nagyon érdekes – a bajtársi egyesületek, amelyek akkor az egész egyetemi életben eluralkodtak, nem tudtak gyökeret fogni. Visszaemlékezve négy és fél, majd öt éves kollégiumi pályafutásomra én egy-két bajtársi egyesületi tagot tudok.

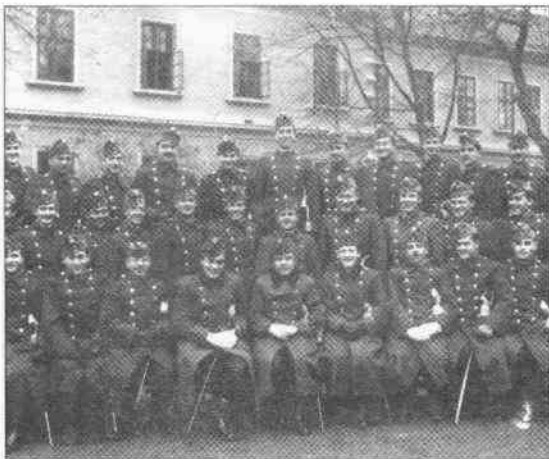
...Nem méltányolta a kollégium ezeket a politikai jellegű tömörüléseket.

Tanulni kellett ami azonban nem jelentette azt, hogy ne vettünk volna részt, hogy így mondjam a közéletben. Mi ott voltunk mindig a Szabó Dezső előadásokon, ott voltunk a falukutatóknak az előadásain, ha kellett elmentünk kiabálni, hogy miért akarják becsukni Féjja Gézát, vagy miért indítanak pert Kovács Imre ellen. Elég, ha megemlítem a kollégium légkörére azt, hogy az Eötvös Kollégiumban volt az a diák – kommunista megmozdulás, amelyik egy kicsit meg is rázta az egész egyetemet és, hogy azután nagy számban kerültek 1945 után Eötvös kollégisták a magyar művelődési, sőt még az általános politikai életnek az élvonalába is, amikor a társadalom átalakult."⁸

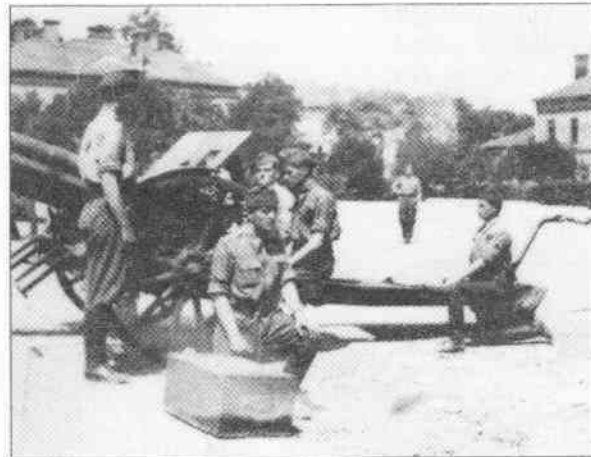
Az egyetem befejezése után ösztöndíjasként több európai városban is megfordult. Hosszabb időt töltött Párizsban, a Sorbonne-on. Párizs, a Sorbonne, a francia kultúra igen erős hatást gyakorolt Benda Kálmán világnézetére, jellemére, gondolkodására. Szoros kapcsolata a francia kulturális, tuda-

7. G. F.: A magyar történelemtanári generációk közül a legszínvonalasabbakat képezték ki szakmailag ekkor a Pázmány Péter Tudományi Egyetemen, amelyek a magyar történelemtanításnak későbbi évtizedekben, értem alatta az ötvenes-hatvanas éveket is, végeredményben az alapja lett és alapja volt. A fényképek között igen sokat találunk a híres elitképzőként ismert Eötvös Kollégiumról. Elit képzés, tanárképzés, közösségi nevelés, elefántcsont-torony szellem, mi volt jellemző az Eötvös Kollégiumra?

8. G. F.: Mondhatnánk talán azt, hogy az Eötvös Kollégium adott egy olyan alapot a magyar értelmiségivé készülőknek, amelyek segítségével az 1920-as évektől már Magyarországnak egy tudományos, kulturális szinte külképviseleti rendszere épült ki a világban, ami 1918 előtt hiányzott? Te magad is az egyetem befejezése után több helyen voltál külföldön ösztöndíjjal.

Évfolyamelsőként végez
az M. Kir. I. HDT fogatolt tüzéreképző tanfolyamon
1939-ben

Bemérő kiképzést kapott.
Felvétel az iskolában egy gyakorlaton

Sorozáson

Fogatolt tüzér hadoszlop
az erdélyi bevonuláson

A fogatolt tüzérek erdélyi
bevonulása 1940. szeptemberében

Ágyúvontatás egy torlaszon keresztül,
a Bácskában

Tüzérek átkelése egy gázlón
Bácskában 1941-ben

Hadgyakorlaton a tüzérek Bocsárlapujtón

Bemérőként gyakorlaton

mányos étellel soha nem szűnt meg, mintegy tiszteletbeli, önkéntes kulturális diplomataként tevékenykedett.⁹

„Az Eötvös Kollégium valóban tudatosan arra törekedett, hogy a kollégisták az egyetemi tanulmányaikat befejezve azt külföldi tanulmányokkal egészítsék ki. Így jutottam én is ki Bécsbe, azután voltam Berlinben majd pedig hosszabb időt töltöttem Párizsban. Párizs és a francia kultúra.

Az Eötvös Kollégiumot már Eötvös Lóránd amikor létrehozta a múlt század végén, a francia École Normal Supérieure, tehát egy felsőbb tanárképző iskolát tekintett mintául, és az Eötvös Kollégium mindvégig igen erősen francia orientációjú volt.

A magyar közéletben akkor és értelmiségi körökben főként, volt egy olyan álláspont:

- mi a németek mellett álltunk az első világháborúban
- a mi kultúránk az részben német emléken nevelkedett
- európaiságunkat azt a németektől Bécsen keresztül kaptuk.

Az Eötvös Kollégium ennek teljes negációja volt.

Emlékszem rá, amikor én kikerültem Párizsba, hogy számomra de mindnyájunk számára milyen óriási dolog volt az, hogy most nem Közép-Európából és nem is német szemmel hanem nyugatról és francia szemmel látjuk a világot és ismerjük meg annak problémáit.

Az hogy az Eötvös Kollégium bennünket Franciaország felé irányított, a francia kultúrában nevelt, ez önkéntelenül is magával hozta azt, hogy az akkori magyarországi kultúrpolitikával hogy így mondjam, akaratlanul is mindnyájan szembenálltunk. Valami mást akartunk, és ebben a másban benne volt a francia közéletnek a nyitottsága, a demokratizmusa. Benne volt az, hogy másképp nézi a világnak a problémáit. Én úgy érzem, hogy az Eötvös Kollégiumnak talán ez volt a legfőbb jellemzője, hogy a német orientált ságú magyar kulturális életből bennünket a francia felé irányított.”

Párizsban egyik barátja bemutatta Habsburg Ottónak (miként hazafelé baktatva a Ráday utcán mesélte).

„Kellemesen elbeszélgettünk, sok dologban hasonlóan gondolkodtunk. A beszélgetés során nyíltan megmondtam Habsburg Ottónak, hogy nem a hagyományosnak mondott magyar lázadó szellemiség vagy a református neveltetésem miatt, hanem azért nem szimpatizálhatok a Habsburg dinasztikus törekvésekkel, mert a Habsburgok természetes politikai szövetségesei az egyházi és világi nagybirtokosok, melyek külön-külön lehet, hogy derék emberek, de mint érdekcsoport az ország társadalmi fejlődésének gátló tényezői. Bármely szimpatikus nézeteket is vall, de ezektől a szövetségeseiktől és érdekeik érvényesülésétől a Habsburg dinasztia nem tudja függetleníteni magát.”

Hogyan fogadta ezt Habsburg Ottó – kérdeztem meglepetten.

„Nem tiltakozott, elismerte ez bizony fennáll.”

1939 késő nyarán jött haza Párizsból. Az ország a bécsi döntésnek lázában égett, terület-visszatérés, 1938-ban visszacsatolták a Felvidék egy részét.

Az 1900-as évektől, de különösen a 30-as évek végén a 40-es évektől a társadalmi szociális gondok és ellentmondások szerte a világban így Európában is fokozottan kerültek a felszínre, elodázásuk, megoldatlanságuk, javításuk halaszthatatlanná vált. Az egyetemi tanulmányait befejező, külföldi tapasztalatokkal gazdagodva hazatérő fiatal értelmiségit, Benda Kálmánt is foglalkoztatja ez a kérdés, mint az ország és népe fejlődésének és kibontakozásának egyik akadályát.

Kevesen tudják, hogy mint történelem-földrajz szakos, egyik kezdeményezője és kivitelezője volt a híres – nagy vihart kavart – Táj és Népkutató Kiállításnak.¹⁰

„Ezt a problémát azt mondhatom, hogy az én nemzedékem különösen erősen érezte és látta.

...A hivatalos propaganda azt mondta: minden bajnak az oka, hogy Magyarországot megcsönkítették, területileg lényegesen kisebb térre szorították és minden baj megoldódik, ha a területi revízióval visszakapjuk az elvesztett területeknek legalább egy részét. Mintegy ez ellen volt tiltakozás az, hogy létrejött a Táj és Népkutató Központ, amelyeknek valóban három professzor volt az eszmei irányítója.

- Magyary Zoltán a közigazgatás tudomány professzora,
- Teleki Pál a földrajz professzora – akkor éppen kultuszminiszter is,
- Gyórfy István a néprajznak a professzora.

Nem is a professzorokban, hanem bennünk a tanítványokban ébredt az a gondolat, hogy most amikor mindent a revízióra igyekeznek fordítani, a figyelmet arra irányítják, meg kell mutatni a belső szociális problémákat.

Ekkor jött létre az a Táj és Népkutató Kiállítás, amelyik nagybirtok térképeivel a nagybirtoknak a gyűrűjében fuldokló magyar parasztságnak a sorsán keresztül a nagyipar által elnyomott magyar ipari, kereskedelmi törekvéseknek a lehetetlenségére mutatott rá és amelyik kiállítást tudjuk – azután, miután a parlamentben a képviselőházban nyíltan felszóltak ellene – maga Teleki Pál kellett, hogy bezárasson 1939. decemberében.

A Ráday utcában hazafelé sétálva Marci bácsi mesélte, hogy jelen volt mikor Teleki Pál a parlamenti nyomás hatására közvetlen a bezárás előtt, a követelések nyomására a kiállításon tablóról-tablóra menve miként tépelődött, vívódott hangosan a vádak (pl. hogy ő is gróf és hasonlók) a miniszteri, politikusi énje, világnézete és lelkiismerete közt – a tablókön a leplezetlen tényeket látva. „Ha grófokra akartok lőni, odaálllok közéjük az első sorba.” – mondotta.

„Nagyon jól emlékszem – meséli Marci bácsi – ez a kérdés, a föld-reform, a demokratizálódás, állandó beszédtema volt a kollégiumban, a szobában is (szobatársai: Kosáry Domonkos, Maksay Ferenc, Tóth András) a közvetlen kisebb társaságban és a nagyobb közösségekben is, és napról napra újra és újra visszatértünk ehhez, mert csak ebben láttuk a megmenekedésnek az útját.

Amikor a Táj és Népkutató Kiállítást hatalmi szóval bezárták, a munka azért elsősorban Magyary Zoltánnak a Közigazgatás-tudományi Intézetében tovább folyt. Magyary a komáromi járásban mintajárás rendezett be, kísérleti telepekkel.

Vagyis: kikísérletezték, hol milyen műtrágyával mit érdemes termelni, milyen szövetkezeteket lehetne alakítani és ezeket a szövetkezeteket és az egész irányítást a falvakban hogyan lehetne arra felkészült parasztemberekre bízni.

Ekkor merült föl, hogy népfőiskolán kell a legtehetségebbeket kiképezni. Ennek a népfőiskolának, amelyik, hadd tegyem hozzá az akkori Magyarországon az egyetlen nem egyházi népfőiskola volt, ennek én voltam a vezetője 3 éven keresztül. A megye különböző falvaiból, minden társadalmi rétegből, minden nemzetiségből és minden felekezetből válogattunk ki és hívtunk be a népfőiskolára tanulókat. Akik mind katonaviselt emberek voltak, tehát 20–28 év közöttiek és a képzés az egyszerre volt szakmai és hogy úgy mondjam kulturális, világnézeti is.”

Együtt lakott a népfőiskolásokkal, magyar történelmet, szociológiát tanított. Felelős volt az iskola rendjéért és közösségi életéért. A népfőiskola sikeresen működött.

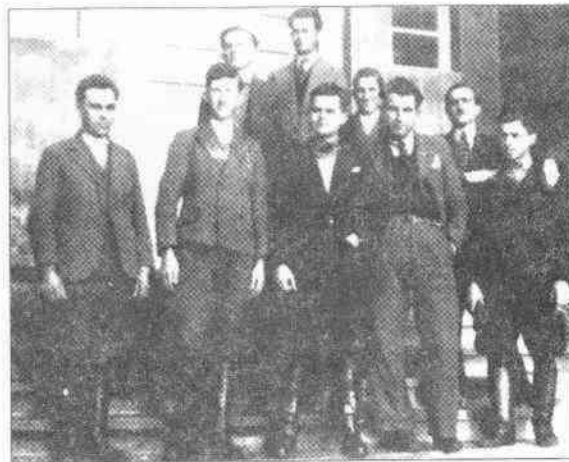
„1944-ben hatalmi szóval felülről ezt is bezárták, mondván, az államrend ellen lázít. Jellemző, hogy 1945 után és főleg azokban az években, amikor a közös gazdálkodás kialakítása megindult, a volt népfőiskolások közül, nem egy került a falusi élet vezető pozíciójába.”

9. Mikor Miterrand elnök feleségével (talán 1990-ben?) Budapestre látogatott, néhány magyar közéleti személyiséget láttak vendégül reggelire. Ekkor történt, hogy az elnök felesége arról érdeklődött, hogy Romániába mikor és miért költözött olyan sok magyar. Marci bácsi dióhéjban elmondta Magyarországot, Erdélyt és Románia kapcsolatát, amin a hölgy igen elcsodálkozott. Ő nem így hallotta.

10. G.F.: Az 1930-as évek Európájának igazi nagy kérdése a szociális, a társadalmi kérdések. Ismeretes az a közönség előtt és mindenki előtt, hogy Magyarországon mindenekelőtt a népies íróknak a hatására szintén a szociális kérdés, elsősorban a parasztkérdés a társadalom széles nyilvánossága elé került. Kevesebb ismeretes azonban az, hogy a kormányzat is igyekezett egy bizonyos konzervatív úton egy szociális reformpolitikát megvalósítani. A fiatal, végzett tanár aki hazajön Európából, látta-e az Eiffel-torony árnyékában ezt a társadalmi problémát itthon Magyarországon és mit tett?

*A tatai népfőiskola diákjai és tanárai
(Középen Benda Kálmán és Gout Kálmán)*

A tatai népfőiskolások

*Tea délután a Teleki Intézetben
Molnár Erik társaságában*

Tatai népfőiskolás évfolyam

*„A Teleki Intézet majd Közép-Európai Intézet vállalta az első demokratikus történelem-tankönyveknek az elkészítését.
A teljes sorozatot mi készítettük el az iskolák számára.”
Fogadás az intézetben közepén Szakasits Árpád, Tildy Zoltán és Kéti Anna*

Vessünk egy pillantást arra, miként alakult ez idő alatt a magánélete:

1941. július elején házasodott, hitvese a berlini születésű, de kecskeméti neveltetésű Szabó Mária Nóra. Az esküvő után két hónapig Bécsben éltek. Lakásuk a Kollégium Hungaricumban volt. Ez volt a nászútjuk. Ez idő alatt Marci bácsi a Bocskay életrajz elkészítésén dolgozott, melyhez Bécsben sok segítséget és anyagot kapott, többek közt a kollégium akkori igazgatójától.

Felesége később a Baár Madas Gimnázium matematika-fizika tanára két esztendeig.

1942. június 16-án születik meg elsőszülött gyermekük Mária, majd 1943. augusztus 24-én idősebb fia Gyula (akit a család Daniként szólít) és 1946. március 18-án Kálmán.

1941-től egy évig ÁDOB fizetéssel¹¹ a Pázmány Péter Tudományegyetemen a Szekfű szeminárium könyvtárosa. Azután a beregszászi gimnáziumba kap tanári kinevezést, melyet sohasem töltött be az állandóan ismétlődő katonai szolgálatok miatt.

Rövid ideig (egy esztendeig) a Lónyay Gimnáziumban (ahol érettségizett) lesz tanár. Ezt követően a Vallás és Közoktatási Minisztérium Népművelési Osztályára kerül segédtitkárként, ahol a népfőiskolai ügyek előadója, majd onnan 1942. márciusától az akkor alakult Teleki Pál Tudományos Intézetbe hívták meg tudományos kutatói állásra. A Teleki Intézetben volt egy külön történettudományi kutatórészleg Deér József igazgatósával, akinek a helyettese Kosáry Domonkos volt.

„Ez a Teleki Pálról elnevezett tudományos intézet elsődlegesen, hivatalosan a béke előkészítésével foglalkozott. Azonban a mi feladatunkat mi úgy határoztuk meg, hogy egy új magyar történetiszemléletet kell kialakítani, amelyikben most már nemcsak elkülönítve Magyarországot nézzük, mintegy légtüres térben, hanem a magyar történelmet beágyazva a szűkebb, azután nagyobb tájnak az egészébe – tehát a szomszédos népek történetével együtt, és meg kell szüntetni azt az egyoldalúságot, hogy mindenyik történetírás járja a maga külön szemléletű útját és nem vesznek tudomást arról, hogy egy, egységesen érvényesülő fejlődésnek voltak a részesei valamennyien.”

Benda Kálmán egyik feladata az intézet francia nyelvű történeti folyóiratának, a Revue D'Histoire Comparée, az Összehasonlító Történeti Folyóirat szerkesztése.

„Arra törekedtünk, hogy ne csak a magyarok, hanem a szomszédos országok tudósai is a szerzői gárdába kerüljenek. Francia nyelvet választottunk, mert németül akkor már nem akartunk publikálni és azért mert ezen a tájon mégiscsak a francia volt a legsemmlegesebb nyelv, hiszen már akkor meglehetősen polarizálódtak a politikai és külpolitikai vélemények, ellentétek is. Azt mondhatom, hogy folyóiratunknak talán először sikerült áttörni az első világháború utáni elszigeteltséget. Ezt a folyóiratot a párizsi egyetemi nyomdával közösen adtuk ki ennek, hogy így mondjam ezáltal biztosítva volt az egész európai, sőt világtérjesztése és én úgy érzem, hogy bár az utóbbi évtizedekben erről a próbálkozásról, erről a törekvésekről kevés szó esett, azért ez mint indító erő kicsit benne van a későbbi, a 60-as, 70-es évek magyar történetírásának a szemléletében is.”

1939. szeptember 1-én kitért a második világháború. Magyarország 1941 nyarán lép be a háborúba. Miként Marci bácsi meséli két évig volt tényleges katona a fogatolt tüzérségnél, ahol bemérő kiképzést kapott. Leszerelése után rendszeresen minden évben négy-öt hónap katonai szolgálatot teljesített. Részt vett a délvidéki bevonulásban és harcokban, az erdélyi bevonulásban, és a véletlenül múltott, miként mondja, hogy nem került ki a Don mellé.

1944. nyár végén (ekkor már két gyermek apja) ismét behívták katonáskodni.

„Ekkor az erdélyi harcokban voltam az üteggemmel. Bizony meg kell mondanom azt, hogy nagyon szomorú körülmények között,

amennyiben mi mindnyájan tudtuk, hogy ennek a háborúnak a részünkről semmi értelme nincsen, egyszerűen csinálni kellett.”

Lejutnak Dél-Erdélybe, majd utóvéd üteggé harcolva vonulnak vissza és vissza az ország belsejébe.

„Apahidánál négy napig tartottuk a frontot, majd Tokajnál mi voltunk az utolsó üteg, amelyik átvonult a folyón, utánunk robbantották a hidat.

... Az utolsó ütközetnél ott felejtettek nyolc tüzérezredet a Szamoson túl, 20 km helyett a végén 5–10 km-re lőttünk magunk elé. Az ágyúcsövek izzottak, a gyalogságot visszarendelték, és minket elfelejtettek. És a végén 320-ból 16-an átváztunk a Szamoson. A többi ütegnél ugyanígy összeváltak bennünket. Én lettem az ütegpárancsnok. Ezzel az üteggel voltam utóvédharcos. Ez tartott egész Mezőkövesdig, amikor látszott hogy elvágják előlünk a pesti műutat, felszorulunk a Felvidékre és ki tudja, hová jutunk. Akkor összehívtam az embereket és azt mondtam: ennek már semmi értelme nincs, aki menni akar, kap tőlem menetlevelet. Emlékszem este 8–9 körül ott maradt a négy ágyú magában, néhány horvát katonával, mert azoknak nem mertünk szólni.”

Budapestre jön és többedmagával a Teleki Intézetben bujkál a pincében. Az ostrom alatt is itt marad, miközben családját a Teleki Intézet nagyobb részével kitelepletik a Balaton mellé. Velük csak a felszabadult városból távozva az ostrom után január-februárban találkozik ismét. Az intézet pincéjében „hamis papír-gyárat” állítanak fel, zsidóknak keresztény származást igazoló papírokat, katonai papírokat hamisítanak. A bujkálók közül (16-an voltak) többen vettek részt a munkában. Egyik társa Szávost Tamásné, de itt húzta meg magát egy francia barátja, Jean Boussaguet is.

Büszkén meséli: *„Én rajzoltam az összes pecsétet. A múltkoriban elem került egy ilyen régi irat, bizony mondom nagyon jókat készítettünk.”*

1945-ben a felszabadulásakor nagy reményekkel fog munkához. Szekfű Gyula magántanárrá „habilitálja”. Az egyetemen előadásokat tart. Ismét bekapcsolódik a közéletbe, a magyar UNESCO küldöttek egyike.

A Teleki Intézet nevét Kelet-Európai Tudományos Intézetre változtatják, mely hamarosan a magyar tudományos élet egyik központi helyszínévé válik. Deér József, a Teleki Intézet igazgatója lemondása után Kosáry Domonkos, a korábbi helyettes lesz az új igazgató és Benda Kálmán a helyettese.

Marci bácsi:

„A Teleki Intézet majd Közép-Európai Intézet vállalta az első demokratikus történelem-tankönyveknek az elkészítését. A teljes sorozatot mi készítettük el az iskolák számára.”

Megindítják Kossuth Lajos iratainak a forráskiadását. Az 1848-as centenáriusra tudományos-történelmi kiadványokat készítenek, parasztságtörténeti, társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti kutatásokat állítanak előtérbe. Nagyszabású munkákat indítanak el. Az intézet a társadalmi és közélet fontos helyszínévé válik. Az országos ünnepek itt kezdődnek, külföldi vendégeket fogadnak. A köztársaság elnöke, a politikai élet vezetői ott vannak, amikor az első könyv megjelenik. Az intézet teadélutánjai nemcsak a tudományos, hanem a kulturális életnek is fontos eseményeivé válnak. Mindebben tevélegesen nagy szerepe van Benda Kálmánnak.

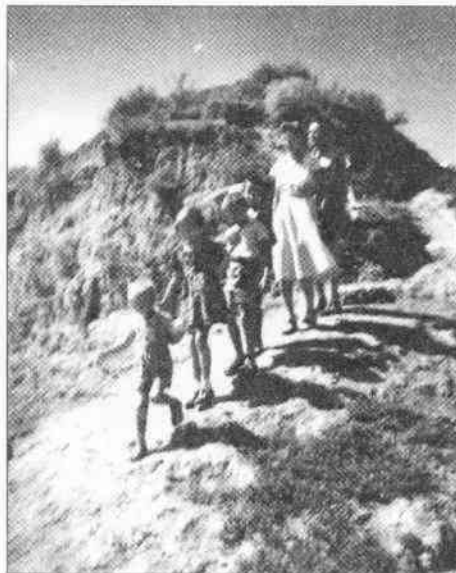
1947–48-ban a változó politikai erőviszonyok következtében a rendszer szemében ő is megbízhatatlanná válik, és a feltörekvő új társaságnak, ahogyan nevezi, ő is az útjában áll. Saját „káderlapját” az új hatalom gondolkodása szerint így állítja össze:

„Megbízhatatlan származása miatt sem alkalmas arra, hogy a népi demokratikus rendszerben egy világnézeti szakmában működjön. Megbízhatatlan, mert hiszen itt is magamról beszélve a párizsi egyetemen voltam, tehát a kapitalista világ tanárai befolyásoltak és

11. ÁDOB: (Állástalan Diplomások Országos Bizottsága. Kormányzati támogatás mely minimális, a létminimum alatti fizetést jelent.)

*A szolnoki tanyán
Marcí bácsi és Gyula fia
1943 Mikuláskor*

*Fürödni indul a Bodroghoz
a Benda "Banda"*

*Benda gyerekek, Ujszászi Laci
a cica és a kutyus Sárospatakon*

Füvés a Bodroghban

*Családi ebéd a Molnár utcában az 50-es évek elején mikor Marcí bácsi
állástalan és élelmiszerjegy és családi pótlék azoknak nem jár ahol
a családfő nincs állásban*

Előadáson 1970. szeptember 27-én történészek gyulai vándorgyűlésén.

*Ismeretterjesztő előadás
valahol Magyarországon*

rontottak meg, rossz származás, külföldi, nyugati tanulmányok, és jött egy másik, nem azt mondom másik nemzedék, de egy másik társaság, amelyik úgy érezte útjában állunk.”

1948-ban a Teleki Intézetből elbocsátották, az intézetet is átszervezték. Ettől kezdve 1949-től 1953-ig állás nélküli. Alkalmi munkákból él, fizikai, szellemi munkákból, ami adódott. Szakdolgozatokat ír vezető politikusoknak, bérbe különféle doktori disszertációkat készít, elvállal minden munkát, amivel csak hozzájárulhat családjá fenntartásához.

„Ami én kerestem, csak mellékesen és rendszertelenül érkezett. Nehéz idők voltak.” – mesélte.

Ekkor már három gyermeke van. Ezekben az években élelmiszert csak jegyre adnak és a jegy annak a családnak nem jár, ahol a családfő nincs állásban. Felesége Marika néni aki matematikát, fizikát tanított, válik a család biztos anyagi támaszává. Marci bácsi – könyvügynök és kereskedő is lesz egy időre.

„...könyvigéc lettem. Ismertek a szakmában, sokszor hívtak házakhoz felvásárolni könyveket. Máskor vizes pincékből menteltem ki akkor értéktelennek tartott ritka könyvsorozatokat.”

Állástalan és mégis 1950-ben a Lónyay Gimnázium bezárásakor a gimnázium könyvtárát igyekszik kézikocsin menteni a Ráday Gyűjteménybe.

A politikai élet változásai következtében az állam és az egyházak szerződést kötöttek. Ekkor többek között a református egyházat kötelezték, hogy a négy püspökségi székhelyen gyűjtő levéltárakat létesítsen, a budapesti levéltár élére pedig szakembert kell állítani. Állásban lévő kollégái, barátai elérték, hogy ezt az állást Benda Kálmán tölthesse be. Fizetése ekkor már rendszeres havi 350 forint volt.

1953-tól 1957-ig négy éven át vezette a budapesti református levéltárat. Ahogy ő mondta: „Világon és szakmán kívül.”

„Bár időnként rámnýtottak egyesek, volt kollégák, vezető poszton levő történészek, akik úgy látszik szükségesnek tartották elmondani nekem, hogy nem mindennel értenek egyet, olyanokban sem, amikben ők részt vettek és amiket ők intéztek. Gondolva, hogy majd megjegyzem és egyszer ők még hasznát veszik ennek.”

Időközben 1956-ban kitört az Októberi Forradalom. (Vagy a későbbi MSZMP-s meghatározás szerint: OSE; Októberi Sajnálatos Események.)

1956-ról így emlékezik:

„1956. október 23-án ott álltam az Aponyi téren (sose bírom megjegyezni az új neveket, csak azokat használom, amelyeket fiatal koromban tanultam.) és vonult a tüntető tömeg a Bem szoborhoz, vagy jött a Bem szobortól. Mindenki tartozott valahová, és úgy éreztem, hogy én mindezen kívül vagyok és nem tartozom sehová.”

Ez idő tájt üzenetet kapott, hogy menjen be a Történettudományi Intézetbe.

„Éppen együtt ült a munkatársi gárda; forradalmi bizottságot választottak.”

Egy ismeretlen javaslatára bevásárlták a forradalmi bizottságba. Így kerül vissza ismét a Történettudományi Intézetbe, mint az 56-os Forradalmi Bizottság tagja.

„A Történettudományi Intézetben nem voltak kilengések, nem távolítottak el senkit, nem voltak felelősségre senkit. Pusztán bizonyos történeti vonalakon a munkát átcsoportosították.”

1957. január elsejétől 1959-ig kinevezik az intézet igazgatóhelyettesévé.

Az igazgató Molnár Erik, a helyettesei Zsigmond László és Benda Kálmán. 1958-ban az átszervezés során mint pártonkívülit finoman felkéri a lemondásra. Ő azonnal elfogadja a helyzetet, és az intézet kutatói közé szegődik.

Egyszer anekdotázva mesélte, hogy egy külföldi lapban azt írták róla, hogy Benda Kálmán az ismert baloldali szocialista történész. Huncutkodva folytatta: „Megmutattam ezt az intézet

illetékes tényezőinek.” Mit szoltak? Kérdeztem. Nevetve mondta: „Azí választották erre, hogy ez nekünk nem irányadó.”

1958-tól 1983-ig, tudományos munkatárs, majd főmunkatárs.

1983-tól 1985-ig Pach Zsigmond Pál akadémikus rábeszélése osztályvezetőséget vállal, ahogyan akkor mondták egy tervidőszakra. A Kora-újkori Osztály vezetésével bízzák meg, így is meg akarván mutatni, hogy hosszú mellőzöttsége megszűnt. Rábeszelték, elvállalta a tisztelet. 1987-től nyugalmazott tanácsadóként dolgozik az intézetben.

A 60-as évektől kezdve fokozatosan bekapcsolódik a szakmai, társadalmi és közéletbe. Egyre nagyobb lendülettel lát munkához. Előadásokat tart belföldön és külföldön, az utazási lehetőségek megnyílásával egyre többet utazik Olaszországba, Franciaországba, Németországba.

Kapcsolatokat ápol a környező országokba elcsatolt magyarság személyiségeivel, tudós társakkal, szervezetekkel. 1970-től 1989-ig Ceaușescu országlása idején Romániában nem kívánatos személy, beutazását is megtiltják.

Bár 1958 után a politikai légkör enyhül, mégis nagy fájdalom, hogy az amire fiatalságától készült, amire nevelték és képezték azt mégis elzárták előle. Évekig nem taníthatott sehol. Egyetlen egy intézmény volt, amely lehetővé tette számára a tanítást (erről mindig szeretettel, szinte hálával emlékezett). Ez a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Szegeden. Itt Nagy István a Történettudományi Tanszék vezetője 1974-től 77-ig meghívta egy külföldön tartózkodó munkatársát helyettesíteni.

Heti három órában előadásokat tartott Magyarország 1526-tól 1790-ig tartó történetéről, nappali és levelező tagozatosok számára, szemináriumokat vezetett. Hallgatói nála kollokváltak és szigorlatoztak. 1979-től a tanszék tiszteletbeli professzora.

Nagyon szerette ezt a feladatot, melyet hivatásának érzett. „Ez volt az egyetlen intézmény, mely számomra tanári munkát adott” – mondta egyszer megilletődötten.

Jó kapcsolata az iskolával és a tanszékkel mindvégig fennmaradt.

1977-ben a tanszék évkönyvében a bejegyzése így kezdődik:

„Három évi tanítás után nem búcsúzom, csak lezárom az elmúlt időszakot. Nagyon jól éreztem magam a tanszék kollegiális és baráti légkörében. Nagyon élveztem, hogy diákjaimnak a magyar történelemről beszélhettem. Egy kicsit hiányozni is fog mind a kettő. Köszönöm, hogy olyan barátságilag fogadott a tanszék minden tagja...”

Halála után, 1994. szeptember 3-án a főiskolai tanács a „Magister Emeritus” címet adományozta Benda Kálmánnak.

– 1980-ban a Dunamelléki Református Egyház felkéri a Ráday Gyűjtemény igazgatására, melynek sorsát haláláig szíven viselte.¹² Könyvtár, műemléki könyvtár, levéltár és egyházi múzeum tartozik ebbe a gyűjteménybe. Legjobb tudása szerint igyekezett ezt a gyűjteményt kibontakoztatni és a kulturális életbe bekapcsolni.

„Úgy érzem, hogy ez a gyűjtemény, ahogy az egész református egyházi magyar műveltség az, szerves részét képezi múltunknak és jelenünknek is, és úgy érzem, hogy ezt ma már nemcsak én vallom, hanem a hivatalos állami politika is, amely a maga lehetőségei szerint is megad minden támogatást ennek az egyházi gyűjteménynek.”

Kevesen tudják, hogy a Ráday Gyűjteményt úgy igazgatta és gondozta, hogy ezért nem várt és nem vett fel fizetséget.

Emberi tartására jellemző, hogy ő aki a Horthy korszakban részt vesz az ún. népi mozgalomban, munkálkodásával hozzájárul a társadalmi-politikai élet pezsdítéséhez, az ostrom alatt élete kockáztatásával hamis papírokat gyárt társaival, és ezzel ki tudja hány üldözött és bujkáló életét menti meg, azokban az időkben amikor (jól emlékszünk erre) valós vagy kitalált

12. 1980. január 14-től másodállásban igazgatja a Ráday Gyűjteményt. Megállapított fizetése havi 2900 Ft. (Nem veszi fel!)

*Ismeretterjesztő előadást tart Kaposváron
1980. novemberében.*

*Magyar Szlovák Történeész Vegyes Bizottság
Körmöcbánya főterén 1977. június*

*Marci bácsi köszöntése a Ráday Gyűjteményben a
80. születésnapján*

*Gőncruszán
1977. július 16-án*

Előadást tart

*A Bocskai könyv második kiadását
itt kapta kézhez*

*Előadás közben
Sajólad 1984.*

*Beszélgetés a buszon
egy kirándulásról hazatérőben*

*Glatz Ferenc mikrofonja
előtt 70. születésnapján. Az MTV csak 1993-ban
sugározhatta a portréfilmet, 75. születésnapján.
A nyolcvanadik születésnapját elfelejtették!*

ügynevezett partizán-ellenálló múlttal karriert építettek és anyagi, egzisztenciális előnyöket gyűjtögettek nem kevesen, ő az állástalan, mellőzött időkben sem csatlakozott az effélékhez, hanem becsületébe a hitébe és a tudásába kapaszkodott.

Pártpolitikával sohasem foglalkozott, politikai karriert sosem kívánt magának. Mindezt megvetette.

Az élete során voltak igen nehéz időszakok, mint amikor pl. nem kapott állást évekig. Mégis reá jellemző, hogy amikor módja lett volna kárpótlást kérni vagy kapni, a kisujját sem mozdította.

Sőt egyszer viccesen mesélte, hogy egy ismerőse kárpótlást kért, sőt kérvényezte úgymond a rehabilitálását, amiért egyszer az 50-es évek végén fél évig nem taníthatott az egyetemen.

Talán ezért is megbecsülték őt.

Számára a politika nem jelentett hatalmi törekvéseket, pozíciók, címek megszerzését. Ezekre „fűtült”.

Például kezdetről részt vett Lakitelken az MDF formálódásánál, míg az szellemi mozgalom volt, de amint ez a hatalmi pozíciókért meginduló kisstílusú harc eszközévé vált, elmaradott onnan, nem akart hivatalt, nem akart állami pozíciót, ebben már nem kívánt részt venni.

Nem akart pártoskodni és pusztá „nyájszellemből” szembefordulni más meggyőződésű, de szintén népünk és közösségünk boldogulásán fáradozó ismerősökkel vagy ismeretlenekkel.

Amikor politikai vagy más kicsinyes okból (?) is erősen támadták a Soros Alapítványt, kuratóriumi tisztséget vállalt, hogy legjobb lelkiismerete szerint segítségére legyen az alapítványhoz pályázóknak.

Meggyőződését, álláspontját ha nem is ezt várták tőle, sosem rettent meg bárkivel szemben számítás vagy félelem nélkül nyíltan képviselni.

Egyszer felhívta őt Antall József miniszterelnök, mesélte, miután aláírta a Demokratikus Chartát (Ez a dokumentum valahogy nem volt szimpatikus Antall József számára, egyes munkatársaitól is megvált akik aláírták ezt). A miniszterelnök megkérdezte tőle, miért tette, úgy mondta ő az egyetlen, úgy is mint olyan személy, akivel a kezdetektől Lakitelken együtt voltak, akitől meg akarja kérdezni, miért érezte szükségesnek ezt aláírni. Marci bácsi így mesélte:

„Nem akartam neki mondani, hogy a kezdetekben velem ugyan nemigen találkoztam, hiszen akkor ő még nem volt ott, csak később kapcsolódott be, de elmondtam neki, azért írtam alá, mert egyetérték velem és az emberek közül, a mindennapi életben nem minden úgy látszik, ahogy ezt a kormány, a vezetés gondolja vagy értelmezi, és erre oda kell figyelni.” Mi volt Antall válasza – kérdeztem?

„Semmi. Megköszönte, és udvariasan elbúcsúzott” mondta Marci bácsi és mosolygott.

Ez is talán azt a vonását tárja fel, melyet Glatz Ferenc Marci bácsi ravatalánál egy másik politikai ízű esemény kapcsán így idézett Benda Kálmántól: *„Nem kell megijedni.”*

Ahogy Glatz mondja: értelmiségi bátorságára jellemző, hogy ő aki semmi politikai háterszággal nem rendelkezett, ő volt az egyik aki kiállt a politika hatalmaskodóival szemben. (Nehezebb időkben, a diktatúra idején is.)

1958 után kibontakozik Benda Kálmán sokak által ismert másik munkássága az ismeretterjesztésben, az oktatásban, rádióműsoraiban, a tudományos ismeretterjesztő előadásokon.

Szívvél-lélekkel járta a vidékét, készítette a műsorait és számos előadást tartott.

„Mindig nagyon szerettem foglalkozni tanulókkal, olyanokkal, akik a magyar történelem iránt érdeklődtek. Erre hosszú ideig csak a TIT keretében adódott lehetőségem, ez is persze 1958 után. Valóban szívvel-lélekkel végeztem ezt a munkát, jártam vidékre, számos helyen tartottam népszerűsítő előadást. A rádió később jött, de azután azt is nagyon megszerettem.”

Nyitottság jellemezte a történeti szakmában is. A rádió műsoraiban nem egyszer olyan kérdéseket világított meg, melyre a történészek „hivatásteli öntudattal” csak legyintettek, hogy tévhitek, babonások. Számos esetben vállalta (nem minden kritika nélkül) egyes történész kollégái nemtetszése ellenére, hogy történészi véleményt, előszót, ajánlást, vagy méltatást ír a történész szakma által kevésbé becsült más szakterületű személyek történeti tárgyú könyveire, műveire.

Egyes kollégái, a szakma ódzkodása és idegenkedése ellenére bizonyos történelmi személyek, mint pl. Martinovics Ignác, a Rab Ráby vagy Bocskai István, Báthory Erzsébet, Báthory Zsigmond jellemének jobb megismeréséhez, kutatásaival párhuzamosan igénybe vette a tudománytalan sarlatánságnak tartott grafológiát is. Eredeti iratokat biztosított tanulmányozásra egy grafológusnak, Rákosné Ács Klárának (Vallanak a betűk, Magvető 1985), akinek megállapításait az egyes személyek jellemére, érzelmi motivációira az életrajzi-történeti forrásokban is ellenőrizte, és ha megállta a helyét a szigorú kritikával szemben, nem habozott felhasználni azt.

Azt mondotta ezek a megállapítások segítették őt az egyes személyek jellemének, a cselekedetek kiváltó okainak, döntéseiket befolyásoló lelkivilágának, indítékainak érzelmi motivációinak pontosabb megismeréséhez.

Tudományos kutatóként elvégez számos olyan kevés dicsőséggel kecsegtető, de mégis az alapos munkához, a szakma számára is fontos feladatot, melyet bizony sokan inkább elkerültek. Forrásokat közöl, kutatási hézagokat igyekszik pótolni, forráskiadási szabályzatot állít össze, kronológiát szerkeszt és még sorolhatnám. Tanított sokakat, – nem akart bombasztikus dolgokat csinálni, inkább alaposabban akart megvalósítani mindent, amihez csak fogott.

Az elkészült számos munka bizonyítja rendszerező, fáradhatatlan munkálkodását. Tervezte a Románok Története című átfogó mű szerkesztését és elkészítését is, mely egyes részleteiben elkészült és meg is jelent különböző címeken, de a koraközépkori szakértő Makkai László elhunytja miatt nem állhatta össze egységes művé.

Érdekességként mesélte a Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár megjelenése után, hogy amikor kutatni kezdte ezt a kérdést, az Akadémián közölték vele, hogy erről hivatalosan nem kívánnak tudni, majd bizonyos idő elteltével utazásokkal, kiküldetésekkel segítettek, még mindig nem a téma kutatását; és végül a munka előrehaladtával, az ún. tudomány-politika módosulása után, nem sokkal a könyv megjelenése előtt, a témát bevették az Akadémia kutatási tervei közé. A moldvai csángó magyarok történeti dokumentumainak kutatása során eljutott a vatikáni Szent Kongregáció titkos levéltárába is Rómában. *„Itt megadatott nekem – anekdotázott egyszer – hogy Rómában megszállva a magyar katolikus misszióban kaptam szállást, és református létemre az esztergomi bíboros érsek ágyában alhattam”.*

„Mi készítetett engem arra, hogy a csángók történetét kutassam? 10 évvel ezelőtt kezdtem foglalkozni a moldvai magyarok kultúrájával. Érdekelt az a kérdés, hogy ez a magyarságból kiszakadt töredék a teljesen idegen környezetben hogyan tudta megőrizni vallását, nyelvét, hagyományait, egyszóval: magyarságát.”

Munkássága során nem ragaszkodott a tudomány megcsontosodott dogmáihoz: kész volt az új ismeretek vagy megközelítések segítségével átvizsgálni és újra mérlegelni az egyes kérdéseket. Nyitott volt az új felvetések iránt, nem béklyózták előítéletek, a szakmai szempontokat, mindenekelőtt a „rációt” azonban erősen méltányolta.

Egyszer mesélte a 90-es évek elején, hogy Párizsban tudós társaságban francia történészekkel beszélgetett, akik arról voltak meggyőződve, és erről próbálták őt is meggyőzni, hogy a

*Társaságunk elnöke és tiszteletbeli tagja
László Gyula egy közös előadóiúton*

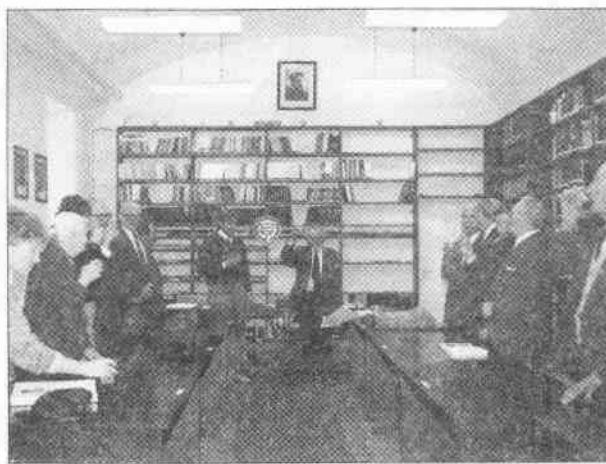
*Közgyűlésünk
a Budavári Palotában
a Királypincében 1989-ben*

*Közgyűlésünk
a Ráday Kollégium
dísztermében 1990.*

*Közgyűlésünk
a Ráday Gyűjtemény
olvasótermében 1991-ben*

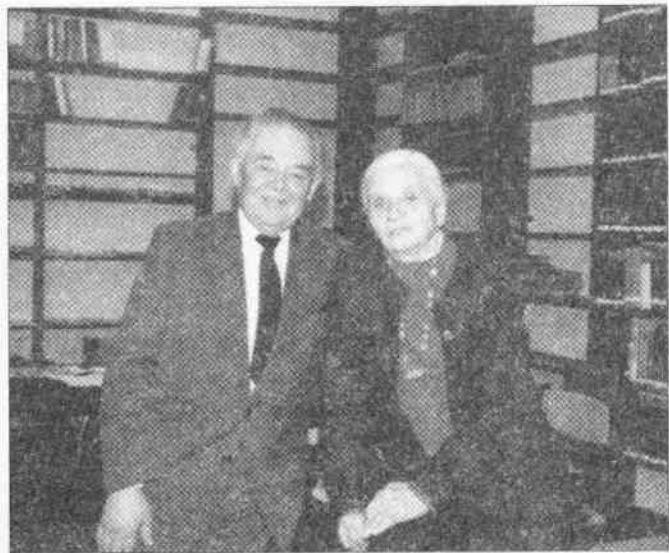
*Elnökünk köszöntése a
80. születésnapján a közgyűlésünkön*

*Közgyűlésünk
1992-ben*

Marci bácsi és Marika néni 1993 karácsonyán

*Marci bácsi és Marika néni 1993 november 27-én
közgyűlésünk után 80. születésnapján
a Ráday Gyűjtemény olvasótermében*

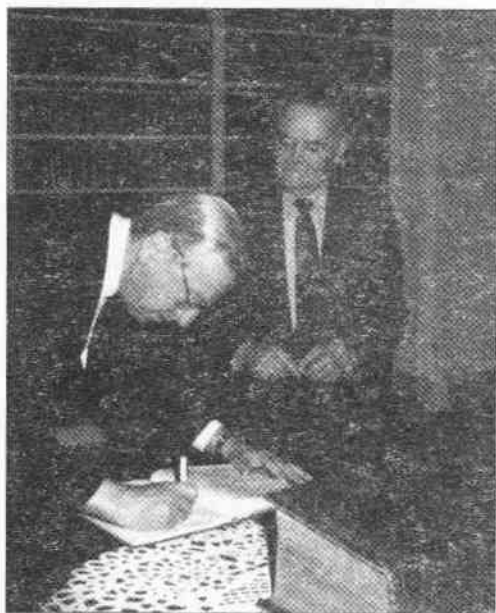
A Comeniusz emlékérem átvétele Sárospatakon

Érettségi találkozón 1992-ben Borzsák Istvánnal

Az MTA főtitkára Pataki József 1991-ben átadja a rendes tagságáról szóló oklevelet.

A Johanita lovagrend látogatása a Ráday Gyűjteményben

Széchenyi Díj átvétele Czöncz Árpádtól 1992-ben

magyarság eredetkutatásában a Kínai térség és Ujguria felé kellene a kutatásokat felerősíteni. Ahogy mesélte számukra ez teljesen egyértelmű volt. „Nem akartam említeni nekik – mondotta – hogy nálunk otthon ennek a kérdésnek a komoly felemlítése is valóságos szentségtörés számba megy.”

Mikor ideiglenesen elvállalta a Károly Gáspár Református Egyetem rektori tisztét, önálló japán tanszéket kívánt alapítani a japán nyelvtanár-képzés elősegítésére, mondván: „Nem engedhetjük meg, hogy e sok milliós országnak, mely vezető gazdasági hatalom, a nyelvét, a kultúráját ne oktassák nálunk önálló tanszéken és ne legyenek képzett nyelvtanáraink.”

Elő kívánta segíteni a japán-magyar eredetkutatást is.

Ahogy mondotta: „...derüljön ki, hogy nincs rokoni kapcsolat közöttünk, de az mégis tarthatatlan, hogy ennek a kérdésnek a felvetéséről még csak beszélni sem lehet.”

Saját törekvéseit és hivatását így foglalta össze:

„Mindig is azt vallottam, az a történész, aki csak önmaga vagy néhány szakember számára kutat és ír, az nem teljesíti a feladatát, hiszen igenis arra van szükségünk, hogy népünk minél nagyobb rétegének adjunk történelmi látást, felvilágosítást, és mivel a ma problémáit is csak az tudja helyesen megítélni, aki tudja, hogy a múltból hogyan és honnan jutottunk el oda, ahol vagyunk, és a jövőt is csak az tudja helyesen tervezni, aki látja az egész történelmi nagyobb vonalat.

Én mindig azt vallottam, hogy igenis szükséges minél szélesebb rétegeknek történelmi műveltséget és látást adni. A magam részéről ennek igyekeztem eleget tenni.”

A test elhantolásakor búcsúzni szoktak az embertől, én azonban nem tudok búcsúzni, elválni mindattól amit Benda Kálmán jelent.

Számomra, és talán nem túlzok, sokak számára nem halt meg, most is itt van közöttünk, éppen csak előadást tart máshol, valahol másoknak. Mondhatom-e az ő szavaival: „Nem búcsúzom” – megtoldva a gondolatát – Emlékezem.

Hiszen ha gondolatai, törekvései itt vannak velünk, hiszen ha teste el is porlad, a munkája, az élete, a keze nyoma nem válik semmivé, mindez a halhatatlanok közé emeli Benda Kálmánt.

Társaságunk törekvéseihez híven tiszteleghetnénk-e méltóan elnökünk előtt, mint a fennmaradt egyik legrégebb nyelvemlékünkkel: a Halotti Beszéd gondolataival – mai magyar nyelven –, mellyel talán egykoron népünk más személyiségeit (államférfiút, tudósait, papjait, polgárait) – az Árpádok és követőik által századokon át megőrzött és gazdagított hagyományaink védelmezőit tisztelték meg és kísérték a test nyughelyére.

✎ Bóta László

Benda Kálmán ravatala

Társaságunk koszorúja

Elnökünkkel eltemetett bronz függő egyik oldala

Sírhantja a Farkasréti temetőben

Bronz függő másik oldala a Kiskunfélegyházi tarsolylemez díszítvényeivel

Halotti Beszéd és Könyörgés

(keletkezése talán 1192–1195 között)

az Úr 1994. esztendejében
Benda Kálmán elnökünk emlékére és tiszteletére

Látjátok feleim szemtekkel mik vagyunk, bizony por és hamu vagyunk.
Mennyi malasztban *teremtevé eleve az Isten* a mi őszünket Ádámot és *adotta
vola neki Paradicsumut házoá*, és a Paradicsomban való
gyümölcsből mind *neki élnie*.

Csupán *tilutoa* őt egy *fa* gyümölcsétől, de mondá neki, miért ne egyék.

Ki napon eszel az gyümölcsből *halálnak halálával holsz*.

Hallá holtát teremő Istenétől, de feledevé.

Engede urdung intésének és evék az tiltutt gyümölcsből és az gyümölcsben halált evék.

És az gyümölcsnek oly keserű *vola vize*, hogy a torkát *megszakasztja vola*.

Nem csupán magának, de az ő egész fajának halált evék.

*Haraguvék Isten és vetevé őt ez munkásvilág belé és lőn halálnak
és pokolnak fészke*, és mind az ő nemének.

Kik azok, mi vagyunk ahogy ezt Ti látjátok szemetekkel, így ember alkotta ez vermet.

Bizony mind ahhoz járók vagyunk.

Kérjük Urunk Isten kegyelmét ez lélekért, hogy irgalmazzon őneki
és kegyelmezen és bocsássa mind ő bűnét.

És kérjük a szent asszonyt *Máriát és Boldug Mihály* arkangyalt és az angyalokat
mind, hogy imádkozzanak érte.

És kérjük *Szent Péter* urot, kinek adatott hatalom *oldania és kötnie*, hogy *oldja* fel mind az
ő bűnét, és imádkozzunk a Szentekhez mind, hogy *legyenek neki* segedelmére Urunk színe
előtt, hogy az Isten az Ő imádságuk miatt bocsássa meg az ő bűnét és szabadítsa meg az
urdung üldözésétől, és a pokol kínzásától, és vezesse őt a Paradicsom nyugalmába.

És adjon *neki Mennyuruszágbele utat*, és minden jóban részt.

És kiáltsátok Uramhoz háromszor: „*Kyrie Eleyson*”. Uram irgalmazz.

Szerelmes brátim imádkozzunk ez szegény ember lelkiért, kit az Úr ez napon ez hamis
világtömlőcéből kimente, kinek ez napon testét temetjük, hogy az Úr őt kegyelemmel
Ábrahám, Izsák, Jákob, kebelében helyezze, hogy *bírságnap* jutva mind Ő szentjei és
önöttei kezükön jobb felől juttatva élessze fel őt.

És ti öbennetek.

Clamate ter. Kyrie Eleyson.

(Kiáltsátok háromszor. Uram irgalmazz.)

Szakmai életútját méltatni nem az én tisztem, ezt a történész kortársak és az utókor hivatott megtenni. Könyvajánlat rovatunkban közreadjuk Benda Kálmán munkásságának bibliográfiáját. A tudomány szolgálatában – Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. – B. L. –

A társadalmi és tudományos tisztségei, kitüntetései, időrendben, teljesség nélkül:

- 1946–49 között a Magyar Történelmi Társulat főtítkára.
- 1956-tól a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, december 28-tól 1958. augusztus 1-ig az intézet igazgatóhelyettese.
- 1957-től MTA Történettudományi Bizottság tagja.
- 1958. május 25. TIT Oklevél.
- 1961. június 15. a történettudományok kandidátusa.
- 1962. augusztus 20-án Szocialista Kultúráért kitüntetést kap, a népművelés terén kifejtett munkájáért.
- 1966. május 28. Bugát Pál Emlékérem.
- 1968. Az Országos Történelmi Választmány alelnöke a TIT-ben.
- 1972. októbere: TIT Aranykoszorús Jelvény.
- 1975. szeptember 26-án megkapja a Haza Szolgálatáért Érdemrend ezüst fokozatát a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztéséért.
- 1977. június 1-től a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola címzetes főiskolai tanára.
- 1979-től a Historia szerkesztőbizottsági tagja.
- 1979. A József Attila Szabadegyetem 25. Évfordulója alkalmából a Budapesti Elnökség Jubileumi Emlékéremmel tünteti ki.
- 1979. február 26-án a történettudományok doktora. Magyarország Története a Francia Forradalom és a Napóleoni háborúk korában 1790–1812.
- 1980. január 14. A Dunamelléki Református Egyház Ráday Gyűjteményének igazgatója.
- 1983. november 8-án a Munka Érdemrend Arany Fokozatának kitüntetője.
- 1984. Címzetes egyetemi tanár – ELTE BTK.
- 1986. december 15. Az Országos Ómagyar Kultúra Baráti Társaság elnöke.
- Az ÓMT Értesítő, majd 1989-től Napjaink ill. 1988-tól az Ómagyar Kultúra c. kiadványaink felelős kiadója.
- 1987. június 3. A Magyar Néprajzi Társaság tiszteletbeli tagja.
- 1988. július 16-án a Kazinczy Ferenc Társaság tiszteletbeli tagjává választja.
- 1988. A Budapesti Református Teológiai Akadémia Díszdoktora.
- A francia Akadémia Pálmarend tiszti fokozat kitüntetője. (Officer dans l'Ordre des Palmes Académique)
- A Református Öregdiákok Egyesületének elnöke.
- A Magyar Népfőiskolai Társaság elnöke.
- 1989. augusztus 7-én a Magyar Népköztársaság Csillagkoszorúval Díszített Csillagrendjével tüntetik ki egyházi javaslatra a Biblia Múzeum megnyitását követően.
- 1989. Az Emberi Jogok Magyarországi Ligája Budapesti Tagozatának egyik megalapítója.
- A Rákóczi-szövetség tagja.
- A Kárpátaljai Kör Elnöke.
- A Lakatos Demeter Egyesület Elnöke.
- 1990. május 21-én az MTA levelező tagjává választják történettudományi-művelődéstörténeti munkássága elismeréséül.
- 1990. MTA TIT Történész Vegyesbizottság elnöke.
- A Debreceni Múzeum Barátok Köre tagja.
- Magyar Történészek Világszövetségének Elnöke.
- Magyarok Világszövetsége tagja.
- Magyar Francia Történész Vegyesbizottság Magyar Tagozat elnöke.
- Magyar-Román Történész Vegyesbizottság Magyar Tagozat elnöke.
- Magyar Történelmi Társulat Választmányának tagja.
- Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány a Népfőiskolákért Szakalapítvány Elnöke.
- 1990. A Soros Alapítvány Kuratóriumi tagja.
- Az 1956-os Forradalom Kutatóintézete Nemzetközi Kuratóriumának Társelnöke.
- A Johanita Rend Lovagja.
- A párizsi Robespierre Társaság elnökségi tagja.
- 1991. május 10-én az MTA rendes tagjává választják.
- 1992. március 15. A Szent-Györgyi Díj kitüntetője.
- Ugyanezen a napon a Magyar Köztársaság Elnökétől Széchenyi-díjat vehet át.
- 1993-tól Károlyi Gáspár Református Egyetem Rektora.
- 1993-tól a MTA II. (Filozófiai és Történettudományi) Osztály elnöke.
- MTA Történettudományi Bizottság elnöke.
- Az MTA VIII/A. „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása.” Kutatási Főirány elnöke.
- 1993. június 16-án Nagy Imre Emlékplakettel tüntetik ki.
- 1993. december 2-án a Magyar Népfőiskolai Tanács Tessedik Sámuel Díját kapja.
- 1994. január 22. A Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Kodály Zoltán díjasa a népfőiskolák újraindításáért végzett tevékenységéért.
- Munkássága során szakmai elismerésként két ízben a Magyar Rádió Nívódíjával tüntetik ki.
- 1994. augusztus 29. Demény Pál Emlékérem.
- A Soros Alapítvány Posztumusz Életmű díjat kap.
- 1994. szeptember 3-tól a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magister Emeritus címét kapja.
- 1994. március 31-én az Ómagyar Kultúra Baráti Társaság a tudományos ismeretterjesztésben, elsősorban a történettudományok területén végzett munka elismerésére és díjazására Benda Kálmán Emlékérem megalapítását kezdeményezi.

Elhunytá után

VISSZATEKINTÉS

A magyar műveltség történeti útja Kelet és Nyugat határán

*Elhangzott ÓMT. II. Országos Találkozóján Kecskeméten 1989. június 3-án
Benda Kálmán előadása. Bevezetőt mond Vinze Árpád alelnök.*

„Szerelmeses Kündük Én Junhumnak Bel Üríme Mind Tibennetek!”

Körülbelül ezekkel a szavakkal üdvözölhette Álmos vezér a hét törzsfőt, amikor Etelközben összegyűltek. Ezekkel a szavakkal üdvözlöm én is Önöket most itt, az Országos Ómagyar Kultúra Baráti Társaság II. Országos Találkozóján. Szeretettel üdvözlöm tagjainkat, és a megjelent vendégeket. Mai témánk: a magyar műveltség történeti útja Kelet és Nyugat határán. Ehhez a témához előljáróban szeretném idézni III. Béla királyunk névtelen jegyzőjének, P. mesternek a szavait:

„...Majd a fent említett férfiak mindegyike, Álmos vezérért pogány szokás szerint, saját vérét egy edénybe csurgatta, esküjét ezzel szentesítette, és noha pogányok voltak, mégis azt a hitet, melyet akkor egymás közt esküjükre tettek, mindhalálukig megtartották úgy, amint ez az eskü itt következik.

Az eskü első szakasza így hangzott: ameddig csak az ő életük, sőt az utódaiké is tart, mindig Álmos vezér ivadékaiból lesz a vezériük.

Az eskü második szakasza így hangzott: hogy ami jószágot csak fáradaimán árán szerezhetnek, mindegyiküknek része legyen abban.

Az eskü harmadik szakasza így hangzott: hogy azok a fejedelmi személyek, akik a tulajdon szabad akaratukból választották Álmost urukká, sem ő maguk, sem fiaik, soha semmi esetre ki ne essenek a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből.

Hölgyeim és Uraim, Kedves Barátaim!

A magyar műveltség Kelethez tartozik, avagy Nyugathoz, hogy egyáltalában ázsiaiak vagyunk-e vagy európaiak, múltunk és jelenünk hová sorolható, ez a kérdés immár mintegy másfél-két évszázada nagyon sűrűn föl-föl merült a magyar közéletben és történetírásban. Az utóbbi években pedig – sőt mondhatjuk évtizedekben, különösen sokszor hallottunk erről.

Napjainkban már arról beszélnek, hogy identitásavaráink vannak.

Volt idő, amikor a magyar tudomány egy része is azt vallotta, hogy műveltségünk ázsiai, nemcsak alapjaiban, hanem lényegében is, és Európában jóformán csak vendégek vagyunk. Velük szemben egy másik rész ezt vitatta: Európaiak vagyunk, műveltségünk Európához tartozik, a keleti hagyományokhoz és műveltséghez csak gyöngé, az ősidőkre vesző szálak kötnek bennünket. A XX. században azután a – mondhatjuk tudományos vitákba – erősen beleszólt a politika.

1915-ben jelent meg Berlinben, az első világháború közepén, Fridrich Neuman munkája, amelyik először használta a Közép-Európa, vagy ahogyan ő mondotta a Köztes-Európa elnevezést. Közép-Európának nevezte azt a térséget, amelyik

Az eskü negyedik szakasza így hangzott: hogyha valaki utódaik közül hűtelen lenne a vezér személyéhez vagy egyenletlenséget szítana a vezér és rokonai között, a bűnösnek vére ontasson, mint az ő vériük omlott az esküben, amelyet Álmos vezérnek tettek.

Az eskü ötödik szakasza így hangzott: hogyha valaki, Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül, az esküvel kötött megállapodásukat meg akarná szegni, örök átok sújtsa.

Ennek a hét férfinak a neve volt: Álmos – Árpád apja, Előd – Szabolcs apja, akitől a Csák nemzetség származik, Kend – Korcán apja, Ond – Éte apja, akitől a Kalán és a Kölcse nemzetség származik, Tass – Lél apja, Huba, akitől a Szemere nemzetség származik, a hetedik Tétény – Horka apja, és Horkának a fiai voltak Gyula és Zombor, aiktől a Maglód nemzetség származik...”

Nyolcszáz év időhídjára ível köztünk és P. mester (Anonymus) között, és 350 év hídpillérei vannak Anonymus és Álmos – Árpád vezérek között. 1100–1200–1300 év táolatából néziünk most végig azon, hogy a magyar műveltség történeti útja Kelet és Nyugat határán hogyan alakult ezalatt az idő alatt.

Benda Kálmán elnökünk tartja előadását a fenti címmel.

Kérlek vedd át a szót!

a Baltikumtól le a Balkánig a német települési területe, a német és az orosz birodalom között húzódot, mondván, hogy ez a terület egy évezred óta a német kultúrában nőtt fel. A németek voltak azok, akiknek köszönhető, hogy az itt élő népek, közöttük természetesen a magyar is, kibontakozhattak.

Az elmélet politikai célból készült, a német imperializmusnak lett volna a szállás-előkészítője. Arra volt hivatva, hogy igazolja a német hegemónikus törekvéseket erre az egész térségre és területre.

A könyvre már a korabeli magyar tudomány és publicisztika is válaszolt és tiltakozott ellene: Mi nem a német kultúrában nőttünk fel és lettünk Európaivá.

A II. világháború utáni politikai felosztásban, Magyarország Kelet-Európához került, és ekkor megint politikai szempontból visszamenőleg átigazították a magyar történelmet: Magyarország egész múltját Kelet-Európához csatolták és kötötték. Mindig mindenben Kelet-Európa voltunk, mondta ez az elmélet, példaképeink, akik a kultúrába is bevezettek bennünket, a szláv népek voltak. Európai voltunk a szláv kultúrában gyökerezett, az ő segítségükkel lettünk azzá, akik vagyunk. Műveltségünk, mentalitásunk, gondolkodásunk, fejlődésünk kezdetétől fogva Kelet-Európához köt bennünket.

Aztán ez az elmélet mégis túlzottan bizonyult, és ekkor született meg a Kelet-Közép-Európa vagy a Közép-Kelet-Európa elnevezés, amelyik most már teljesen zavarossá tette

a helyzetet. Egyrészt, hol van az a Kelet-Európa, amelyiknek mi a közepén helyezkednénk el? Vagy ha megfordítjuk a kifejezést, tehát azt mondjuk, hogy Közép-Európának a keleti részén vagyunk, hol van ez a Közép-Európa, mettől meddig terjed?

Mindezek az elméletek, amelyek részben ma is élnek, annak a kornak a termékei, amikor a politika szabta meg, hogy a történetírás mit mondjon. Az elmúlt évtizedekben gyakran előfordult, hogy a napi politika érdekében a történeti adatokat és a tényeket módosítani kellett, jóllehet, aki írta és aki olvasta egyaránt tudta hogy nem így volt. A kérdés mindenesetre ma is él, – és ha igaz az, amit egyébként több jel mutat, hogy identitás-zavarokkal küzdünk, akkor azt hiszem különösen is kötelességünk, hogy megvizsgáljuk, hová tartozunk, műveltségünk, egész történeti fejlődésünk hová sorol bennünket, Kelethez avagy Nyugathoz, germánokhoz, szlávokhoz? Egyáltalán beszélhetünk-e arról, hogy magyarok vagyunk, és ha igen, ezt a magyarságunkat kultúrában mi jellemzi és testesíti meg?

Közismert, hogy amikor a 800-as évek végén a honfoglaló magyarság megjelent a Kárpáti-medencében, az európai szerzetes krónikások egybehangozóan valamennyien azt írták, ismét megjelentek a hunok és az avarok Európában. Ismét megjelent az a török nép, írták, – amelyik korábban egész Európát rettegésben tartotta.

Tudjuk, hogy a hunok és az avarok ha a szélesebb magyar rokonsághoz tartoztak is, nem voltak azonosak a magyarokkal. Azt is tudjuk, hogy ez a magyarság, amelyik nyelvben, a magyar nyelvben ősi finnugor gyökereket őrzött és őriz, törökös jellegű volt. A honfoglaló magyarság törökös jellegű katonatársadalomban, magas fokú szervezetségben élt. Törökös jellegű volt az az egész katonai szervezet és hadi műveltség, amelyik a maga idejében magasan fölülte állt az európai népek katonai és hadi tudományának. Ennek a katonai műveltségnek, amelyiknek megvoltak a maga társadalmi és gazdasági kihatásai is, legközelebbi rokonait valóban a török népek között találhatjuk, Ázsiában, Európa legkeletibb szélén, – és a Balkán-félszigetre került, majd teljesen a szlávok közé beolvadt bolgár törököknél.

Egységes szervezetben, központilag irányított katonai népként jelent meg a magyarság, ami nem jelenti azonban azt, hogy ne ismerte volna a már megtelepedett életmódnak, a földművelésnek nem csak elemeit, hanem részben magasabb formáit is. A régészeti ásatások bizonyítják, hogy a magyarság, végig a vándorútján a Kárpáti-medence felé mindenütt földművelést folytatott és nem igaz az, hogy mai hazájába érkezve az itt élő szlávoktól tanulta volna meg a földművelést és állattenyésztést.

A nyelv a másik nagy ázsiai népcsalád, a finnugorok felé mutat. Történezeink ma sem tudják rekonstruálni azt a folyamatot, hogyan és mikor találkozott az a finnugor és török nép egymással, amelynek egyesüléséből született a magyar.

A finnugorok a történelem folyamán mind halászó-vadászó, erdőszéleken, folyók mentén élő békés népek voltak. A török népek viszont katonai alapon szerveződtek. Csak feltételezés, hogy egy finnugor nyelvet beszélő előmagyarnak nevezett törzset vagy törzseket egy törökös műveltségű nép meghódított. A nyelv a meghódított finnugoroké maradt, a szervezet, a társadalmi felépítés és az egész műveltség pedig a törökös népekhez hasonlóan rendeződött.

Akárhogy is történt, kétségtelen, hogy amikor a honfoglaló magyarság ide megérkezett, sajátos műveltséggel és sajátos szervezettel rendelkező nép volt. Elütött a többi finnugor néptől, mert törökös műveltsége volt, és nem volt azonos a többi török néppel, mert finnugor nyelven beszélt.

Vallásában, dalaiban a két ősi örökség ötvöződött, ahogyan azt napjaink tudománya kiderítette. A sámánhitben (táltoshitben), az ősi népdalokban, amelyeknek rokonságát nemcsak a finnugor vogulok között, hanem messze Kelet-Ázsiában a

török népek között találjuk meg, ez azt mutatja, hogy a honfoglaláskori magyarság kultúrájában két nagy ázsiai népcsaládnak a műveltsége ötvöződött és fonódott egybe, kialakítva azt, amit magyarnak nevezünk.

Ez a magyar nép a Kárpáti-medencében megszállva, és ott, a maga államát török mintára központosított, szervezett formában kialakítva, nem a szlávoktól tanulta az államszervezést. Nem is igen lett volna itt kitől tanulnia, hiszen szervezett szláv államalakulat ebben az időben ezen a tájon nem volt. A Kárpáti-medencében éltek szórványosan, néhol sűrűbben szlávok, ezeknek azonban még nem alakult ki a nemzeti volta. Éltek szlávok az Északi-felvidéken, maga a szlovák nép azonban mint nemzet csak az újkor elejére alakult ki. Különböző szláv nyelvjárásokat beszélő népek voltak ezek, nemzeti és részben állami keretek nélkül.

Rajtuk kívül jelentős számú avar élt ezen a területen. Az elmúlt évtizedekben kerültek feltárára egymás után a nagy avar temetők. Történetírásunknak máig egyik teljesen meg nem oldott problémája, hogy az itt talált avar és a honfoglaló magyar telepek hogyan egészítették ki egymást, illetve hogyan olvadtak össze. Még azt sem tudjuk, hogy milyen nyelven beszéltek az avarok és hogy etnikailag és nyelvileg tulajdonképpen hová is tartoztak. Ez a kérdés azonban most nem tartozik közvetlen érdeklődési körünkbe.

A honfoglaló magyarság a Kárpáti-medence közepét megszállva ezzel tulajdonképpen az egész Kárpáti-medencére kiterjesztette a maga uralmát. A történelem tanulsága szerint a Kárpáti-medence azé, aki a közepét a kezében tartja.

A honfoglalás után, egyesek szerint részben abból a szándékból, hogy nem tudták nem kell-e – vagy nem látszik-e célszerűnek – majd továbbmenni, és ezért mintegy a területek megismerése érdekében is – más felfogás szerint viszont azért, hogy biztosítsák a maguk helyzetét katonailag is – az európai különböző államoknak a szövetségében a magyarok számos hadjáratot vívtak Nyugaton. Történetírásunk ezeket, nem éppen szerencsés szóval kalandozó hadjáratoknak nevezi. Ezek a hadjáratok fényes bizonyítékát adták megint a honfoglaló magyarság katonai szervezetének és fönlényének. Mindemellett bizonyos idő után egyre világosabbá vált, hogy a keresztény Európa nem fogja tétlenül nézni egy idegen testnek, egy pogánynak mondott néznek a beekelődését Európába.

A pogánynak nevezett vallás egyszersmind műveltségi és társadalmi eltéréseket is jelentett. Géza nagyfejedelem, majd fia (Vajk) István, a későbbi Szent István király világosan felismerte, hogyha a magyarság nem alkalmazkodik az európai közösséghez, akkor előbb-utóbb létrejön ellene az európai népek szövetsége. Ennek a katonai ereje sokkal nagyobb lesz, hogy sem a magyarság sikerrel szembefordulhatna vele, és így előbb-utóbb a hunok és avarok sorsa fenyegetné.

Már Géza fejedelem megkezdte tehát az országnak a keresztény népekhez való kapcsolását, és ezzel beillesztését az európai keresztény vallási és kulturális közösségbe.

Ebben az időben azonban már két kereszténység létezett: a római – nyugati, és Bizánc központtal a keleti vagy másként ortodox kereszténység. A nagy egyházszakadás, amelyik már a magyar honfoglalást megelőzően végbement, nyilván korábbi művelődési, társadalmi tényezőkre vezethető vissza, a vallástól függetlenül sem volt azonos a Bizánci Birodalom és Kelet-Európa a nyugati részekkel.

A keleti és nyugati egyháznak a határa Magyarországon haladt keresztül. Tudjuk, hogy az erdélyi Gyula Bizáncban keresztelkedett meg, ahogy azt is tudjuk, hogy az Ajtony nemzetség is az ortodox egyházhoz csatlakozott. Szórványos nyomaink vannak arról, hogy Magyarország keleti felében már ortodox szerzetesek jelentek meg, a Délvidéken kolostorok létesültek, és a magyarság egy része, kis része, már a keleti egyház felé fordult.

István király a nyugatot választotta.

Nem tudjuk mennyire tudatos elhatározással, egy azonban bizonyos, hogy ezzel hosszú évszázadokra eldöntötte a magyarság sorsát. A keleti egyház már ebben az időben is társadalmilag megmerevedett, az újítások elől egyre jobban elzárkózott és ez az elkövetkező évszázadok során még fokozódott. A keleti egyházba nem hatoltak be azok a nagy európai szellemi mozgalmak, amelyek végigkísérték Nyugat-Európa egész történetét, és amelyek ettől kezdve Magyarországon is mind megjelentek, és a magyar szellemi kultúrát a kereszténységre téréstől kezdve, alakították. Hogy csak néhány példát mondjak: A Szent Ágoston által indított befelé forduló, elmélyülő középkori kereszténység nem jutott el az ortodox egyházba. Nem jutott el a középkor végén a nagy humanista áramlat, és a reneszánsz, amely átforgatta és az ókori műveltség felújításával közös egységbe hozta össze az európai népek műveltségét.

De nem jutott el az ortodox vallás területére a XVI. századi reformáció, ahogy a XVII. századi katolikus ellenreformáció sem. A XVIII. századi felvilágosodás eszmeáramlata volt az első, amely már Kelet-Európa népeit is megérintette, persze nem olyan erőteljesen mint a nyugati világot.

De nem hatott Keleten a nyugati társadalmat formáló munkaszemlélet sem. Az Árpád-kori magyar társadalom már nem volt azonos a Kelet-európai társadalmakkal, a munkamegosztásban, a társadalom összetételében nyugati mintákhoz igazodott. Még napjainkban is, amikor Európa két fele már évtizedek, sőt évszázadok óta az egységesülés felé halad kultúrában, társadalmi berendezkedésben és gazdasági fejlődésben, ki tagadhatná, hogy egészen más a magyar falu társadalma, mint az ortodox orosz, ukrán vagy román falué. Egészen más a lakosság gondolkodása, mentalitása, az embereknek a világról, hivatásukról, önmagukról vallott felfogása. Mindez másként formálódott az ortodox egyház területén, és másként a nyugati egyház kebelében. Minél messzebbre megyünk vissza a történelemben, az egyházak annál erősebben alakították a társadalmat és a műveltséget, hiszen a kultúra és az egyház évszázadokon át összeforrt.

A nyugati egyházak kezdettől fogva iskolákat tartottak fenn, és a népet nevelték. A reformáció az írás-olvasás elterjesztését feladatának tekintette. Az ortodox egyház viszont alig törődött a nép művelésével, a papság, az egyházi felsőség teljesen elkülönült a néptől, külön társadalmat jelentett. Ilyen körülmények közt nyilvánvaló, hogy másként kellett alakuljon az ortodoxiában a nemzeti és a népi műveltség.

Azt mondtam, hogy a két egyháznak a határa a honfoglalás idején valahol Magyarország közepén haladt. A későbbiekben a magyar királyság keleti határa alkotta a határvonalat Kelet és Nyugat között. Mintegy szimbolikus jelkép, hogy Kelet felé haladva az utolsó gótikus templom a Kárpátok befelé néző lejtőjén emelkedik, ha átlépjük a hegycsúcsot, a hagymatetős ortodox templomok világa következik. Ez a külső szimbolikus jel a két kultúra egészének a különbözőségét tükrözi.

Szent István kora óta tehát Magyarország a nyugati kereszténységhez tartozik, és ezt tanúsítja történelmünk minden eseménye, a magyar kultúra fejlődésének egésze. De vajon valóban egyetemesen európai volt-e ez a fejlődés, vagy azoknak az elméleteknek van igazuk, amelyek azt állítják, hogy a kereszténységgel a magyarság a germán kultúrkörbe került?

Igaz, az első térítő papok között németek is voltak, az olasz szerzetesek és szláv (cseh) papok közt; a térítőeknek azonban nem volt nemzeti jellegük. István király ugyanakkor kezdettől fogva igyekezett népét és országát a szomszédos germán birodalomtól elhatárolni. Érthető: – a hatalmas szomszéd a maga hatalma alá akarta vetni Magyarországot. Tudjuk, már István királynak haddal kellett védekeznie a német császárok

támadásai ellen. Utódai is számos alkalommal fegyverrel kellett hogy védjék az ország nyugati határát. A németekkel való még kulturális barátkozás is veszélyesnek tűnhetett tehát, politikailag. Nyilván ez volt a magyarázata, hogy István király mintegy átlépve a germán tömbön, elsősorban Franciaországhoz fordult, másrészt pedig a pápasághoz, Itáliába. Ránk maradt az a levele, amelyikben Odilo cluny-i apáttól az akkori európai katolikus megújítási mozgalom franciaországi vezérértől, szent ereklyéket kér a fiatal magyar egyház számára.

Magyarország és Franciaország között a kulturális szálak a későbbiekben is, végig a középkoron át erősek voltak. A híres párizsi egyetemen, a Sorbonne-on már az 1100-as évek végétől kezdve kimutathatóan ott találjuk a magyar diákokat, anyakönyvi bejegyzések megőrizték a nevüket. Ránk maradt a rektor egy levele is, amelyben tudósítja III. Béla királyt, hogy egy Bethlen nevű magyar diák, aki erkölcsiben és tanulmányi eredményeiben egyaránt példamutató volt, a járvány következtében Párizsban elhunyt.

Az esztergomi érsekek, ahogyan általában az Árpád-kori magyar püspöki kar számos tagja, Párizsban a Sorbonne-on végeztek és a francia kultúrát hozták haza. Kimutatták, hogy a középkori magyar királyi kancelláriának a gyakorlata, az írás jellegét, a stílust, a latin megfogalmazást tekintve a Sorbonne iskolájának hatását mutatja. Ott tanultak azok a klerikusok, akik a királyi kancelláriáján szolgáltak. A francia kapcsolatokat erősítette az is, hogy két szerzetesrend, a ciszterciék és a premonstreiek közvetlenül Franciaországból települtek át Magyarországra. A premonstreiek honosították meg Magyarországon Tokaj-hegyalja egész szőlőkultúráját.

A középkori elnevezés szerint olaszoknak nevezett, általában latin népeket jelölő kifejezés a helynevekben a Hegyalján mai napig fennmaradtak, (Olaszliszka, Bodrogolási stb.). Tállya neve a francia szőlőmetszést jelentő tailler igéből keletkezett. Az 1400-as évek végén a jobbágy-összeírásokban még nem egy eltorzult francia nevet találunk. Esztergomnak is volt egy Olaszváros nevű része a középkorban, melynek polgárai jórészt a francia Lotharingiából érkeztek. A francia eredetű szerzetesrendek magyarországi kolostorai közvetlenül a franciaországi anyakolostorokhoz tartoztak, két-három évenként részt vettek a generális gyűléseken Franciaországban, kapcsolatuk eleven és szoros volt. Hasonló szerzetesi kapcsolatokat a német birodalommal nem ismerünk a középkorból.

A középkor utolsó szakaszában a francia mellett egyre erősödtek az itáliai, az olasz kapcsolatok, amelyek egyébként korábban sem voltak jelentéktelenek, hiszen, hogy mást ne említsünk, Gellért püspök, aki István királynak fiához írt intelmeit is formába öntötte, Velencéből jött és olasz volt.

A reneszánsz kultúra Magyarországra közvetlenül érkezett Olaszországból, és Hunyadi Mátyás király udvarából áradt tovább Ausztriába, Lengyelországba és Észak-Európába. Aragóniai Beatrixszal ezek az olasz kapcsolatok tovább erősödtek. Olaszok voltak Mátyás udvari történetírói, ahogy halála után a magyar várakat megerősítő mérnökök egy évszázadon keresztül mind Olaszországból jöttek. A korábban a Sorbonne-ra járó diákok most Padovába mentek, ez már világi értelmiség volt. Az egyháziak pedig Rómában jártak iskolába. A most képződő jogászai társadalom Bolognában szerzi műveltségét. Istvánffy Miklós, a híres történetíró, csakúgy mint kortársai közül azok, akik a tudományban vagy az állami politikai életben kiemelkedtek, valamennyien olasz egyetemen végeztek.

Mintegy jelképes, hogy a már említett III. Béla király közönségesen Anonymusnak nevezett névtelen jegyzője, P. mester, a királyi kancellárián alkalmazott nótárius, – Sorbonne-i francia diáktársának szóló ajánlással kezdi a reánk maradt legko-

rábbi magyar krónikát. Az az elmélet, amelyik azt hirdette, hogy Magyarország a német, a germán kultúrán nőtt fel és lett európaivá, a tények világánál nem bizonyul igaznak.

A német műveltség Magyarországon majd csak a XVIII. században, a török kiűzése után egységesülő Habsburg államban kezd elterjedni. Ekkor válik a magyar kultúra egyik központjává a királyi udvarral együtt Bécs, és ekkor válik főurainknak, és részben a magyar értelmiségnek is első idegen nyelvűvé, sőt az arisztokráciánál sok esetben anyanyelvűvé a bécsi német dialektus.

De egyet ne feledjünk: ez a XVIII. századi Bécs maga is a francia felvilágosodás kultúrájában élt. Mária Terézia királynő – aki pedig maga is a felvilágosodás eszméit vallotta a politikában, többször panaszkodott, hogy az általa frívolnak és erkölcsetlennek tartott francia kultúra behatolt Bécsbe.

Bessenyei György a bécsi testőrségnél tanult meg franciául. A XVIII. századi magyar értelmiségiek a német mellett a francia nyelvet beszélték, s a bécsi udvari társaság divatos nyelve is a francia, majd II. Lipót alatt az olasz volt. Németté, bécsi-vé igazában majd csak a XIX. században válik az udvari kultúra. Ettől kezdve valóban komoly német kulturális hatással számolhatunk. Ez a XIX. századi hatás azonban már nem ingathatta meg a magyar kultúrának latin, olasz és francia kapcsolataira támaszkodó régi hagyományait, hiszen a XIX. és XX. századi íróink közül a legnagyobbak mind a francia kultúrán keresztül, francia impulzusra találtak önmagukra.

Eötvös Lóránd mondotta, amikor édesapja nevére létrehozta a század végén az Eötvös Kollégiumot – amelynek mint miniszter kurátora és irányítója volt –: „a német kultúra, még ha egy leveses kanálnyi, akkor is veszélyes lehet a magyar műveltségre; a franciát azt egész tányérral ehetjük mert az nem rontja a magyar műveltséget.” Sokat írtak arról, hogy a magyarok és a franciák közt van bizonyos habitusbeli lelki rokonság, hogy közelebb áll egymáshoz a két nép mentalitása, gondolkodása. Lehetséges. Számunkra történetileg a lényeg az, hogy a német kultúra hatott a magyarra, de soha nem voltunk német kulturális gyarmat.

Visszatérve most már a középkorba, azt mondhatjuk, hogy a keletről jött magyarság viszonylag rövid idő alatt beilleszkedett az európai műveltségi körbe, de anélkül, hogy feladta volna ősi kultúrájának az alapjait. Megmaradt mai napig a magyar nyelv, mely megőrizte mondáinkat, meséinket, fennmaradtak ősi dallamaink, amelyek ugyanúgy egyedül állnak egész Európában mint a nyelvünk. Fennmaradt rovásírásunk, őrizzük népművészetünket, motívumainkat, és megmaradtak bizonyos mentalitásbeli, gondolkodásbeli sajátosságok, amelyek ma is jellemzik a magyar népet. A magyarság európai néppé lett, de olyan európai néppé, amelyik megőrizte a keleti hagyományait.

Szóljunk itt röviden a „kereszténység védőbástyája” gondolattal fémjelzett, középkori magyar küldetéstudatról. IV. Béla király volt az első, aki 1242-ben, a tatárjáráskor a pápához írott levelében megfogalmazza, hogy Magyarország a kereszténység védőbástyája. Elmondja a levelében, hogy Magyarország évszázadok óta védi a keresztény népeket a keletről betörő pogányok, barbárok ellen, bár ebben a küzdelemben nem kapott segítséget, s maga a Szent Atya sem küldött mást, csak szavakat, „*nisi verba*” – mondja a latin szöveg.

Ez a levél az első megfogalmazása annak a küldetéstudatnak, amelyre ettől kezdve királyi hivatalos oklevelek és egyéni végrendeletek mind többször hivatkoznak. Az 1400-as évekre már az egész magyar nép magáénak vallotta ezt a küldetést. Pedig a IV. Béla levelében említett barbár, pogány népek a magyarság közeli rokonai voltak, így az úzok, a besenyők, majd a kunok, akik a népvándorlás utolsó hullámaiként érkeztek keletről, de már nem tudtak továbbmenni, támadásaik a magyar határvédelmen fennakadtak, s az állandó harcban ők

maguk felőrlődtek. Az úzok és a besenyők szinte nyomtalanul eltűntek, még a nyelvüket sem tudjuk rekonstruálni. A kunok egy része a tatár támadáskor bekéredzkedett Magyarországra és itt mint rokon nép (a nyelve ugyan török volt) néhány nemzedék alatt teljesen beolvadt a magyarságba. Annyira, hogy ha ma valaki azt mondja magáról: én kun vagyok, az annyit jelent, hogy jobb magyar, mint a többi.

A magyarság tehát védte a keresztény közösség határát, és ez szükségessé tette, hogy katonai erőit a honfoglalás után is megőrizze. Így alakult ki az a társadalmi eszmény, melynek megtestesítőjét a szkitákban (szittyákban) vélték megtalálni. A harcok szittyá (szkíta) öntudat sugárzik valamennyi magyar krónikából. Ahogy Bonfini, az olasz származású krónikás írta Magyarország története című munkájában: „Isten azért rendelte ezt a szilaj szittyá fajt a keresztény világ határára, hogy miután megkeresztelkedett, állhatatosan védje az igaz hitet minden hitetlen ellen.”

Szittyáknak a szkitákat nevezik és mint a magyarságot, a hunokat szintén szkíta népnek tartják, akikben őseiket látták, és a világ legjobb katonáit tisztelték. Míg azonban azok pogányok voltak és a kereszténységet támadták, a magyar szittyák tudata és küldetés-hite már keresztény volt, és ugyanazokat a katonai erényeket a keresztény vallás, a nyugat-európai közösség védelmében fejtették ki. A harcok szittyá öntudat volt, ami az egész középkoron át a krónikákból, majd az 1400-as évek végéről már fennmaradt levelekből is élénk táru, pozitív és negatív tulajdonságaival egyaránt, mert voltak ennek a katonaeszménynek negatív, káros következményei is. Ahogy Werbőczy István formába öntötte az 1500-as évek elején szerkesztett nagy törvénykönyvében, a Hármaskönyvben: „... a magyar nemességet csak a vitézségre alapították.” A „kereskedést és más közönséges foglalkozásokat” – így a tudományokkal való foglalatosságot (azaz mindazt, amit ma polgárinak nevezünk) méltatlannak tartja a nemeshez, ezek elnöiesítik, effeminálják az igaz szittyá magyart. „Őseink az efféle dogoktól idegenkedtek – írta – mert nemzetünk, országa megalapításától fogva mindig harcban forgolódott, nem törődött egyébbel.”

Ennek a harcok szittyá-eszménynek Hunyadi Mátyás király volt egyik fő megtestesítője. A castellói püspök, Monaschi Bertalan, ki hosszabb időt töltött udvarában s így alkalma nyílt őt megismerni, jelentésében igazi katonának nevezi, ki „mindig csak hadi dolgokon járhatja eszét”. 1459-ben III. Frigyes a „magyar faj és vér ellenségének” nevezi, akinek célja „a magyar nyelv megsemmisítése”, a felajánlkozó orgyilkost pedig haragosan utasítja vissza, a magyar közvéleményre és katonajellemre utalva: „... mi itt karddal, nem pedig méreggel harcolunk”.

Bármennyire benne élt az akkori humanisztikus műveltségben, s bármennyit szórakozott is humanistái körében, azok racionalista világnézetét és polgári életszemléletét nem tudta és nem akarta a magáévá tenni. Velencének, a kereskedő polgárvárosnak követeit Tubero szerint, mint olyanokat, akik nemes emberhez méltatlan életformát képviselnek, mélyen megvetette, többször plebejusoknak, sőt parasztnak nevezte őket. Ugyanakkor azonban érdeklődve hallgatta humanistái eszme-cseréjét arról, hogy vitézségben s katonai tudományokban melyik nép áll első helyen, – sőt a téma annyira érdekelte, hogy a vitába maga is beleszólt.

Mindjárt uralkodása elején kérkedve írja a császárnak a magyarságról: „... egész a mai napig pihenés nélkül mindig a fegyverek között forgolódott, naponként szakadtak rá a legveszélyesebb támadások, de csak annál edzettebb és serényebb lélekkel néz szembe a dolgokkal.” Legjobban megnyilatkozik nemzeti büszkesége abban a többektől idézett levelében, melyben sértődötten utasítja vissza a Ferdinánd nápolyi királytól ajándékba küldött löldömötöt, írva, hogy „ugyan mit gondolsz felséged mirőlünk? ... Mert tudhatná, amit az egész világ tud, hogy mi gyermekségünk óta fegyverek között forgunk, és sűrűn viseltünk háborúkat különböző

népekkel és nemzetekkel, de akár török, akár keresztények ellen harcoltunk, mindig saját lovainkon mentünk, ezek idomításához a mi fajtánk (nostra gens) is ért és mindig győzelem kísért bennünket. Ha mi külföldi és idegen idomítókra vártunk volna, sohasem végezhetünk volna be oly szerencsésen küzdelmeinket a törökökkel, a németekkel, csehekkel vagy a lengyelekkel. Magunk idomította lovainkkal győztük le a gétákat, igaztunk le Szerbiát és vertük le mindazokat, akik csak körülöttünk laktak, s mindezt saját lovainkkal dicsőségesen véghezvittük. Olyan paripákra, melyek spanyol módon összehajló lábakkal ugrándoznak, sohasem vágytunk, sőt azokat nem hogy komoly dolgokra, de még játékokra sem akarjuk tartani. Minékünk nem olyan lovak kellene, amelyek összehajló bokáival ficánkolnak, hanem amelyek, ha szükséges, szétvetett lábukon erősen megállnak."

Sugárzik ebből a levélből a magyar katonaézés, a szittyá harcstudat, mely harci erényekben s bátorságban magánál különbet nem ismer és mástól még tanácsot sem fogad el. Mátyás hatása érvényesült azután udvarában és környezetében, s valószínű, hogy vitézei meg humanistái is az ő követői voltak ezen a téren. Mindez persze nem jelentette azt, hogy Magyarországon nem éltek a tudományok, ne lettek volna költők és írók, akik nemcsak latinul, hanem magyarul is magas színvonalon tudták magukat kifejezni, gondoljunk csak az Ómagyar, Mária Siralomra vagy más, fennmaradt nyelvemlékünkre. (Azt szokták mondani, hogy fennmaradt Árpád-kori nyelvemlékeink sokkal magasabb színvonalúak, mint az utána következők.)

Az 1400-as években pedig európai színvonalú költőt tudunk adni Janus Pannonius személyében. Volt tehát egy magyar kultúra, amely magyar volt és ugyanakkor európai.

A tatárjárás korára, majd még inkább az 1400-as évek végére a magyarság és Európa teljesen összeforrott, a magyarokat nem lehetett többé az európai kultúrából kiszakítani. Az, hogy a magyarság a tatárral, majd később másfél évszázadon keresztül a törökkel mindvégig a harcot választotta, még olyan esetben is, amikor ez reménytelennek látszott, önmagában is azt mutatja, hogy a két kultúra, a két társadalom között, éppen a vallási különbözőség révén is, immár olyan mély szakadék tátongott, ami áthidalhatatlan volt. A magyarság társadalmi rendszere, műveltsége, az életről való egész elképzelése ekkor már annyira más volt, hogy a keletről vagy délkeletről érkező rokon népekben csak ellenséget látott. A szittyá harcos már végleg a kereszténység katonájává lett. Ahogy Laskai Osvát ferences rendfőnök megfogalmazta ezt a gondolatot 1479. évi, Szent Istvánról szóló prédikációjában: „Ezt az erős népet, melynek vére és csontjai a különböző országok hegyeit és völgyeit borítják, rendelé az Isten pajzsul a nagy török ellen, hogy bátorságuk és derekasságuk révén a szent kereszténység ez óhajtott békét élvezhesse.”

Az 1526. évi mohácsi csatával, egy délután semmibe foszlott a szittyá öntudat. A szittyá vitézség nem tudta megvédeni Magyarországot. A középkori magyar királyság összeomlott. Ami utána következett az közismert: a kettős királyválasztás, a polgárháború, a török hódítás, az ország három részre szakadása, és mérhetetlen pusztulás.

Ekkor jelenik meg nálunk a reformáció, amelyik új küldetés-tudatot alakított ki, azt amely lehetővé tette, hogy az egyenlőtlen, reménytelen küzdelemben a magyarság helyt tudjon állni. Ez a küldetés-hit – a választott nép gondolata volt. A protestáns prédikátorok alakították ki azt a tanítást, hogy a török támadása Isten büntetése. Bünteti a magyarságot, mert elfordult Istentől, és mert nem követi az Ő parancsait. A kor felfogása szerint ugyanis Isten közvetlenül irányítja a történelmet. De miért éppen a magyarságot bünteti az Isten, hiszen más népeknek is vannak bűnei, más népek sem sokkal jobbak és mi sem vagyunk sokkal rosszabbak. ...Azért, mondják, mert ahogyan egykor a zsidók, most a magyar az Isten választott népe. Az Isten meg akarja próbálni a magyarságot, hogy helyt áll-e

hitében, helyt áll-e a küzdelmek között, és ha úgy látja, hogy igen, akkor leveszi róla a csapásokat, s felülteti őt az Ő királyi székébe. Ahogy a prédikátor-költő, Szkhárosi Horváth András olyan szépen fejezte ki:

„Királyi nemzet vagy, noha te kicsiny vagy,
Az Atya Istennek bizony te kedves vagy,
Ő szent fia által már te is fiú vagy,
Higgyed, minden dicsőségben, hogy részes vagy.”

Ez a vallásos hitben gyökerező küldetésstudat, a választott nép hite volt az, ami erőt adott, és ez a hit volt az, ami a XVI–XVII. században nem engedte széthullani a magyarságot, amelyik megtartotta egységes nemzetnek a maga mentalitásában, műveltségében és nemzeti érzésében.

Végül még egy kérdést szeretnék érinteni egészen röviden: hogyan alakult a történelem folyamán az országban élő nem magyarok viszonya a magyarsággal?

Tőlünk nyugatra egységes nagy népi tömbök alakultak ki. Ezen a tájon kezdettől fogva több nép élt egy országon belül. A középkori Magyarországon is mintegy 20–25% nem magyar anyanyelvű volt, számuk a török hódoltság, a magyarság pusztulása után nagymértékben megnőtt. Ekkor indult meg, a XVII. században a szerb bevándorlás, a horvátok Magyarországra menekülése, a szlávok (szlovákok) az Alföld felé való lehúzóódása. Ukránok jöttek be keletről, és végig a XVIII. században folyt a (vlachok-oláhok) románok bevándorlása, akik először az 1200-as években tűnnek fel a Dél-erdélyi határon. A XVIII. században Magyarország már soknemzetiségű állam, amelyikben a magyarság a lakosság 50–60%-ára tehető. Ugyanakkor sem korábban, sem a XIX. századi nemzeti ébredésig, a nacionalizmus koráig, ezek között a nemzetiségek között nincsen ellentét.

Ahogy Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér mondotta öcséről, Péterről: „jó katona, jó horvát, tehát jó magyar is.”

A nem magyar nyelvű értelmiségiek hungarusként nevezték magukat latin szóval, és ez több volt, mint annak kijelentése, hogy magyar állampolgár vagyok, a magyar király alattvalója. Ez a magyarsággal való együttélés vállalását jelentette. Jellemző – Cwittinger Dávid, a lőcsei (szepességi szász) tehát német ajkú polgár esete, aki talán magyarul sem tudott rendesen: mint egyetemi hallgató 1710-ben Wittenbergában azt hallotta, hogy a magyarok csak a lónak, a nyeregnek és a katonai dolgoknak örülnek, tudományuk és irodalmuk nincs. Ezt sértőnek érezte saját becsületére, hazajött, és megírta latinul az első fennmaradt irodalomtörténetet, és az előszóban kijelentette, hogy ezt cáfolatul írja és küldi azoknak, akik azt mondták, hogy a magyarok barbárok.

Az itt élő népek tehát együtt éltek, és nem volt köztük nemzetiségi meghasonlás, ez majd csak a XIX. században ébred fel, amikor a népek szembefordulnak egymással. A középkor és az újkor elején nem a nyelvi, hanem a vallási különbségek választották el egymástól a népeket. Magyarországon kezdettől fogva két vallás élt egymás mellett, a katolikus és az ortodox, a reformáció korától fogva pedig hat vallás (katolikus, evangélikus, református, unitárius, görögkeleti és zsidó), de közöttük a vallási ellentétek nem vezettek belső háborúra, az ellentéteket a külső, politikai erők szították. Egyébként a vallási és etnikai hovatartozás gyakran egybeestek, ahogy Erdélybe a mai napig úgy van: aki lutheránus, az szász; aki görögkeleti, az román; aki katolikus, református vagy unitárius, az magyar.

A Habsburg politika a XVII. században minden államra raison ellenére, kiüzte Steyerországból a bányászokat protestáns vallásuk miatt, vállalva azt, hogy az európai hírű vasércbányászat több nemzedékre teljesen megszűnik. A Salzburgi egyházmegyéből a XVIII. században úttűz ki a protestánsokat. – Ezzel szemben, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem udvarában a fejedelmi tanácsban a különböző vallások képviselői jelen vol-

tak. Erdélyben mondták ki Európában először, már a XVI. században négy vallásnak a teljes törvényes szabadságát. Tudjuk, hogy Bethlen Gábor kancellárja a korabeliek által zsidóznak nevezett szombatos Pécsi Simon volt, egy olyan vallásnak a követője, amelyet még a törvény sem védett az országban.

Vallási háború Magyarországon belül, ellentétben sok európai országgal, nem támadt soha. Maga Mátyás főherceg írta a Bocskai felkeléskor, hogy ez nem vallási háború, ezek az idegen uralom ellen keltek fel, ha vallási jelszavakat hangoztatnak is, a szívükben, ahogy a latin irat mondja, nem a religio, a vallás, hanem a régió – tehát az ország, a hatalom megszerzése van. Ez a türelem nemzetiségi, vallási és mondhatjuk,

más vonatkozásban is jellegzetessége a magyar magatartásnak, mentalitásnak, történetünk egész folyamán.

Sokat és hosszan beszéltem, összefoglalásként azt mondhatom, a magyar kultúra két elemből tevődik össze:

- a keletről hozott ősi hagyományokból, a nyelv, a dalok, mindaz, ami hozzájuk kapcsolódik hiedelemvilágban, mitológiában és az egész mentalitásában,
- és az ettől elszakíthatatlan európai kultúra, amelyik nem kelet-európai, nem közép-európai, hanem igenis európai.

És addig maradunk magyarok, amíg ezt a kettősséget őrizni tudjuk.

A moldvai csángó magyarok története

Elhangzott 1989. március 30-án a Fortuna Klubunkban.

Benda Kálmán előadása

A történelmi Magyarország határán kívül élő legnagyobb magyar népcsoport a moldvai magyar-csángók. A középkortól folyamatosan a mai napig élnek ezen a területen.

Moldva a Kárpátok keleti gerincétől keletre elterülő táj, a Kárpátoktól a Dnyeszterig terjed. Délen az Al-Duna határolja, észak felé pedig Bukovina, amely a múltban időnként hozzá tartozott. Moldva ma a Román Népköztársaság része, de ez a történelmi Moldvának csak a fele, mert a Pruttól keletre eső terület ma a Szovjetunióhoz tartozik, Szovjet-Moldávia néven. Először 1802-ben csatolták el, akkor Oroszországhoz, közben többször visszakerült, majd újra elkerült.

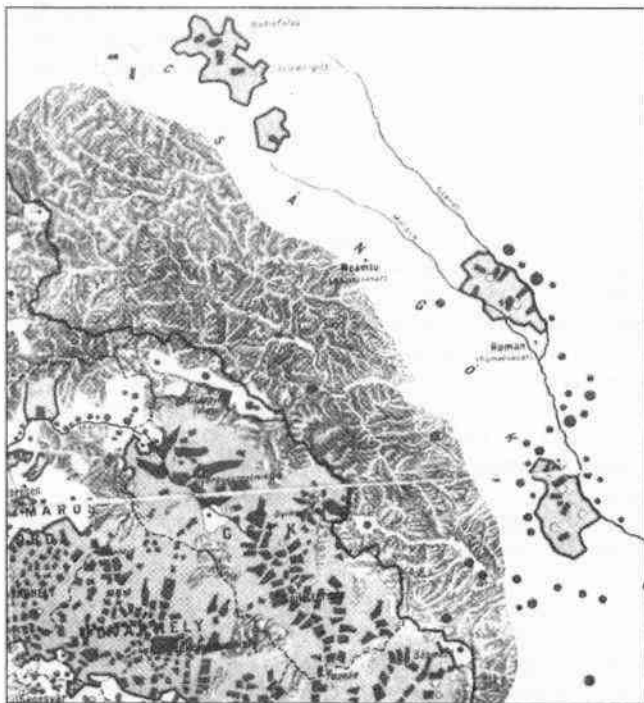
A magyar honfoglalás idején, a 800-as évek körül, Moldva az Európa nyugati része felé vonuló népek átvonulási területe volt. Itt haladtak keresztül a hunoktól kezdve mindazok a népek, amelyek Európába igyekeztek. A magyarok is itt jöttek keresztül és vonultak be a Kárpáti-medencébe; Északon a Vereckei hágón, keletről az erdélyi szorosokon és délről az Al-Duna mentén. A magyarság után következő népek azonban már nem tudták a Kárpátokon áttörni, a magyar állam

határvédelme feltartóztatta őket. Rokon népek voltak valamennyien, törökös műveltségű lovas pásztrok, katonai szervezetben, ahogyan a magyarok is. Időben először az úzok, azután a besenyők, majd a kunok. Az előző kettő teljesen felőrldött a harcokban, a kunoknak viszont sikerült egy időre Moldvában és a tőle délre fekvő Havasalföldén fejedelemséget alapítaniuk. Ezt a fejedelemséget 1241-ben a tatárok támadása semmisítette meg. A kunok egy része bekéredzkedett Magyarországra, de mint nép, megszűntek létezni.

Ez a terület tehát évszázadokon át csatatér volt, ezért egyik nép sem tudott meggyökeresedni. A vlachok, oláhok, románok ezen a vidéken az 1300-as évek elején tűnnek fel, két irányból. Egyrészt délről, Havas-alföldéről, másrészt Máramarosból kilépve, a Kárpátokon át kelet felé.

A magyarok – mai ismereteink szerint – az 1200-as évek közepétől élnek itt. Számuk az évszázadok során változott, hol újabb bevándorló magyarokkal növekedett, hol pedig a török-tatár pusztítások idején megfogyott. A legutóbbi román statisztika szerint már egy szál magyar sincs Moldvában. Nem hivatalos becslések szerint még 80–100 ezer ember őrzi az anyanyelvét, ugyanakkor – a statisztika szerint – kerekén 200 ezer a római katolikus vallásúak száma. Mivel a románok mind görög-keleti vallásúak, s csak a magyarok voltak katolikusok, a 200 ezer katolikus tehát a magyarokat jelenti, akiknek egy része már elrománosodott.

Arról, hogy az első magyarok mikor és hogyan kerültek ide, a mai napig nincsenek biztos ismereteink. Voltak kezdetben akik úgy vélték, hogy a moldvai magyarok a kunok leszármazottai. Miután azonban már a múlt század második felében kiderült, hogy a kunok nem magyarul, hanem egy török nyelven beszéltek, ez a feltételezés önmagától megdőlt. Egy másik elmélet, amelyiknek még napjainkban is vannak hívei, azt véli, hogy a legrégebb moldvai falvakat a honfoglaláskor a Kárpátokon kívül maradt magyarok alapították. Nem tudjuk, hogy maradtak-e kint a honfoglaláskor magyarok, akik nem jöttek be a Kárpáti-medencébe. Lehetséges. A honfoglalás korából több régészeti lelet is előkerült. Ez azonban önmagában semmit nem bizonyít, mert hiszen az egész magyarság keresztül jött ezen a területen. Mindezideig nem került elő folyamatos régészeti anyag, tehát olyan, amelyik a honfoglalás korát összekötné napjainkkal. Miután ez a terület évszázadokon át hadszíntér volt, ahol azok a népek, amelyekről biztos tudomásunk van írásbeli följegyzésekből, így az említett úzok, kunok, besenyők, nyomtalanul eltűntek, úgy hogy még a nyelvüket

sem tudjuk helyreállítani, nem valószínű, hogy éppen a honfoglaló magyarok falvai maradtak volna meg. Annak, hogy a ma ismert települések honfoglaláskoriak volnának, a nyelvészeti adatok is ellentmondanak. Tudjuk, hogy minden kornak megvan a maga sajátos névadási szokása. A korai Árpád-korban keletkezett magyar települések mind puszták személynevet viselnek, annak a birtokosnak a nevét, akinek a tulajdonában voltak. Taksony, Kürt, Tas, Fajs, Szolnok, Gyula – sorolhatnánk tovább, mind puszták személynevek voltak. Az 1300-as évek elején kezdődött a Péterfalva, Jánosháza, Árok-szállás stb. szerkezetű névadás. A moldvai magyar falvak 90%-a ebbe az utóbbi típusba tartozik, pl. Moldvabánya, Szeretvásár, Szabófalva, ugyanakkor egyetlen olyan helyet sem ismerünk, amely puszták személynevből állna. Ez is arra mutat, hogy ezek a falvak legkorábban az 1200-as években keletkeztek.

Tudjuk, hogy az újonnan jött nép mindig átveszi az ott talált népek által adott földrajzi neveket, ahogy mi átvettük itt a Kárpáti-medencében a folyók és egyes települések nevét (Visegrád, Csongrád stb.). A nyelvészek megállapították, hogy Moldvában olyan területeken is, ahol évszázadok óta csak románok élnek, a helynevek nagy része vagy magyar eredetű, vagy olyan szláv név, amely magyar közvetítéssel jutott a román nyelvbe. Ez pedig azt bizonyítja, hogy a magyarok – akármikor kerültek Moldvába – ezeken a helyeken voltak ott, mint a románok.

Moldva történetében az 1300-as évek közepére esnek az állami lét kezdetei. Miután „Nagy” Lajos király hadvezére (akiről Arany János oly szép költeményt írt, és akit a Toldiban is megelevenít) Lackfi András a magyar sereggel a tatárokat végleg kiverte erről a területről, az 1350-es években Bogdán és Drágos, akik magyar nemesi rendűek, a magyar király engedélyével Máramarosból benyomult Moldvába, és megalakította a moldvai államot. Az 1370-es években vert első moldvai pénz egyik oldalán Moldva, a másikon a magyar Anjouk lilomos címerével, egyszerre fejezte ki a külön állami létet és a magyar királyságtól való függést. Ezt a moldvai államot, hivatalos nevén vajdaságot, ettől kezdve jól ismerjük. Nehéz helyzetben volt – közvetlen szomszédja a középkorban a hatalmas Magyar Királyság volt, amelynek szorítása és nyomása alól nem tudott teljesen szabadulni. Majd, amikor a magyar állam az 1500-as évek elején meggyöngült, helyébe az Oszmán-Török Birodalom lépett: 1526-ban Mohácsnál a török megdöntötte a Magyar Királyságot, és Moldvával is éreztetette hatalmát. Moldva keleti része már a XV. század végén a törökkel szövetséges tatárok uralma alá került és az 1540-es évektől az egész terület török hűbéres fejedelemséggé vált. A vajdákat Konstantinápolyból nevezték ki, és a török meg a tatár csapatok úgy jöttek-mentek a területén, mintha a sajátjuk lett volna, óriási pusztítást és pusztulást hagyva maguk mögött, az 1500-as és az 1600-as években mindvégig. Az 1800-as évekre a török függőség megszűnt, ekkor viszont előbb a lengyel állammal, majd az orosz cárok birodalmával kellett harcolnia önállóságáért.

Helyezzük most már a moldvai magyarokat ebbe a fejlődésbe.

Tudjuk, hogy 1242-ben a tatárok Magyarországot is előzönlöttek, majd – miután meghalt a tatár főkán, ideiglenesen visszavonultak. IV. Béla király ezt az időt használta fel, hogy megerősítse az ország keleti határainak védelmét. Nem elégedett meg azzal, hogy a Kárpátok gerincét, az erdélyi határt megerősítette, hanem védelmi vonalat létesített a Kárpátok előterében, Moldvában a Szeret folyó felénk eső oldalán. Az akkori idők szokása szerint, a katonaságot családostul vitték ki. Falvakban éltek és ha jött az ellenség, az ő kötelességük volt a folyón való átkelést fegyverrel megakadályozni. Bár tudomásunk van arról, hogy éltek magyarok Moldvában a tatárjá-

rás előtt a Kun Állam határán és azon belül, továbbá a milkói püspöki székhelyén papok nagyobb számban, akiknek a feladata a kunok megtérítése volt a római egyházba, – szűkös forrásaink miatt – mégis azt kell mondanunk, hogy ezek a legkorábbi ismert magyar telepek.

A védelmi rendszer idővel felbomlott, egyes falvak megszűntek, lakóik máshová költöztek, mások a mai napig megvannak, és lakói magukat csángóknak nevezik. Általában a moldvai magyarság egészét csángóknak szoktuk nevezni, de közülük csak ez a részük vállalja a csángó nevet. A többi – róluk még lesz szó – székelynek mondja magát. Mit jelent a csángó szó? A nyelvészek szerint az elcsángani, elcsángálni, elkóborolni, azaz a nagy tömbből kiszakadni szóból ered. Azt jelenti tehát, hogy olyan néptöredék, amely kiszakadt az egészből, a Magyar Királyságból, a magyarság települési rendjéből idegen fennhatóság alá került. A csángók a mai napig a középkori ómagyar nyelven beszélnek. Kiszakadtak a magyar nyelvi fejlődésből – hiszen a nyelv is fejlődik, változik – s megőrizték a XIII. századi szókincs és nyelv nagy részét. A nyelvészek azt mondják, hogy a régi, az ómagyar nyelv megismerésének paradicsoma ez a terület. Sziszegő nyelvjárással beszélnek, azaz az „s” helyett „sz” hangot mondanak. A ragozásuk olyan mintha a Halotti Beszédet, vagy az ómagyar, Mária Siralmat olvasnánk az 1200-as évekből. Ami a modern életre vonatkozik, azt már szinte teljes egészében a román nyelvből kölcsönzött szavakkal fejezik ki. Ők alkotják tehát a moldvai csángók legrégebbi részét. A néprajzosok azt is megállapították, hogy ezek a csángók sok rokon vonást mutatnak az Erdélytől északra fekvő részek magyar településeivel, a Szamos vidékével. Ez azt valószínűsíti, hogy a XIII. századi első határör telepéseket valahonnan Erdély északi részéről, a Partiumak nevezett részekből, a Nagybánya, Szatmár közötti területekről vitték ki és telepítették le a Szeret mellé.

A későbbiekben, ahogyan említettem, erre a Szeret-menti őrségre nem volt már szükség, a tatárok többé nem támadtak, ugyanakkor délről jelentkezett az új hódító, a török. Hunyadi János Magyarország kormányzója, Moldva déli részén egyes várakat, mint a Dnyeszter partján Dnyeszterfehérvárt (törökül – Akkermant), az Al-Dunánál Chiliát a magyar király várává nyilvánított, és kivette a vajdák fennhatósága alól és oda magyar őrséget vitt az 1440–1450-es években. Megmaradtak az oklevelek, amelyekből azt is tudjuk, hogy Brassó városának volt a kötelessége fegyverrel és lőszerezellelni őket, királyi adója fejében. Dnyeszterfehérvár védőserege az 1400-as évek legvégén költözött át Csöböröcsökre, a Dnyeszter déli folyása mellé. Ismereteink szerint ez volt a legkeletibb magyar település. Magyar lakossága az 1800-as évek elejéig megvolt.

Az 1400-as évek végén a moldvai végvárak egyre-másra török kézre kerültek, a Magyar Királyság hatalma egyre gyöngült, nem tudta többé sem saját magát, sem a vlach (román) vajdaságot megvédeni. Elkövetkezett az az idő, amiről azt mondtam, hogy a török és a tatár csapatok úgy jártak-keltek Moldvában, mintha a saját területük lett volna.

Mi késztetett engem arra, hogy a csángók történetét kutassam?

Tíz évvel ezelőtt kezdtem foglalkozni a moldvai magyarok múltjával. Érdekelt az a kérdés, hogy ez a magyarságból kiszakadt töredék, a teljesen idegen környezetben hogyan tudta megőrizni vallását, nyelvét, hagyományait, egyszerűen: magyarságát? Hiszen Moldva többsége vlach-román volt, s a nyelvi különbözőséghez járult a vallási különbözőség is. A magyarok római katolikusok voltak, a románok pedig görögkeletiek. Az egyik Rómából, a másik Bizánctól kapta a vallási irányítást. Vallásuk következtében mentalitásuk, műveltségük, hagyományaik nagyon messze álltak egymástól. Saját értelmiségük nem volt, legföljebb egy-két tanító, néhány pap, aki elment közejük. Nem volt uralkodó osztályuk sem, amely

beszélhetett volna sorsuk irányításába. Hogyan tudta ez a töredék magyarság mégis megőrizni nyelvét, szokásait, hagyományait, magyarságát? Erre próbáltam feleletet találni.

A másik ok, amiért a csángók múltját kutattam, a román történetírásnak az a tézise, hogy a csángók nem magyarok hanem románok. A nagy egyházszakadéskor a VII–IX. században (a román felfogás szerint Ők már akkor is, sőt a kezdetektől fogva ezen a területen éltek) és ezeket a római katolikusnak maradt románokat a magyar katolikus egyház elmagyarosította. – A magyar egyház egy idegen országban! – Az utóbbi években módosították az elméletet. Eszerint a moldvai csángókat még Erdélyben először katolizálták, aztán elmagyarosították és úgy vándoroltak ki a XVIII. században Moldvába. Ahogy – mondja ez az elmélet – ezelőtt 300 évvel a székelyek nagyobb részben még románok voltak, később magyarosították el őket erőszakkal. – Talán nem is kell mondani, hogy ez az elmélet teljesen légből kapott. Rómában a Vatikán Titkos Levéltárában, továbbá a Hitterjesztés Szent Kongregációja Levéltárában igen gazdag anyagot találtam a moldvai magyarságra vonatkozóan. Ezek közül a legfontosabbakat adja közre a Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár első két kötete.

A IV. Béla-kori moldvai katonai telepítés után, a következő magyar hullám az 1400-as években érkezett Moldvába. Ez azonban már nem tervszerű kitelepítés volt, hanem menekülés-szerű kivándorlás, és ez összefügg a huszita vallás terjedésével Magyarországon. A Csehországból Husz János tanai nyomán elterjedt huszita vallásújítás az 1430-as években eljutott Magyarországra is. Főleg az ország déli vidékein számos csatlakoztak az új hithez, amely elvetette a pápai tekintélyt, csak azt fogadta el, ami benne volt a Bibliában, éppen ezért a Szentírást anyanyelven adta a hívek kezébe, és a latin helyett bevezette az anyanyelvű istentiszteletet. Róma a huszizmust eretnekiségnek bélyegezte, és üldözte. Magyarországon is megjelentek a domonkos rendi inkvizítorok, akik kínvallatással nyomoztak, és akire rábizonyult az eretnokség – a huszizmus, azokat máglyahalálra ítélték. Erre megindult a husziták menekülése Moldvába, a Szerémségből, Dél-Erdélyből, de Pozsony környékéről is. Hogy mennyien mentek Moldvába, nem tudjuk, de sok ezren lehetnek. Tatroson, Moldva déli részén valóságos magyar művelődési központot létesítettek, az első reánk maradt magyar nyelvű bibliafordítás (egyetlen ami megmaradt) is itt készült. Központjuk, a vallásalapítójukról elnevezett Husz volt (románul: Husi), mellette pedig ott találjuk Jeromosfalvát, amely Husz János hadvezéréről, Prágai Jeromusról kapta a nevét. Később ezek a huszita magyarok fokozatosan visszatértek a katolikus egyházba.

1571-ben Thabuk Mihály tatrosi plébános azt jelentette, hogy „a huszita eretnokségben tévelygő” moldvaiakból mintegy kétezret katolikus hitre térített. Kérésére a kamenyeci (Lengyelország) püspök 12 papot küldött Moldvába, a térítés folytatására. 1646-ban, amikor Marcus Bandinus érsek pápai megbízásból Moldva katolikus lakosságát végigjárta, följegyezte, hogy Husz városában még magyarul mondták a misét, de az Ő kérésére a hívek elálltak ettől és készek voltak a latin mise bevezetésére, de ragaszkodtak ahhoz, hogy énekeiket továbbra is magyarul énekeljék. Bandinustól tudjuk azt is, hogy a Husz melletti Jeromosfalva lakói a magas adó miatt a XVI. század végén a Dnyeszter-parti Csöböröcsökre költöztek. Ott azután beolvadtak a már ott lévő katolikus magyar lakosságba.

Amikor megalakult az erdélyi fejedelemség, a Báthoryak családjából való fejedelmek megszüntették a székely szabadságot. A határ mentén élő székelyek ugyanis katonai-kiváltságban éltek. Ez azt jelentette, hogy földesurat nem ismertek, robotra nem jártak, földesúri adót nem fizettek, hanem a határvédelem volt a kötelességük és csak az uralkodónak adóztak, ez is inkább csak jelképes volt. Miután az erdélyi

államnak pénzre volt szüksége, a Báthoryak jobbágysorba taszították őket. Ekkor megkezdődött a székelyek tömeges kivándorlása Moldvába, nem voltak hajlandók a jobbágysorsot vállalni, sokan közülük inkább elhagyták a hazájukat. „Bé megyék Moldovába...” mondották Bocskai István fejedelem törvényben visszaállította 1606-ban a székely szabadságot, de az erdélyi törvények még ezután is évenként megismétlik a rendelkezést: őrizték a keleti határt, hogy a székelyek ne szökjenek Moldvába. A XVI–XVII. században keletkezett a moldvai magyar településeknek az a része, amelyik magát székelynek nevezi.

Közben a tatár és török támadások folytán, a magyarok száma Moldvában nagyon lecsökkent. Az 1500-as évek végén, a jelentések szerint, mintegy 18–20 ezer magyar élt Moldvában, ami az összlakosságnak majdnem egynegyedét jelentette. Az 1600-as évek végén viszont már csak 4–5000 magyar volt, a többi elpusztult a tatár betörések során, vagy rabként Törökországba került. A XVIII. században azután újra megduzzadt a magyarok száma. Mária Terézia királyné, egyszersmind Erdély fejedelemasszonya, a keleti országhatár védelmére katonai határőrvidéket szervezett. Ebbe bevonták a székelyeket is, akik ezzel elvesztették korábbi szabadságukat, többé már nem voltak szabad székelyek, hanem katonai határőröké kellett válniuk. Az erdélyi vlachok – mert hisz északon, Máramarosban, vagy délen Fogarasban a határőrvidék (a tatárjárást 1241–42. követően folyamatos betelepülésük óta) vlachok-románok által is lakott területen ment keresztül – boldogan vállalták a számukra társadalmi emelkedést jelentő határőrkatonaságot. A székelyek számára viszont ez süllyedést jelentett, ezért tiltakoztak. 1664. januárjában a székely székek képviselői összegyűltek Madéfalván, hogy tiltakozzanak. A császári generális ágyúval lövetett közéjük, több száz halott volt, és ezután megindult a székelyek ezres, sőt tízezres számban való kivándorlása Moldvába. Olyan nagy tömegekben mentek, hogy Moldva nem tudta őket befogadni, és ekkor települt át öt falu Bukovinába (Moldvától északra). A magyar Hadik András generális telepítette le őket, ezért is viselte az egyik település a Hadikfalva nevet. Ez az a töredék, amelynek egy részét már a múlt század végén visszahozták Magyarországra, nagy többségüket pedig a második világháború idején a Bácskában telepítették le. Innen, mindenüket hátrahagyva kellett menekülniük a Tito vezette szerb és délszláv csapatok elől. Ma szétszórva élnek, főleg Tolnában és Baranyában.

A moldvai magyarok száma a XVIII. század után kivándorlókkal már jelentősen nem növekedett. Számarányuk Moldva lakosságának mintegy 6–8%-át tehető ki. A XIX. század végétől a magyarországi, illetve erdélyi kivándorlás most már első-sorban délre, tehát Bukarest irányába ment. A két világháború között mondták is: Budapest után a második legnagyobb magyar város.

Említettem, hogy a moldvai magyarság ragaszkodott a maga hagyományaihoz, nyelvéhez, magyarságához, és mindezt az idegen környezetben számára a katolikus vallás testesítette meg. Amíg a középkori Magyar Királyság fennállt, addig kaptak papokat Magyarországról. Ez a terület ugyanis az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott. Az esztergomi érsek két püspökséget is létesített ezen a területen, az egyiket Milkón az Al-Dunánál, a másikat Moldva északi részén, Szeretvásáron. Az első, miután Milkót az 1500-as évek végén a tatárok elpusztították, Bákóba költözött, a másik viszont a XVI. századra már megszűnt. Közvetlenül a moldvai határon fekszik az erdélyi Csíksomlyó, az itteni ferences kolostornak volt egy „leánykolostora” Bákón, ahol magyar ferences szerzetesek éltek, és ők látták el a katolikus magyar falvak lelki gondozását.

A magyar állam összeroppanásával a helyzet gyökeresen megváltozott. A hatalmi válsághoz hozzájárult a reformáció,

a hitújítás terjedése Magyarországon és Erdélyben. Tudjuk azt, hogy Magyarország és Erdély óriási többsége a lutheránus (evangélikus) vagy pedig (főleg a magyar ajkú lakosság) a kálvini (református) valláshoz csatlakozott. Erdélyben Csíkszék megmaradt katolikusnak, de a csíksomlyói kolostorban olyan kevés szerzetes volt, hogy még az erdélyi szolgálatot sem tudták ellátni, arra, hogy Moldvába is küldhessenek magyar papokat, nem is gondolhattak. A protestánsná vált Erdély és Magyarország nem tudott, de nem is akart katolikus papokat küldeni Moldvába.

Abban az időben a vallási különbözőség egybeesett a nemzetiségi hovatartozással is, de ez a különbözőség sokszor erősebb volt mint a nyelvi hovatartozás. (Erdélyben a mai napig úgy van általában, hogy aki lutheránus az szász, aki református, unitárius, vagy katolikus az magyar és aki görög-keleti az román.)

Felmerül a gondolat, hogy miért nem csatlakoztak a moldvai magyarok a reformációhoz – mert nem csatlakoztak. Ennek a magyarázatát az idegenben élők kisebbségi sorsa adja meg. Ők idegenben is őrizni akarták mindazt, amit magukénak, sajátjuknak vallottak műveltségükben, nyelvükben, és elsősorban vallásukban. Aki pedig védekezik, aki meg akarja tartani azt ami hagyományos, az minden újítás elől elzárkózik. A moldvai magyarok ezért nem fogadták be a reformációt, hanem megmaradtak mindvégig katolikusnak.

Katolikusnak maradtak és magukra maradtak. Magyar pap ettől kezdve csak nagy néha jut el hozzájuk, szerzetesek is csak nagyon-nagyon ritkán. Végso elkeseredésükben Rómához fordultak. A Vatikáni Levéltárban magyar nyelvű levelek találhatók, amelyekben kéri a pápát, küldjön közüjük papot, aki megkereszteli, eltemeti őket, aki a házasságokat összeadja és a betegeknek az utolsó szentséget kiszolgáltatja. Róma küldött is, olyant, akit módjában állt. Magyar papja nem volt, küldött olasz, dalmát, horvát ferenceseket, néha domonkosokat és időről időre jezsuitákat is. Ez utóbbiak között voltak néha magyarok is. A nagy többségük azonban nem tudott magyarul. Megérkezve Moldvába, megdöbbenve tapasztalták, hogy a híveikkel nem tudnak szót érteni, nem tudnak – mert azok csak magyarul beszélnek. A jelentésekből megdöbbenő dolgokról értesülünk. Mivel a misszionárius nem értette a hívei beszédét, a gyónás (ha volt ilyen) tolmács segítségével folyt. A híveknek fogalmuk sem volt, hogy milyen penitenciát szabtak ki rájuk, ilyen körülmények között arról szó sem lehetett, hogy a papok és a híveik között valamilyen lelki kapcsolat alakuljon ki, hogy a pap összefogja a falu életét, irányt mutasson. Előfordult, hogy a nagy magányosságban, mivel senkivel sem tudtak még beszélni sem, a szerzetesek egy része elzüllött, kocsmázott, erkölcsstelen életet élt, még az is előfordult, hogy a templomi kegyszereket pénzé tették. Abban az időben valakit papi szolgálatra Moldvába küldeni annyi volt mintha manapság valakit az „Isten háta mögé” Szibériába vagy a dzsungelbe küldenének – gondolhatjuk, hogy egyik szerzetes rend sem a legjobbjait küldte.

A magára maradt moldvai magyarság mégis ragaszkodott ezekhez a szerzetesekhez, mert ezek kereszteltek, temettek és összeadták a házassulandókat.

Több faluban említenek deákat. A deák ebben az időben olyan embert jelölt, aki valamilyen iskolát végzett, de nem fejezte be a tanulmányait. A deákok közt volt kiszolgált katona, aki a hadseregben megtanulta a betűvetést. Ezek a deákok látták el a templomi szolgálatot, tanítottak az iskolákban – persze nem lehetett valami magas színvonalú a tanítás, de a falvak ragaszkodtak hozzájuk mert magyarul beszéltek.

Moldva tehát, azt mondhatjuk, hogy az „Isten háta mögötti” területté vált, amelyben ráadásul a török és a tatár csapatok állandó portyái folytán, maga a lét is bizonytalanra vált. Nem egy jelentést ismerünk, amelyben a szerzetes miszionárius

leírja, hogyan menekült a falu népével a hegyekbe, hátrahagyva mindent, terelve a jószágot, miközben a török, a tatár vagy a kozák kirabolta és felgyújtotta a falut, leölte vagy rablásba hurcolta, akit elért. Ez a – mondhatjuk állandó – pusztulás főként a magyar falvakat érintette és sújtotta. A vlachok – románok többsége havasi pásztorkodásból élt fenn a hegyekben, ahová a tatár csapatok is ritkábban jutottak el, a magyarok falvai viszont lent voltak a völgyekben, a síkságon, szabadon kiteve minden támadásnak.

De ha ilyen bizonytalan volt az élet, akkor miért mentek a székelyek szinte megszakítatlan folyamatban Moldvába?

Azért, mert Moldvában a magyar bevándorlók szabad paraszti sorban éltek, csak a vajda parancsolt nekik, adójukon kívül sem robottal, sem más járandósággal nem tartoztak.

Hogy miért kapták ezt a kedvezményt?

A magyarok fejlettebb ipart, mezőgazdaságot, kereskedelmet hoztak, az 1500–1600-as években Moldva minden valamire való városát (ezek nagyobb mezővárosok, nagyobb falvak voltak) nagyobb részben magyarok lakták, magyarok voltak az iparosok és a kereskedők.

Moldvának tehát szüksége volt rájuk, ezért adták a vajdák a kedvezményeket, de nem csak kedvezményeket adtak, hanem meg is védtek őket, ugyanis az ortodox egyház időnként megpróbált közöttük téríteni, a vajdák azonban ezt mindig leállították, mert szükségük volt ezekre a magyarokra.

A moldvai magyarok közt két szerzetes rend tagjait találjuk legtöbbször, a ferenceseket és a jezsuitákat. A kettő között azonban nagyon nagy volt a különbség. A jezsuita rend generálisa, a római rendfőnök levélben tudatta a vajdával, ha jezsuita misszionáriusok indultak Moldvába. Nyáron székéren, télen szánkón érkeztek a fővárosba, kihallgatáson voltak a vajdánál, aki gondoskodott az elhelyezésükről. A templomban prédikáltak, tárgyalásokat folytattak iskolák megnyitásáról, majd néhány hónap után, úgy ahogy jöttek, el is mentek. A falvakba soha nem mentek ki hosszabb időre, és így nem tudtak a néphez igazán közel kerülni.

Azt, hogy a ferences szerzetes hogyan jutott el Moldvába, legtöbbször nem tudjuk megállapítani. Konstantinápolyon és a Balkán-félszigeten keresztül – dél felől, vagy Ausztrián és Lengyelországon át – északról mentek, pontosan nem tudjuk. Gyalogosan jöttek – egyszer csak ott voltak, jelentkeztek a missziós főnöknél, aki kijelölte területüket – a vajdát vagy udvarát soha nem látták, de együtt éltek a néppel. Ha kellett akkor a híveikkel együtt menekültek, nélkülöztek, közülük nem egyet a török vagy a tatár ölt meg, éltek a havasokban és amikor nem volt a népnek mit ennie, akkor a ferences szerzetes is éhezett.

Azt mondhatjuk, hogy a Róma által küldött ferences szerzetesek, misszionáriusok voltak azok, akik a moldvai magyarságot megtartották katolikusnak és magyarnak.

A magyar katolikus egyház lelkiismerete majd csak a XIX. században ébred fel, amikor a Szent László Társaságot hozzák létre kifejezetten azzal a céllal, hogy a Moldvában és a Havasalföldén élő magyarokat segítsék és támogassák.

A XVII. század végére a moldvai magyarok száma megfogyott, ugyanakkor Moldva történetében is új korszak kezdődött, amennyiben a Vatikán figyelme most már kelet felől, az Újvilágra terelődött. Korábban ugyanis élt egy olyan elképzelés, hogy talán sikerül az egész moldvai görög-keleti egyházat átvinni a katolikusba. Kiderült, hogy ez ábránd csupán, és az 1700-as években a misszionáriusok már nem Moldvába, hanem az Újvilágba, Dél-Amerikába mentek. Moldva magára maradt.

Ezzel egy időben, egyházi küzdelem bontakozott ki a területi hovatartozás kérdésében. A Lengyel Katolikus Egyház már az 1600-as években elhatározta, hogy megszerzi ezt a területet. Mivel a Vatikán nem akart „ujjat húzni” Kelet-Európa

egyetlen katolikus országával a Lengyel Királysággal, hozzájárult, hogy a bákói püspököt a lengyel király nevezze ki. Moldva szomszédos volt Lengyelországgal, és ez azt jelentette, hogy sem a püspök, sem a papjai nem költöztek be Moldvába, hanem évenként leruccantak néhány napra vagy hétre Bákó környékére, beszédtek az egyházi adót, aztán ahogy jöttek el is mentek. A Rómából küldött misszionáriusok és a lengyel papok között teljes háború dúlt – és ennek is a magyarok látták a kárát.

Hallgassunk meg egy levelet, amelyet magyar nyelven írtak a Vatikánba, 1671-ben a szabófalvi magyarok:

„Mi szabófalvi keresztyének az öt faluval együtt, alázatosan és töredelmes szüdből akarók Nagyságtoknak és Szentségteknek nyomorúságos életünköt jelenteni.

Minekünk az mi életünk hasonló az oktalan barmokhoz, kik soha az Istent dicsérni nem tudják, hanem csak az oktalanságban élnek. Azért könyörgünk alázatosan Nagyságtoknak és Szentségteknek, és a Szent Gyülekezetnek, hogy az mely misszionárius barátokat nagyságtok és a Szent Gyülekezet ideküldött, azok erőhatalommal akarnak rajtunk lakni, nem úgy viselik magokat, az mint az régula kéválná, hanem részegesek, asszonyember után járók, azokkal társalognak, rút fertelmes életet viselnek, mely minden embernek, de mi nekünk magyaroknak leginkább nagy botránkozásunkra vagyon. Nem vehetünk tőlük semmi lelkünk üdvösségére való gyümölcsöt. Alázatosan könyörgünk annak okáért a Szent Gyülekezetnek és Nagyságtoknak, tekintsen Nagyságtok az Krisztus Jézus szent halálának érdemeire, és viseljen istenes gondot az mi szegény bűnös lelkünkre, hogy mi is idvezülhessünk, mert inkább megselekedjük azt, hogy az oláhok szkizmájára állunk és az ő püspöküktől hallgatunk, hogyan ezeket a lélekesztőket elfogadjuk. A Szent gyülekezettől és Nagyságtoktól jó és kegyelmes választ várunk, mint szentséges atyáinktól.

Datum in Szabófalva, 1671. október első napján.

Szentségteknek és nagyságtoknak alázatos szegény fiai, az Szabófalva megyebéli Keresztyének egyenlő szüdből jó választ várnak.

Varga Gergely

Szabó Bálint

Kati Péter Jenő és Dobos Gergely,

Tanos György Gergely

és mind az többi itt lévő emberek.”

1700-as években egyre kevesebb szerzetes került Moldvába, előfordult, hogy 15–20 éven át valamely falu nem lát katolikus papot, vagy szerzetest. Már a madéfalvi veszedelem után Csíkdelenek plébánosa Zöld Péter, a híveivel együtt Moldvába menekült és évekig ott maradt. Az ő följegyzéséből idézünk néhány sort csöbörccsöki látogatásáról.

„1767 őszén Csöbörccsökre mentem egy öreg olasz misszionárius kíséretében, akinek a neve pater Carisi volt. A csöbörccsökiek úgy fogadtak bennünket, mint az égből szállt angyalokat. 17 éve nem láttak katolikus papot. Rögtön munkához láttunk. Én temérdek nép előtt tanítottam a katekizmust, aztán az öregeket gyóntattuk meg és bemutattuk a szent áldozást. Délután három órától ismét tanítottam, visszakérdezve a délelőtti tanítottakat. 12 nap alatt meggyóntattunk 7130 személyt, megkereszteltünk 2512 embert, három haldoklót felkészítettem a nagy útra, az örökkévalóságra. Amikor elbúcsúztunk sírt-rítt mindenki. 2000-nél több férfi és asszony egy mérföldnyire elkísért, kérve minket a Krisztus vére hullására, hogy kérjünk és szerezzünk számukra a misszió főnökségétől papot. Ha lehet magyar papot.”

A XIX. századtól kezdve most már lényegesen megváltozik a moldvai magyarok helyzete, feltámad az, amit a történetírás nacionalizmusnak nevez. Mindeddig ezeket a magyarokat senki nem akarta oláhokká, (a XIX. századtól) románokká tenni, és a vallásukban sem engedte a vajda őket háborgatni. Az 1800-as években születik meg az a törekvés, hogy a vlachokból

(magyarul oláhokból) – mint a korábban fennmaradt jászok, kunok, besenyők, szlávok stb. beolvasztása által – egy egységesített, romának (rómainak) nevezett népet hozzanak létre, tehát a magyarokat is be kell olvasztani az oláhok közé, hogy románá váljanak. Ekkor kezdődik Moldvában az iskolák állítása, korábban nem voltak iskolák. Az egyik misszionáriusi jelentés 1650-ben elmondja, hogy Moldvában öt ortodox püspökség van, az öt püspök közül egy tud olvasni, de írni egy sem tud. Iskolát a görög-keleti egyház nem tart fenn (mert ez sohasem volt népművelő egyház), ami iskola van azt a római katolikus magyar falvakban találjuk. A XIX. században most már az állam kezd iskolákat alapítani – a magyar falvakban is – ezek az iskolák azonban már mind román nyelvűek. Az iskolák után következett az egyház elrománosítása – Jászvásáron (Jasi) katolikus érsekséget létesítenek, és itt képzik a csángó „janicsár” papokat, akik a falujukban a románosítás élharcosai lesznek. A múlt század végén már rendelet tiltja a Havasalföld és Moldva egyesülésével létrejött Román Királyságban a magyar nyelv használatát a templomi liturgiában és a hivatalos életben, helyette mindenütt az állam nyelvét, a román vezeték be kötelezőként.

Ettől kezdve úgy mondhatjuk, a moldvai magyarok sorsa meg van pecsételve, a magyar nyelv visszaszorul a családi életbe.

Egy lélegzetvételnél rövid idő adódott a második világháború után, amikor arról volt szó, hogy Románia megkaphatja-e Erdélyt újra vagy sem, és Románia mutatni akarta, hogy nemzetiségi vonatkozásokban tökéletes állapotok vannak, a határok immár nem számítanak semmit, mindenki szabadon élheti a maga közösségi életét.

A Groza kormány Moldvában 150 elemi iskolát állított fel, Bákóban magyar tanítóképzővel.

1989-re már egy darab nem maradt belőlük. Sem a templomban, sem az iskolában, az utcán különösen nem szabad magyarul beszélni. Nemrég adták ki Lakatos Demeter csángó költő verseit, amelyeket szerzőjük román helyesírással írt le magyarul, mert magyar helyesírást nem tanulhatott soha. Mindennek következménye, hogy egyre nagyobb az ún. elrománosodás, és tudjuk, hogy a vegyes házasságok mindig az uralkodó nép számára kedvezőbbek.

A Román Állam elhatározta, kimondott célja, hogy egy egységes nemzetet egy román nemzetet alakosson és hozzon létre, ezért teljesen megfosztják a magyarokat magyarságuktól és más nemzetiségeket is identitásuktól, nemzeti nyelvüktől, karakterüktől. Ez az ún. homogenizálási (egyneműsítési) program. Az utolsó negyven évben a moldvai magyarokat szinte teljesen elzárták a külvilágtól, még a velük egy államban került erdélyiek sem érintkezhetek velük, Magyarországon pedig a II. világháború után említeni sem volt ildomos és szabad őket. Ahogy mondták: ez a Román Állam belügye. Egy ember volt mégis, aki a moldvai csángók sorsát időnként szóba hozta: Domokos Pál Péter Csíksomlyónak a szülőtte, aki még a két háború között, maga is végigjárta szekéren a moldvai csángó falvakat. Utazási naplója szomorú olvasmány: faluról-falura haladva, a lakosság magyar, a pap román, a templomban románul imádkoznak és magyarul csak otthon tudnak beszélni titokban.

Napjainkban megélenkült a Moldva iránti figyelem, egyre több könyv, tanulmány foglalkozik velük, létük – nehéz soruk – magyarságukért folytatott küzdelmük lassan ismertté válik. Azt, hogy hány magyar él még Moldvában, pontosan nem tudjuk, de mintegy 100 ezren még őrzik az anyanyelvet. Az én előadásomnak sem volt más célja, minthogy felhívjam a figyelmet rá, hogy a Kárpáti-medencén kívül is élnek magyarok, akiknek sorsa nem lehet közömbös a számunkra.

Köszönöm a figyelmüket!

A Magyar Televízióban elhangzott előadássorozat

Együtt élő népek a Kárpát-medencében

Történeti áttekintés, Benda Kálmán előadása

Amikor a magyarság a 800-as évek végén elfoglalta a Kárpát-medencében mai hazáját, akkor itt nem teljesen lakatlan területet talált. Egyrészt itt éltek már az észak-nyugati területeken főleg a mai szlovákoknak az ősei. Másrészt pedig az országnak több részén – az Alföldön, Délvidéken, de éppúgy a Dunántúlon és keleten is – avar töredékek éltek meg a honfoglalást.

A szlovákok, (szlávok) egy egész más nép voltak.

Az avarok rokon nép volt, bár török nyelven beszélt, de ugyanazon az úton érkezett ide, mint a magyarok és lényegében műveltségükben is sok hasonlóság volt. Továbbá szerte az országban, főképp a keleti részekben, apró, szórványos településekben, különböző szláv településeket találunk, ezek az idők folyamán ugyanúgy mint az avarok a maguk egészében, felszívódtak, eltűntek a magyarságnak a tömegében.

A keleti népek, a törökös műveltségű népek – és közéjük tartozott a magyar is – kezdettől fogva vegyes birodalmakban éltek. A középkori Európában nem a népi hovatarozás, a nyelv; hanem az uralkodó, aki összefogta a különböző népeket, az jelölte a népességet magát is. Magyarországon is a legkülönbözőbb népek a történelem folyamán a magyar király alattvalóként jelölték meg magukat. Függetlenül attól, hogy magyarul vagy esetleg más nyelven beszéltek. De a hagyomány is azt kívánta a magyaroktól, ezt hozták magukkal, hogy a nem magyarul beszélőket, a más etnikumú népeket ne különböztessék meg hátrányosan a magyaroknak a javára. István király sokszor idézett Intelmeiben, amelyet Imre fiához írt, a következőket mondja erről: *„Becsüld meg fiam a különböző országokból érkező idegeneket, akik más más nyelvet és szokásokat és fegyvert és tudományt hoznak. Fogadd be őket, tégy meg mindent, hogy jól érezzék magukat itten, mert gyöngye és törekény az egy nyelvű és egy erkölcsű ország.”* Azt mondhatjuk, hogy a magyar királyság megalapítója, Szent István király egy ezredévre utmutatást adott a magyarságnak az itt élő, közéje betelepülő nem magyar anyanyelvű népekkel szembeni magatartásra vonatkozóan, és valóban: a középkori Magyarország, ahogy a történészek szokták mondani, befogadó ország volt mindig. Befogadta először is a keletről érkező rokon népek töredékeit. Azokat, akik már nem tudták áttörni a Kárpátokon a magyar állam védővonalát – besenyők, úzok, majd legvégül a kunok – és akiknek töredékei bekéredzkedtek és letelepítették őket bent az országban. Besenyő telepek jöttek létre különböző helyeken, de ugyanígy úzok is. Az Alföld közepére pedig, a Nagy- és Kis-kunságba a tatárok által szorongatott kunok kértek bebocsátást, és tudjuk, hogy évszázadok során valamennyien felszívódtak a magyarságba. Nyugatról is jöttek királyi hívásra betelepülők. Királyaink hívták be a magyarul szászoknak nevezett németeket, akiknek a jelentősebb részét Erdélyben – mint erdélyi szászok ismertek – telepítették le, ahol külön autonómiát is kaptak, hogy a maguk életét saját hagyományaik szerint folytathassák. Jöttek vallonok, olaszok nevezetű, a régi nyelvben olasznak mondott francia telepeselek. Esztergomban külön városnegyedet alkottak. Tokaj hegyalján a mai napig őrzi emléküket a sok olasz nevezetű hely.

Már a korai Árpád-korban Magyarországra különböző nemzetiségűeket – nem magyar nemzetbelieket – telepítették be magyar királyaink. A hovatarozás benn az országban

egyébként nem nyelv és etnikum, nemzetek szerint történt, hanem mindig aszerint, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartoznak, milyen – mondhatjuk társadalmi klassziszba, rangba tartoztak – a társadalmon belül. Természetes, hogy az etnikai, nyelvi elkülönülésnek a tudata az él, de az is természetes volt, hogy magyar faluban magyarul, szlovák faluban szlovákul, német településben németül hirdette ki a közigazgatás a tudnivalókat és intézte a dolgokat. A nyelvi elkülönülés és a nyelvi probléma egy praktikussági kérdés volt. Nem csináltak belőle tekintélyi kérdést, hogy csak az államalkotó népnek a nyelvén lehet beszélni. Egyébként ezek a betelepült népek mind büszkén vallották magukat a magyar király alattvalójának. Ha azt kérdezték: te ki vagy, a válasz az volt, magyar királynak vagyok az alattvalója. Ez nem volt egyedi sajátosság, Európa szerte e szerint különböztették meg a népek önmagukat a többiek közül. Roppant jellemző a szászoknak adott nagy kiváltságlevél, amit II. András királytól kaptak a XIII. századnak az elején. A szászok magyarországi betelepítésének célját, az ő idejövételük értelmét így szabja meg: hogy ideérkeztek, ahogy a latin oklevél mondja:

„ad vetinem vanko roman”.

Vagyis magyarul: a magyar koronának a védelmére érkeztek ide. A magyar korona – amelyiken itt minden esetben Szent István koronáját, a Szent Koronát kell érteni – a Szent Korona mint jogi fogalom foglalta össze az itt élő népeket, akik a Szent Koronának tagjai voltak és részei. Azt mondhatjuk, hogy ha voltak belső ellentétek ebben az országban – ahogy voltak természetesen – azok sohasem nyelvi-etnikai alapon voltak, a középkorban mintegy 75%-ot kitevő magyarság és a nem magyarok között. Mert hiszen a középkor végére már megindult különböző irányokból más népelemeknek a beszivárgása Magyarországra. Észak-kelet felől már megkezdődött a ruténeknek a betelepülése Ukrajnából. Dél felől, Havasalföldről a románság nyomult be egyre nagyobb tömegekben Erdélybe és bizonyos fokig Magyarország déli részeibe. A török megjelenésekor pedig egyre több szerb majd horvát menekülő húzódtott fel a Délvidékre, a horvátok a Dél-Dunántúlnak a területeire. És ezenkívül a királyi híváson túl is jöttek még német telepesek, akik főleg a városokban foglaltak helyet azután.

Az ellentétek pedig, osztályalapon történtek. A jobbágyság és a földesurak, vagy a nemesek közötti összeütközések formájában. De a jobbágyfelkelésekben ott voltak a nem magyar eredetű és nem magyarul beszélő jobbágyságok is. 1437-ben, a nagy erdélyi jobbágyfelkelésben magyarok és románok egyaránt részt vettek. Kik ellen? A nemesek ellen, és ennek a nemességnek pedig voltak román tagjai is, akik büszkén vallották magukat magyar nemesnek, de román nyelven beszéltek, és minden távolabb állt tőlük, mint sem a velük egy nyelven beszélő jobbágysággal közös állásfoglalást foglaljanak el. A társadalmi különbségek, a kiváltságok voltak azok, amik szét-szabdalták vagy egymás ellen fordították a társadalom különböző rétegeit, sohasem nyelvi vagy etnikai különbségek. Nagyon sok félreértést okoz még ma is, hogy 1437-ben, amikor a jobbágyság ellen az erdélyi uralkodó osztály megköti – ahogy mondják – a három nemzetnek a szövetségét, akkor ebben a szövetségben, mint a három nemzet, magyarok, székelyek és szászok vesznek részt.

Nem etnikai nemzetekről van szó. Először is tudnunk kell azt, hogy végig a középkorban, a francia forradalomig nálunk és egész Európában mindenütt a nemzetet a nemesség alkotta. A magyaron a magyar nemességet értették. Ennek voltak román tagjai, voltak szláv tagjai, voltak más nemzetiséghez tartozó tagjai is, ők alkották a magyar nemességet. Röviden így nevezték csak: a magyarok.

A székelyek? Akik ugyanúgy magyarul beszéltek, mint bármelyik másik magyar, azok a székely katonakiváltságban élő területet és annak lakosságát jelentették.

A szászok pedig a szász autonóm területet. A románok, hogy külön nem kerültek megemlékezésre (pedig már Erdélyben élt egy részük ebben az időben), mert ők a jobbagysághoz tartoztak, aki közülük felemelkedett, az a magyar rétegben, mint magyar nemes volt, jöllehet mondottam román etnikumú volt és románul beszélt. Ahogy nem történik említés a magyar parasztságról sem, amelyik pedig a társadalomnak 90 százalékát alkotta ekkor. Mert a nemzetet a kiváltságosok alkották.

Azt mondhatjuk tehát, hogy az ellentétek, a szembenállások, amik előfordultak, azok társadalmi, szociális jellegűek voltak. 1514-ben a nagy paraszti felkelésben Dózsának a vezetésével nyelvre és etnikumra való különbség nélkül csatlakoztak hozzá a jobbagyok. Ahogy nyelvre és etnikumbeli különbségre való tekintet nélkül álltak velük szemben mint nemesek és mint urak, hasonló származású személyek. Természetes: mindenki tudta azért, hogy ki az aki magyar, ki az aki román, tehát nem arról volt szó, hogy ismeretlen volt a néphez tartozás. A latin nyelv – mert hiszen ebben az időben még minden hivatalos irat latinul készült – pontosan meg is különböztette, mert a *natio hungarica* jelentette a magyar nemzetet, mindenkit, aki a magyar királynak, a Szent Koronának az összefogó védelme alatt élt. És a másik kifejezés pedig, amelyik a *gens hungara*, vagy a *gens slovaca* fejezte ki, az jelentette a népet, egy anyanyelvi megkülönböztetést. Tehát a tudat élt, de politikai vonatkozása nem volt, a mindennapi életben ennek nem volt politikai tartalma és elkülönítő jellege.

Az 1500-as években a reformáció nagy áramlatának a megjelenésével egy új ellentét lehetősége sorakozott fel a társadalmin túl, és ez most már a vallási hovatartozás volt. Az elkülönülés a katolikusok és az új vallások – a protestáns vallások: a református, a lutheránus, az evangélikus vagy az unitárius vallás – között, nemcsak nálunk, hanem Európá szerte ellentétekbe torkollott, és tudjuk, hogy a XVI. század második felében egész Európát vallásháborúk rázták meg.

Magyarországon ha ezek az ellentétek jelentkeztek is, soha éles összeütközésbe nem torkolltak. A vallási ellentéteket majd később, a XVII. századtól kezdve a bécsi udvar politikája váltotta ki, amelyik különbséget tett a felekezetek között és amelyiknek elve kezdettől az volt, hogy oszd meg és úgy uralkodjál, *divide et impera* (ahogy a latin kifejezés mondotta), hogy ne egységben álljon vele szemben az uralma alá tartozó nép és nemzet.

Roppant jellemző, hogy amikor például Franciaországban 1572-ben a Szent Bertalan éj borzalmaiban és az utána következő öldöklésben mintegy 10000 protestánst öltek meg, ugyanakkor az erdélyi fejedelemségben 425 évvel ezelőtt 1568-ban, a Tordai Országgyűlés négy vallásnak az egyenrangúságát mondotta ki. A négy vallás: a katolikus, az evangélikus, a református és az unitárius, példát mutatva ezzel Európának. Erdélyben először mondták ki a toleranciának négy vallásfelekezetre vonatkozó érvényesülését, vallássá nyilvánítva valamennyiüket, ami azt jelenti, hogy a politikai jogokat is megkapták mint egyház.

Magyarországon tehát először is a különböző etnikumok, nyelvek között egy teljesen toleráns – türelmi – politika érvényesült, és türelmi politika volt a különböző vallásfelekezetek

között is. Azt lehet mondani, másként nem is maradt volna meg sem a magyarság, sem az itt élő népek, amely éppen az 1500-as évek közepétől kezdve két nagyhatalom: a török birodalom és a Habsburg birodalom közötti összeütközésnek a peremére került. És ahhoz hogy megmaradjon csak a belső társadalmi együttélés adta meg a lehetőséget. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem befogadta fejedelemségébe azokat a kiüldözött felekezethez tartozó embereket, akik Ausztriából, II. Ferdinánd császár-királynak az uralma alól érkeztek. Míg a császár kijelentette, hogy inkább akar pusztaságon uralkodni, mintsem eltűrni azt, hogy alattvalói közt nem katolikusok is legyenek. Bethlen Gábor fejedelmi tanácsában minden vallás képviselője jelen volt a törvényben szabadságot kapott vallásoknak, egyházaknak a képviselői. A fejedelemnek a kancellárja a törvényben vallásszabadságot nem is kapott, szombatos felekezethez tartozott, amelyik Erdélyben ebben az időben terjedt el.

A közös harcokban a török ellen a végvárakban, majd pedig a bécsi udvar elleni úgynevezett szabadságküzdelmekben az ország lakói nemzetiségre és vallásra való különbség nélkül vettek részt. Tudjuk azt, hogy Bocskai István szabadságharcának egyik támaszát a felvidéki német polgárság városai alkották, akiknek semmi jót nem hozott a Habsburg császár-királyoknak az uralma. És tudjuk azt, hogy II. Rákóczi Ferencnek az 1703-ban indult nagy szabadságharcában a magyar ezredek mellett szlovák és román ezredek is harcoltak, sőt rutének is. Emlékirataiban maga Rákóczi nevezi a rutén népet a leghűségesebb nemzetnek, amelyik amikor a Vereczkei hágón a parasztok hívására bejött és fegyvert kötött, elsőnek csatlakoztak hozzá hiszen azon a vidéken rutének éltek. Nem volt tehát közöttük összeütközés érdekpolitikai szempontból.

Roppant jellemző, hogy 1556-ban a bécsi haditanácsban magyar, horvát és egyéb, a monarchia nemzetiségeihez tartozó főuraknak a bevonásával nagy tanácskozás folyt a török elleni hadjárat megszervezéséről, és valamelyik császári tanácsos sértő kifejezéssel illette a magyarokat és a magyar hadvezetést. Erre a horvát urak voltak azok, akik tiltakoztak, mondván, hogy a *gens nobilissima hungara*, az igen nemes magyar nemesség az nem érdemli ezt meg, ők mint horvátok magukra is sértőnek ismerik a kifejezést.

Zrínyi Miklós, az 1630–40-es évek nagy magyar hadvezére, költő, államférfi magát mindig magyarnak vallotta (a család horvát eredetű volt). Ő mondotta öccséről, Zrínyi Péterről: jó katona, jó horvát, tehát jó magyar is. Horvát és magyar között valóban nem volt semmilyen politikai érdekkülönbség, de tegyük hozzá a többi nemzettel sem.

De nemcsak a főurak érezték szolidaritást és összetartozást. Roppant jellemző, hogy 1708-ban a lipcsei egyetem professzora, bizonyos Reimann könyvében, amely Európának a népeivel foglalkozott, ezt írta: a magyarok mindig többre tartottak egy jó lovat, vagy egy éles szablyát mint a műveltséget és a könyvet.

A kijelentés ellen, a könyvben megfogalmazott vélemény ellen két Észak-magyarországi, szepességi születésű, magyarul valószínűleg nem is igen tudó fiatal diák volt, aki tiltakozott. Az egyik Cwittinger Dávid, aki lőcsei fiú volt, és sértőnek érezte magára nézve, mint a Magyar Szent Korona alattvalója a magyarok ellen tett kinyilatkoztatást. Hazaérkezve németországi tanulmányaiából évek munkájával összeszedte az adatokat és megírta az első magyar irodalomtörténetet, ahogyan az előszóban mondja, hogy Reimann úrnak bizonyítsa, hogy igenis: volt és van is magyar műveltség és irodalom.

A másik – nemzedéktársa, Michael Rotarides, azt mondhatjuk még gorombábban válaszolt erre a kihívásra. Könyvében megírja, hogy ő nem tagadja a színvonalkülönbséget, ami a német kulturális élet és a magyarországi között van, de tekintetbe kell venni, mondja, hogy ennek mik az okai. Az okai

pedig azok, hogy Magyarország hosszú és súlyos háborút viselt a törökök ellen, végigharcolták az elmúlt évszázadokat, majd – szó szerint idézem: „Reimann úr jobban tette volna, ha rágalmazás helyett inkább köszönetet mondott volna a magyaroknak, mert Németország kulturális fejlődését az tette lehetővé, hogy a magyarok karáddal a kezükben feltartották a török támadásait, így a német birodalmat azok nem háborgathatták.” A szolidaritásnak a megnyilvánulása. A magyarokat éri sérelem és a szépesi német polgárok védik meg a magyar becsületet.

A felvilágosodással, a nemzeti ébredéssel, azt mondhatjuk egész Európában egy új korszak következett be. A nemzeti ébredés az most már előtérbe helyezi a népi-nemzeti hagyományokat, magyaroknál a magyart, németeknél a németet, az országon belül is a különböző és nyelvenként, etnikumként változó hagyományokat. A nemesi rendszert támadják, szemben vele a „természeti” jog lép előtérbe, amelyik az egyenlőséget hangsúlyozza. A felvilágosodási törekvéseknek ez az alapja; a népet kell műveltté tenni, ahogy Besse-neyi mondta: „Jegyezd meg, minden nép csak a saját nyelven vált tudóssá a történelemben.” Előtérbe lép a nemzeti nyelv most már, és ezzel, a nemzeti nyelvnek az előtérbe helyezésével megszületnek az első munkák, amelyek dicső múltat várszolnak a legkisebbtől a legnagyobb nemzetekig. Amikor megszületnek azok a teóriák, amelyeknek hivatása azt bizonyítani, hogyha ma ugyan kicsik és jelentéktelenek vagyunk is, de valamikor a múltban óriásiak és nagyok voltunk. Ekkor születnek meg a Magyarországon élő nem magyaroknak is azok a történelmi teóriák, amelyeknek hivatása a dicső múltat elővarázsolni. Ezzel együtt jár természetesen a türelmetlenség is. A nacionalizmus, ahogy történetileg definiálják ezt a társadalmi, kulturális irányt, amelyik mindenben a saját etnikumának és anyanyelvileg összefogott nemzetének az érdekeit képviseli és szembefordul most már – először csak kulturálisan, a saját műveltsége védelmében – majd az 1700-as évek végétől kezdve egyre jobban most már politikai síkon is.

Roppant jellemző, hogy 1793-ban a magyar jakobinus mozgalomban, amelyiknek célja az volt, hogy francia mintára megteremtse az egyenlőség, a társadalmi egyenlőség, testvériség birodalmát, a jogi egyenlőségnek az országát Magyarországon. A mozgalom vezére, Martinovics Ignác egy tervet dolgozott ki, amelynek értelmében az egységes magyar királyság autonóm területekre oszlott volna, és bár az ország igazgatása magyar nyelven folyt volna, az egyes részterületek azok a maguk anyanyelvén kapták volna hogy azon intézzék a dolgaikat. A magyarok szembefordultak vele, mert azt mondták, hogy nem adjuk az országnak a magyar nyelvi egységét, és a nemzetiségek, a nem magyarok sem fogadták el, mert kevesellték azt, ami a magyaroknak túl sok lett volna.

A nacionalizmusoknak és a nacionalizmusok által vezérelt népeknek jellemző tulajdonsága: nincs megalkuvás, mindent akarnak maguknak. És megszületik most már az erőszakolt asszimilációnak, a beolvasztásnak a politikája, amelyet az 1800-as évek második felében írók és politikusok nálunk úgy fogalmaztak meg: „Aki a magyar kenyeret eszi, az beszéljen is magyarul és legyen magyarrá.”

1848-49 nagy szabadságharcában a magyar polgári mozgalomért harcoló forradalmi csapatokkal már szemben állnak – részben, nem mindenütt és nem mindenki – a nem magyaroknak Bécshez húzó csapatai. Az eddig békében, az országot és a műveltséget együtt építő, különböző nyelveket beszélő népek ekkor válnak először ellenfelekké, majd ellenségekké, itt bent az országban. Az átváltás elég sokáig tart, lassan megy és előfordult, hogy egyes családokat szétzilált, attól függően, hogy milyen területen éltek, melyik nemzeti elvet tették magukévá, egyes családokon belül is szembefordultak egymással, ellenségek lettek.

Hagy idézzek egy roppant jellemző példát: a XVIII. század második felében Szobotiste nevű Észak-magyarországi, ma szlovákiai kis városban volt egy evangélikus lelkész: Jan Sulek. Hungarusznak vallotta magát, külföldi tanulmányai-ban is úgy írta be nevét az anyakönyvbe. A magyar állammal, a magyarsággal szolidáris, annak jó- és balsorsát vállaló ember volt. Öt fia volt, mind az öt értelmiségi pályára lépett. Befejezve tanulmányaikat, szétszóródtak Magyarország egészében, a magyar terület minden részén. 1848-ban a szabadságharc idején az öt fiúnak a leszármazottai már öt különböző táborban találhatók.

Sulyok Ágoston, aki már magyarosan írja a nevét, Kossuth egyik gazdasági főtanácsadója, két fiútestvére a honvédseregben harcolt.

Gottfrid Schulek – már sch-val írva – és Michael Schulek császári tisztek, akik Windischgrätz herceg hadseregében vonulnak a magyar felkelők ellen.

Boguslav Sulek – mekcsennel írva szlávosan – író, a délszláv illír mozgalomnak egyik vezető harcosa.

És Rudolf Suleket magyarellenes tevékenységéért, a magyarellenes szlovák mozgalom felszításáért, a forradalmi hadvezetőségnek a magyar hadbírósa halálra ítéli és kivégzi.

Az eddig együttélő és együttarcoló különböző népek még családon belül is megosztódnak és immár a Kárpát-medence népei teljesen szembefordulnak egymással. Külön utat választ mindegyik és mindegyik a teljességre, a külön államra, és a teljesen külön politikai létre igyekeznek berendezkedni. Ezzel tulajdonképpen el is érkezünk napjainkhoz, amelyiket ha nem is mindenütt, de még sok helyen ez a nacionalizmus vezérel, amelyik mint tudjuk megjelent a XIX. század végi magyar politikában is, amikor a nem magyar iskolákban is bevezette a magyar nyelvet. Arra, hogy a totális államhatalom a XX. században mire lesz képes nemzetiségi vonatkozásban, akkor még gondolni sem lehetett.

Ami a történetírást illeti, mindegyik népcsoport vagy nemzet, vagy nemzetiség a saját szempontjait vetítette vissza a múlt különböző eseményeire. A magyar is úgy készült, szinte a legutóbbi időkig, hogy alig-alig vett tudomást a velünk együtt élő nem magyarokról, azoknak az ország életében játszott szerepéről és jelentőségéről.

Azt hiszem, ennek a sorozatnak, napjaink nemzedékének az a fő kötelessége, hogy most már a nacionalista szempontok féltételével, magának a nacionalizmusnak a torzításait írja meg, és adjon egy olyan képet a múltrol, az abban együttélő, békésen együttműködő, vagy később már egymással szembeforduló különböző nem magyarajkú és magyarul beszélő népek életéről és viszonyáról, amelyik a valóságot ábrázolja. Nem szépít, nem hallgatja el azt, ami negatív, de ugyanakkor rámutat arra, ami pozitív volt, hogy ezzel adjon alapot annak, ahogyan ma egymást nézhetjük, amelyik alapján megismerjük egymásnak a történetét. Én azt hiszem, hogyha egymást a magunk valóságában ismerjük meg, ha előítélet nélkül közeledünk múltunkhoz és jelenünkhöz, akkor valamennyiünk számára ki kell derülnön, hogy igenis van békés lehetőség az együttélésre és együttműködésre. Igenis mindnyájunk kötelessége az, hogy a magunk nemzetének, népének a műveltségét és sorsát előbbre vigyük, de ez nem jelenti azt, hogy a többiekét pedig hátra kell tolni és csak magunkat tekintjük az igazság és a fejlődés egyetlen bajnokának. Ez a célja a mi sorozatunknak és én azt remélem, hogy a sorozat végén talán tisztábban fogjuk látni magunkat és a velünk együtt élőket egyaránt.

Köszönöm a figyelmüket.

INNEN-ONNAN

- válogatás a hírlapokból -

História 1982. (4-5.)

Múltunk híre a világban

Benda Kálmán írása

„Tekintetük marcona, szemük mélyen ül, termetük alacsony, viselkedésük vad, nyelvük pedig barbár, úgy hogy vagy a sorsot kell vádolni, vagy az isteni türelmet kell csodálni, mely ezeknek a szörnyetegeknek megengedte, hogy ilyen pompás országot foglaljanak maguknak.”

A második kereszties hadjáratlalt a Szentföldre vonuló Ottó freisingi püspök írta ezt a magyarokról 1147-ben.

„A IX. század végén a török-mongol fajú magyarok, akik Árpád vezérlete alatt keletről a Duna völgyén át értek az országba, szétverték a morvákat és 905-ben leigázták a szlovák törzseket. Nevezetes dátum ez a nyugati szlávok történetében, mert az ék, melyet ekkor a török-mongolok a szláv tömbbe vertek, ettől kezdve csaknem egy évezredre elválasztotta egymástól a két testvér népet, a csehét és a szlovákokat.”

Ezt Alfred Fichelle francia történész írta 1957-ben a Pléiade sorozat világtörténete II. kötetében. (1126. l.)

A két idézet keletkezése közt kerekén 800 esztendő telt el, de ez az idő sem volt elégséges, hogy téves nézetek eltűnjenek a velünk foglalkozó külföldi irodalomból.

Hadd hivatkozzunk Golo Mann nemrég megjelent, Wallensteinről írott nagy sikerű történeti életrajzára. Megtudhatjuk belőle, hogy Bocskai István „Debrecen és Várad hercege” bosszúból ragadott fegyvert, mert Rudolf császár nem fogadta őt, s mert a császári udvarban „szemtelen apródok tréfiából megdobálták labdáival”. Mérgében azonnal „hazsi-etett, szerződést kötött a nagyvezérrrel, majd a magyarokat harcba hívta a szabadság és a vallás védelmére”. Bethlenről ugyan megmondja, hogy nem volt török, hanem régi magyar nemesi családból származott, s felesége – „egy Károlyi grófnő” – is magyar volt, de elismétli róla, hogy zavaros szándékú, „ravasz, megbízhatatlan” és gögös zsarnok volt, aki mindenkit rászédett, s akinek „szavában nem lehetett megbízni”. Bethlen – aki Erdélyben „a félig török” székelyeken uralkodott – Moldva és Havasalföld meghódításával „magyar-szláv birodalmat” akart létrehozni, egy „félig protestáns, félig ortodox dáciai királyságot”. (Frankfurt am Main, 1971, 85. és 272. l.)

Golo Mann és mások, minden téves adat ellenére is tudják, hogy volt egy Magyarország. Akadnak azonban olyan művek is, amelyek kimondva vagy kimondatlanul úgy vélik, a mohácsi csatával megszünt a magyar történelem. A Pléiade sorozat már említett Világtörténete (amely több százszáz példányban forgó kézikönyv) Európa keleti felét eleve két zónára bontja: a germán és a szláv világra. Magyarország hol itt jelenik meg, hol ott, 1526 után általában sehol. A kötet végén található kronológiai táblázatokban egyes magyar történeti események mégis említésre kerülnek. 1526-ban hírt ad a mohácsi csatáról és közli: „Magyarországot a török birodalomhoz csatolják”. 1566: „Török támadás. Szeged ostroma, Szulejmán halála”. Aztán majd nyolcvan évig nincs magyar történeti esemény. 1644: „Rákóczi rátör Magyarországra”. Utána néhány adat olvasható még Thökölyről. Ez minden. (III. k. 1893–1897. l.) Csehország címszó alatt viszont ilyeneket olvasunk: 1678: „Thököly elfoglalja Szlovákiát”. 1703: „Rákóczi Ferenc lázadása Szlovákiában”. (1912. l.) A Románia címszó alatt is akad néhány bennünket érintő adat: 1661: „Apaffy Mihály Erdély fejedelme”. 1686: „Apaffy Mihály a császár hűbéresévé lesz”. (1936. l.) Az életrajzi jegyzetektől tovább növelhetjük ismereteinket. Bethlen Gáborról ezt írja: „Bethlen István (!) Erdély fejedelme (1613); és Magyarország királya (1620), aki félreállította Batory Istvánt (!)” (2116. l.)

Nem sokkal bővebb, amit a későbbi időről olvashatunk. A Pléiade Világtörténete a XVIII. századból Magyarországról csupán két dolgot említ: 1741: „Megegyezés Mária Terézia és a magyar országgyűlés között”. 1794: „Martinovics-összeesküvés”. Az 1848–49-es szabadságharcról csak annyit közöl: 1849: „Windischgrätz elfoglalja Budát... A Habsburgok trónfosztása”. 1867-ben megemlíti a kiegyezést, majd a következő adat:

1879: Bevezetik „a magyar nyelv tanítását az iskolákban”. 1919: „Kun Béla. Szlovákia megtámadása”. 1938: Magyarország „szlovák területeket kap” (1899–1907. l.). 1963-ban jelent meg Párizsban Felix Ponteil könyve: Európa legújabbkori története. A fentiekkel kapcsolatban itt a következőt olvashatjuk: 1867-ben az osztrák-magyar kiegyezés révén „új állam született: Magyarország”. Az új állam kormánya „elrendelte a tisztviselőknek, hogy magyarosítsák neveiket. Ekkor lett az orientalista Bamberből Vámbéry, a költő Petrovicból Petőfi. A régi történelmi helyneveket korábban ismeretlen megnevezések váltják fel: Presbourg a Pozsony (!), Hermannstadt a Nagyszeben nevet kapja” (345. l.).

Mindeddig a politikai történelemről beszéltünk, vessünk egy pillantást a művelődéstörténetre is. Metternich herceg mondotta: Európa a Lajtánál végződik, s az egyetemes művelődéstörténeti munkák csekély kivétellel ezt a felfogást vallják. Henri Pirenne, a századelő nagy belga történésze Európa történetéről írt 7 kötetes munkájában így vélekedik: „A földesúri országokat a XVI. században nem érintette a reneszánsz és a humanizmus. A XVIII. században, ugyanebből az okból, ezek az országok kimaradtak a felvilágosodás áramlatából. Csehország és Ausztria alkotják a Nyugat utolsó mezsgyéjét... Lengyelországban és Magyarországon, ahol csak a zsidók képviselik a művelt polgárságot, ahol az úri birtokok parasztjai baromként élnek, művelődésre törekvés egyedül a nemesség soraiban képzelhető el... Magyarországon a nyugati racionalizmus teljesen ismeretlen maradt. Rousseau azonban hatott Orczyra, aki munkáiban – amelyek egyébként a magyar színház születését jelzik – már fölveti, hogy szűkség volna a nagybirtok társadalmi reformjára”. (III. k. 491. l.) Pierre Chaunu 1966-ban Párizsban kiadott, valóban nagyszerű könyvében (A klasszikus Európa civilizációja) szintén nem tud róla, hogy a reneszánsz, a humanizmus vagy a reformáció eljutott volna Magyarországra. A kötetben közölt térképek szerint a reformáció megállt Ausztria keleti határánál, s Magyarország nagyobbik része a XVI–XVIII. században görög-ortodox vallású volt (a 476. és 480. oldalon). A könyv magyarul is megjelent, de ezt a két térképet a fordításból kihagyták). Ezen egyébként nem is csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy Emile G. Léonardnak a Protestantizmus története című 1960-ban megjelent kétkötetes munkájában is csak annyit olvashatunk, hogy a reformáció eszméi „eljutottak Magyarországra is”, de a protestantizmus mindvégig csak „rejtett, víz alatti szikla maradt” a más valóságúak tengerében.

Mindez tudatlanságból ered, vagy talán elfogult rosszindulatból? – tették fel a kérdést nemegyszer.

1972-ben Párizsból fiatal tanársegéd érkezett Budapestre. A Tudományos Akadémiához fordult kérdésével, amely a következő volt: professzora, aki a Sorbonne-on az újkori egyetemes történetet adja elő, nemrégiben azt hallotta, hogy a reformáció áramlata, még a XVI. században eljutott volna Magyarországra is. Ez annyira ellentmond mindannak, amit erről írtak, hogy elküldte őt Budapestre, győződjék meg róla, mindez csak mendemonda, föltevés, vagy valamilyen adat is igazolja. Részletes felvilágosításra hozzám küldték. Vázlatosan ismerttettem neki a hazai reformáció történetét, a protestáns egyházak szerepét és jelentőségét a magyar művelődésben, majd elvittem Debrecenbe, ahol megnézte a Nagytemplomot és a református kollégiumot. Ahogy mondotta, a történeti könyvekből nem ismert új világ nyílt meg előtte, de hogy mindezt ne csak szóval bizonygassa otthon, szeretne néhány világnyelven kiadott szakmunkát magával vinni. Szégyenkezve kellett megvallanom, hogy ilyen nincs.

De hát akkor honnan ismerheti meg a magyarul nem tudó szakember és nem szakember érdeklődő múltunk igazi történetét?

Abban, hogy a magyar történelemről annyi valótlán adat lát napvilágot, a mi mulasztásaink is közrejátszanak.

Benda Kálmán hetvenedik születésnapjára

Vagyont nem szereztem, dicsőséget nem arattam, de egészségem és jókedvem töretlen. Így szólt magáról Benda Kálmán, két évvel ezelőtt, érettségijük ötvenedik évfordulója alkalmából. Reméljük, hogy egészségi állapota és jókedve változatlanul most is töretlen. Az nem valószínű, hogy az utóbbi két évben vagyont szerzett volna, viszont ha dicsőséget nem is aratott, megbecsülést, emberi és szakmai elismerést mindenképpen kivívott magának és ma kétségtelenül a magyar történettudomány egyik – nemzetközileg is ismertet – legjelesebb művelőjének tekintjük.

Egyetemi tanulmányait mint Eötvös-kollégista végezte, egyetemes történelemből és néprajzból szerzett doktorátust. Olyan professzorokkal került tanítványi, illetőleg munkatársi kapcsolatba, mint Szekfű Gyula, Gyórfy István, Teleki Pál és Magyary Zoltán.

Bécsben, Berlinben és Párizsban volt ösztöndíjas.

Hazatérve – katonai szolgálatokkal megszakítva előbb, mint gimnáziumi tanár működött, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a népfőiskolai ügyek előadója lett. 1943. elején az akkor létező Teleki Pál Tudományi Intézet Történettudományi részlegéhez került és – egyéb feladatai mellett – szerkesztette az intézet francia nyelvű folyóiratát. 1948 végéig volt az Intézetnél, akkora egyetemi magántanári képesítést is szerzett és kinevezték Magyarországon egyik UNESCO megbízottjává, és mint a Magyar Történelmi Társulat főtítokára több nemzetközi konferencián is részt vett. 1948 után keserves évek következtek. Állásából elbocsátották, hosszabb ideig volt munka nélkül. 1953-ban a Dunamelléki Református Egyházkerület levéltárosa lett igen szerény, havi 350 forintos fizetéssel. 1956 végéig volt egyházi alkalmazásban, amikor is kinevezték az akadémiai Történettudományi Intézet helyettes igazgatójává, később tudományos főmunkatárssá minősítették vissza, majd 1982 őszétől osztályvezetői beosztást kapott. Megszerezte a tudományok kandidátusa, majd a történettudományok doktora fokozatot. Tagja a Történelmi Társulat választmányának, több tudományos folyóirat szerkesztőségének. 1980 óta – akadémiai állása mellett – igazgatója a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének.

Haladó beállítottságára jellemző a nagy társadalmi átalakulások és forradalmi korszakok iránti érdeklődés. Volt tanára Szekfű Gyula ösztönzése a magyar felvilágosodás korának kérdéseivel kezdte történettudományi kutató munkáját. Több tanulmánya jelent meg, főleg a magyar felvilágosodás koráról, amelyeket később „Emberbarát vagy hazafi” címen kötetbe gyűjtve is kiadtak.

Figyelme eleinte szinte kizárólag az 1789–1795 közötti évekre irányult, elsősorban az eszmék lassú kikiristályosodási folyamatai érdekelték; nem a társadalmi harcok a történelmi felszín alatt folyó kezdeti csatározásai, hanem azok az események, amelyekben a külső és belső ellentétek tettekben robbannak ki, a politikai áramlatok cselekvésbe fordulnak. Írásaiban egyének és csoportok, társadalmi rétegek és osztályok lépnek a politikai küzdőtérre, és megindul a nagy harc a feudális rendszer évszázados kötöttségeinek, bilincseinek lerázására, s egy új, szabadabb és egyenlőbb világ felépítésére a világosság és az ésszerűség alapján.

Később a tisztán politikai jelenségekről figyelme egyre inkább a gazdasági és társadalmi rugókra irányul, s ezeken keresztül a közép-európai népek fejlődésének közös sajátosságaira és megegyező vonásaira összpontosul.

Végül – az utolsó években érdeklődése egyre erősebben a társadalomtörténet felé fordul. Azt vizsgálja, hogy a politikai porondon küzdők társadalmi, világnézeti, műveltségi és öntudati összetevői hogyan alakultak. Hogyan került egymással szembe a hagyományos és az új, felfogásban és magatartásban. Hogyan jelentkezett a politikai gondolkodásban az akkor gyermekéveit élő modern nemzeti érzés, a nacionalizmus, mely ösztönöz, de ugyanakkor néha már visszahúzó erő is, és még ugyanazon nemzet sorait is két táborra osztja. Elválasztható-e egymástól a nemzeti és a társadalmi haladás, a kivégzett jakobinus Hajnóczy József szavával élve, szembeállítható fogalmak e az „emberbarát” és a „hazafi”, és ha igen melyiket kell választani? Éppen a magyar jakobinusok példája mutatta meg, hogy a két törekvés csak együtt előrelendítő. Ahogy később a reformkor kifejezte ugyanezt a tanulságot: „haza és haladás” elválaszthatatlanok egymástól.

Mintha a jelenre előrevetítve hallanánk, amit Kállai Gyula a szárszói kötet előszavában így fogalmazott meg: „nemzeti függetlenség nélkül nincs társadalmi felemelkedés és fordítva: társadalmi felemelkedés nélkül nem lehetséges az ország függetlensége és szabadsága.” Így bár Benda Kálmán a múltat kutatja, munkássága mégsem szakad el a jelen valóságától, hanem történeti alapon igazolja a „haza és haladás” egységes fejlődésének és szolgálatának elkerülhetetlen szükségességét.

Benda Kálmán életútjának ismertetése hiányos lenne, ha nem emlékeznénk meg a Teleki Pál, Gyórfy István és Magyary Zoltán professzorok vezetése alatt állott Táj- és Népkutató Központ 1938. évi kiállításáról. A kiállítás nemzeti életünk akkori sorskérdéseivel foglalkozott és – többek között – térképen ábrázolva bemutatta a feudális nagybirtokrendszer népszerűségromboló következményeit. A kiállítást, amelyek egyik rendezője – Gyórfy István professzor tanítványaként – Benda Kálmán volt, Teleki Pál mint miniszter bezáratta.

A kiállítást bezárták és körülötte kialakult az ország egyik legnagyobb politikai botránya. Igen jellemző az akkori közhangulatra Benda Kálmánnak erre való visszaemlékezése és levelezése. Idézem az ide vonatkozó sorokat:

„1938-ban a Táj- és Népkutató Központban tömörülő fiatalok Budapestben kiállítást rendeztek, mely adatok, grafikonok és térképek segítségével mutatta be a nagybirtok gyűjtőjében fulladozó magyar falvak életét, az uralkodó hármán hatalom, a nagybirtok, a nagytöke és a nagyklerus markáiban vergődő ország és nép sorsát.”

Ezt a kiállítást – az országgházban elhangzó tiltakozó felszólalások hatására, miután a jobboldali sajtó is lázításnak minősítette – Teleki Pál miniszterelnök (aki pedig egyik kezdeményezője volt) néhány hét után bezáratta, kijelentve a rendezőknek: „ha a grófokra akartok lőni, odáalltok közéjük az első sorba”.

A bezárás hírére írta az akkor Párizsban tartózkodó Gouth Kálmán történész Bendának az alábbi sorokat, amelyek jól jellemzik az akkori ifjú történész nemzedéknek a magyar sorskérdésekhez való viszonyulását és egyben a haladó magyar fiatalság elkeseredését és kétségbeesését is.

„A Táj- és Népkutató (kiállítás) esetében” – így szól a levél – „elsősorban nem Teleki egyénisége a sajnálatra méltó és tragikus, hanem az egész magyarság jövője. Hát mit gondolnak az urak otthon. Azt hiszik, hogy amolyan „ki volt Anonymus” kérdés körül ömlik a tinta, vagy talán valami új irodalmi műfaj megteremtésén fáradozik az ifjú magyar tollforgató generáció?... Utolsó reményünk volt ez a jövőt illetően, török és Habsburg-ájtum, rendi és nagykapitalista nemzetölés után, utolsó és egyetlen mentővár a végső pusztulás elől: bevenni a magyar milliókat nemcsak az alkotmány, hanem a nemzeti élet „sáncái” közé is. És soha erre nagyobb szükség nem volt, mint ma, mikor a germán nyomás olyan vérszenen nehezedik ránk, s olyan öntudatosított formában, mint még soha a múltban. Mit csinálnak majd derék grófjaink, ha Hitler csinálja meg az agrárreformot Magyarországon? Hova áll akkor Teleki? Bármilyen nehezemre esik is leírni ezt a romantikus nagy szót: ez a „nemzethalál” kezdetét jelenti... Minden népnek ez a sorsa, amelyik nem tudja megoldani társadalmi problémáit: sorvad és pusztul, mint sorvadunk és pusztulunk mi is, biológiailag és szellemileg is (germán rabszolgaság). De lehet-e ez másként, amikor a nemzet egyik kétségtelen legkiválóbb szellemi egyénisége a közösség helyett egy csökevény klikk érdekeihez köti inkább magát.” (Párizs, 1938. december 21.) Eddig a levél.

Visszatérve magára Bendára, neve és személye szorosan összefügg a tatai népfőiskolával, amelynek ő volt a vezetője. Ez a népfőiskola nem volt egyházi jellegű, de hit- és erkölcstan oktatás – mint akkor minden népfőiskolán, itt is folyt. A tanfolyamok levezetői vegyes vallásúak voltak. A tanfolyami együttélés közelebb hozta őket egymáshoz, megtanulták egymást és egymás hitét megbecsülni, így a mai ökömenikus gondolatot, a felekezeti békét és együttműködést is szolgálta. A népfőiskola a Magyary Zoltán egyetemi tanár vezetése alatt álló Magyar Közigazgatás-tudományi Intézet szervezésében és irányításával működött azzal a céllal, hogy összekapcsolja az egyszerű embert a tudománnyal, a művelt embert a műveletlenekkel és ezek együttműködésével kialakítsa a parasztság jövő szövetkezeti életformáját. A közigazgatás és az emberek új kapcsolatát akarta létrehozni,

hogy a népfőiskolát végzetek bevonásával és azokkal együttműködve a közigazgatás letörleszthesse a népességgel és elsősorban a szegényparasztsággal szemben fennálló jelentős tartozásait. Ez ekből a népfőiskolai tanfolyamok elvégzése után a résztvevőket nem bocsátották útjukra, hogy ki-ki a maga módján boldoguljon úgy ahogyan tud, hanem szövetkezetbe tömörítették és tudományos vezetés mellett a korszerű és gazdaságos termelés útjára vezették. Ebből a célból – még az Országos Népi- és Családvédelmi Alap életre hívása előtt megalapították a Komárom-vármegyei Gazdasági és Közjóléti Szövetkezetet, amelynek különféle akciói jelentős többletjövödelmet hoztak a megye községeibe.

Mint Benda Kálmán írja: *„A tatai népfőiskola diákjai azzal a biztos tudattal térhettek haza, hogy ha akarják, most megragadhatják a változtatás szekérrúdját.”*

A népfőiskolások bekapcsolódtak a Közigazgatás-tudományi Intézet által kezdeményezett munkálatokba. Ők voltak azok, akik a megyében elsőként hoztak létre földberlő szövetkezeteket, irányították a talajjavítási munkálatokat, ők kezdeményezték az állatok törzskönyvezését. A népfőiskolások indították el, szervezték meg, vezették a gazdálkodási megújodást, ők hozták össze a gazdaköröket, ők kezdeményezték a vándorkönyvtárakat, sőt nem egy helyen előadók hívásával a művelődési életet; mindazt, ami ma intézményesen biztosított.

A népfőiskola által képviselt törekvések szolgálatában különösen jelentős volt a gazdakörök létrehozása. Az akkori lehetőségek között tulajdonképpen ez volt az egyetlen fórum, ahol a parasztság összejöhett, megtárgyalhatta a maga dolgait, kialakíthatta közös véleményét. Vezetőjük szinte mindenütt népfőiskolás volt.

A gazdakörökhöz kapcsolódtak a vándorkönyvtárak is. A népfőiskola vezetősége 300–400 válogatott kötetből álló könyvtárakat állított össze, ezek egy-egy ládában járták a megyét, s télen egy-két hónapra megültek egy-egy faluban. A könyvtári belépődíj 4 fillér (egy zsemlye ára, már akkor is névleges összeg) volt. A könyvek egyik fele szakmai vonatkozású volt, a másik fele szépirodalmi és általános társadalomtudományi. Ott voltak az irodalom klasszikusai és a népi írók, a kutatók kötetei is, – ez utóbbiak nemegyszer személyes ismerősök voltak a népfőiskoláról.

Magyary professzor a tatai népfőiskolát követendő példának, minta-népfőiskolává kívánta kifejleszteni, azt szerette volna elérni, hogy országosan szervezhetőek legyenek a tataihoz hasonló népfőiskolák. E cél szolgálatára Benda Kálmán megírta és közreadta a *„Népfőiskolai Útmutatót”*. Ennek első részében ismertette a népfőiskola eszmei és világnézeti alapjait, a könyv második felében pedig egy hathetes népfőiskolai tanfolyam teljes részletességgel kidolgozott tervét mutatta be.

Hogy ez az útmutató mennyire a tatai népfőiskolán szerzett tapasztalatok és az ott kialakult gyakorlat alapján jött létre, arra nézve az Útmutató bevezetőjében Benda Kálmán így nyilatkozik:

„Nem mulasztatom el azonban, hogy köszönetemet külön is ne nyilvánítsam dr. Magyary Zoltán egyetemi nyilvános rendes tanár úrnak. Ő teremtette meg a lehetőséget az év első hónapjában annak, hogy elgondolásainkat a gyakorlatban is kipróbálhassuk. A tatai népfőiskolai tanfolyamokon alakult ki véglegesen az itt leírt elvek és elgondolások, s ha ez a tanfolyam nincsen, valószínű, hogy ez a könyv sem íródik meg sohasem.”

A tatai népfőiskola haladó jellegéből következett, hogy a népi írók műveit nemcsak ismertették, magyarázták, és megvitaták, hanem ott számos népi író személyesen is megjelent, előadott és résztvett a vitákban. Így többek között Darvas József, Dobi István, Erdei Ferenc, Kovács Imre; Somogyi Imre, Veres Péter. A népi írók mellett ma úgy mondanánk, mint népnevelők szép számban részt vettek a tatai népfőiskola munkájában a Győrffy kollégisták is. Így például Erdélyi József, Komló László, László Imre, Mészáros Sándor, Pál József, Sipos Gyula, és Szűcs Gábor. Mint Győrffy Sándor írja, a kollégisták több hetet töltöttek a népfőiskolán és mindig is osztálytestvéreiknek tekintették a népfőiskolásokat. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy Benda Kálmán, mikor a népfőiskolások írásbeli dolgozatait értékeli a következő megállapításra jut: *„A dolgozatok tróji a gyökeres földreformban látják az egyetlen menekvést. Bizonyításukból kiérzik, hogy valami kiríthatatlan hit él bennük, hogy ez a föld az övék, mert mindig is ők művelték meg és eljön az idő, amikor ők lesznek a föld tulajdonosai.”* A tatai népfőiskola munkájában részt vett Győrffy kollégisták egyike – Pál József – ottlétéről naplót is vezetett és így most szinte helyszíni tudósítást is is kaphatunk egy-két mozzanatról. Most idézek a naplóból.

1941. november 28.

Hideg, szeles idő fogad délután öt órakor a budapesti vonatból kilépve. Első látásra a város jó benyomást kelt. A „népfőiskola” jó messze fekszik az állomástól egy hosszan befelé nyúló épületben. Benda Marci fogad bennünket; vidáman, mint mindig. Ez miránk is átragad. Lecihelődünk és hat órakor már ott ülünk mi is a tanulóteremben...

Hat órakor vacsora. A népfőiskola egyik legnagyobb hatású cselekedete, hogy rendes étteremben, jó **felszolgálat mellett, terített asztalon olyan étel kerül a népfőiskolások elé, mint amilyen, mondjuk, a polgári osztály tagjai elé.** Forradalmibb hatású dolog az ilyen étkezés, mindennapjainak bemutatása, mint akármilyen beszéd, vagy bármilyen mű felolvasása...

Szombat, november 29.

Ébresztő hat órakor. Jó hideg van. Futólépésben mosdunk, öltözködünk. **Benda Marci frissessége ránk ragad és nemsokára vidáman végzünk mi is a reggeli tornát. Sötét van még és hideg de a kedv ez se veszi el senkinek.**

Benda Marci ismerteti az utolsó dolgozatot, megemlíti, hogy miben jók, miben rosszak, s végül egyenként felhívja a helyesírási hibákra a figyelmet.

Rögtön ezután Kovács Imre: *„A parasztleletforma csödjé”* című könyvből olvassa fel a *„Hulló magyar Világ”* című részt. Ezután pedig Kosztolányi: *„Baranyai utazás”* című munkája bevezetését. Benda Marci néhány szót fűz a két részhez, ismerteti az Ormánságot. A két remekül kiválasztott részhez nem is igen kellett magyarázat, különösen Kovács Imre sorainak volt nagy hatása, szinte olvasni lehetett az arcokon, amikor az egyke fizikai, biológiai és erkölcsi hatásairól volt szó...

Benda Marci készülődik. Ő vasárnaptól szerdáig Pesten van... könyveket adtak ki olvasásra és későbbvaló ismertetésre. Veres Péter: *Parasztsors-magyarsors*; Kerék Mihály: *A magyar föld* című könyveket...

Hétfő, december 1.

Délután a telepeseket néztük meg. Zsellérek jutattak itt telekhez, az igénybevett grófi földből...

Nevezetessége volt még a délutánnak, hogy három új népdalt tanítottunk meg. Este nagy vita kerekedett. Ebben különösen nekünk nagy szerepünk volt.

Szerda, december 3.

Benda Marci megjött. Egy kicsit megmozgatott bennünket. Ránk fért, mert már kezdtünk ellustulni.

Csütörtök, december 4.

Benda Marci tartott rendkívül érdekes előadást a falu társadalmi struktúrájáról, ellentétek okairól... A népfőiskolások nagy érdeklődéssel figyelték az előadást. Csodálatos, hogy ők, akik állandóan benne élnek ezekben a problémákban, csak most látták meg okait, összetevőit.

Úgy gondolom, hogy e kiragadott képek jól egészítik ki a Bendáról alkotott kép emberi és szociális vonásait.

Röviden az elmondottakban kívántam összefoglalni Benda Kálmán, mint haladó gondolkodású ember, tudós történész és hivatott népnevelő életútjának vázlatos ismertetését. Ez az ismertetés korántsem szakszerű és korántsem teljes; de talán kitérni belőle Bendának a haladásért és a magyar nép boldogulásért folytatott állhatatos küzdelme.

Kívánjuk neki, hogy egészsége és jókedve a jövőben is töretlen legyen és még számos értékes munkával gyarapítsa a magyar történelemtudomány kincsesházát.

Befejezésül pedig had mondjam még el, hogy miért hívják Bendát Marcinak és nem Kálmánnak. Többször is egyeztetettük a népfőiskolai irodalmat végül már csak egy tisztázatlan tétel maradt, *„Népfőiskola Tatán”* cím alatt 1940-ben megjelent egy tanulmány Marcinfalvi Kálmán tollából. Mivel ezzel a névvel addig sehol sem találkoztam, megkérdeztem tőle miféle szerzet lehet ez a Marcinfalvi, és mi köze a tatai népfőiskolához. Erre ő nevetve így felelt. Nem tudod? Hát én vagyok.

Ez az előnevem és innen ragadt rám a Marci név, ezért hívnak az ismerőseim és barátaim Marcinak és nem Kálmánnak.

A szerkesztő csak az előnevemet írta ki – amit egyébként nem szoktam használni – a Bendát kifejejtette és így lett a cikkiróbból Marcinfalvi. Hát úgyis, mint Kálmánt, úgyis, mint Marcit a jó Isten éltesse sokáig erőben egészségben kedves családjá és mindnyájunk örömére.

Lovász János

Párbeszéd Benda Kálmánnal

*"Aki a jelent látja, az mindent látott,
ami csak valaha volt, vagy valaha lesz."*

(Marcus Aurelius)

– Talán nem veszi szerénytelenségnek, Benda Kálmán történész, ha „kifordítom” a fenti idézetet. Vagyis: vajon, aki a múltat látja, megéri-e a jelent, vagy tán ismeri a jövőt is?

– A bölcs római császár mondásában sok az igazság, és ugyanennyi igazság van a fordítottjában is. De azt hiszem, mint ahogyan nem mondhatjuk, hogy teljes egészében látjuk a jelenből a múltat, úgy a múlt ismerete sem elegendő önmagában ahhoz, hogy a mában tájékozódjunk. Egy azonban bizonyos: minden nemzedéknek újra kell értékelnie a maga számára a történelmet.

– Ez azt is jelenti, hogy még a múlt sem állandó, az sem stabil?

– Ezt így nem mondhatom. Ha tegyük fel, egy csatának a menetét egyszer már pontosan rögzítették, az tényként kezelhető.

De – bár ez talán kielégítette mondjuk, 150 évvel ezelőtt az emberek érdeklődését ma már elsősorban nem az izgatja a múlt felé fordulót, hogy abban a csatában hogyan sorakoztak fel a seregek. Érdekebb és fontosabb számunkra az, hogy azok az emberek milyen mentálitással vonultak abba a háborúba. Kit hagytak otthon, mit tudtak arról, hogy miért vívják azt a csatát, stb., vagyis ma már sokkal inkább az embert, a köznapi ember magatartását keresik a történelemben. Tehát nem a múlt változik, az utókor keres mindig mást benne.

– Végül is a száz vagy százötven évvel ezelőtti történetek mai életünk is meghatározották. Sőt, meghatározzák.

– Valóban. És megint Marcus Aureliust idézhetnénk, avagy az idézet fordítottját. Mert fontos, hogy a jelenből nézzük a múltat, de legalább annyira fontos, hogy a múltat ismerjük ahhoz, hogy a jelenben tájékozódni tudjunk. Ugyanis, akár akarjuk, akár nem, minden nemzedék egy sor dolgot örököl, magával hurcol, továbbvisz. Pozitívokat és negatívokat egyaránt. Ahhoz, hogy a jelen társadalmát, gazdasági, szellemi, kulturális problémáit felismerhessük, tudnunk kell azt, hogy honnan és milyen úton jutottunk el a mába.

– Akár akarjuk, akár nem? Gondolom, a mai nemzedékre célzott, mármint hogy ismerjük-e a történelmünket. De akarjuk-e ismerni, vagy ismertetni a múltat?

– A múltat nem tudjuk a jelenből kizárni, kiiktatni. Más kérdés, hogy ez a felismerés egyes nemzedékekben kevésbé él, más nemzedékekben erőteljesebben. De vajon megkapja-e a szükséges felvilágosítást minden generáció?

– És megkaphatja? Milyen távlat kell ahhoz, hogy a tudós, a történész objektívan és reálisan nézhesse a múltat?

– Nehéz kérdés. Azt szoktuk mondani, amíg az ember olyan eseményekkel kell, hogy foglalkozzék, amelyekben maga is benne él, vagy amelyekben még élő kortársai vettek részt, addig előfordulhat a személyes elfogultság. Ennyiben szükséges bizonyos távlat. De az, amit még néhány nemzedékkal ezelőtt is vallott a tudomány, hogy csak több évszázad múltán lehet a múltat reálisan megítélni, ezt ma már túlzásnak kell minősítenünk.

– Vagyis annak feltárásával, ami egyszer lezajlott, csak elkéni lehet?

– Elvileg igen. Bár, mondjuk a világháború történetét értékelni, a háború utáni közvetlen hónapokban elég nehéz lett volna.

– Úgy gondolom, nem véletlen, hogy például a korosztályombeli-ek – a harmincasok – nagyon fogékonyak a közelmúlt történetére. Arra például, hogy a második világháború után mi zajlott le, és hogyan Magyarországon. Bár meglehetősen sok visszaemlékezés, memoár megjelent erről, igazi, higgadt, objektív történelmi munka nemigen.

– Ennek objektív okai vannak. A levéltárak általában ötvenéves zárlatot tartanak, tehát mindig az 50 évvel ezelőtti iratokba engednek betekintést.

– Ez mindenütt így van, vagy csak Magyarországon?

– Ez majdnem mindenütt így van. Nálunk annyiban másképp, hogy már régebben a II. világháború végét jelölték meg korszakzáró-

nak. Más országok levéltáraiban még a világháború irataiba sem engednek betekinteni. Kivételt képez a külügyminisztérium irattára, ennek anyagát még fél évszázad múltán is csak különleges engedéllyel lehet kutatni

– S megítélése szerint mi lehet az oka, hogy kortársaimat éppen ezek az időszakok érdeklik?

– Ez nemcsak a harmincévesek korosztályát érinti. Ugyanúgy érdeklí mindazokat, akik végigélő, eleven tanúi voltak ennek a történelemnek. Ebbe nálunk még belejátszik az is, hogy hosszú ideig tabu volt ez a téma. Illetve a megjelent munkák csak a dogmatikusan hivatalos felfogást tárták az olvasó elé.

– Hiába tud sokat a történész, ha mi nem tudunk róla. Vagyis úgy gondolom, több a felismerés, mint amennyi beépül a nemzet tudatba, a közgondolkodásba, a tankönyvekbe, a sajtóba. – Történetírásunk az utolsó, mondhatjuk másfél évtizedben forradalmian megújult. Ez már nem azonos az ötvenes évek erősen irányított, járszalagra, pórásra fogott történetírásával. Tény, hogy a tankönyvben ez a szemléletváltozás sokkal lassabban tükröződik, mint magukban a történelmi munkákban. Van bizonyos törvényszerű lemaradás. Igaz, nálunk talán egy kicsit nagyobb, mint kívánatos volna. – A tudós, a történész tehát lépéselőnyben dolgozik?

– Feltétlenül. – Ha ez úgy van, akkor a kutató állandó feszültségben élhet, hiszen tudását szeretné átadni. Szeretné, ha az ismeretek mindhamarabb elterjednének. Ez valóban így van. Ezért történik az, hogy az egyetemi oktató kutatásaival kapcsolatban olyasmit is elmond, amit még nem publikált cikkben, tanulmányban. Mint minden alkotás, minden szellemi alkotás, a történész-mesterség is belső feszültséggel jár. Ez teszi széppé.

– Ön meglehetősen optimista. Úgy gondolja, hogy az elmúlt 25 évben gyökeresen megváltozott korábbi történelemszemléletünk?

– Igen. Valamikor a történetírás uralkodók és hadvezérek tetteit mesélte. Ma már az ilyet megmosolyogjuk. Ez a szemlélet elavult, s a hozzá fűződő módszer is. Az ötvenes évek történetírása csak a törvényszerűséget kereste a fejlődésben. Az ember kimaradt a történelemből, jöhet a törvényszerűségek is emberi alkotások révén érvényesülnek. A hatvanas évektől történetírásunk éppen azon munkálkodik, hogy a törvényszerűségek feltárása mellett az embert is visszahozzuk a történelembe. A módszer, a látásmód, a történelemszemlélet alakult, és most is változik.

– Ezt az időszakot a hatvanas évek idejére tette. Én jöszereivel csak a hatvanas évek végére emlékszem vissza. És talán az első szó, melyet a hatvanas évek végéhez kötni tudok: a reform. Itt persze a gazdaság, de tán még a politikai gondolkodás reformjára gondolok. Ön szerint a reformszellem terjedésével megindult a történelemszemlélet korszerűsödése is?

– Az időbeli egybeesés valóban megállapítható. De azt hiszem, nem itt kell a rugókat keresni. Amikor a politika többé nem kívánja a történetírástól azt, hogy célkitűzéseit igazolja, akkor a történetírás, visszanyerve önállóságát, már az igazságot és a valóságot kutatva, valóban az érdeklődésnek megfelelő témákat vizsgálja. Persze érthető, hogy a történetírók is fokozott figyelemmel keresik és vizsgálják annak a kornak a tanulságait, amelyben a reformok végbementek.

– Ezzel kapcsolatban felmerülhet, hogy a történetírás eredményei – ahogyan fogalmazott – a politikában s a politikusok körében mennyire érvényesülnek.

– Nem tudom. De azt igen, hogy a történész, és a nagyközönség között áttételt képeznek a történelmi regények. Ezek, bár nagyon hasznosan tudják közvetíteni a reáli történelmi felfogást, kárt is okozhatnak, mert gyakran romantikus szemléletet, illúziókat terjesztenek, akadályozva a reális történelmi látás elterjedését.

Vendégünk Benda Kálmán

Sokan, bár bizonyára nem elegen tudják Benda Kálmán akadémikusról, hogy szakértője a reformáció korának is. A tanárok és diákok többsége a Habsburg-abszolútizmus és a rendi ellenállás XVI–XVII. századi eseményeinek kutatójaként, még inkább a magyar jakobinusok mozgalmának szakértőjeként ismeri. A neves tudós – aki nemrégiben töltötte be 80. életévét annak idején a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett diplomát, majd budapesti tanulmányait Bécsben, Berlinben, Párizsban egészítette ki. Tanári pályája református gimnáziumban kezdődött, majd évtizedekig az Akadémia Történettudományi Intézetében dolgozott, ahol ma is tudományos tanácsadó. Első könyve 1937-ben jelent meg. Bocskai Istvánról 1942-ben írt monográfiát, amely a Századvég Kiadó gondozásában nemrég újra megjelent. Az izgalmas Labirintus könyvek sorozatban a Heilikonnál Erdély végzetes asszonyáról, Báthory Zsigmondné Habsburg Mária Krisztináról írt. Főszerkesztője volt a Magyarország történeti kronológiája I–IV. kötetének, egyik szerzője a Magyarország Története szintézisnek. Az Olvastam Valahol című rádióműsorban mindmáig számos szaktudóssal beszélgető partnere. Az „anyag” eddig három kötetből tanulmányozható. A magyar jakobinusok iratai, a mozgalomtörténete és az Emberbarát vagy hazafi? Benda többévtizedes kutatásainak eredményeit összegező alpmű. A felvilágosodás korának hazai problémáit szintetizálja. A Megyei Művelődési Központ szabadiskolájában A reformáció koráról és a felekezetek együttéléséről tart előadást december 16-án, csütörtökön, 18 órakor.

Rádió TV Újság 1987–88; május, június (!)

A királyné jegyajándéka

Néhány éve még az intézmény neve is rosszul hangzott Ha valakiről azt mondták, X. vagy Y. rokona ludovikás volt... Benda Kálmán történészprofesszor, akadémikus – akivel most beszélgetünk –, ha úgy tetszik, sokszorosan hordozta ezt a „bélyeget” – valahol azt olvastam, hogy az ön családjában szinte mindenki ludovikás volt, meg az asszonyok is. – Ez azért túlzás, de van benne igazság. Édesapám a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia ezredese, a tereptan tanára volt, több unokaöcsém ludovikás tisztként szolgált a hadseregben továbbá anyám leánytestvérei, a család nőtagjai szinte kivétel nélkül ludovikás tiszthez mentek férjhez. A Benda család tehát afféle kihelyezett ludovikás osztálynak számított – Annál meglepőbb, hogy ön mégsem a katonai pályát választotta. – Nincs ebben semmi meglepő. Jobban vonzott a katonaság története, mint maga a katonai élet, így lettem történész. Apám eleinte neheztelt, de családfeji tekintélyét sohasem használta arra hogy engem némi presszióval jobb belátásra bírjon. Különben is, volt a családban elég katona. – Tehát nem arról van szó, hogy közelről látva, tapasztalva a ludovikás életmódot, szemléletet, első pillanattól kezdve viszolygott volna tőle. – Egyáltalán nem, ellenkezőleg: sok minden imponált nekem a ludovikás világból, s egy életre szóló útmutatást adott számomra. Tennézetesen láttam a katonai nevelés egyoldalúságát és antihumánus vonásait is. Azt például hogy a Ludovika kasztot hozott létre a két világháború közötti Magyarországon. A ludovikásokba belenevelték, hogy ők felsőbbrendű emberek, az ország elitje, s ennek megfelelően kell viselkedniük, nézniük, sőt bizonyos értelemben lenézniük a többi embert, osztályt; foglalkozást. Az antidemokratikus szemlélet ellenére is a Ludovika a magyarságtudat ébrentartója volt. – Honnan származik a név? – Ehhez ismereni kell a Ludovika létrejöttét. Először 1790-ben vetődött fel erőteljesen a gondolat, hogy legyen: önálló tisztképzés Magyarországon hiszen a Habsburg birodalmon belül kizárólag Ausztriában képeztek katonatiszteket. Hosszas vita után végül 1808-ban az országgyűlés törvényt hozott a Magyar Honvéd-akadémia felállítására. Ehhez nemesi közadakozásból 800 ezer forint gyűlt össze. I. Ferenc császár és király felesége Mária-Ludovika ezt az összeget megtoldotta 50 ezer forinttal; amikor felajánlotta az akadémia javára koronázási jegyajándékát. Hálából róla nevezték el a magyar tisztképzés intézményét s így jött létre 1808-ban a Magyar Királyi Honvéd Ludovika, amely 1830-ig Vácott működött. 1830-ban Pestre költözött az intézet az Orczy család ajándékeltek épült, Pollack Mihály által tervezett épület együttesébe. Az intézmény mint a régi rend tartozékát, emlékét, 1947 tájékán egy tollvonással megszüntették.

Volt egyszer egy Ludovika

TV2 17:10. magyar dokumentumfilm (29)

Szakanyagíró: Feleki Mihály és dr. Móricz Lajos.

Fényképezte: Öreg Jenő

Rendező: Szentirmai István

Készült a Movi Katonai Stúdióban

Magyar Hírlap 1993. november 2.

Benda Kálmán az univerzitásról és a felekezetről

„A magyar kultúrát európaivá tesszük”

Az októbertől működő Károly Gáspár Református Egyetem első rektorává Benda Kálmánt választották. A budapesti, Reviczky utcai intézményben egyelőre három szakon folyik a tanítás. Benda professzortól aziránt érdeklődünk, hogy univerzitás és felekezetiesség hogyan fér meg egymással az új egyetemen.

– Az univerzitás szó a tudományok egyetemességét jelenti; a középkori egyetemeken azonban a teológia kizárólagosságát hangsúlyozták. Később a jog- és orvostudomány csatlakozott még hozzá. Ma már jószerivel fel sem tudnánk sorolni a tudományágakat. Ebben a mai, szekularizált világban nem papokat akarunk képezni, hanem a humanisztikus tudományok legfelső értékeit akarjuk átadni. Történelmet, mivel az emberi múlt helyes ismerete része önmagunk megismerésének, magyar nyelvet és irodalmat, mert ez hagyományainknak és magyarságunknak kulcsa, és angol nyelvet, mivel az európai értékekhez jelenleg leginkább ezen a nyelven lehet hozzájutni. Csak akkor lehetünk jó magyarok, ha az ősi és értékes magyar kultúrát európaivá tesszük. Jövőre még holland tanszékekkel is bővülünk, ennek főleg az az oka, hogy a múltban és ma is – ennek az egyetemnek a megteremtésében szintúgy legtöbbit a holland testvéregyházról kaptuk. Mivel Magyarországon még soha nem volt egyetemi szintű hollandnyelvképzés, ez iránt széles körű érdeklődés lehet, iskolánk nyitva áll mindenki előtt, felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül.

– Kiből tevődik össze a tanári kar?

– Nemcsak reformátusokból. A maguk területén kiváló tudósokból. Jöttek az ELTE-ről, az Akadémiáról, a Történettudományi Intézetből. Csak akkor van értelme egyetemet alapítani, ha nagy szigorral és igényességgel akarjuk a legmagasabb színvonalat létrehozni. Ennek az egyetemnek soha nem lesz természettudományi vagy orvosi kara, mert azokat az állam jobban tudja működtetni. Különben is a legfontosabbnak éppen az elmúlt évtizedekben legtöbbit szenvedett „világnezeti” jellegű diszciplínák oktatását tartjuk. Meg azt, hogy a legmodernebb pedagógiai irányzatokkal ismertessük meg tanítványainkat, a református középiskolák leendő tanárait. Siralmasnak tartom a középiskolai tanári kar mai színvonalát, e tekintetben feltétlenül elítélemm akarunk válni.

– Professzor úr hogyan szakít időt, sok elfoglaltsága mellett, az egyetem ügyeire?

– Csak azért vállaltam el, hogy az elinduláskor egyetemem az egyetem ügyét, mert kitűnő munkatársaim vannak, akik leveszik a vállamról az állandó jelenlét terhé.

Szarka Klára

Élet És Tudomány 1993. 50 szám

A Ráday Gyűjtemény

Beszélgetés Benda Kálmán akadémikussal

A reformáció korában Magyarországon is kialakultak a központi református iskolák és kollégiumok nagy könyvtárakkal. Közismert a debreceni, a sárospataki, Erdélyben a nagyenyedi, vagy a Dunántúlon a pápai. Ugyanakkor csak nagyon kevesen tudják, hogy Budapest közepén, a Ráday utcában is működik egy református gyűjtemény. Erről beszélgettünk Benda Kálmán történésszel, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének az igazgatójával.

– Ki volt a könyvtárat alapító Ráday Pál?

– A törökök kiűzése után, a XVII. században az ország fővárosa, Pest a katolikus Habsburgoktól a feltétellel kapta meg a szabad királyi városi rangot, hogy oda protestánsok nem telepedhetnek be. Ez a XVIII. század végéig, II. József Türelmi Rendeletéig érvényben is volt. Vagyis a református gyülekezet, templommal és iskolával ellátva Pesten csak a XIX. században jöhetett létre. De nagy probléma volt, hogy az iskolákhoz nincsen olyan könyvtár, ami másutt évszázadok során gyűlt és alakult ki. És ekkor lépnek ebbe a történetbe a Rádayak. Ez a magyar arisztokrata család bár hivatalosan a grófi címet csak 1792-ben kapták meg – már a XVII. század végétől jelentős szerepet játszott az országos politikában is. Ráday Pál birtokos nemesként 1703-ban csatlakozott II. Rákóczi Ferenchez. Előbb a fejedelem belső titkára, majd a fejedelmi kancellária igazgatója lett. Ő szerkesztette a kurucok újságát, a *Mercurius Veridicus*. Mindvégig Rákóczi egyik legközvetlenebb és legbizalmasabb munkatársa volt, ha a Szatmári békével be nem fejeződik a szabadságharc bizonyára magas politikai pozícióba kerülhetett volna. 1711-ben a Szatmári béke után külön amnesztiával térhetett haza Lengyelországból.

– Miért kezdett könyveket gyűjteni?

– Az 1731. évi Carolina Resolúcióval* a protestánsok Magyarországon másodosztályú állampolgárokká lettek, állami állást nem vállalhattak, így Ráday Pál fiát, Gedeont a tudományok felé irányította. Ráday Gedeon, a költő és tudós folytatta az apja által elkezdett könyvgyűjtést. A XVIII. század folyamán Pécelen, a családi kastélyban nagyjából 15000 kötetes, európai színvonalú könyvtárat hozott létre (lásd erről bővebben A „franciás” gróf könyvtára című cikkünket! – A szerk.), ahová a XVIII. századi európai felvilágosodás szinte teljes anyagát egybegyűjtötte azzal a „hátsó gondolattal”, hogy a protestáns értelmiségnek, amely az egyetemekről is ki volt szorítva, itt tudományos képzést, művelődési lehetőséget biztosítson. Ez aztán valóra is vált, például Kazinczy Ferenc számol be arról, hogyan használta a péceli könyvtárat, s hogyan segítette neki ott eligazodni Ráday Gedeon. A könyvtárban egyébként a Habsburg Birodalomban tiltott könyvek, a szabadkőművség iratai is megvoltak. A XIX. században a család tagjai újra részt vesznek a politikai életben, miniszteri és más magas méltóságokat viselnek, ám a könyvtárat már nem gyarapították. Éltek az arisztokraták életét, és ebbe a könyvgyűjtésnek nem jutott hely, sőt árulni kezdték a könyvtárukat. Még az orosz cárral is tárgyaltak, aki a szentpétervári egyetem számára akarta azt megszerezni. Ekkor azonban az országgyűlés törvényt alkotott arról, hogy a Ráday könyvtár nem kerülhet külföldre. A Széchényi könyvtár számára akarták megvenni, de a család, amelyik kezdettől fogva a református egyházban vezető szerepet játszott, úgy döntött, hogy ha a református egyház a Széchényi könyvtár által felbecsült értéknek a felét ki tudja fizetni, legyen az övék. Török Pál püspök a múlt század közepén országos gyűjtést indított, s így sikerült megvenni azt. Valamivel később érkezett ide a Ráday család hatalmas levéltára, amelyben, hogy egyebet ne mondjak, a Rákóczi szabadságharc valamennyi lényeges diplomáciai irata benne van, mert Ráday Pál, mint kancellár, egyszerűen otthon tartotta az iratokat. A könyvtár jelentőségét az is emeli, hogy eredeti állapotában őrződött meg. Ezen kívül összesen még két ilyen van: Marosvásárhelyen a Teleki Téka és Keszthelyen a Festetics család könyvtára, szemben például Széchényi Ferenc nagy gyűjteményével, amelyet besoroztak hárommillió egyéb könyv közé, s ma már az eredeti gyűjteményt csak papíron lehet rekonstruálni.

– A Müncheni Központi Múzeum a jövőre rendezendő nagy Cranach-kiállításán szeretné bemutatni id. Lucas Cranach híres korai festményét, az Alexandriai Szent Katalin vértanúságát. (A Cranach-világkiállítás alkalmá-

val ez a kép díszítette a katalógus címlapját is.) A múzeum a gyűjteményhez fordult, mint a kép tulajdonosához. Hogyan került a gyűjteménybe a Cranachkép?

– A Ráday családnak volt egy nagy képgyűjteménye is, amely sajnos részben elpusztult, részben szétszóródott. Amikor a könyvtárukat megvettük, a képgyűjteményből már csak négy igen értékes kép maradt meg. Kettő Mányoki Ádám festménye Ráday Pálról és feleségéről, a másik kettő pedig id. Lucas Cranach egy kései képe, A betlehemi gyermekgyilkosság, illetve az említett korai festménye. Külön érdekesség, hogy a Rádayak ez utóbbit az 1790-es években vették, mint Dürer-képet! A múlt század vége felé derítették ki a művészettörténészek, hogy ez valójában egy Cranach-festmény.

– Csak könyvtár működik itt?

– Nem. A gyűjtemény magában foglal egy 150 000 kötetes könyvtárat, amely a Ráday műemléki könyvtár mellett teológiai, filozófiai, mondhatjuk, a humán műveltség körébe tartozó könyvekből áll. Ide tartozik egy levéltár, amelyik az egyházi iratokon kívül igen nagy világi anyagot is tartalmaz. Ezek főként a kitelepítések időszakában kerültek ide. Az ötvenes években a régi nagy családok, félve attól, hogy a levéltáraikat átkutatják, s rájönnek arra, hogy a papa esetleg például az Ébredő Magyarok Egyesületének a tagja volt, és a családon ezért még egy nagyot ütnek, nekünk adták a levéltári gyűjteményeiket. De levéltárunkban a régi korokból is egészen unikális anyagok vannak, hogy csak egy példát említek: Szemere Pálnak, a reformkor írójának, költőjének az volt a „hobbija” hogy író társaitól „elkunyeralta” a leveleiket. Ez a gyűjtemény hozzánk került, s most több mint 20 óriási kötetet tesz ki a Szemere-tár. Innen adták ki például Kölcsey és Kazinczy levelezésének nagy részét. Van egy múzeumunk is, amely két részből áll: a biblia-múzeumból, amelyik Európában a második ilyen, s a Biblia világát mutatja be, szinte kivétel nélkül a világ nagy múzeumaiból származó másolatokon keresztül. Ennek az a jelentősége, hogy ma már ezek a nagy múzeumok nem készítenek ilyen másolatokat, mondván, ha el lehet jönni Budapestre a Ráday utcába, ugyan ki fog elmenni Tel Avivba, hogy ezeket megnézze. A múzeum másik része Kecskeméten van, s itt a magyar református egyházban megjelenő művészeteket mutatjuk be, a kelyhektől kezdve a festett kazetákon, úrasztali terítőkön, s egyéb gyönyörű tárgyakon át. – Miből tartják fenn ezt a nagy gyűjteményt? Hosszú ideig kizárólag egyházi támogatásból éltünk, és csak adományokból gyarapodtunk, illetve a modern teológiai könyveket külföldről kapjuk mintegy két évtizede. Napjainkban a helyzet változott. A nagy állami gyűjteményekkel egyenrangú intézménnyé lettünk és a többi egyházi gyűjteményhez hasonlóan, mi is jelentős állami támogatást kapunk. Tulajdonképpen európai szintű tudományos munka azóta folyik itt. Hadd tegyem mindehhez hozzá, hogy megjelentetünk egy egyház- és művelődéstörténeti évkönyvet, valamint elsősorban a hazai protestantizmus múltját feltáró könyveket is kiadunk.

– Milyen tárgykörből bővítik a gyűjteményt?

– Meg kell mondjam, ez sohasem volt kifejezetten vallásos gyűjtemény. A protestáns könyvtárak a régmúltban is mindig nyilvános iskolakönyvtárak voltak. Mi teljesen úgy működünk mint bármely állami könyvtár, vagy levéltár. Nyitva állunk mindenki előtt. Persze a könyvtár fő profilja a protestantizmus filozófiája, teológiája, a vele kapcsolatos teljes történelmi anyag. De a múlt században egyes adományok révén kerültek ide teljes orvosi könyvtárak is, noha napjainkban orvosi könyvet természetesen már nem veszünk. Ennek itt Budapestten nem volna értelme, de a sárospataki könyvtár a mai napig minden könyvet gyűjt. Napjainkban is elsősorban adományokból gyarapodunk, bár nagy cserekapcsolat rendszerünk van a múzeumokkal, levéltárakkal, könyvtárakkal. Ezért azt mondhatnám, modern anyaggal magyar és külföldi viszonylatban is elég jól állunk, de mindig néhány év késéssel telítődik fel a könyvtár az elmúlt évtized anyagával. Történeti vonatkozásban pedig kifejezetten jó a könyvtárunk. Mindent egybevetve sokkal több világi kutatónk van, mint egyházi.

– Köszönöm a beszélgetést.

Juhari Zsuzsanna

Magyar Nemzet. 1994. január 18.

„A dolgot őt magát nézzük”

Benda Kálmán könyve Bocskai Istvánról

A kiváló történész Benda Kálmán jó fél évszázad múltán újra világot látott könyve Bocskai Istvánról olyan korba viszi el olvasóját, amelyek csak halványan él a szélesebb közvélemény tudatában. Bocskai tevékenysége és kora kevésbé ismert, ő maga a magyar történelmi köztudat nagy, mítikus alakjaihoz képest csupán másod- vagy éppen harmadvonalbeli szereplő. Benda Kálmán kitérő nyelven megírt munkája, amely bevallottan a szélesebb olvasóközönséghez szól, alkalmas arra, hogy változtasson ezen a megítélésen.

Magyarország a XVI. század derekán két nagy világhatalom, az oszmán-török és a Habsburg birodalom ütközőzónájába került. Nem bűnös mulasztások, nem a közömbösség nem a tehetetlenség, hanem a hatalmas erők zúzták szét és törték darabokra. A kor minden valamirevaló szereplője arra törekedett, hogy helyreállítsa az ország egységét. Ennek egyetlen elképzelhető módja az volt hogy a magyarság összefogjon az egyik hatalommal a másik ellen. Ezek a változások – zajlottak bár a legkiválóbb politikai irányítás alatt, indultak, akár Habsburg, akár török szövetségben – sorra kudarcot vallottak. A szembenálló felek erői kiegyenlítették egymást Magyarország minden igyekezete ellenére sem tudott akkora súlyt képezni a nagyhatalmi mérlegen, hogy azt valamilyen irányba elbillenthesse volna.

Mivel emelkedett kortársai fölé Bocskai? Benda Kálmán szerint mindenekelőtt azzal, hogy nála az országegyesítő elszántság széles körű politikai tájékozottsággal és gyakorlati érzéssel párosult. Politikus apjának akaratából a császárság székvárosában, Prágában majd Báthory István gyulafehérvári udvarában eltöltött tanulóévei olyan tapasztalatokkal és látókörrrel ruházták fel, aminek híján voltak kortársai. Emellett birtokában volt annak a gyakorlati érzéknek és tetterőnek, ami fájdalmasan hiányzott hatalmas felkészültségű és nemes szándékokkal teli „értelmiségi politikus” kortársaiból. Akik – mint például a padovai egyetemen tanult Kovacsóczy Farkas fejedelmi, kancellár – tudós könyvet írhattak a kormányzás művészetéről, de alkalmatlanok voltak arra, hogy terveiket valóra váltsák.

Kiemelkedett Bocskai István kortársai közül azzal is, hogy egyszerre volt kiváló katona és nagy formátumú politikus. A csatamezőn kivívott eredményeket a tárgyalóasztalnál vagy az országgyűlésben tudta biztosítani, és a harctéren tudott magának tárgyalási pozíciókat szerezni. Az államférfiú és a hadvezér szerepet egy személyben töltötte be, ez volt sikereinek egyik záloga mint később Cromwell és Napóleon esetében is.

Benda Kálmán hangsúlyozza: Bocskainál a nemzet érdeke nem válik el az egyéni érdektől. Összekapcsolódásuk azért lehetett nagy tetek forrása, mert mindvégig egyensúlyban maradtak: Bocskai tetteinek indítéka sokszor személyes volt – a szabadság küzdelem önvédelmi harcoként indult –, de egyéni ambíció, hiúság vagy haszon soha nem kerülhetett nála a nemzet ügye elé. A török által felkínált koronát habozás nélkül utasítja vissza, mert tisztában van vele, hogy nem tudná megtartani, s mert elfogadása kárára lenne az országának.

A kálvinizmus hite, az égtől kapott küldetéstudat nála földönjáró politikai realizmussal társult. Bibó István is gyakran idézte azt a mondatát, amellyel a béketárgyalások közben ellenfelének és tárgyalópartnerének, Mátyás főhercegnek üzent: „sem a dialektikához, sem a retorikához nem tudunk, az dolgot őt magát nézzük, csak magunk megmaradását: azon kívüül az szók és rábeszélések minálunk semmit sem fognak”. Ezen elvű gyakorlatosság s vele Bocskaiában látta megtestesülni Bibó a maga politikusi eszméjét. Benne fedezhetjük fel Benda Kálmán segítségével mi is nagy magyar államférfit, akinek „szeme mindig az egész nemzetet volt”, de aki „józságát, reális ítéletét egyetlenegyszer el nem vesztette”, aki „mielőtt lépett volna, gondosan megnézte, hová lép”. Ha országa szabadságát nem harcolhatta ki, kiküzdötte a vallását és a rendekét, mindennek zálogául Erdély szuverén államiségét, népe megmaradásáért pedig a törökkel kötött békét.

Ezt a hosszú távra szóló katonai és politikai teljesítményt az utódok – Bethlen Gábor kivételével nem tudták megismételni. Későbbi szabadságharcainkban a nagy nemzeti célokért küzdő politikai vezető és a kompromisszumkötő realpolitikusi alakja tragikus kettős szereposztásban jelenik meg. A rendíthetetlenül harcoló vezér és a megalkuvó béke kötő alakjában. Majd később a történelmi köztudatban: lánghel-

kü szabadsághősök és gonosz árulók démoni figuráiban. Bocskai realpolitikusi teljesítményét és személyiségét Rákóczi és Károlyi Sándor, Kossuth és Görgey, Nagy Imre és Kádár mítikus ellentétpárja homályosítja el. Márpedig elveszítheti jelenét az a nemzet, és nem találhat magára a jövőben sem, amelyik eltéved a saját múltjában. Amelyik valódi történelmi teljesítményeitől elfordulva a legendákban keresi a maga igazodási pontjait.

(Benda Kálmán: *Bocskai István Bp., Századvég, 1993. Ára: 440 Ft*)

Debreczeni József

Kelet-Magyarország 1994. február 19.

A kulturális misszió túl az aktív közéletiség elfogadtatására törekszenek

Közösségteremtő népfőiskolák

Nyíregyháza (KM – B.E.) Közösséget teremteni, öntudatot, szélesebb látókört adni, gondolkodni megtanítani, ez lehet a cél – így foglalta össze a napjainkban egyre inkább kibontakozó népfőiskolai mozgalom legfőbb feladatait Vinnai Győző, a Nyíregyházi Népfőiskolai Egyesület ügyvezető igazgatója a február 18-án a megyeszékhelyen megkezdődött regionális konferencia megnyitóján. Itt gyűltek össze a Dunától keletre található népfőiskolák küldöttei a két napos tanácskozásra, hogy beszámoljanak egymásnak az egyes népfőiskolák működéséről, tevékenységéről.

A város vendégeit köszöntő üdvözlő szavaiban Endreffy Ildikó alpolgármester többek között azt emelte ki, hogy a népfőiskolák a települések közösség szervező tényezői lehetnek, olyan intézmények, melyek a kulturális misszió túlmutatva a másság, az aktív közéletiség elfogadtatására törekszenek.

A jelenlévők nagy érdeklődéssel kísért előadást hallhatták Benda Kálmán akadémikustól, a Magyar Népfőiskolai Társaság elnökétől, aki áttekintést adott a mozgalom háttéréről. A Dániában megfogant népfőiskolai gondolat ma is aktuális abban az értelemben, hogy szükség van az ismeretszerzésre, amellyel a népfőiskola lehet kerete az öntudatra nevelésnek, az egységes nemzeti kultúrában gondolkodásnak.

(A professzor Nyíregyházán elhangzott előadására később visszatérünk.)

Segítők

Nyíregyháza (KM)

Szép eredmények, sikeres előadások kísérték a Nyíregyházi Népfőiskolai Egyesülethez tartozó Segítők Népfőiskolájának elmúlt évi tevékenységét. Terveik között szerepel a családsegítés, munkanélküliség, bűnmegelőzés témáinak feldolgozása, de a lelki egészség sem marad ki a foglalkozások sorából. Ezeknek a DOTE Egészségügyi Főiskolája ad otthont szerdai napokon. A találkozás időpontja 17 óra. Az első találkozón (február 23.) a dropprevenzióról, és a büntetőjogi vonatkozásairól lesz szó.

Népszabadság 1994. március 29.

A magyar nemzeti hivatástudat nyomában

Utolsó sajtóbeszélgetés Benda Kálmán történésszel

A nemrég elhunyt kiváló történész, Benda Kálmán 1913. november 27-én született Nagyváradon. A budapesti Lónyay utcai Református Gimnázium elvégzése után 1932-ben iratkozott be – az Eötvös Kollégium tagjaként – a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem-földrajz szakára. 1937-ben doktorált Szekfű Gyulánál. Ezután Bécsben, Berlinben, Párizsban folytatott tanulmányokat ösztöndíjjal. A Telesi Pál Tudományos Intézet Történelemtudományi Intézetében a Revue d' Historie Comparée folyóirat szerkesztője, 1945-től az intézet igazgatóhelyettese és a Magyar Történelmi Társulat főtítkára. Ebben az évben képesítették egyetemi magántanárrá. Az intézet 1948. évi feloszlása után alkalmi munkákból élt, majd a Dunamelléki Református Egyházkerület levéltárosa lett 1956-ban kinevezték az akadémiai Történettudományi Intézet igazgatóhelyettesének, de 1958-ban átszervezéssel megszüntették ezt az állását. 1980-ban meghívták igazgatónak a református Ráday Gyűjteménybe. 1979-ben a tudományok doktora 1990-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1991-től rendes tagja lett. A Károli Gáspár Református Egyetem rektora, a Széchenyi- és a Szent-Györgyi-díjnak, valamint a francia akadémiai Palmarend tisztí fokozatának tulajdonosa. Benda Kálmánt hétfőn helyezték vég-ső nyugalomra – vele készült interjúnk reá emlékezik.

– Az ön tudományos érdeklődése viszonylag jól behatárolható korszakra, a XVI–XVIII. századi Európa történetére terjed ki, ezen belül azonban igen szerteágazó. Miért kedveli ennyire ezt a korszakot?

– Kezdetből fogva az érdekelt, amikor a történelmi fejlődés cselekvésbe fordul át. Így nyúltam sorban – bár nem időrendben – e kor magyar történelmének nagy mozgalmához. 1942-ben jelent meg Bocskai Istvánról szóló életrajzom. 1945 után kezdtem a magyar jakobinus mozgalom iratainak tanulmányozásához.

Ebben nyilván részes volt az, hogy a francia forradalommal foglalkoztam ekkoriban, s részben ennek a hatására indult Magyarországon az a szervezkedés, amelynek először akart a feudális ország helyén egy polgári és demokratikus államot és társadalmat létrehozni. Ez a munka persze az előzményekre, a felvilágosodás korára is ráirányította a figyelmet. Amikor pedig levéltárosként a Ráday Gyűjteménybe kerültem, felfigyeltem Ráday Pálra, II Rákóczi Ferenc kancelláriai direktorára. Néhány kollégámmal együtt elkezdtük Ráday Pál iratainak a sajtó alá rendezését és kiadását. Két kötetet jelent meg, a harmadik lényegében évek óta az utolsó simitásoknál tart. Mivel Ráday Pál első-sorban a külpolitikát tartotta a kezében, hosszú éveken át foglalkoztam a Rákóczi-szabadság harc diplomáciatörténetével.

Kálvini tanok

– *Úgy tűnik, ha kanyargós úton is, de egy szervesen összetartozó egészt jár körbe.*
– Valóban. utólagosan szembevetendő az egység a Bocskai-szabadságharcról. Bethlen Gáboron – akivel szintén foglalkoztam – valamint a Rákóczi-szabadságharcra át a XVIII. század végéig, a jakobinusok szervezkedéséig.

– *Ez az a három nagy mozgalom amelyben igyekeztek a magyar állam és társadalom történetében komolyabb változást végbevenni. Ide sorolható a végvári harcok ideológiájával foglalkozó műve is?*

– Ennek a kutatásnak a magyar nemzeti hivatástudatról írt munkám volt a kiindulópontja. Az volt a kérdés számomra, hogy élt-e a XVI–XVII. századi magyarokban mai értelemben vett nemzettudat, hazafiság. Kiderült, hogy a társadalmi ellentétek mögött megvolt az összetartozás tudata, volt egy közös hivatásérzés és küldetésstudat, de ennek alapja nem a mai értelemben vett haza, hanem a vallás, az egyházhoz való hűség volt. A XVI. századi török harcok idején az állandó küzdelemhez az erkölcsi erőt a vallás adta, a magyar protestantizmusnak a választott népet, s azért bünteti sanyarú sorssal az ő szerezett népét mert meg akarja próbálni. Ha a magyarság helytáll a veszedelmekben elhagyja bűneit és Istenhez fordul, akkor ahogy mondták – Isten visszaülteti őt az ő királyi székébe. Ugyanakkor Kálvin

azt is tanította: az uralkodással nemcsak jogok, hanem kötelességek is járnak – többek között a nép jólétének, békéjének, boldogulásának a biztosítása. Ha az uralkodó ezeket a kötelességeket nem teljesíti, akkor – mondja Kálvin letért Isten útjáról, zsarnokká lett, s ellene jogos a fegyveres felkelés. A XVI–XVII. századi magyar szabadságharcok, felkelések hátterében ez a vallásos elmélet áll.

– *Mondhatjuk azt is hogy ez az a korszak, amikor a hívő elindul azzal, hogy egy vallást véd, s a polgár eljut oda, hogy egy hazával szemben van kötelezettsége?*

– A vallás mint ideológiai meghatározó a XVI–XVII. században még nagyon fontos. A XVIII. században viszont már háttérbe szorult. Helyébe az emberi jogokról kialakított elképzelések lépnek, amelyek szerint a néptömegeket elnyomó zsarnok megszegte a társadalommal kötött egyezséget, szerződést, ezért jogos a vele való leszámolás. Ez a folyamat azután beletorkollik a francia forradalomba, s ez képezi a magyar jakobinus mozgalom ideológiai alapját is.

Csángó „világcsoda”?

Időközben a politikatörténettől egyre inkább a művelődéstörténet felé fordult az érdeklődésem. Ekkor írtam meg például a debreceni nyomda történetét de foglalkoztam a magyar írásbeliség múltjával, elsősorban a paraszti írni-olvasni tudással. Ezekről a kérdésekről is több tanulmányom jelent meg.

– *Őn volt a főszerkesztője a kitűnő kézikönyvnek, a Magyarország történelmi kronológiájának is.*

A Történettudományi Intézet megbízásából állítottuk össze a kronológiát, s többévi munkám van benne. Ugyancsak az intézet kezdeményezésére fogtam hozzá a magyar Országgyűlési Emlékeknek a szerkesztéséhez. Az a fontos kiadványsorozat még a múlt század végén indult, de aztán az első világháború idején elakadt a 1606. évnél. Hosszú évek munkájával összegyűjtöttük a XVI–XVII. századi anyagot. Én magam az 1607–1608. évi országgyűlések anyagát gyűjtöttem egybe, s félig fel is dolgoztam már.

– *Ezen az előbb említett idő- és térbeli egységen kívül esnek a moldvai csángók. Miért kezdett az ő történetükkel foglalkozni?*

– Mindig is izgatott a kérdés, hogy egy közösségből kiszakadt néptöredék hogyan tudja, hogy egyáltalában megtudja-e őrizni a hagyományait, etnikai és nyelvi tudatát egy idegen országban. Különösen érdekes ez a csángók esetében, akiknek Moldvában sem saját uralkodó osztályuk, sem saját értelmiségük soha nem volt, amellet kétszeresen is kisebbségi helyzetben éltek: nyelvileg és vallásilag, hiszen római katolikusok voltak az ortodox görögkeleti vallású románok között. Amikor én ezzel a kérdéssel 1980-ban elkezdtem foglalkozni, hivatalosan tilos volt ilyen témához nyúlni, mert ez más ország belügyeibe való beavatkozásnak számított. Ugyanakkor a románok világnyelveken publikálták, hogy a moldvai csángó magyarok románok voltak, akiket a magyar katolikus egyház elmagyarosított. Ez egy idegen országban persze „világcsoda” lett volna. Erre azt mondtam, nahát ennek most már utánanézek. Ebből született meg azután a Moldvai Csángó Magyar Okmánytár, amely a XVIII. század elejéig adja közre a forrásanyagot. Ezt a munkát folytatjuk, most a XVIII. századnál tartunk.

A szabadságharc kutatója

– *Mi dolgozik most?*

– Szeretném befejezni a régóta függőben lévő munkáimat Ráday Pál iratainak harmadik kötetét, a Magyar Országgyűlési Emlékek 1607–1608-as kötetét, s a Rákóczi-szabadságharc diplomáciatörténetét, amelynek teljes hazai és külföldi anyagát összegyűjtöttem

Juhari Zsuzsanna

Élet és Irodalom 1994. június 10.

Tanárok tanítója

Beszélgetés Benda Kálmán akadémikussal

Több évtizede folyamatos beszélgetésünket sok jegyzetlap, néhány levél, magnó- és filmszalag, újságcikk őrzi. Az élőszó a telefonon váltott is – elszállt. Mindenki számára váratlanul márciusban ő is. Pedig tele volt tervekkel. Halála viszont gazdag életét szimbolizálta: munka közben és pont Franciaországból hazatérve mondta föl a szíve a szolgálatot. Személyesen 1993 decemberében találkoztunk utoljára, amikor az akadémiaőről indultunk Székesfehérvárra.

– *Javaslom, szundíts egyet!* – mondtam, amikor elhelyezkedett a kocsiban. – *Kell egy óra Fehérvárig. Legalább három-négyszázan várnak. Én meg az interjút szeretném befejezni. A korábbiakból szerinted melyik a legfontosabb?*

– Nem készült sok. De alighanem a hajdanvolt Eötvös-kollégistákkal folytatott beszélgetéssorozat adatanyaga a leggazdagabb. Glatz Ferenc készítette, képmagnóra vették 1986-ban. Bár a Forrás publikálta, belekerült A tudomány szolgálatában című emlékkönyvbe is. Nyolcvanadik születésnapomra jelentette meg az MTA Történettudományi Intézete A Köszöntőben Péter Katalin pótolta továbböregedésem néhány eseményét. (Benda Kálmán 1995 november 27-én volt 80 éves. A szerk.)

– *Én változatlanul három résztémára koncentrálok. Élettudatból a pedagógus, a történetés és – meg ne sértődj – a népművelő Benda Kálmán érdekel leginkább. De a szülőföldről elindulva.*

– Tudom, hogy irodalomtanár is vagy, így kezdem hát: a Kőrösparti Párizsban, Nagyváradon születtem. „Egy kis Amerika Magyarországba tolvaj s egy kis Magyarország Szmirma tájára elgondolva” hogy Adyt idézzem. Csakhogy én ebből nem láttam semmit. Mindössze hét éves voltam, amikor Budapestre költöztünk a Romániából kitoloncolt édesapám után. A Lónyay utcai református Gimnáziumban érettségiztem 1932-ben okleveles tanárként ott is kezdtem tanítani, csak hogy a „nevelőtanárkodást” jóval előbb kezdtem. Már 15–16 éves gimnazistaként őrsvezető majd rajparancsnok voltam a cserkészetben. (Előbb 8–10, utóbb 25–30 nálam egypár évvel fiatalabb gimnazistát vittem önállóan táborozásra.) Télen sí-, tavasszal és ősszel mozgó-, nyáron úgynevezett nagytáborba Önállóságra, fegyvelme és felelősségtudatra nevelődünk. Mint később az Eötvös-Kollégiumban, a diákönkormányzat keretében.

– *Mit és kiket emelnél ki egyetemi és kollégiumi életedből? Ösztöndíjjal 1937–38-ban bécsi, berlini majd hosszabb párizsi tanulmányúton is voltál.*

– Az egyetemen Szekfű Gyula tanítványa voltam. Ennek volt iskolám nem örült. Nem annyira a katolikus professzor Szekfű, inkább a „magyar öntudat rombolója” idegesítette őket. Azzal én sem értettem és értek egyet, hogy a magyar történelem csúcspontja a XVIII. század, mert akkor teljesedett a katolikus egyház Magyarországon, melyet együtt épített „Regnum Marianum”-má, azaz Mária királyságává a nemzet, az egyház és az uralkodó. A református iskolában épp az ellenkezőjét tanultuk. (Azt, hogy a XVIII. század nemzetietlen kor, mert Bécs hatalmát nyögi az ország.) Erdély történelmi szerepét is többnek tartottam mint ő, ha nem vitattam is, hogy epizód volt a török korban. Viszont nélküle más lett volna a Mátyás utáni Magyarország, amikor királyaink – sok arisztokratánkkal együtt Bécsben éltek. Ám azt hangsúlyozom, hogy Szekfű tisztelte mások véleményét. Tudatosan látni tőle, és az Eötvös Kollégiumban tanultam. Hogy minden éremnek két oldala van, és figyelembe kell venni mindkettőt. Egyébként Szekfű tanítványaként jártam órákra és vizsgázni Domanovszky Sándorhoz, Hajnal Istvánhoz, Mályusz Elemérhez. Alighanem igazuk van azoknak, akik szerint óriások tanítottak bennünket.

– *És az Eötvös Kollégium?*

– A nagyvilágra nyitotta a szemünket. Kellott is mert a gimnáziumban egy kicsit egyoldalúan néztek velünk a világot. A kollégium az egyoldalú német orientáció mellett – vagy helyett – a francia műveltség révén segítette európaivá formálódásunkat – hogy divatosan fogalmazzak. Magyarságtudatunkat meg Szabó Dezső előadásai formálták és deformálták. Meg a különféle tüntetéseken való részvétel. Summa summárum, a család, az iskola, a cserkészlet és az

utca egyaránt hatással volt ránk. Bár az iskolában Tiszákkal és Telekikkel jártam együtt (a cserkészcsapat táborozásain velünk voltak a tanonccsapatok és a csepeli munkásgyerekek) korosztályomon belül szinte az egész ország társadalmával személyes kapcsolatba kerültem.

– *Parasztfiatlokról eddig nem volt szó.*

– Róluk és általában a parasztságról legtöbbet a népi íróktól tanultam, de a közvetlen kapcsolat sem hiányzott. Maradandó élményem, hogy miközben az „országgyarapítás” lázában égett a társadalom jelentős része, három professzor: az éppen kultuszminiszter földrajztudós Teleki Pál, a közgazdász Magyar Zoltán és a néprajzos Gyórfy István létrehozta a Táj és Népkutató Központot. Az meg bennünk, tanítványainkban született gondolat lett, hogy a központ kiállításán szemléltesse térképek, grafikonok, statisztikai táblázatok segítségével a nagybirtok és a nagytőke szorításában fuldokló társadalom helyzetét. Noha én voltam a kiállítás egyik rendezője, a parlamentben Teleki kapott ki, mert – úgymond a kiállítás a rendszer ellen lázít. Utána született a tatai népfőiskola alapításának ötlete. Akkor ez volt az ország egyetlen nem egyházi népfőiskolája. Jórészt 20–28 éves parasztfiatalok tanultak egyszerre szakmát, műveltséget és világszemléletet. Három évig én vezettem. (Együtt laktunk; történelmet és szociográfiát tanítottam nekik, amellet nevelőtanárfele voltam.) Ez is az „államrend elleni izgatás” címén szűnt meg 1944-ben.

– *Gyakorlatilag mindez sokágú és rendhagyó tanári munka. És ne feledjük: a második világháború esztendeiben vagyunk! Katona nem voltál?*

– Dehogynem. Mégpedig újra és újra. Miután 1939 késő nyarán Franciaországból is hazajöttem. Egyébként leginkább ott éltem át annak a figyelmeztetésnek az igazát, hogy Szekfű szavaira utalok az éremnek két oldala van. Vagyis nem csak „németül” lehet nézni és látni. Ez volt a másik, de az igazsághoz közelebb álló kép. Persze a németekről és a Habsburgokról már a gimnáziumokban sem illett egyetlen jó szót sem mondani.

– *Hazatérve azonnal kaptál állást?*

– Egyéves állástalan diplomás (ÁDOB) „státusz” után a beregszászi gimnáziumba neveztek ki, de ekkor már tényleges katona voltam. Leszerelés után következett a református gimnázium Budapesten. A háború végéig négy-öt hónapig viseltem uniformist évente. A doni pokol megűszása a véletlenül múlt. A románok 1944 nyár végi kiűzése után szerencsére időben megtudtuk az erdélyi fronton, hogy nem szabad átállni az oroszokhoz – mint terveztük – mert nem alakult náluk magyar hadsereg. Akik mégis átmentek, soká vagy soha nem értek haza. Mi október végén szelédünk szét. Az ostromot már otthon éltem át. Ösztönies felszabadulást reméltem. Egy ideig a Teleki Pál Tudományos Intézetben – rajztehetségemmel újrahasznosítva – hamis iratokra én készítettem a pecsétet. Kevesen tudják, hogy a csakugyan jobboldali történelemminiszter, Hóman Bálint, az intézet elnöke is oda küldte a „megszorultakat” a dokumentumért. (Fogalmam sincs, végül hány ember köszönheti ennek az életét.)

– *Eddigi beszélgetésünkből az egyértelműen kitetszik, hogy jeles iskolák után, kiváló koponyák tanítványaként „szakadt rád” 1945-be az új világ. Valahol tanítottál-e?*

– Tanítani mostanáig nagyon szeretek. Főhivatású és „csak” tanár azonban viszonylag kevés tanévben voltam. A Lónyay utcából a minisztériumba kerültem, a népfőiskolai ügyek referensének. Onnan hívtak át 1942-ben az akkor alakult Teleki Pál Tudományos Intézetbe kutatónak. Deér József professzor igazgatta, Kosáry Domokos – az Eötvös Kollégiumban szobatársam volt a helyettese. A kutatói gárda szinte mindenütt a mi generációnkból került ki. A földrajz majd a néptudományi intézetben is. Új történelemszemlélet kialakítására törekedtünk. Annak a bizonyítására, hogy egy történelem van. Magyarországot ostobaság légüres térben szemlélni. A világ, nem utolsósorban a szomszédos népek históriájával kell azt egybevetni. Volt folyóiratunk is. Francia nyelven publikáltunk, hogy más országok tudósai is megszólalhassanak. A folyóiratot Kosáry igazgatta, de az operatív szerkesztés rám tartozott.

– Még nem mondtad, hogy tanítottál-e?

– Ez szorosan ahhoz tartozik, mert másféle folytatásra készültünk. A Teléki Intézetet közben Kelet-Európai Tudományos Intézetre keresztelték. Hamar a magyar tudományos élet központja lett. Hóman után hamarosan Bibó István került az élére. A Teléki Pál Történettudományi Intézetben pedig Kosáry Domokos lett az igazgató. Akkor 33 éves volt, mint én. Szekfű 1946 második felétől moszkvai nagykövet, Kosáry lett egyik utóda az egyetemen is. Az intézetben én voltam Kosáry helyettese. Együtt vállaltuk az új szellemű történelemtankönyvek megírását, amelyek hihetetlen gyorsan el is készültek. Egyetemi magántanárként engem 1946-ban, tehát ugyancsak 33 évesen habilitáltak. Kineveztek Magyarországot egyik UNESCO-küldöttévé, a magyar Történelmi Társulat pedig amely 1867-ben alakult meg főtájkárává választott. A válaszom tehát: tanítottam a háború után de nem középiskolában. Sőt hamar kipenderültem az egyetemről is, de 1848 centenáriuma még a mi vezetésünkkel készült az ország. Hivatalos formában a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán tanítottam ismét, húsz év kihagyással. Címzetes Egyetemi tanár 1984 óta vagyok.

– A családodnak vannak pedagógus tagjai?

– A feleségem matematika fizika szakos. Katonatiszt édesapám a Ludovika Akadémia tereptan tanára volt. Egyik fiam történelem szakon végzett, az ELTE-n tanít, de a Néprajzi Múzeumban is történelmi feladatokkal foglalkozik. A lánya – az unokám – az ELTE-n levéltár szakos. Tehát van utánpótlás a harmadik generációban is. Kisebik fiam szabadfoglalkozású fordító, a lányom építészmérnök.

– A tudományos fokozataid milyen időközönként követték egymást?

– Bölcsészdoktor nagyon korán lettem. Kandidátus 1961-ben, akadémiai doktor 1979-ben. Az akadémia rendes tagja 1991 óta vagyok. Három évvel korábban a Református Teológiai Akadémia díszdoktori címet adott.

– Izgalmas és tanulságos volna végigpásztázni, mi történt veled 1949–1957 között, mert sorsod alakulása az ország életének a változását is szimbolizálja, hely híján mégis csak néhány adat megemlítésére kérlek.

– Csakugyan kár volna bármit is hánytorgatni. Egy ideig még 1949 után is volt néhány megbízatásom: levéltárban gyűjtöttem az adatokat. Aztán – mert az ilyesmi „méltatlan” volt hozzám – megvonták azt is. Legszívesebben könyv-ügynöki, „korszakonra” emlékszem. Legendásan gazdagnak mondott könyvtáramat akkor alapoztam meg. Nejlonharisnyákkal házalni pedig kimondottan érdekes volt. Egy ideig. Tény, hogy a feleségem soknak nem mondható pedagógusfizetésiből élt a család. Nagy Imre első miniszterelnökségétől (1953) 1957-ig a Dunamelléki Református Egyházkerület levéltárosa lettem. Ugyanannak a Rádai Gyűjteményét 1980 óta igazgatom. Állami státusba 1957-ben kerültem vissza két évig az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, aztán tudományos munkatársa, osztályvezetője lettem. Nyugdíjasként 1987 óta vagyok úgynevezett tudományos tanácsadó.

– Sokan tudják, hogy a XV–XVII. század magyar és egyetemes története a kutatási területed, bár az olvasók, tanárok, tankönyvszerzők – utóbbiak között jómagam is – főleg a magyar nemesi (1790–92) és a magyar jakobinus mozgalom (1791–95) feltárójaként ismernek. Krimibe illő „kariert” viszont egy másik szakmukád futott be...

– Tudom, hogy a Bocskairól írottra célzol. Látom, a kezdedben van a legújabb kiadása. Ötvenegy év után most jelent meg újra.

– Miért és hogyan?

– A miértre könnyebb a válasz Szekfű „szóza” rám. Amikor mint „segélydjás óraadó tanár” fölkerestem, mondta, hogy a Franklin Társulat felkérésére elvállalta egy magyar történelmi életrajz-sorozat szerkesztését. Javasolta, írjam meg Bocskait. Azonnal igent mondtam, mert Bocskai személye mindig nagyon érdekelt. Bölcsészdoktori értekezésemben, amely a magyar nemzeti hivatástudat történelméről kísérte nyomon – akkor 25 éves voltam –, részletesen vizsgáltam Bocskai kálvinista vallásban gyökerező hivatástudatát. Miután a Jugoszlávia elleni hadműveletekből hazakerülve leszereltem, házasságot kötve 1941 júliusában ösztöndíjjal feleségemmel a bécsi Collegium Hungaricumba kerültem. Ott fejeztem be az anyaggyűjtést. A megírásra otthon, 1942 elején került sor. Szekfű kívánságára egészítettem ki a Bocskai egyéniségét jellemző bekezdésekkel. Az év őszén jelent meg a könyvpiacra.

– Eddig szokványos a történet, ha „eltekintünk” a háborútól. Augusztus 20-án érte repülőgép-szerecsétlenség Horthy István kormányzóhelyettesét. Szeptember 4-én volt az első szovjet légitámadás Budapest ellen. Nem attól, de aznap halt meg Móricz Zsigmond. Novemberben bezárult a Sztálingrád körüli szovjet gyűrű. Tervezték a Népszava hírhedeti karácsonyi számát, amelyben megnyilatkozott Szekfűtől Bajcsy-Zsilinszkyt át Szentgyörgyi Al-

bertig, Kállai Gyuláig, Szakasits Árpádig számos közismert személyiség. Hogy „valahol utat vesztettünk”. Gyanítható tehát, hogy a szaktudományon túlmutatató tényezők is motiválták a Bocskai-tanulmányt.

– Így van, de hátrafelé kell „elindulni”. Akár a Lónyay utcai gimnáziumig hátrálhatunk. Az egyetemi diákkörökben pedig már tudatosan folyt a vita arról, hogy a német terjeszkedés meggátolása végett a nyugati határmentén kelet-magyarországi, leginkább nyírségi nincstelenek odatelepitésével kordont kell vonni. Utalok Bocskai nagy teleptési akciójára: történelmi példa, hogy mintegy tízezer hajdúkatona kapott tőle földet és szabad-paraszti kiváltságokat. Csakugyan volt hát aktualitása a témának, de te a könyv történetét kérdezted. Nos, a háború alatt a kötetről alig szólt néhány híradás. Gondolom, az önámítás volna, hogy mert megértették: Bocskai mint számos későbbi utóda – a magyar függetlenségi harc szimbóluma. Viszont 1952-ben a történelemszemlélet miatt kaptam kritikát, közvetve a Bocskai-könyv miatt is. Mert elfogadva a Magyar Történelmi Társulat megbízását, a közelgő Bocskai-évforduló előkészítéséhez megírtam – volt anyagom, így néhány hét alatt – a Bocskai-szabadságharc történetét. H. Balázs Éva és Wittman Tibor volta a kötet lektora. Az ötezer példányból mintegy kétharmadnyi kelt el. De valaki „följelentett”, leginkább a záró bekezdés miatt. Egyebek közt ez áll benne: „Az elkövetkező századok szabadságát és függetlenségét a nemzet csak úgy vívhatja ki, ha minden osztálya összefog a nagy cél érdekében, ha a nemzet egyetemes érdeke előtt az egyes osztályok részszerzőpontjai háttérbe szorulnak, s ha a nemzet vezetője tud és mer a nép széles tömegeire támaszkodni.”

– Az 1950-es évek elejének ismeretében ehhez aligha kell kommentár...

– A még elérhető könyvpéldányokat bevonták és zúdába küldték. A könyvtárak utasítást kaptak, hogy köteteket a zárolt anyagban helyezték el. A kiadói szerkesztőt azonnali hatállyal elbocsátották, a két lektorral pedig visszafizették a lektori díjat. Nem voltak elég éberek... És mit tesz Isten, 1956 egyik vezérő eszméje az volt, amit én gondolkodva bár, mégis történelmi véletlen folytán a könyvemben is leírtam.

– Végül a könyv változatlan utánnomásban 1955-ben mégis megjelent.

– Igen, Nagy Imre első miniszterelnöksége alatt kerestek meg újra, csakhogy a Történelmi Társulat mint kiadó mégis visszalépett. A TIT (Társadalmi és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat) bízott meg ismét a munkával. Kezdetben 12 lektort akartak ellenőrnéki állítani, aztán kettőre csökkent a szám. A Művelt Nép volt a kiadó. A megjelenés éve 1955. Mintegy negyven oldal – a hadiesemények híján. Nagy Imrét áprilisban hívták vissza minden tisztségéből. Hegedűs András lett a minisztertanács elnöke.

– Könyved új, 1993. évi megjelentével a Bocskai-téma is lezárult?

– Szó sincs róla. Végeredményt semmiféle szaktudomány nem ismer Most, az eredeti, az 1942-es szöveget csak stilizáltam, de ha újra megírnám, számos ponton változtatnék rajta. Közben a hadtörténész Nagy László is írt egy kitűnő könyvet Bocskai István a hadak élén címmel. Az 1981-ben jelent meg. Perjés Géza mellett én voltam a szaklektora. Eredményeit legújabbban megkérdőjelezte Ács Pál egy előadásban. Tanulmányja sajtó alatt van.

– Te mit írnál másképp?

– Áryaltabbban elemezném a magyar politika a nemesség és a Habsburgok ellentéteit. Bár az udvar céljaival és módszerével ma sem értek egyet. Nem mondanám, hogy az ellenünk való gyűlölet volt mindennek az indítéka. Illenék alaposabban megvizsgálni, hogy a Habsburg Birodalom érdeke megengedett volna-e más politikát. S nem az okozta-e az ütközést, hogy a birodalmi érdekek egyszerűen nem voltak összeegyeztethetőek Magyarország érdekeivel. Vizsgálni kellene roppant izgalmas kérdés ez! – miért nem mozdult meg a birodalomhoz tartozó többi ország a magyar felkelés hatására. És a magyar nemesség sem.

– Mintha nem látszanék a kötetben a két vezető protestáns tanítás: a kálvini református és a lutheri evangélikus különbségei sem.

– Pedig lényeges a különbség az adott összefüggésben. Kálvin szerint a zsarnokot a nép akár meg is ölheti. Ez nemcsak jog, de kötelesség. Egykori források újabb tanulmányozásakor döbbenem rá, hogy Bocskai kezdetől Isten küldötte szabadítóként lépett föl, a „magyarok Mózeseként” fogadták. Vállalta is, ami ezzel jár. Hasonló helyzetben az evangélikus vallású Szilézia kitért, a mi a teendő ilyenkor kérdés elől. A stájerföldi evangélikusok tudós professzorai szerint pedig – akik Lutherra hivatkoztak – a vallás tanításával ellentétes parancsot meg kell tagadni, ám az Isten által fölkent uralkodóra fegyvert emelni nem szabad. Csakhogy az akkor protestáns többségű Magyarországon a politikai magatartást Kálvin tanítása „predesztinálta”.

– Az iménti előadásod viszont (Székesfehérvár, 1993. XII. 16: A szerk.) a felekezeti együttéléséről, abban a mi élenjáró szerepünkről szóltál. Erről a világtörténetet mást tanít.

– Mert nem ismerik a történelmünket. Még II. József sem tudott róla a XVIII. század végén, hogy II. Rákóczi Ferenc az 1705 évi szécsényi országgyűlésen megerősítette a három bevett vallás a katolikus, az evangélikus és a református szabad gyakorlását. A korábban elvett protestáns templomokról külön döntött. Buzgó katolikus létrevezetése a vallási türelemnek Mai értelmű ökömenéről persze szó sincs. Társadalom-, sőt léteérdeklő politikai döntések születtek. Mert a nemzeti egységet meg kellett teremteni, ha eséllyel kívántak harcolni a soknemzetiségű és sokvallású országban. Ez a tény nem változtat azon, hogy Rákóczi döntései példaértékűek voltak. Mert ugyanekkor leginkább pedig még korábban mit látunk Nyugaton? Hol egyik, hol másik felekezetet üldözik el, az egy állam, egy vallás elv alapján. Az akié a föld, azé a vallás hatására. Az 1555-ös augsburgi vallásbékére célzok. A lutheránus vallás egyenjogú lett ugyan a katolikkal, de a béke nem vonatkozott a kálvinistákra. Igaz, Kálvin két évvel korábban küldte máglyára Servet Mihály reformátort, az antitrinitárius tehát a szentháromság tanát tagadó hit hirdetőjét.

– Süttő András: Csillag a máglyán...

– Igen Rákóczi mintegy másfél száz évvel megelőzte a vallási türelem terén Európát, Erre csak mostanában figyelt föl a történettudomány. Mert az egyetemes történet fejezetei szerint a vallási türelem első példái Angliában bontakoztak ki, a XVII. század legvégétől Először csak a filozófiai gondolkodás, később a politika terén is. Még inkább a szépirodalomban. S csak a francia forradalomban mondják ki, hogy a szabad emberi jogok közé tartozik a teljes vallási egyenlőség is.

– Ha nem Nyugat-Európából, akkor honnan vette Rákóczi a példát?

– Erdélyből! Ott a XVI. század közepétől figyelhető meg a vallási türelem jelentkezése. A tordai országgyűlés szövege szerint bármelyik vallást követhették a hívek. Ez példátlan az akkori világon! Igaz nyoma van még az augsburgi vallásbékének, mert egy-egy faluban egy-egy vallást kellett követni, ám az lehetett bármelyik. És ez a lényeg. Ugyancsak Tordán 1568-ban a szentháromság-tagadó unitárius vallást is egyenjogúsították A törvény így hangzik: Minden helykőn a prédikátorok az evangéliumot prédikálják. Hirdessék, ki-ki az ő értelme szerint. És a község (értsd: a község, ha venni akarja, jó. Ha pedig nem, senki kényszerítéssel ne kényszerítse őket. Mert a hit Istennek ajándéka. Tehát mindenki a lelkiismeretére hallgathat.

– Bocskairól szóltál ilyen összefüggésben. És hogyan gondolkodott például Bethlen Gábor?

– Az 1615-i kolozsvári országgyűlésen kimondták, hogy a földesúrnak nincs joga saját hitére kényszeríteni az alattvalóit. Ő fogadta be a külföldről vallásuk miatt kiűzötteket is. Erdélyben négy felekezet volt. Két birodalom között sorsprobléma lett a társadalmon belüli béke, hogy az ellenség meg ne tudja nyerni valamelyik réteget. Bizottság állapította meg melyik a többségi vallás. De addig a templomot és iskolát nem használhatták, amíg a kisebbségnek nem építettek másikat. „Amely rész vonakodnék, megintés után 200 forintot fizet a kisebbségnek kápolna stb. építésére” – olvashatjuk a korabeli szövegéből.

Ezek a példák álltak Rákóczi előtt. De félreértés ne essék II. József türelmi rendeletének a jelentőségét nem szeretném kisebbíteni.

– Jól érzekelem, hogy a felekezetek kényszerű együttélésének a fontosságát világi és nem egyházi vezetők hangsúlyozzák?

– Ennek a kiemelése – a tárgyilagosság érdekében igen fontos. Mert a felekezeti béke első hívei és harcosai nem egyházi emberek voltak. A katolikus egyház a régi középkori hagyományt folytatta, a protestáns ugyancsak a türelmetlenség jegyében szervezte a maga egyházát. Kálvin egyértelműen kinyilatkoztatta, hogy más felekezeteknek az eltűrése a vallási közömbösség jele. Egy XIV. Lajos Franciaországból Hollandiába menekült református pap pedig könyvet írt arról, hogy a reformátusoknak ott és úgy kell elnyomniuk a katolikusokat, ahol és ahogyan csak tudják.

– Erdélyben nemcsak katolikusok és protestánsok, hanem román görögkeletiek is szép számmal éltek.

– A bevett vallások hívei politikai jogokat is kaptak, viszont a görögkeleti vallást általában a román „pornép” követte. Ők vallászsabadságot kaptak, de politikai jogot nem.

– A mai gyakorlatban mit tartasz igazi eredménynek az együttélés területein?

– Hogy megszűnt a II. Józsefkorai gyakorlat is, amikor a katolikus apa mindkét nemű gyermeke apja vallását követte, ha protestáns volt a feleség. S miután a dualista magyar állam uralkodója is kénytelen volt szentesíteni az egyházpolitikai törvényeket, ma már a vegyes vallású hívek maguk döntenek. Gyakori, hogy kétféle vallás esetén két pap van jelen házasságkötéskor, keresztelők, temetésen. Vagy egyik sem, ha így döntenek az érintettek.

– Azt már csak jelzem, hogy „népművelő” munkád eredményeit – a három kötetbe gyűjtött rádióinterjúkat – olvassák legtöbben, holott százazrek hallgatták. Az Olvastam Valahol című ismeretterjesztő anyagra célzok.

– Talán azért, mert csakugyan sokan hallgatták.

– Nem tudom hirtelenében, eddig hányféle rendszerváltást éltél meg. Mikor, hogyan ismerték el a munkádát?

– Az már kiderült, hogy nem ismerték el mindig. Az is látszik – nem először –, hogy számos ízben voltak komoly lehetőségeim. Legjobbban az olvasók és a tanítványok becsülésének örülök, de kitüntetések is kaptam. Körülbelül 1962-től kezdve. Szocialista Kultúráért kitüntetés, a Haza szolgálatáért Erdemérem ezüst fokozatát, 70. születésnapomra a Munka Erdemérem arany fokozatát. A rendszerváltás után Szent-Györgyi Albert- és Széchenyi-díjat. Legutóbb – ebben az évben – Nagy Imre-emlékplakettet.

– Legutóbbi könyved?

– A Bocskai István levelei 1992-ben jelent meg. Igen sok további terülem van.

Zárszó:

Mindnyájunk vesztesége, hogy a tero tero maradt. Benda Kálmánt, a pedagógust, a tudóst, a barátot, férjet, apát, nagyapát, a református egyház és a Magyar Tudományos Akadémia saját halottjának tekintette. Mi pedig a tanítónknak tartjuk.

Pesti János

Erdélyi Napló (Nagyvárad 1994. március 23.)

Aki egyidejűleg figyelt a nemzet múltjára és jelenére

Egy több évszázados álom megvalósulásaként 1993 őszén Budapesten megnyitotta kapuit a Károli Gáspár Református Egyetem. A különleges figyelemmel összeválogatott tantestület vezetője, az egyetem rektora BENDA KÁLMÁN történész, akadémikus lett, aki a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének nyugalmazott tanácsadója és a Református Egyház Ráday Gyűjteményének (könyvtár, levéltár, múzeum) igazgatója. Kiterjedt tevékenységét több kötet fémjelzi, közöttük vannak történelmi és művelődéstörténeti szakkönyvek. Csupán néhányat sorolunk fel közülük: Bocskai István (1942), A magyar jakobinus mozgalom története (1957), Habsburg abszolútizmus és magyar rendi ellenállás a 16–17. században (1984), Emberbarát vagy hazafi. 18. századi tanulmányok (1978), Moldvai csán-

gó-magyar okmánytár I–II. (1989), Bocskai István levelei (1992). 1989-ben az Emberi Jogok Magyar Ligája budapesti tagozatának egyik alapítója, számos szakmai és társadalmi bizottság vezetője, több testület elnöke (az Akadémia Történettudományi Bizottságának, a Magyar-francia és a Magyar-román történész vegyes bizottság magyar szekciójának, valamint a Magyar Történészek Világszövetségének). Tevékenységét számos magas kitüntetéssel jutalmazták. Díszdoktora a Budapesti Református Teológiai Akadémiának, 1992-ben kapta meg a Széchenyi díjat és a Szent-Györgyi-díjat, 1993-ban a Nagy Imre emlékermet, a Francia Akadémiai Pálmarend tiszti keresztjét, az idén januárban, a magyar kultúra napján kitüntették a Kodály Zoltán-díjjal. A professzor úrtól mint az új egyetem rektorától kértem interjút

– Egy 1993-ban végzett közvélemény-kutatás rákérdezett, hogy mennyire szolgálják bizonyos intézmények az emberek javát. A felsorolt 14 intézmény között az egyház közepes osztályzatot kapott (100-ból 47 pontot). A professzor úr által irányított Református Egyetem hogyan szándékozik hozzájárulni az egyház és a vallás presztízisének növekedéséhez?

– Az egyházak közvéleménybeli besorolása nem meglepő, ha tekintetbe vesszük az elmúlt négy évtized marxista propagandáját, valamint azt, hogy az egyházak intézményeit elvették, tevékenységét gúzsba kötötték. Bizonyosra veszem, hogy ez a felfogás megváltozik, s ehhez a változáshoz, remélem, a Református Egyetem is hozzájárul a maga területén. Az egyetem feladata a tudomány, művelése és a tudományokra való felkészítés. Másfél nemzedék életéből teljesen kimaradt a vallásos szellemiség, a mi esetünkben a hozzá kapcsolódó református világnézet. Ennek a hiánynak a pótlása is feladatunk.

Az egyetemet a bölcsészkarral indítottuk, amelynek feladata, hogy tanárokat képezzen a magyar református iskolák számára, idehaza és a Kárpát-medence szomszédos országaiba. Az egyetem másik fakultása a korábbi budapesti teológiai akadémia, mint Hittudományi Kar, továbbá a Nagykőrösi Református Tanítóképző. 1994 őszén szeretnénk a jogi kart is elindítani, valószínűleg Kecskeméten, ahol az 1950-es évekig működött a Református Jogakadémia. A bölcsészkaron az első év a következő szakokon indult: történelem, magyar nyelv és irodalom, angol nyelv és irodalom, valamint – a hittudományi karhoz kapcsolódva – a vallásánári képzés.

A diákoknak kötelező két szakot választani, a négy közül bármelyiket lehet bármelyikkel párosítani. Akárcsak a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, nálunk sem követelmény, hogy diákjaink református vallásúak legyenek, kivéve természetesen a vallásánári szakon. Az oktatók között is akadnak más vallásúak, például a paleográfia (írás-történet) tanára. De az egyetem szemlélete, világnézete református. Egyetemnek célja nem a vallásoskodás vagy felekezetieskedés, hanem a református magyar világnézet terjesztése, természetesen teljes toleranciával más felekezetek felfogása iránt.

Ez a szellemiség különösen fontos, egyházi és magyar nemzeti szempontból egyaránt, a magyar irodalom és történelem oktatásában. Hangsúlyozottan kívánunk foglalkozni a félreszorított diszciplínákkal, így a vallás- és egyháztörténettel, magyar és egyetemes vonatkozásban egyaránt.

– Milyen tervei vannak a Károli Egyetemenek a közeljövőre? Akarnak-e a pedagógiai profil mellé antropológiai és művelődéstörténeti szempontokat is beiktatni?

– Idén szeptemberben két újabb tanszéket szeretnénk nyitni, amelyek két idegen nyelvnek az első önálló tanszékei lesznek Magyarországon. Egyik a holland tanszék, amellyel régi adósságot törleszteni, hiszen a holland-magyar egyházi kapcsolatok a reformáció koráig nyúlnak vissza, nehéz időkben ők mindig a segítségünkre voltak, s most is sokat segítettek az egyetem létrehozásában. A másik tanszék a japán. A japán nyelvet ugyan több egyetemünkön is tanítják, de önálló tanszéke nincs Magyarországon. Japán, korunk egyik nagyhatalma mindig barátságosan közeledett Magyarországhoz, s a tanszék felállításában is számottevő segítséget vállalt. A magyarországi Japán Alapítvány máris teljes szakkönyvtárat és nyelvi laboratóriumot ígért. Japán a belső ázsiai török nyelvi és műveltségi kérdésekre irányítja a figyelmet.

Tudjuk, a honfoglaló magyarság műveltsége, társadalma törökös hatásokat mutat, de az utóbbi évtizedekben kevésbé kutatták. Ami a modern antropológiai szemléletet, a mentalitástörténetet illeti, ez hangsúlyozottan részt kap a történelemtanári képzésben. Egyháztörténeti, vallástörténeti kutatóintézetet szervezünk, ezek működéséhez azonban szükséges, hogy szakmai gárdát neveljünk. Terveink szerint már 1994-ben kiadjuk az egyetem évkönyvét, benne az oktatászemélyzet tanulmányait. Azt akarjuk, hogy jelenlétünk minél előbb dokumentálódjék a magyar művelődésben és tudományos életben.

– Az új történelemszemléletben, amelynek megteremtése az egyetem egyik célja, remélhetőleg Erdély is megkapja az öt megillető helyét, hiszen itt régi hagyományai vannak a reformációnak, a protestáns szellemnek.

– A politika- és gazdaságtörténet mellett, a történetírásban egyre jobban előtérbe kerül az egyetemi magatartás és művelődés formáinak kutatása. A középkori magyar politikai és kulturális hagyományok ápolása 1526 után az erdélyi fejedelemségbe szorult, s Erdélynek köszönhetjük, hogy a XVI–XVII. században a magyar műveltségi és politikai hagyományok töretlenül folytatódtak.

Nem véletlen, hogy a 16. századi magyar nyelvű könyvek óriási többsége Erdélyben jelent meg, s a magyar királyság csak később, már az ellenreformáció idején zárkózott fel e téren. Erdélynek ezt a jelentőségét az egész magyar kultúra fejlődésében a történettanításnak tudatosítania kell.

– Erdélyben az utóbbi években református főiskolák nyíltak. Milyen kapcsolatot terveznek velük, tudja-e segíteni őket a Károli Egyetem? Megnyílnak-e a kapui olyan erdélyi doktorandusok előtt, akik nem felekezeti iskolázottságúak?

– Ahogy összetartozik a magyar kultúra, ahogy egységes a magyar reformáció, úgy egységet kell hogy képezzenek ezek a főiskolák és az egész magyar református iskolarendszer. A Károli Egyetem egyik feladata, hogy ennek összefogója és irányítója legyen. Az erdélyi református főiskolákkal kétirányú kapcsolat kialakítására törekszünk. Egyrészt segítjük őket könyvvel, tanszerekkel, és ha szükséges, továbbképzési lehetőséggel. Másrészt szívesen fogadunk diákokat ösztöndíjasként, akik visszatérve szülőföldjükön a magyar kultúra oszlopaivá lehetnek. Már ma is vannak hallgatóink Erdélyből, a Felvidékről, sőt a Délvidékről is. Doktorandusokat csak öt év múlva tudnak fogadni, mert akkor érik el az új egyetem a posztgraduális képzés megkezdéséhez. Ösztönözzük majd, hogy erdélyi szakemberek is doktoráljanak nálunk, ha kutatási témájuk illik az egyetem jellegéhez. Ösztöndíjakkal és külföldi utakkal fogjuk tudni támogatni őket, hogy különban a nyelvtanulás mellett választott területükön elmélyülhessenek.

– Professzor úr visszatérő vendége az erdélyi magyar művelődési élet eseményeinek. Honnan eredeztethető ez a vonzalma, és jelenleg milyen kutatásain dolgozik?

– Évek óta folytatom megkezdett kutatásaimat a moldvai csángók történetéről. A már megjelent csángó okmánytár következő kötetét készíti elő az általam irányított munkaközösség. Ez a kötet a XVIII. századi iratokat közli, zömében a Vatikán és a Hitterjesztés Szent Kongregációja levéltárából, valamint a iassi-i püspökség iratanyagából. Szeretném befejezni Ráday Pál, II. Rákóczi Ferenc kancelláriai direktora iratkiadásának III. kötetét és az 1608-as magyar országgyűlések történeti okmánytárát, amelyhez nagy anyagot gyűjtöttem itthon és külföldön. Ez utóbbi a magyar történelem egyik különösen izgalmas szakaszának, a Bocskai István halála utáni éveknek belső és külső körülményeire mutat rá, egy új korszak kezdetének problémáira az országgyűlések tükrében.

Kutatói érdeklődésem kezdettől fogva a XVI–XVII. század történetére irányuló, így kerültem közelebbi kapcsolatba Erdély múltjával és jelenével. Becsülöm a magyarság ott élő, igen értékes részét, amely küzd az életéért, s kötelezőnek érzem, hogy segítsen őket amiben tudom. Számos erdélyi barátom van, a szakmában és azon kívül. Ez is ösztönöz, hogy lehetőségeimhez mérten rendszeresen részt vegyek Erdély mai művelődési életében. A jövőben ezt szeretném erősíteni és elmélyíteni, többek között a Károli Gáspár Egyetem lehetőségei által is.

Az interjú megköszönésekor egyben azt is megköszöntem a professzor úrnak, hogy éveken át vezetett Erdélybe irányuló könyvcsempész-akciókat. A Református Egyetem terveinek valóra váltásához igézi garancia az ő személye, aki egész életében a magyar nemzetűtadot szolgálta. Erről vallanak történész kollégái az 1993 végén, 80. születésnapjára kiadott, A tudomány szolgálatában című emlékkönyvben: „Benda Kálmán nem a modernkor, hanem régebbi évszázadok kutatója, de azon nagyon kevés hazai történészeink közé tartozik, akiknek a magyar történelem egészéről van víziójuk és mondaniuk (...), (s akit) a kettős elkötelezettség, a nemzet jelenére és múltjára egyidejűleg irányuló figyelem, a felelősségtudat a mai napig elkísért.”

Szakáts Mara

E lapszám készítése közben kaptuk a megrendítő hírt: Benda Kálmán akadémikus március 14-én 81 éves korában elhunyt...

1994. március 31.

„A Szabadságot nálunk biztosították először”

Utolsó beszélgetés Benda Kálmánnal

Üjsághír: „Életének 81. évében elhunyt Benda Kálmán akadémikus. A neves közéleti személyiség repülőgéppel érkezett meg a Ferihegy II-re a leszállás után a várócsarnokban összeesett. A mentőorvosok által megkísérelt újjáélesztés nem járt sikerrel.”

Benda Kálmánnal legutóbb decemberben találkoztunk Fehérváron. Az MMK-ban tartott előadást a reformáció koráról. Az előadás előtt egy televíziós interjút kértem tőle, ennek némileg stilizált változatát közöljük.

– Professzor úr, ön történészként és a református egyházban is szerepet játszó emberként jött el közeink. Előadása tárgyához kapcsolódva kérdezem: melyek voltak a reformáció korának legfontosabb összetevői?

– Általában azt szoktuk mondani erről a korról, hogy megbontotta a középkori egységet. Ám azt hiszem, hogy ennél lényegesebb az, hogy az akkor már másfél évezredes szervezetben újításokat hozott. Ma már aligha tudnánk elképzelni, hogy a reformáció nélkül hogyan alakult volna Európa története. A reformáció reformjainak egy részét aztán a katolikus egyház is átvette, természetesen meghagyva saját hagyományait és színezetét. Mai egyházi mentalitásunkat már együttesen formálják ezek a hagyományok. Most fontosabb arról beszélünk, hogy hogyan alakult a különböző felekezetek együttélése. Ez ma előtérben álló probléma. Kevés szó esik arról, hogy Magyarország ebben a tekintetben megelőzte Európa legnagyobb részét. Amikor nyugaton, Franciaországtól kezdve a német birodalomig egymást ölték a különböző egyházak, akkor először Erdélyben, majd Magyarországon is kialakult a felekezetek együttélése. Persze hangsúlyoznunk kell, hogy ez nem a mai ökumenikus megértést jelentette. Ez utóbbi azt jelenti, hogy elismerem minden embernek azt a jogát, hogy saját meggyőződését kövesse, még ha azt nem is fogadom el. Akkor itt politikai megalkuvásról volt szó, de tagadhatatlan, hogy a szabadságot nálunk biztosították először. Rákóczi alatt is érvényesült a vallásszabadság. A szatmári béke azonban visszahozta azt a nyugati elvet miszerint ha egy országban egy uralkodó van, akkor uralkodó vallásnak is egynek kell lennie. A többi vallás legfeljebb megtűrt és tolerált lehet. És bizony csak a XVIII. század végén érkezett el a fejlődés oda, hogy kimondták a vallásfelekezetek egyenjogúságát.

– Az imént ama bizonyos más fél ezer évet említette. Azóta újabb évszázadok teltek el. Ma, a megváltozott magyar viszonyok között a református

egyház és más protestáns egyházak milyen szerepet játszhatnak, építően az ön által épített hagyományra?

– A vallásháborúk korszakának jellemzői már teljesen elmúltak. Mi is szekularizált társadalomban élünk. Az emberek nem mennek élet-halál harcra vallási meggyőződésükért. Mindezek szorosan összefonódnak az emberi jogokkal, melyekben ezekhez a jogokhoz más jogok is társulnak. Mindezekben belül a protestáns egyházak helyzetét is jellemzi, hogy senki nem törekszik arra, hogy a másikat kiküszöbölje a világból. Nem a külső hatalmi uralom kiterjesztése, hanem a belső hitvilág elmélyítése, az erkölcsi emberideál elterjesztése az előtérben álló feladat. Hittem szerint ezek a törekvések háttérbe szorítják a régi hatalmi politikát.

– Nem gondolja-e, hogy az egyház intézményes jellege egy fajta merevedést eredményez? Nincs-e szükség „újreformációra”?

– A protestáns egyházak által hangoztatott elv, vagyis hogy mindig meg kell újulni nos, ez valóban igazság, csak van egy tendencia akaratlanul is, mi szerint az egyház sokszor nem hallja meg a megújulásra tekintő hangokat és valóban konzervatívvá válik. Ez mindegyik egyház ősi problémája. Mindez hasonlít a fiatalok és az öregek szembenállásához. Egyébként a szektaképződések, az előtérbe kerülő, nem történelmi egyházak is jórészt itt kereshetik gyökereiket. Az ő újat akarásuk nem a lényegében tér el a történelmi egyházak felfogásától, de úgy érzik, hogy jobban alkalmazkodnak a világ változásaihoz, a mai ember gondolkodásához.

– Végül engedjen meg egy személyes kérdést! Ön milyen szerepet vállalt az egyházban?

– A Református Egyház Dunamelléki Kerületének tudományos gyűjteményeit igazgatom immáron másfél évtizede. Ebben az évben pedig a Károli Gáspár Református Egyetemen lettem a megbízott rektora. Ebben a minőségben próbálok megszervezni az egyetem működését. Emellett a református egyház gyűjteményeiert országosan, a gyűjteményi tanács elnökeként ügyködöm. Teológiát egyébként nem végeztem el, nem tartozom a papi testülethez, de úgy érzem, hogy az utóbbi évtizedek életében szerves részem van. Erősen belenőttem ebbe a környezetbe.

Bakonyi István

Irodalomtörténeti Közlemények 94/3

Benda Kálmán

(1913–1994)

Barátai és ismerősei évtizedek óta úgy ismerték, mint aki kívül és belül soha semmit nem változott nem is változtatható, s aki éppen emiatt bámulatra és tiszteleltre méltó, sőt teljességgel nélkülözhetetlen, és akinek mély emberségét és tudási magatartását a lassan múló munkás esztendők és a néha váratlanul nekilöduló időszakok csak igazolni tudták. Mert hát más volt-e Benda Kálmán, amikor – még a negyvenes években – a Teleki Pál Tudományos Intézet vezető munkatársaként francia nyelvű tudományos folyóiratot szerkesztett, és mellesleg a negyvennyolcas forradalom centenáriumiát előkészítve, pénztelen, állástalan ifjú tudósjelölteket támogató; más lett-e, amikor – már az ötvenes években hátságokkal házalt, könyvekkel kereskedett, de minden szakmájához közelálló tudta, hogy tudományos pályájáról korántsem mondott le; és nem a kezdettől fogva benne élő páratlan egyéniség bontakozott-e ki szemünk láttára, amikor 1960 tájától – egymás után jelentek meg monstruózus szövegkiadásai, könyvei és cikkei a Bocskai-felkelésről, a Rákóczi-szabadságharcról és a magyar Jakobinusokról?

Benda Kálmán azon történészek közé tartozott, akik a szintézisalkotó, eredeti koncepciótól a saakszerű forráspublikációig a kutatás minden területén természetesen és otthonosan mozogtak, és teljesen világos fogalmai voltak tudományszakának külföldi és hazai közönységéről s ennek rétegeiről. Tudta először is, hogyan kell szólni a magyar historiáról nemzetközi konferenciákon és feltehetőleg emiatt nyíltak meg lassanként előtte az akkoriban szögesdróttal őrzött határok. Így történhetett, hogy hazai munkatársa lett nagytekintélyű kinti vállalkozásoknak. (Aki legalább némi benyomást akar szerezni külső kapcsolatainak láncolatáról, nem kell mást tennie mint átlapoznia a 80. születésnapjára megjelent impozáns emlékkönyvet.) Ő volt aztán az a nemzetközi tekintélynek örvendő magyar historikus, aki úgy írta meg itthoni könyveit és cikkeit, hogy – a múlt században kialakult hagyománynak megfelelően – a szűk szakmai keretén túl egy szélesebb olvasóközönség is értette azokat, s ő volt ezen felül az a történész, aki gyakran publikált a rokon tudományok folyóirataiban, az Irodalomtörténeti Közleményekben is. Személyében tisztelhetjük végül azt

a tudomány népszerűsítő tudóst, aki tankönyvekben írt fejezeteket, munkatársa volt vidéki emlékkönyveknek, múzeumi és levéltári kiadványoknak. Tudománya népszerűsítésének legfőbb eszköze a rádió lett végül. Állandó sorozatait voltak, amelyeknek keretében hallgatói kérdésekre válaszolt, s egy-egy téma autentikus képviselőjét, legkiválóbb kollegáit szólaltatta meg.

A nagyváradi születésű Benda Kálmán a Lónyay utcai református gimnáziumban érettségizett 1932-ben, 1994-ben mint a Károli Gáspár Református Egyetem rektorától búcsúztak tőle. Egyetemi tanulmányait a régi Eötvös Collegium tagjaként végezte, melynek saját előadása szerint végtelenül sokat köszönhetett, utóbb a régi kollégisták szervezetének elnökévé választották. Az 1930-as években három éven át a tatai népfőiskolát vezette, majd a Magyar Népfőiskolai Társaság elnöke lett. 1953-ban az állástalan Benda a Budapesti Református Levéltár élére került; 1980-tól a Dunamelléki Református Egyház Ráday Gyűj-

teményét igazgatta. 1956 októberében a Forradalmi Bizottság tagjaként került a Történettudományi Intézetbe, 1957. január 1-jén igazgatóhelyettesessé nevezték ki: rangjáról persze le kellett mondania, de munkatársként maradhatott. Innen ment aztán tudományos tanácsadóként nyugdíjba.

A magyar történelemnek voltak viharos századai, s Benda Kálmán alighanem egyik legviharosabb korszakában élte munkás életét: mindenesetre olyan időben, amelyhez talán csak a Bocskaitól II. Rákóczi Ferencig terjedő évszázad fogható, s talán csak a jakobinus évtized hasonlítható. Nem véletlen talán, hogy történészként éppen ezekkel a nehéz időkkel foglalkozott behatóan. A két nagy válságperiódust a nyugodtabb élet és a szellemi fellendülés szakaszai követték: Benda Kálmán emberi magatartásával és tudósi munkájával, azt hiszen, ebbe az irányba mutat utat kortársainak és a következő nemzedékeknek.

Tarnai Andor

*Nouvelle République du Centre
1994. március 10.*

DÉCOUVERTE

Culture et gastronomie hongroises

L'association Amitié Touraine-Hongrie organise deux soirées pour mieux connaître la Hongrie et ses habitants.

Vendredi 11 mars, à 20 h, salle du Crédit Agricole, boulevard Winston-Churchill à Tours, conférence par le Pr Kalman Benda, historien, membre de l'académie des sciences de Hongrie, que les Tourangeaux connaissent déjà puisque c'est la quatrième fois qu'il vient à Tours parler de la Hongrie et de son histoire.

Cette causerie sera précédée par une projection de diapositives et des séquences vidéo présentées et commentées par Jean-Mary Coudert, maître de conférence à l'université F.-Rabelais. Prix, 15 F adhérent, 20 F non-adhérent.

Après l'alourriture de l'esprit, les nourritures terrestres : samedi 12 mars, à partir de 19 h 45, à l'hôtel Mercure, place Thiers à Tours, « grande soirée hongroise », ambiance tzigane, séquences poétiques, et d'autres nombreuses surprises à découvrir sur place.

Ces deux soirées sont organisées au profit des jeunes lycéens hongrois que l'association prévoit de recevoir en octobre prochain. Menu hongrois avec la fameuse « goulache à la mode de Székely », apéritif et vin compris : 175 F pour les adhérents et les étudiants, 190 F pour les non-adhérents. Les places pour cette soirée étant limitées, il est impératif de s'inscrire au plus tard le 7 mars auprès de M. Egon, 8, allée Mignard, 37100 Tours.

Annak az előadásnak a meghívója melyet Benda Kálmán Franciaországban tartott s melyről hazatérőben érte a halál a ferihegyi repülőtéren.

Association Amitié Touraine-Hongrie

Vendredi 11 Mars 1994 à 20h00 Salle du Crédit Agricole
Boulevard Winston Churchill à Tours

"A la découverte de la Hongrie"

avec le Professeur KÁLMÁN BENDA
Historien, membre de l'Académie des Sciences de Hongrie

"La Hongrie et les Hongrois"

et JEAN-MARIE COUDERC
Maître de conférences à l'Université François Rabelais à Tours

"Images de la Hongrie"

diapositives et vidéo

Entrée : Adhérents, Etudiants : 15 F
Non-adhérents : 20 F

Nouvelle République du Centre 1994. febr. 19.

Vie des sociétés

Communiqués

AMITIÉS TOURAINE-HONGRIE. — L'Association organise deux soirées pour mieux connaître la Hongrie et ses habitants, le vendredi 11 mars, à 20 h, salle du Crédit Agricole, boulevard Winston-Churchill à Tours, conférence par le professeur Kalman Benda, historien, membre de l'Académie des sciences de Hongrie, que les Tourangeaux connaissent déjà, puisque c'est la quatrième fois qu'il vient à Tours parler de la Hongrie et de son histoire.

Cette causerie sera précédée d'une projection de diapositives et de séquences vidéo présentées et commentées par Jean-Mary Couderc, maître de conférence à l'université F.-Rabelais. Prix : 15 F adhérents, 20 F non-adhérents.

Après les nourritures de l'esprit, les nourritures terrestres, samedi 12 mars, à partir de 19 h 45, à l'hôtel Mercure, place Thiers à Tours, avec une grande soirée hongroise : la fameuse goulache et la mode de Székely. Prix : apéritif et vin compris, 175 F pour les adhérents et les étudiants ; 190 F pour les non-adhérents. Les places pour cette soirée étant limitées, il est impératif de s'inscrire avant le 7 mars, auprès de M. Egon, 8, allée Mignard, 37100 Tours. Ambiance tzigane, séquences poétiques et de nombreuses autres surprises à découvrir sur place.

Ces deux soirées sont organisées au profit des jeunes lycéens hongrois que l'association prévoit de recevoir en octobre prochain.

*Szabó T. Ádám
Meredek u. 25
1124 Budapest
Tel. 1650552*

Kedves Marika néni,

megrendüléssel küldöm el utolsó, néhány hete készült, beszélgetésünk szövegét, melyet a MAGYAR MÚZEUM-ba akartam volna közölni – e szakot teljes egészében Marci bácsi emlékének szánom, hiszen hirteloni írásait tartalmazza. E korábbi beszélgetésünk sok-sok családi részletet is tartalmaz. Úgy vélem, jó, ha a következő nemzedékek, a mai iskolások is tudni fogják, milyen is volt a XX. század egyik legnagyobb magyar küzdésének élete, küzdelme, sorsa. Emberségtől példát, helytállásból erőt meríthetünk – mi mindannyian.

Sok szeretettel gondol egész nemzedékeket érintő mély gyászában Marika néni, Marikára, Danira, Kamára és Családjára

Budapest, 1994 március 19-én

*Ádám
és
Családjára*

HUNGARIAN MUSEUM MAGYAR
MUSEUM VOL KASSA 1792
PUBLISHED BY
THE HUNGARIAN SOCIETY OF KASSA

M A G Y A R M U S E U M

KIADTA

N E G Y E D E N K É N T

A

KASSAI MAGYAR TÁRSASÁG

M Á S O D I K K Ö T E T

KASSÁN

ELLINGER JÁNOS *Betűjével*
1792.

DR. BENDA KÁLMÁN REKTOR ÚRRAL SZABÓ T. ÁDÁM BESZÉLGET

A FRANCIAORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA

1789

NEMZETEK, ORSZÁGOK !

KIK RÚT KELEPCÉBEN NYÖGTÖK A RABSÁGNAK KÍNOS KÖTELÉBEN

S GYÁSZOS KOPORSÓBA DÖNTŐ VAS IGÁTOK

NYAKATOKRÓL EDDIG LE NEM RÁZHATTÁTOK ;

TI IS, KIKNEK VÉRÉT A VÉRÉT A TERMÉSZET KÉRI HÍV JOBBÁGYITOKNAK FELSZEN-
TELT HÓHÉRI, JERTEK ! S HOGY SORSOTOK ELŐRE NÉZZÉTEK.

VIGYÁZÓ SZEMETEK PÁRIZSRA VESSÉTEK !

B. J.

SZABÓ T. ÁDÁM*7-460312-0001 MEREDEK U. 25 1124 BP. I 650 552

Beszélgetés Benda Kálmán történészprofesszorral¹, a Károli Gáspár Református Egyetem rektorával.

Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!

– Jó kétszáz éve jelent meg Batsányi János előbbi verse, s éppen Pesten, a Magyar Múzeum 1788–1789-es összevont számában. Az Új Erdélyi Múzeum (1990), majd a Magyar Múzeum (1991) alapító tagja, Benda Kálmán professzor úr, azok közé a kevesek közé tartozik nyeloterületünkön, akik már a két világháború között az angolszász és a német iskolázottság mellett a franciaműveltség – Párizs felé vetették vigyázó szemüket.²

– Ha mindjárt közbeszólhatok, első helyre tenném a franciát. Az Eötvös Collegiumban nevelkedtem s ez az intézmény vigyázó szemünket, kezdettől fogva a franciaműveltség és a franciák felé fordította. Igaz, hogy egyetemi, tanulmányaim alatt, és azután voltam Németországban, Ausztriában, de főleg Franciaországban. Ezt a kialakult kapcsolatot konkretizálta, hogy 1945 után a magyar jakobinusokkal kezdtem foglalkozni. Ez pedig a maga természetes fejlődése folytán elvezet a francia forradalomhoz, hiszen a magyar jakobinus mozgalom elválaszthatatlan a francia eseményektől. Többször foglalkoztam magával a francia forradalommal is és – egyébként, amire nagyon büszke is vagyok, – 1950-től kezdve tagja vagyok a franciaországi Robespierre Társaságnak, akik rendszeresen meghívtak összejöveteleikre, és többnyire el is tudtam azokra menni, kivéve a legnehezebb időköt. Nagyon közel érzem magamhoz a francia műveltséget, amihez hozzájárulhat az is, hogy fiatalágom jórészt a Sorbonon töltöttem a kollégáim is ott mindig kedvesek voltak hozzám.

– A francia forradalom körüli időkről írt tanulmányaim jórésze Párizsban, franciául jelent meg – ottani folyóiratokban. MM: A magyar jakobinusok megítélése koronként változik. Hogyan látja ma, 1993-ban, Benda Kálmán e mozgalom történelmi szerepét?

– A magyar jakobinusok megítélése valóban koronként változott. Annak idején a mozgalom vezetését a magyar törvények, és a magyar bíróság a legszigorúbban elítélték. 1795-ben ötven embert állítottak bíróság elé, közülük 16-ot ítélt a bíróság halálra, s héten végre is hajtották a halálós ítéletet.

Ahogy Kazinczy megfogalmazta: Példa kellett, hogy rettegjen az ország. Nehogy valakinek eszébe jusson demokráciát követelni, s SZABADSÁGOT, EGYENLŐSÉGET, TESTVÉRISÉGET hirdetni.

Első történészeink, akik e kérdéssel foglalkoztak, többnyire olyan oldalról kerültek ki, akik vagy benne voltak a klérusban, vagy igen közel állottak hozzá.

– Érdekes, hogy ez a forradalmi; változás szükségességét igénylő kötet éppen 1957-ben jelent meg. Márpedig az ún. forradalom élvonalainak nyakába 1956 őszén „tisztító forradalmi vihar” zúdult.

– Munkám már korábban elindult. Ezer oldalnál vastagabb dokumentumkötet volt, történelmi földolgozás. Már 1956 második felében meg kellett volna jelennie, de átcúszott, és 1957-ben jelent meg. Különben '57 elején még nem voltak olyan szervezetek a felsőbb hatóságok, hogy egy – már nyomás alatt lévő, – munkát ellenőrizzenek.

A bajok már korábban jelentkeztek mivel a marxista történetírás akkori képviselői kialakították, és nyomtatásban is megjelentették álláspontjukat amely átesett a másik végletbe. Fraknói Vilmos³ azt írta Martinovics Ignácra, hogy erkölcsileg gátlástalan volt. 1948 után, – abból kiindulva, hogy amit egy püspök ír, annak nyilván az ellenzője az igaz – anélkül, hogy a forrásokat megnézték volna – grállovagot⁴ szent embert csináltak Martinovicsból, ami történetileg teljesen hamis kép. Ezt én megírtam!

Martinovics, aki az udvarnak besúgója volt, aki följelentette azokat, akiknek később az élére állt, mindennek mondható, csak éppen jellemes embernek nem. Az más kérdés, hogy amikor azután a jakobinusok vezére lett, akkor már saját sérelmei miatt is, szembe fordult a kor-

mányzattal. Ezt én így megírtam! Főként azok részéről váltott ki nagy ellenkezést, akik korábban leszögezték másféle álláspontjukat. Ennek az volt a következménye, hogy a háromkötetes okmánytárat⁵ legalább húsz külföldi folyóirat ismertette, magyar részről azonban csak tíz évvel megjelenése után jelent meg néhány sor róla.

– Van itt néhány furcsa adat Benda professzor úr élet-rajzában! 1946-ban egyetemi tanár, de az 1947/48-as változások, a Teleki Pál Tudományos Intézet majd jogutóda a Kelet-európai Tudományos Intézet fűlszámolása után a nyolcvanas évek közepéig nem tanít többé egyetemen, s csak 1990-ben válik, – immár Kosáry Domokos elnöksége alatt, – a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1991-ben rendes tagjává, a Magyar Történészek Világszövetségének elnökévé. Igen jól emlékszem, hogy Édesapám, – Szabó T. Attila, – többször hangoztatta: „A Magyar Tudományos Akadémia szegénye, hogy Benda Kálmán, Entz Géza és László Gyula nem tagja!” Úgy vélem az utóbbi évek során több arra érdemes tudós vált az Akadémia tagjává. Összefüggtek-e a kirekesztések a korrall, amelyben a Professzor úr élete java-részt lelte?

– Természetesen összefüggtek. Magam 1945-től a Teleki Pál Tudományos Intézetben a Történettudományi Intézet helyettes igazgatója voltam. Ezt az egész Intézetet, – melynek 1947-ben a nevét Kelet-Európai Intézetre változtatták, – 1948-ban megszüntették. Így magam is elvesztettem az állásomat. A történelmi életnek a peremterületére kerültem, mert – származásom osztályidegen volt (ahogy akkor mondták) – tanulmányaimat külföldön, főleg Párizsban, a Sorbonne-on, végeztem.

Évekig alkalmi munkákból éltem, ami azért is igen keserves volt, mert akkor még élelmiszerjegyeket adtak, s olyan családnak, ahol a családfe nem volt állásban, nem járt élelmiszerjegy, ami azt jelentette, hogy három gyermekkel a feketepeciacról kellett megélnünk. A feleségem, akinek szerencsésebb szakmája volt (matematika-fizika tanárnőként) látástól vakulásig tanított, s az én alkalmi munkáim révén próbáltuk megélhetésünket biztosítani.

1952-ben azután bekerültem a református egyházhoz levéltárosnak, ami ha nem is jelentett jelentősebb jövedelmet, de valahol már voltam, majd 1956 legvégén kineveztek az akadémiai Történettudományi Intézet igazgatóhelyettesének. Ez nem sokáig tartott, mert a Történettudományi Intézet világnézetinek számított, és ott egy eleve osztályidegen származású, és nem párttag, nem lehetett igazgató, de ettől kezdve már benmaradtam az intézetben, mint munkatárs, és 1980-ban ért az a megtiszteltetés, hogy újra osztályvezető lettem, arra az akadémiai évadra (három évig). Ekkor következett az be, – már a nyolcvanas évek közepén, – hogy „összes származási és egyéb bűneim megbocsátatva”, másokkal egyenlő jogú állampolgár lehettem. Ekkor következett az be, hogy egyetemi címzetes tanári rangot kaptam. Majd később bekerülhettem az akadémia is. Mindazt, amit korábban nem csinálhattam, azt most már teljes jogú állampolgárként művelhettem.

– Egyenlő, de a rendszerváltás előtt, Benda Kálmán talán mégsem volt egyenlőbb másoknál.

– Természetesen igen. De mindehhez hozzá kell tennem, hogy a kollegák, – néhány kivételt leszámítva, – mindvégig rendesek voltak hozzám, ahol tudtak, segítettek engem s az, hogy ezt az időt át tudtam vészelni és, hogy befejezhettem a magyar jakobinus kutatásokat, az elsősorban kollegáimnak köszönhető.

– Annak idején, amikor a háromkötetes Erdély története megjelent, eléggé csodálkoztunk, hogy Benda Kálmán neve nem szerepel a szerzők között. A Professzor úr egyik tanítványa, Péter Katalin⁶ viszont benne volt e munkában az 1606-tól 1660-ig terjedő időszak szerzőjeként.

1. Beszélgetőtárs: Szabó T. Ádám a Magyar Múzeum felelős szerkesztője (1993. 11. 27.).

2. A jogászok között Mikó Imre volt országgyűlési képviselőt (1991–1977), a művelődéstörténészek között Köpeczi Bélát kell itt megemlítenünk mint olyanokat akik franciaországi tanulmányait maradó könyvekben kamatoztatták (szerk.).

3. Frankói Vilmos szül. 1834-ben Úrményben – megh. 1925-ben Budapesten. Eredeti neve Frankl (első művét ezen a néven adta ki). Fontosabb munkái: Pázmány Péter és kora (1861). A hazai és a külföldi iskolázás a XVI. században (1861). Könyvtáblákban fűldezett magyar őnyomatványok (1878). Martinovics és társainak összeesküvése (1880). Gróf Széchenyi Ferenc (1903) és II. Rákóczi Ferenc élete és munkái (1911), 1.

4. A gráll a középkori keresztény legendákban a kiválasztottak számára megpillantható csodatevő kehely melyben Jézus vérért fogták fel – a grállovag fedhetetlen jellemű és erkölcsű ember aki megpillanthatta e kehelyt.

5. Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai I–III Budapest 1952–1957 vö. Benda Kálmán: A magyar jakobinus mozgalom története. Budapest 1957.

6. Apja Péter János (szül. Alsónyék 1910. X. 28.) 1945–46 a Magyar Külügyminisztérium béke-előkészítő osztályának munkatársa. 1949–57 között debreceni református püspök. 1961–73 között külügyminiszter. 1973–88 között az Országgyűlés alelnöke. 1989–90-ben a külügyi bizottság tagja.

– Igen, ez nem volt véletlen. Amikor ez a Történettudományi Intézet munkatervébe, felsőbb utasításra – hozzá kell tennem – bekerült, akkor úgy volt, hogy ebben én írom a reformáció korát. Majd felülke-rekedett az a nézet, hogy én nacionalista és polgári szempontokat képviselő történész vagyok, ezért azután kimaradtam belőle.

– A polgári szempontok manapság már nem lenne olyan nagy bűn. Ami pedig a nacionalizmust illeti, akkor is a történeti élet peremvidékére szorult a Professor úr, amikor éppen nacionalista, sőt nemzeti-szocialista jelszavakkal volt teli közéletünk: 1942-ben Bocskai István erdélyi fejedelemről jelentett meg könyvet, ami nem éppen a legalkalmasabb volt az akkori szövetségesek oldalán való hadviselés világnézeti támogatására. Az akkori hivatalosan hangoztatott érdekek elleni kihívásnak tekinthetjük-e ezt a Benda Kálmán könyvet?

– Hozzá kell tennem ehhez, hogy mi az Eötvös-Collégiumban, – de egyébként a családi hagyomány folytán is, – mindig németellenes szemléletet képviseltünk...

– Nemzeti szocializmus ellenest? Valószínűleg itt a náciizmusra gondol a Professor úr, nem a németekre.

– Náci-ellenes, és az akkori, – 40-es évekbeli, – német politikai törekvések elleni álláspontot foglaltunk el, és valóban a Bocskai István életrajz megírásában, a könyv szemléletében, és a fejedelem megítélésében, ez közrejátszott. Maga az ötlet nem tőlem származott, hanem professzoromtól, Szegfő Gyulától, akivel egyébként éppen Erdély történeti jelentőségének a megítélésében nekünk többször voltak vitáink. Mikor én az egyetem elvégzése után mellette voltam, mint gyakornok, és könyvtáros, ez többször szóba került. Ő tudta azt, hogy én az Erdélyi Fejedelemség történetét szeretem, s szerkesztvén egy történelmi életrajzsorozatot, ő kért fel engem ennek megírására. Egyébként az is érdekes, hogy, – nemrégiben belelapozván ebbe az 1943-ban megjelent munkámba, – azt tapasztalhattam, hogy ez az akkori népi irodalomnak, és szemléletnek a nyomait magán viseli. Ahogyan én például a hajdúknak adott szabadságot értékelem, a magyar parasztságnak a sorsát, a bécsi uralom, és a török elnyomás idejét vázolom. Ez mutatja, hogy mielőttünk elsősorban a népek, a parasztságnak a sorsa, és a történelme volt az, ami érdeklődésünknek a középpontjában állott. Ez ebben a Bocskai-életrajzban, azt hiszem nagyon élesen ki is ütözik. Hozzá kell tennem, hogy ezzel a Bocskai életrajzzal a hivatalos magyar hatóságokkal nem volt aztán semmi ellentétem annál inkább egy következő könyvemmel, amikor aztán a Bocskai-szabadságharc 350. évfordulóján azt a megbízást kaptam, hogy írjam meg a Bocskai-szabadságharc történetét.

Én ezt megírtam, s az volt az érzésem, hogy ezt nagyon jól írtam meg. Ennek ellenére könyvemet néhány héten belül bevonták és bezúzták. Ennek két oka volt. Az egyik, hogy idéztem Homonnai Bálintnak, Bocskai fővezérének a naplójából egy mondatot. Amikor elfoglalják Fülek várát Bocskai csapatai, és vele együtt török segédcapatok is (azt a Fülek várát amelyiket magyar és német császári katonák védtek), akkor Homonnai leírja, hogy a basa üzent érte, s azt mondta: add nekem a rabokat akik fogságba estek a várban! Mire Homonnai azt írja: azt válaszoltam, hogy a németeket odaadom, mert németek, a magyarokat nem adom, mert magyarok! Ez, amint írtam, az első ismert írásos jele annak, hogy a magyarságon belül az összetartozás érzése ilyen nyíltan megmutatkozik. A vád tehát az volt, – ahogy mondotta a történetírás akkori „vezéregyénisége”, Andics Erzsébet professzor, – hogy Homonnai, mint főúr csak egy másik főúrral érezhetett együtt, egy magyar közkatonával nem, tehát ez egy ellenséges szemléletnek a terjesztése. A másik pedig az volt, hogy a lektorok kifogásolták: nem vonom le a szabadságharc tanulságait, s erre levontam a tanulságot, ami lényegében így hangzott: A Bocskai szabadságharc messzevilágító fényvel mutatta, hogy a nemzet akkor vívhatja ki a maga szabadságát, ha az egyes osztályok részérdekei visszaszorulnak a közös érdek előtt, és a nemzet vezetője tud és mer a nép egészére támaszkodni.

A vád pedig az volt, hogy ez azt jelenti: most fogjunk össze a finánc-tökével, és egyáltalán miért nem merne a vezető, népe egészére támaszkodni?!

Szóval a kiadott könyvem bezúzták. Az egészben igen érdekes az, hogy nekem nem szólt senki egy szót sem. A kiadónál megbüntették a lektorokat elcsapták a munkámmal közvetlenül is foglalkozókat. Engem már bosszantott az, hogy miért nem szól nekem senki semmit sem. És akkor megkértem egyik ismerősömet, hogy kérdezze csak

meg a kiadó igazgatóját, hogy miért nem szólnak már nekem. A következő választ kapta: a Bendával, nincs mit beszélni, rá vigyázni kell!

– Hát ez igazán tanulságos, e korra fölöttébb jellemző történet, de úgy vélem voltak máskor is olyan idők, amikor nem Benda Kálmánra kellett vigyázni, hanem a Professor úrnak kellett vigyázni. Például 1944 március 19-e után, amikor megkezdődött a magyarországi zsidó honpolgárok deportálása.

Úgy tudom a Professor úr is részt vett a származásuk miatt létükben fenyegetett magyar állampolgárok mentésében. Közvetlen főnöke Hóman Bálint⁷ történészprofesszor volt, akit 1946-ban majdhogynem halálra ítélték, s végül a börtönben pusztult el 1951-ben. Tudott-e Hóman Bálint arról, hogy munkatársai származásuk miatt életveszélyben lévő honfitársaiknak hamis papírokat gyártanak?

– A Teleki Pál Tudományos Intézet elnöke Hóman Bálint egyszerűen vallás és közoktatási miniszter is volt. Közismerten jobboldali politikus volt, és mi akik „nem egészen azonosan” gondolkoztunk meg voltunk róla győződve, hogy ő nekünk teljes fedezetet nyújt a Teleki Intézetben, mi fedhetetlenek vagyunk, mert hiszen Hóman Bálint az elnökünk, akinek egyébként – gondoltuk mi, – fogalma sincsen arról, hogy mi hová tartozunk nézeteinket, magatartásunkat illetően.

A Teleki-intézetben hamispapírgyártat alakítottunk ki. Hát a gyár egy kicsit túlzás, de valóban igen nagy számban adtunk ki papírokat. Lényegeseket. Születési anyakönyvi kivonatokat, sőt még hivatalos iratokat is. Jó kapcsolataink voltak a nyomdászokkal. Ottani barátaink elkészítették nekünk az iratokat, a pecsét-hamisításnak pedig én voltam a szakembere. Akkor lila pecséteket használtak. Valószínűleg közrejátszottak az akkori tapasztalatok is hogy a háború után a fekete pecsétre tértek rá (mert a fekete pecsétet nem lehet könnyen hamisítani). A lila pecsétet (ennek megvolt a maga módja, hogy hogy lehet), – én kitűnően értettem ehhez, – úgyhogy nem volt az a pecsét amelyiket én, ha egy példányban megkaptam, egy negyed órán belül ne tudtam volna teljesen elfogadható módon produkálni.

Az fordult elő, hogy Waldapfel Eszter⁸ 1944 tavaszán, a náci megszállás után, felkereste professzorát Hóman Bálintot, hogy az Istenért, segítsenek neki. Akkor Hóman Bálint azt mondta: „Menjen el a Teleki-intézetbe, és ott adnak Magának hamis papírt!”

Eljött, kapott is, meg is menekült.

Ez kiderült tehát, és ez Hóman Bálint mellett el is hangzott Waldapfel Eszter részéről, és Hóman Bálintot ezért nem ítélték halálra. Tehát ő tudta azt, hogy a Telekiben mi folyik. Úgyhogy a Hóman Bálintról alkotott képet, amit akkor az újságokban propagandaszerűen terjesztettek, hogy Törvény elé! Zsidófaló! Akasztófára! Megveszedkedett németbarát! – ezt nagyon erősen módosítani kell. Ő jobboldali ember volt, félt a baloldali mozgalmaktól. Úgy gondolta, hogy ebből a politikai helyzetből csak a németek oldalán lehet nekünk kikerülnünk, – amiben nyilván nem volt igaza – de emberileg ő azért sokkal magasabb fokon állt, hogy a zsidók irtása, és a német politika előtt való teljes behódolás lett volna az ő magatartása. Erről ma már egyébként publikációk is vannak.

– A jobboldaliság és az antiszemitizmus így nem függött össze.

– Így nem függött össze! Noha nem állíthatom, hogy Hóman Bálintban nem lett volna antiszemitizmus, de az nem azt kívánta, hogy a zsidókat pedig ki kell irtani.

– A Professor úr első nagy munkája, A magyar nemzeti hivatástudat története 1937-ben jelent meg. Ennek nem egy megállapítása ma is elgondolkoztató. Mit mond nekünk, magyaroknak múltunk jövőbeli hivatástudatunk kialakítása szempontjából? Hogyan látja a Professor úr e munka legfőbb tanulságait honfoglalásunk 1100. évfordulója felé közeledve?

– Minden népnek a történelemben volt valami elképzelése saját sorsáról, küldetéséről, és természetesen minél mélyebben megyünk vissza az időben, ez annál szorosabban a valláshoz, az egyház magatartásához kötődött. Ez a téma engem kezdettől fogva izgatott, és ezért foglalkoztam ezzel, és elsősorban nem is a középkorival, bár erről is írtam, amikor a harcos szittyia ideál volt a nemzeti eszménykép, hanem már a mohácsi csata után, amikor a három részre szakadt ország élet-halál harcban állott egyrészt az oszmán nagyhatalommal másrészt időnként a Habsburg birodalommal. Azt próbáltam keresni, hogy mi volt az a lelkerő, az az eszme, ami ezeket az embereket kitarásra buzdította. Amelyik lehetővé tette azt, hogy oly embertelen körülmények között, annyi pusztulás közepette is megmaradjanak magyarnak és nemzetnek. Ezt az eszmét a XVI–XVII. század fordulójá-

7. Hóman Bálint történész (1885–1953). 1932–1942 között több megszakítással vallás és közoktatási miniszter.

8. Wadapfel Eszter 1906 április 2-án született Budapesten. Waldapfel János (1866–1935) neves pedagógiai szakíró leánya később az Országos Széchényi Könyvtár helyettes főigazgatója Hóman Bálint tanítványa egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán végezte. Történelmi kutatásainak fő területe: 1948–1949. a magyar forradalom és függetlenség korszaka. Legfőbb munkája: A független magyar külpolitika 1948–1949-ben (Budapest 1962).

ig főleg a vallás szolgáltatta: a választott nemzetnek a tudata, amelyik azt tanította, s ez már szorosán összefüggött a reformáció azon tanításával, hogy az Isten a magyarságot kiválasztotta. Mielőtt azonban – ahogyan a korszak nyelvén mondták –, felültené őt az ő királyi székebe, előbb megpróbálja, szenvedéseket zúdít reá. Ha a magyarság megtér bűneiből, hogyha helytáll megpróbáltatásainak közepette, s vállalja a hősi életmódot, akkor Isten megjutalmazza őt. Hadd idézzem, mint a legklasszikusabb példát erre a szemléletre Szkhárosi Horvát András prédikátornak az 1560-as években kelt költeményének egy versét, amelyik azt mondja:

„Királyi nemzet vagy, noha Te kicsiny vagy
Az Atyaistennek bizony Te kedves vagy
Ő szent fia által már Te is Fiu vagy
Higgyed, minden dicsőségben, hogy részes vagy”

Ez a kiválasztottság tudata adott erőt. Ez azonban a XVII. század második felére, majd a fölvilágosodás folyamán már mint vallási eszménykép sem állotta meg a helyét, mások jöttek. Én tulajdonképpen a XVII. század végéig kutattam e témát. Ha azonban most arra a kérdésre kell válaszolnom, hogy ebből mi az a hagyomány, ami követhető és megmarad akkor azt mondhatom, hogy ki kell alakítania minden nemzedéknek, és minden kornak valamiféle eszményt a maga számára amelyik a közösségi létben, az egész nemzeti életben irányeszműl és vezérelvű szolgálhat.

Ez ma már természetesen nem lehet sem a szittyia magyar harcos ideálja, sem az Isten választott népének eszményképe, minden kornak, minden nemzedéknek meg kell keresnie a maga életértelmét mert ha ez nincsen, hogyha atomjaira szakad szét a társadalom, és mindenki csak a maga egyéni boldogulását keresi, akkor ez visszaút és a nemzeti közösségi lét sínyli meg.

Hadd tegyem még hozzá, hogy ezt a doktori értekezésemet én Szekfű Gyulához írtam, aki mikor ezt elolvasta, azt mondta, hogy „Nagyon jó munka, de Szekfű Gyulának erről egészen más a véleménye!” Emberi nagyságát mutatta az, hogy soha egy pillanatra sem érezte vélem azt, hogy ő más véleményen van. Ezt ő tudomásul vette, ahogyan én is tudtam, hogy nagyon sokat, sőt mindent tőle tanultam, de számos dologban nem egyezik a véleményünk. Az a türelmetlenség, ami az elmúlt évtizedekben volt a legkülönbözőbb szinteken, és tereken található, hogy: „Aki velem nem ért egyet, azt én lehetőleg elbuktatom, és elgáncsolom” ez abban az időben még legalábbis nem volt általános érvényű.

– Gondolhatunk-e itt napjainkban az ún. „plebejus” és „urbánus” ellentétre is? Mi a véleménye a Professzor úrnak arról hiszen Bocskaival annak idején urbánus háttérrel is, plebejus szemszögből foglalkozott?

– Ez az urbánus és plebejus szemlélet a magyar műveltség két különböző (ha egymással nem is ellenkező) ágát tükrözi. Az egyik, amelyik inkább kívánja hangsúlyozni Európához való tartozásunkat, a másik amelyik inkább kívánja hangsúlyozni az ősi, – vagy inkább annak tartott – magyar hagyományokat. Azt, amikor ez politikai vonalon nyilvánul meg én úgy érzem, hogy ez valóban egy kicsit eltúlzott, túlmegy azon, hogy kinek mi a véleménye a magyar kultúráról és annak továbbfejlesztéséről.

Amennyire szükségesnek és helyesnek tartom azt, hogy legyenek különböző álláspontok s azok – ha kell, – beszéljenek, vitatkozzanak egymással, mert ez viszi előre mégis gondolkodásunkat, annyira elítélem azt amikor ez már szabályos harccá fejlődik és odáig jut el, hogy az emberi tisztességet is kétségbe vonják mindkét oldalon a másik félről.

– A professzor úr nemrégiben kapta meg a Nagy Imre Emlékérmét és Oklevelet. A fentiek tükrében hogyan ítéli meg Benda Kálmán történészprofesszor e tragikus sorsú magyar miniszterelnök nemzetösszetartó szerepét, hiszen eddig ezen oklevelet főleg az igazságtalanul és törvénytelenül elítéltek kapták meg?

– Nagy meglepetés volt számomra, hogy ezt a kitüntetést most megkaptam amelynek az indokolása egyébként úgy szól, hogy Nagy Imre eszméinek továbbélését és fennmaradását segített. Nem arról van tehát szó, hogy én fegyveres harcokban vettem részt. Nem vettem részt benne. Az, hogy hová tartoztam 1956 előtt, '56-ban és '56 után is, az másik kérdés.

Azt érzem ebben az indokolásban is, hogy tulajdonképpen a kitüntetést azért kaptam meg, mert azt a törekvést, ami 1956-ban megmutatkozott, és amelyiknek Nagy Imre volt a megszemélyesítője, azt soha meg nem tagadtam, sőt, amennyire lehetett, annak a továbbélését segítettem.

– Mi volt ez a törekvés a Professzor úr szerint, hiszen manapság a legkülönbözőbb csoportosulásoktól a legkülönbözőbb véleményeket halljuk Nagy Imre szellemi örökségéről?

– Tömören talán így fogalmazhatom meg, hogy a magunk életét, mint nemzet, mint magyarság, vegyük a magunk kezébe És tudomásul véve, hogy egy kis nemzet sohasem teheti azt, amit jónak látna, meg kell alkudni a helyzettel, de a durva idegen uralomnak azt a fajtáját, amelyik akkor volt, azt meg kell tagadni, le kell rázni. Ezenkívül pedig meg kell szüntetni azt a teljesen lehetetlen ideológiai helyzetet, mikor származás, faji vagy egyéb alapokon akarják az emberek értékét meghatározni.

– Például az osztyályérdek alapján.

– Az osztyályérdek, mint a történelemnek és a jövőnek az egyetlen alakítója, az ugyanúgy elítélendő számomra, mint mikor faji alapon próbálják megszabni azt, hogy kinek van joga beleszólni a magyar sors alakításába.

– Mondhatjuk azt, hogy a második világháború után a fajtörvényeket nem szüntették meg, hanem kiterjesztették a társadalom szélesebb rétegeire is?

– Hogyha ez nem is neveztek fajtörvényeknek, de osztyályalapon ugyanúgy kategorizáltak, mint korábban. Ezt én persze a saját bőrömmön is éreztem, ha az elsőt, – a fajt nem is, – de a másodikat. Hozzá kell azonban tennem, hogy már korábban is, – 1944-ben, – ugyanúgy elléltém az embertelenségeket, mint később. Mégis meg kell állapítanom, hogy ugyanúgy, ahogyan 1956 sem tagadta meg azokat az eredményeket, amelyeket a korábbi társadalom visszasszágaiból helyreigazítottak, szerintem most is a demokratikus irányba mutató törekvéseket továbbra is meg kell tartanunk. Ebből következnek, hogy elitélem azt a visszasóvárgást, amelyik a Horthy-időket akarja most valamilyen formában föltámasztani. Nem! A történelmet nem lehet visszafele forgatni, és nem is volna kívánatos.

– A háború után valószínűleg a történelemszemlélet átesett azonban a ló túlsó oldalára: Horthy Miklóst Magyarország kormányzóját Adolf Hitler német kancellárral „egyívású fasiszta vezetőként” emlegette.

– A kommunista rendszernek elsőrendű érdeke volt, hogy Horthy Miklós kormányzót minél feketébb színben mutassa be. Ebben sem a hivatalos, sem pedig a történelmi álláspont nem valja az 1950-es, 1960-as éveknek az álláspontját. Ugyanakkor Horthy történeti megítélése, és a második világháborúban való történeti szerepe még további tisztázásra vár.

– Vásárhelyi Miklós írja Ellenzékben c. 1989-ben megjelent kötetében: „Horthy tekintélyuralmi rendszer volt, de nem totalitárius. Magyarországon 1944 márciusáig a kommunista párton kívül valamennyi politikai párt ha néhány korlátozás közepette is, de mégiscsak törvényesen működhetett, képviselőket küldhetett a Parlamentbe, újságokat, folyóiratokat adhatott ki”.

– Feltétlenül! Feltétlenül ez így van. Én elsősorban a háborúban való részvételünkre, az abból való kiválásunkra, a szovjettel való béke megkötésére gondolok. Tudjuk, hogy az egész végül is katasztrófába fulladt. A történelemnek kell megállapítania, hogy miért szenvedtek hajótörést azok a törekvések, amelyek a kormányzó közvetlen környezetében is azt mondták, hogy itt nincs más megoldás mint, hogy fegyverszünetet kell létesíteni, nem folytatni tovább a háborút. A történelem majd tisztázza fogja, hogy ez miért bukkott el.

– Még van egy fontos kutatási terület, amelyik itt és most nem került elő. Egy hivatalos romániai statisztikában Moldvában legfeljebb tizenötezer magyarul beszélő lélek van. Miért fontos számunkra a moldvai katolikuság? Baj van esetleg a népszámlálásbéli magyar lélekszám körül Moldvában?

– A moldvai csángók problémájával mintegy 12–15 éve kerültem szembe. Több oka is volt, hogy végül úgy határoztam: ezzel fogok foglalkozni. A hivatalos statisztika szerint valóban legfeljebb néhány ezer lélek beszél még magyarul Moldvában. Nem hivatalosan ott magyarul még 80–100000 ember beszél. Ezekről úgy tudjuk, hogy őrzik még magyar nyelvjárásukat, és öntudatukat. Ugyanakkor Moldvában 243226 (1992) a katolikusok száma¹⁰. A románok mindig görögkeletiek voltak, így nyilvánvaló, hogy aki Moldvában katolikus, az magyar eredetű, kisebb részben erdélyi szász, esetleg töredékében lengyel.

A moldvai magyarság, amelyiknek a legrégebbi rétege még a tatárjárás után, az 1240-es években került ki, majd további kivándorlókkal az 1400-as majd az 1500-as és legutóbb az 1700-as években megduzzadt és gyarapodott kettősen idegen környezetbe került, kiszakadva a magyar államból nyelvileg és vallásilag is kisebbségbe került. Soha nem volt saját uralkodó osztyálya, soha nem volt saját anyanyelvű értelmisége, s mégis hogyan tudta évszázadokon keresztül megőrizni nyelvét, hagyományát, magyarságát?

9. i. m. 18.

10. E kérdéssről ld. Eurasian Studies Yearbook Vol. 65. Eurolingua Berlin Bloomington London Paris Toronto 1993: 29–46.

A másik probléma, ami a csángó kérdésre irányítja a figyelmemet, az volt, hogy román részről egyre több, világnyelven kiadott munka jelenik meg, amelyik azt hirdeti, hogy a csángók mindig románok voltak, de amikor a nagy egyházszakadás bekövetkezett, – tehát a VII–IX. évszázadtól kezdve – (román felfogás szerint a románok már akkor is ott éltek), akkor a románok egy része nem a görögkeleti, hanem a görögkatolikus egyházban folytatta életét. Naivság persze, hogy akkor úgy ment volna, mint egy összeírásban, hogy: Na, hova akarsz csatlakozni?!

– *Dumitru Martinas Originea ceangailor din Moldova (A moldvai csángók eredete) c. 1985-ben megjelent posztumusz munkájában úgy tekinti véreit mint akik Erdélyből románként Moldovába kitelepedtek volna, s ott román többségű környezetben elmagyarosodtak, elszékelyesedtek volna.*

– Ebből fejlesztették ki azt az álláspontot, hogy a katolikus egyház révén a magyar egyház elmagyarosította őket. Mikor maguk is beláták, hogy ez egy világcsofa, hogy egy idegen országban a magyar katolikus egyház elmagyarosított volna valakit, akkor módosították ezt a felfogást úgy, hogy ezek tulajdonképpen Erdélyben élő románok voltak (mert, ahogy írták: „az 1600-as években a Székelyföld teljesen román lett volna, s Belső-Erdély is”).

Előbb erővel katolizálták, aztán elmagyarosították volna őket, s ezután menekültek ki Erdélyből. Azzal, hogy ezek nagy része háromszáz éve már kint élt Moldvában, nem foglalkoztak. Ezek eléggé fölmérgesítettek, s azt mondtam, nézzünk csak akkor ennek a kérdésnek jobban utána.

Nagyon érdekes, hogy abban az időben, az 1970-es évek végén, a 80-as évek elején hivatalos álláspont volt, hogy a moldvai csángók története, az román belügy, és azzal mi nem foglalkozhatunk. Így a Történettudományi Intézetben én ezt így nem vehettem be a kutatási tervembe. Külföldön volt egy Európai Magyar Protestáns Szabadegylet nevű szervezet. Beszéltem velük, mondtam, hogy szívesen foglalkozom ezzel, s tudják-e segíteni. Erre ők azt mondták, hogy kiadják, de ők más támogatást kutatásban, ilyesmiben nem tudnak adni. Én abban a naiv hitben éltem, hogy, – ha minden jól megy, – egy kötetet a kezdetektől napjainkig okmányszerűleg összeszedek. Elkezdem vele foglalkozni, s akkor hamarosan rájöttem arra, hogy ezt nem lehet úgy csinálni, hogy az ember este hét óra után hozzáfog, és akkor foglalkozik ezzel a kérdéssel. Úgy két év után bementem az Intézet akkori helyettes igazgatójához Ránki Györgyhez, és elmondtam neki, hogy mivel foglalkozom, még kiadó is akadna rá odakint, de hát ez így nem megy. Mire Ránki azt mondta nekem: ő abból, amit most mondtam neki, hivatalosan semmit sem hallott. De ha hozzá fogok menni, és azt mondani, hogy nekem ki kellene menni a Római Levéltárat megnézni, vagy más dologban segítségre volna szükségem, nem kérdezi meg, hogy ez az én tervmunkám milyen témával foglalkozik. Így kaptam én többször is Rómába útlevelet, mert hiszen az úgy ment, hogy intézeti ajánlásra kellett kérni. A pénzt azt különböző helyekről koldultam össze. A lényeg az, hogy Rómában ért az óriási meglepetés, hogy egyrészt a Hitterjesztés Szent Konregációjának a levéltárában, másrészt a Vatikánban is óriási moldvai csángókra vonatkozó anyag van. Ugyanis, amikor Magyarország és Erdély protestánsá lett, ők pap nélkül maradtak. Erre kétségbeesésükben a Vatikánhoz fordultak. Magyar nyelvű leveleket találtam (melléjük a latin fordítás) amelyikben papot kérnek. És Róma küldött nekik papot. Olyanokat, amilyeneket tudott: horvátot, bosnyákot... Magyar papot nem tudott küldeni hiszen még a magyarok közé sem jutott katolikus pap. És ezek megérkezve Moldvába, megdöbbenve tapasztalták, hogy a híveikkel nem tudnak beszélni, mert azok csak magyarul tudnak, ők meg magyarul egy szót sem beszélnek, Bánatukban, és ráérő idejükben – mert az egyházi szolgálatot azért ellátták –, nagy jelentéseket írtak Rómába, amikben megdöbbenő dolgok vannak. Például az, hogy a gyónást tolmáccsal végezzük, ami tulajdonképpen megcsúfolása az egész katolikus gyónási szabálynak, de közben leírták részletesen a moldvai csángók életét, jellemezték őket. Rendkívül érdekes, és fontos forrásanyagot találtam. Moldva ebben az időben Európának a periferiája volt. A török és a tatár csapatok úgy jártak-keltek, mintha az övék volna teljes egészében. Ez egyúttal európai probléma is volt: a moldvai élet XVI–XVII. századi főlválása.

Budapesten is sikerült munkatársakat keresnem. Így készült aztán el a XVI–XVII. századról a kétkötetes Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár 1467–1706¹¹. Közben Magyarországon is megváltozott a hely-

zet. Immár az 1980-as évek vége felé nem volt belügy már többé a csángókkal foglalkozni. Én is vettem magamnak a bátorságot. Elmentem intézetünk igazgatójához, és elmondtam neki, hogy a tervmunkámon évek óta nem dolgozom, mert ezt csinálom. Ennek a következménye az lett, hogy a Történettudományi Intézetben elsőfokú tervmunkává lépett elő a csángók kutatása.

– *Még Ránki György alatt?*

– Ránki volt az igazgatóhelyettes Pach Zsigmond Pál volt az igazgató. Úgy is jelent meg aztán a könyv, hogy Készült a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében. Hát ez egy kis túlzás, mert hiszen a végén kapcsolódott csak be a Történettudományi Intézet és a Magyarságtudományi Intézet¹² adta ki. A munkát folytatjuk, munkatársi gárdával, most a XVIII. századi anyagot rendezzük sajtó alá.

– *S ott is bizonyára rengeteg anyag van.*

– Rengeteg anyag van. Azután jön a XIX. század. Ez lesz majd az a kor amikor most már a román nacionalizmus támadásba lendül, és magyar iskola nem marad, majd pedig megszüntetik a magyar egyházi nyelvet is. Amikor most már az asszimiláció tudatosan megkezdődik.

– *A Magyar Múzeum 1991. 1–4 számában Soós István számol be arról, hogy: Mit tudtak meg 1806-ban Pest-Budán a csángókról, s közli Ferenczy János levelet, melyben ő Zöld Péter kutatásairól is beszámol. Megdöbbenő viszont, hogy immár másodszer jelenik meg angolul Helsinkiben az uráli (finnugor) népek térképe, melyről teljesen hiányoznak a csángók. Pedig az első és egyetlen moldvai csángó tájszótárt Yrjö Wichmann finn kutató gyűjtötte, Artturi Kannisto és Csüri Bálint adta ki németül, Helsinkiben a Finnugor Társaság kiadványaként, még 1936-ban. Nem értem e tudományos tájékoztat-lanságot, vagy minek nevezzük ezt, hiszen egyik írásom (éppen Yrjö Wichmann moldvai magyarokra vonatkozó nyelvi és etnografikus anyagának kiértékelése a térkép egyik szerkesztőjénél van, immár jó fél évtizede).*

Yrjö Wichmann főljegyzései Csángóország népének nyelvhasználati helyzetéről megmaradtak (Helsinkiben, a Finnugor Társaságnál). Nem értem miért nem lehet ezt hasznosítani!?

– Ez persze most már átvezet egy általánosabb kérdéshez: Miért van nekünk olyan rossz hírünk a világban, miért sikkad el a magyar-ság történeti részvétele sőt egyáltalában pusztá jelenléte is a nyugati közvéleményben, amire ijesztő példákat lehet mondani. Az embernek arra a következtetésre kell jutnia, hogy nem rosszindulat, hanem valami végzetes tudatlanság. Hát a finnek részéről sem tételezem fel, hogy ez szándékos rosszindulat. Vannak ilyenek is. De amikor például egy nagy francia munkában, amiről azt mondhatjuk, hogy a XX. századi tudományosság egyik legnagyobb alkotása, azt olvassuk, hogy a reformáció megállt Magyarországon nyugati határánál, és az ország mindvégig görögkeleti vallású volt, ez óriási tudatlanság. De hadd tegyem hozzá, hogy elmentem a szerzőjéhez, akit ismertem, és megkérdeztem tőle, hogyan írhatott ilyesmit.

– *Miért, másképp van?*

– Sose látta Genfben a reformáció szobrát, melyen ott van az öt személy között egy magyar is, Bocskai István, Erdély fejedelme? – Nem, nem jártam Genfben! ez volt válasza. Végül is azt kérdezte: – Mondja, mit olvashatok én világnyelven erről? Ekkor nekem kellett szégyenkeznem, mert a saját múltunkat nem tárgyaltuk, és nem tártuk a világ elé mások számára is érthető nyelven.

– *Az Erdély története...*

– Franciául a napokban jelent meg. Most már van angol és német kiadása is. Az elmúlt évtizedeknek óriási mulasztásai vannak ebből a szempontból. Legfeljebb a munkásmozgalom története jelent meg világnyelveken is. E kiadványoknak azonban sem a színvonala, sem pedig a valóságirtalma nem volt olyan, hogy ezeket nyugaton komolyan fogadják.

– *Ki volt ez a francia történész? Ne írjuk ide név szerint?*

– Odairhatjuk. Ez a francia történész Pierre Chaunu volt, és a munkájának a címe magyarra fordítva: A klasszikus Európa műveltsége a XVI–XVII. században eredetiben: La civilisation de l'Europe classique. A könyvet rövidített változatában magyarul is kiadták, ezeket a dolgokat természetesen kihagyták.

– *Utolsó előtti kérdésemet a Benda és az Imrik családokról, – azaz a professzor úr atyai és anyai őseiről, – tesszem fel. A Benda jellegzetesen közép-európai név: a németeknél, csehekénél, magyaroknál egyaránt megevan. Mit mond a történész Benda Kálmán önnön nevééről?*

11. Kiadja a Magyarságkutató Intézet a Századvég Nyomdaüzeme Budapest 1989 a szöveges rész 849 lap + jónéhány oklevél hasonmása és térképek. Ismertetését ld. az Új Erdélyi Múzeum Budapest 1990/1–2. számában.

12. Ma ez névváltoztatás folytán Közép-Európai Tudományos Intézet lett. Mellette még a Teleki Intézet foglalkozik hasonló kérdésekkel.

– Annak idején Gombocz Zoltán, az Eötvös Kollégium egykori igazgatója, a híres nyelvész, kérdésemre ezt válaszolta: Nemzetközi szélhámos ennél jobb nevet nem kereshetne, mert ez majd mindegyik nyelvben elmegey.

Ez a Benedek általános, a középkorban teljesen elfogadott és bizonyos helyeken ma is élő rövidítése, amennyiben a Benedek keresztnév még egyáltalában gyakori¹³. Megnéztük most az abaiújszántói anyakönyveket, a XVIII. század végéig. Családom ősei mindig Bende néven szerepelnek.

– *E magánhangzó-illeszkedéses Bende változat Szatmár, Gömör, Csongrád, Kolos, Bihar és Zemplén megyékből Csíkszékből az újabb névtani szakirodalom, Kázmér Miklós nemrég megjelent kitűnő családnévészótára elfogadja régi, Árpád-kori magyar személynévként való eredetkezési lehetőségét.*

– Mi a családunkat a XVII. század közepéig tudjuk visszavezetni, amikor is az egyik végvárbán szolgáló Benda János kapott egy nemeslevelet. Sajnos vele nem adtak semmi birtokot néki. Tehát amolyan hétszilvafás kisnemes volt...

– Pontosan hányból való?

– 1600... úgy emlékszem 1647-ből, de ezt meg kell nézmem. A család ebben az időben, és mindvégig Abauj megyében élt, illetve a XIX. század derekán azután az én dédapám átköltözött Bérégszászra, ott született még az apám is, aki katonatiszt volt, és éppen Nagyváradon állomásozott, mikor én 1913 november 27-én megszülettem. Ott szolgált apám a hadapródiskolában. Azt mondhatjuk, hogy az észak-keleti Felvidék magyar református hagyományai éltek ebben a családban, amelyik azután több ágra oszlott. Nem kívánom felsorolni családunk egyes tagjait.

– *Esetleg e beszélgetés mellékleteként leközölhetjük a Benda családfát. Érdekes összefüggéseket tár fel egy-egy ilyen rajz.*

– Leközölhetitek, de szerintem nem különösebben érdekes. De azt azért megemlítem, hogy apámnak elsőfokú unokatestvére volt Benda Jenő, a Pesti Hírlap főszerkesztője, aki Mauthausenben halt meg, mert náciellenessége miatt elhurcolták, s ott pusztult.

– *Kállay Miklós miniszterelnök is odakerült, s Horthy Miklós azonos nevű, Nikinek becézett Miklós fia is¹⁴...*

– Benda Jenőt a deportálás idején vitték el, s ott pusztult¹⁵ Mauthausenben,

– ...és anyai ágon?

– Anyai ágon a családom jázsági. A Jázságban ugyan, ez a név nem jellegzetes, de az Imrik név ott több helyen előfordul. A nyelvészek szerint ez az Imre névnek horvát, vagy valamilyen szláv formája¹⁶. Mindenesetre a nagyanyám révén a jász redemptus, azaz megváltott, parasztközött is benne volt a család. Dédanyám révén nagyapám bíró volt és a Nagyváradai Táblának volt az elnöke. Apám ott ismert meg anyámat, s azután házasodtak össze. Anyám révén a jász katolikus hagyományok érvényesültek a családban, amelyik sajtósági módon legalább olyan Habsburg-ellenes és nemzeti volt mint a protestánság. Magam csodálkoztam a legjobban, hogy anyai dédapámnak a síremlékét mikor megnéztem, – aki 1906-ban halt meg, – és ún. sikeres ember volt (kormányfőtanácsos, nagyvagonú ügyvéd...) a sírjára pedig csak ez volt írva: volt 1848-as honvéddadnagy Ugróczy Kálmánnak hívták és Kalocsán van eltemetve. A kalocsai érseki uradalomnak volt a főügyésze. A sír ma is közvetlenül a temető főbejáratánál áll.

– *Lehet, hogy 1956 kapcsán is hasonló szöveg lesz nem egy honfitársunk sírján?*

– Lehetséges.

– A család beregszászi tagjairól hallhatunk még valamit?

– Apám öccsét, – akit szintén Benda Kálmánnak hívták s az országgyűlés felsőházának tagja volt, – 1944 telén agyonverték a bevonuló szovjetek, s Dalmay Árpádék Beregszászon most állíthattak néki emléktáblát.

Szabó T. Ádám

Nouvelle République du Centre
1994. március 18.

Nécrologie

Le professeur Benda décède à Budapest

Kalman Benda était ce week-end à Tours. Il est mort subitement pendant son voyage de retour. L'association Touraine-Hongrie est en deuil.

LE professeur Kalman Benda, historien, membre de l'Académie des sciences de Hongrie, n'aura pas participé à la fête nationale de son pays, mardi 15 mars. Il en avait pourtant longuement parlé, samedi dernier, aux nombreux tourangeaux qui participaient à ses côtés à la grande soirée hongroise organisée à l'hôtel Mercure de Tours par l'association « Amitiés Touraine-Hongrie ».

Kalman Benda avait repris dimanche le T.G.V. pour Paris,

puis son avion pour Budapest. Il est décédé subitement, d'une embolie, à l'aéroport de Budapest peu après sa descente d'avion.

Vendredi dernier encore, alors qu'il prononçait une conférence salle du Crédit Agricole à Tours, il avait commencé par ces mots : « C'est la cinquième fois que je suis ici et je me sens un peu tourangeau ! » Pour Judith De Gerando-Charpentier, présidente des Amitiés Touraine-Hongrie, et ami de très longue date de Kalman Benda, « c'est la disparition brutale d'un artisan enthousiaste du développement des relations culturelles entre la France et la Hongrie, et des liens d'amitié entre notre région et son pays. Sa grande gentillesse, sa bonne humeur, son érudition, son ouverture d'esprit, avaient conquis nos adhérents parmi lesquels il comptait de nombreux amis. Notre association lui doit beaucoup de son rayonnement. »

Né en 1913, Kalman Benda a fait ses études à l'Université de Budapest, puis de Vienne, Berlin et Paris. Il a travaillé à l'Institut scientifique Teleki. Sous le pouvoir communiste, il était archviste de l'Eglise. Il a participé deux fois aux colloques du Centre d'études de la Renaissance à Tours. En 1990, il fut élu président de l'Association mondiale des historiens hongrois.

Le professeur Kalman Benda.

13. vö. Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század. Magyar Nyelvtudományi Társaság Budapest 1993:120. Itt ugyan csak az Árpád-kor magyar névadásban született Bende névvel foglalkozik a szerző holott mint ez esetben is a Bende és a Benda összefüggés (az utóbbi azonban kétségtelen idegen hivatalnokok lejegyzési gyakorlata elírása folytán is elterjedhetett mint ezt a továbbiakban meg is említtem. Hiánya Kázmér kötetében ezért indokolt (SzTÁ.)

14. Id. Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Egy nemzet küzdelme a második világháborúban. C. A. Macartney professzor előszavával 2. kötet Európa História. Budapest 1991: 235–240.

15. Az ott uralkodott vadállati viszonyokról Kállay a fent idézett helyen jól tudósít s arról is miért nem gázosították el a foglyokat: a kemencék egyszerűen nem működtek. Így télvíz idején jég hideg vízzel megfagyasztották az élő legyengült foglyokat s így pusztultak el tüdőgyulladásban.

16. vö. Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest 1993: 494–495 Imre alatt. Itt a szerző nem törődött a lándzsát az egyértelmű szláv eredet mellett inkább magyar apanévből származtatja e nevéket is noha az adatok egy része kétségtelenül a szlovén-magyar nyelvhatárról való de pl. 1599-ből az Árpád-kor óta határvédő magyar kisnemesi Felsőőrrel (Oberwart) is van Imrek adatunk 9 i.h. 495) Id. még Magyar Nyelv 83. évf. Budapest 1987: 476.

The Independent
1994. április 11.

Kálmán Benda

KALMAN BENDA was one of the most productive and versatile of Hungarian historians.

Born in 1913 in Nagyvárad (now Oradea, in Romania), Benda was educated in Budapest where he won a scholarship in the prestigious Eötvös College of Péter Pázmány University. He studied history and geography and completed his education abroad, first in Vienna and Berlin and later at the Sorbonne (1937-38). After a period of military service he first worked for the Hungarian Ministry of Education (1941-42) and then as researcher in the Pál Teleki Institute.

After the Second World War, Benda became Deputy Director of the Institute of Historical Research but in 1949 he lost his post for political reasons. For a number of years he had no permanent work and only in 1953 did he find a position in a diocese of the Hungarian Reformed (Calvinist) Church where he held the post of Archivist. For a short time he regained his old post in the Institute of Historical Research (1957-58) and even after his subsequent demotion he was attached to the Institute for a number of years to follow. In 1980 he became Director to the Ráday Collection of the Hungarian Reformed Church in Budapest. In 1989 he was a co-founder of the Hungarian section of the League for Human Rights; last year he was elected Rector of the new Gáspár Károli Protestant University and he was also on the editorial board of various Hungarian reviews (*Századok*, *História*, *Confessio*).

Benda's first research interest was the connection between Protestantism and Hungarian national awareness in the 16th to 18th centuries. It was reflected in his book *A magyar nemzeti hivatástudat története* (*The History of the Hungarian Nation's Awareness of its Mission*) which came out in 1937, but it was his book on the 16th-century Hungarian nobleman and Prince of Transylvania István Bocskai (1942) that established his reputation. After the Second World War he spent many years working on the history of the Martinovics plot and the Hungarian Jacobin Movement, the result of which were the three-volume collection *A magyar jakobinusok iratai* (*Papers of the Hungarian Jacobins*, 1952-57) and the study *A magyar jakobinus mozgalom története* (*History of the Hungarian Jacobin Movement*, 1957).

Equally important was Benda's publication of the papers of the 18th-century Hungarian statesman and diplomat Pál Ráday, *Ráday Pál iratai* Vols I-II (1955-61). This was followed by another book devoted to Hungarian personalities of the Enlightenment, *Emberbarát vagy hazafi* (*Philanthrope or Patriot*, 1978) and by a four-volume edition, an indispensable source for students of Hungarian history, *Magyarország történeti kronológiája* (*The Historical Chronology of Hun-*

gary, 1984). He was also known to have worked on documents concerning 17th-century Hungarian Diets, a collection of which is yet to be published.

Benda's interest in the linguistic heritage of past centuries was documented by his editorial work on *Moldvai csángó-magyar okmánytár*, volumes I-II (*Csángó Hungarian Documents from Moldavia*, 1989). A member of the Hungarian Academy of Sciences since 1989, he was later elected head of its Philosophical and Historical Section.

Benda, while a conscientious and hardworking scholar, was also an amiable and engaging person. He led an active life even in his old age and his death was unexpected: returning from a visit to Paris he had a fatal heart-attack at Budapest airport.

George Gómóri

Kálmán Benda, historian: born Nagyvárad (Oradea) 27 November 1913; married 1941 Mária Szabó; died Budapest 13 March 1994.

Szabadság, 1994. március 16.

Megjelenik Erdélyben Kolozsváron

Benda Kálmán (1913–1994)

Szomorúan értesültünk arról, hogy külföldi útjáról hazatérve, Budapesten elhunyt Benda Kálmán történész, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének igazgatója, a Magyar Történettudományi Bizottság a Magyar Történészek Világszövetségének elnöke, az MTA tagja. A nagyváradi származású tudós eltávozása nem csupán a magyar történelemtudományt, de az erdélyi magyarságot is fájdalmasan érinti.

Népszabadság, 1994. március 26.

A gyászoló család tudatja, hogy BENDA KÁLMÁN akadémikus, a Károli Gáspár Református Egyetem rektora, a Ráday Gyűjtemény igazgatója, a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tiszteletbeli tanára, a Soros Alapítvány kuratóriumának tagja, történész bizottságának elnöke végső búcsúztatása 1994. március 28-án délután 3 órakor lesz a Farkasréti temetőben. (188188/t K)

Magyar Nemzet, 1994. március 26.

A gyászoló család tudatja, hogy BENDA KÁLMÁN akadémikus, a Károli Gáspár Református Egyetem rektora, a Ráday Gyűjtemény igazgatója, a szegedi Juhász Gyula Tanár képző Főiskola tiszteletbeli tanára, a Soros Alapítvány kuratóriumának tagja, történész bizottságának elnöke, több egyesület és alapítványi kuratórium elnöke végső búcsúztatása 1994. március 28-án délután 3 órakor lesz a Farkasréti temetőben

Magyar Nemzet, 1994. április 1.

A gyászoló család ezúton is köszönetet mond mindenkinek, akik BENDA KÁLMÁN búcsúztatásának megszervezésében részt vettek, segítettek, együttérzésüket személyesen, vagy írásban kifejezték, temetésére eljöttek.

Reformátusok Lapja, 1994. november 27.

Emlékezés Benda Kálmánra

November 27-én lenne 81 éves. Több mint fél éve nincs már közöttünk. Egy évvel ezelőtt szűk munkatársi körben ünnepeltük kerek születésnapját... Színesen, közvetlenül és élvezetesen tudott beszélni. Mindig tudta, hogyan teremtsen egyszerre pezsgő atmoszférát, amelyben hirtelen mindenkinek fontossá vált mindaz, ami őt is foglalkoztatta – a tudomány és a kultúra missziója, a szabaddá vált szellemi élet felpezsdítése, a magyar kultúra bekapcsolása a nemzetközi tudományos életbe. Nem kergetett délibábokat és nem szerette a közhelyeket. Mércéje magas volt, ugyanakkor megértéssel és emberi melegséggel közeledett munkatársaihoz.

Szerettük anekdotáit – ezekben kifogyhatatlan volt. Mesélt merész vállalkozásairól, melyek a maguk idejében veszélyes következményekkel járhattak volna.

Talán sohasem volt annyira elfoglalt, mint éppen azon az egy évvel ezelőtti őszön, Sok tiszte, megbízatása, a Ráday Gyűjtemény vezetése mellett ekkor vállalta fel az induló Károli Gáspár Református Egyetem tudományos szervezését is. Sok gond nyomaszthatta; mi azonban csak derűs lényét élvezhettük.

Nagyon hiányzik. Akik nem ismerték közelebről, nem nyomhatlak el egy kis csodálkozó félmondatot tavasszal: „De hiszen szép kort ért meg...” Ő lélekben megdöbbenően fiatal volt. Tervei, elképzelései mindig a jövőre irányultak – történész mivolta ellenére nem merült el a múltban.

Mi, akik itt maradtunk, igyekszünk hűek maradni hozzá. Folytatjuk az általa megkezdett munkákat azzal a kreativitással, amelyet annyira becsült. De még mostanra sem tudtuk megszokni, hogy soha többé nem nyílik az ajtó, s nem lép be rajta Marci bácsi jellegzetes gesztusaival, mosolyával, hogy vidámabb munkára serkentsen minket.

Berecz Ágnes

Új Magyarország, 1994. március 16.

Benda Kálmán

Élete 81. életévében, vasárnap elhunyt Benda Kálmán történész, akadémikus, a magyar közélet ismert alakja. Franciaországi körútjáról érkezett meg a Ferihegyi repülőtérre, ahol – már a gép leszállása után, a várócsarnokban rosszul lett. A helyszínrre érkező mentőorvosoknak már nem sikerült újraéleszteniük a neves tudóst.

Benda Kálmán Nagyváradon született, 1913-ban. Családjá a trianoni békeszerződést követően Budapestre költözik. Édesapja, Benda Gyula katonatiszt, a Ludovika Akadémia tanára. Történelmi pályára készült, iskoláit a fővárosban, továbbá Bécsben, Berlinben és Párizsban végezte. Fő kutatási területe Magyarország kora újkori politikai és művelődés-története. A magyar jakobinusokról korszakos jelentőségű forráskiadványt tett közzé, de jelentősek a moldvai csángómagyarok XVII–XVIII. századi történetéről és a hazai népi írásbeliségről megjelent tanulmányai is. Történelmi portrét rajzolt Bocskai Istvánról. Már fiatalon egyetemi magántanárként nevezik ki. A második világháborút Teleki Pál oldalán küzdte végig. A későbbiekben elveszti állását, megfosztják a publikálás lehetőségétől. Ahogy korábbi nézetei túl radikálisnak minősültek, a személyi kultusz idején – részben származása, részben gondolkodása miatt – belső száműzetésbe kényszerül. Alkalmi munkákból él. Az ötvenes évek végétől – nem kis nehézségek árán – küldi vissza magát a tudományos életbe. A rádióhallgatók és a televízió nézők tudományos ismeretterjesztő műsorok szereplőjeként ismerhetik meg mindig sugárzó alakját.

Négy évvel ezelőtt a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának és a Magyar Történészek Világszövetségének elnökévé választják. Kultúránk egyik utazó nagykövete volt. Kevesen tudták róla, hogy két évtizede küszködik szívpanaszokkal. Utolsó franciaországi körútján, melyről meghalni tért haza, kinti barátai tanulságai szerint a tőle megszokott derűvel és életkedvvel tartotta színes előadásait.

Sz. A. Z.

Magyar Hírlap, 1994. március 16.

Meghalt Benda Kálmán akadémikus

Életének 81. évében, vasárnap elhunyt Benda Kálmán akadémikus. Magyarországra érkezése után a Ferihegy 2 várócsarnokában esett össze. A helyszínrre érkező orvosok már nem tudtak rajta segíteni.

Benda Kálmán egyik legjelesebb történésziünk, akinek kutatási területe Magyarország kora újkori politikai és művelődéstörténete – különös tekintettel a magyar jakobinusok mozgalmára – megszakított tudospályát futott be. Kosáry Domonkos mellett 1942-től a Teleki Pál Tudományos Intézet munkatársa volt, háború után a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese, és kilátása volt a legmagasabb tudományos és tudományszervező posztokra. Eszmei meggyőződése és főként a református egyházzal való szoros kapcsolata miatt azonban állását elvesztette, és segédmunkákból, alkalmi tudományos munkákból él. Csak 1956 után lett ismét a Történettudományi Intézetnek először igazgatóhelyettese, majd a represszáliák után visszaminősítve munkatársa és végül nyugdíjazása után tanácsadója. Aktivitását azonban ekkor sem veszítette el, és 1980-tól mindmáig a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday gyűjteményének igazgatója és a História szerkesztőbizottság tagja volt. Négy évvel ezelőtt a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának elnöke és a Magyar Történészek Világszövetségének elnöke lett. Nem vált sem egyházi, sem politikai tekintetben szélsőséges nézetek hirdetőjévé, mindig is a reális és a megállapodott történelemszemlélet híve volt. Mellékesen megszállott ismeretterjesztő, aki tudományos kvalitásait népszerűen és közérthetően tudta tovább adni, s ezt számtalan előadásban, tv-sorozatban, rádióműsorban meg is tette. Azok közé a rádiósok közé tartozott, akik sokra tartották a szép magyar nyelvet és a közérthetőséget.

Különös és szomorú tréfája a sorsnak, hogy a Magyar Tudomány legutóbbi számában ő búcsúztatta Ember Győző akadémikust, mint „levéltártnak egyik legjelesebb magyar képviselőjét”. Ez a minősítés rá is vonatkozik és sajnálatos, hogy most már halálával összefüggésben kell leírunk.

L.A.

Népszabadság, 1994. március 16.

Elhunyt Benda Kálmán

Március 13-án 81 éves korában elhunyt Benda Kálmán történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Egy nagy tehetségű, jelentős kutatóval lett szegényebb a magyar történettudomány "Engem mindig az a szituáció érdekelt, amikor a történelem cselekvésbe megy át" – vallotta. S művei – alpművek – a XVI–XVIII. századi Magyarország arcát és harcait tárták az olvasók elé, legyen az a Bocskai Istvánról írt monográfia, a jakobinus mozgalom története, a felvilágosodás kora vagy a hazától elszakadt csángó magyarok dokumentumainak vaskos kötetei. Azon régi professzorok hagyományait vitte ő is tovább, akik munkájuk eredményeit minél szélesebb körben akarták megosztani, hangja a rádióból s arca a televízióból ismerős volt akkor is, ha vele személyesen nem találkozhattak. Pályája a történelem rákényszerítette kerülőkkel is gazdag és változatos volt. Történelmi és emberi hitvallás a tükrözi az igazságnak elkötelezett tudós szemléletét: "Nincs végtesebb dolog, mint hazugságokra vagy hamis tételekre építeni egy nemzet öntudatát".

Dombi Gábor

Magyar Nemzet, 1994. március 29.

Végső búcsú Benda Kálmántól

Benda Kálmán történészt, akadémikust búcsúztatta hétfőn a Farkasréti temetőben a magyar tudományos élet, a református egyház, a tanítványok és a család közölte az MTI. A történész akadémikus életének 81. évében, március 13-án hunyt el. Glatz Ferenc a Magyar Tudományos Akadémia, az Akadémia Történettudományi Intézete és a történetsszakma nevében vett végső búcsút Benda Kálmán akadémikustól, professzortól; "aki szerette az élet minden pillanatát, nem panaszkodott, mikor állástalan diplomás volt a 30-as években, s nem panaszkodott, amikor állástalan lett a diktatúrában. Aki nem tartott haragot, nem akart kárpótlást, tisztelte mindenki hitét, etnikai hovatartozását. Igaz emberi életet élt, s nekünk, kik közel álltunk hozzá, a legcsodálatosabb eszményt hagyta vissza: az emberséget".

Magyar Nemzet, 1994. március 16.

Meghalt Benda Kálmán

Az utóbbi esztendőben mintha versenyt futott volna az idővel. Hetvenes éveinek végén húszéveseket meghazudtoló energiával vetette bele magát a munkába, a tudomány, a közélet, a népfőiskolák, a református egyetem szervezésébe. Mindenütt jelen volt, ahol valamit cselekedni kellett a felnövő nemzedék érdekében, Magyarországról. Ezért szerették és becsülték oly sokan pártállásra, felekezetre való tekintet nélkül. Külföldi útjáról hazatérve csapott le rá a halál. Bármilyen hihetetlen, nyolcvanegyedik évében járt. Nagyváradon született 1913-ban, Eötvös-kollégistaként végezte el a Pázmány Péter Tudományegyetemet, majd Bécsben, Berlinben és Párizsba képezte magát tovább. Katonai szolgálatának letöltése után a népfőiskolák előadója lett a Vallás és Közoktatási Minisztériumban. Ezután három évet töltött a legendás Teleki Intézetben, ahol a háborús években a jobb időkre készült társaival. A koalíciós idők átmeneti reményei után a dogmatikus történetírás új urai őt is lapátra tették. 1953-tól 57-ig a Dunamenti református egyházkerület levéltárosa, 80-tól a Ráday Gyűjtemény igazgatója volt. 1957-ben újra befogadta a Történettudományi Intézet, nyugdíjazása után is ott dolgozott.

1937-től a legutolsó évekig publikált munkái közül ő maga a magyar nemzeti hivatástudat története, a Bocskai István, A magyar jakobinusok iratai című könyveit tartotta a legjobbra.

Benda Kálmán, noha forrásértékű kötetek sorát hagyta az utókorra, nem szobatudós volt, nemcsak egy szűk szakmát akart gyarapítani munkásságával. Fontosnak tartotta, hogy részt vegyen a História című folyóirat szerkesztésében, vállalta a Magyar Népfőiskolai Társaság elnökségét, tagja volt több alapítvány kuratóriumának. Élete egyik legnagyobb eredményének tartotta, hogy megalakult a Károli Gáspár Református Egyetem, amelynek rektora lett.

Osztoivits

„Jobb polgárt, jobb hazafit, jobb embert nevelni – ez a népfőiskola feladata.” (Móricz)

1994

I. évf.
1. szám

MÁRCIUS

MINT

MŰVELŐDÉS • NÉPFŐISKOLA • TÁRSADALOM

A MAGYAR NÉPFŐISKOLAI TÁRSASÁG NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ KIADVÁNYA

ELHUNYT BENDA KÁLMÁN, TÁRSASÁGUNK ELNÖKE

1994. március 13-án, franciaországi történelmi szakmai útjáról hazatérve, a ferihegyi repülőtérén 81 éves korában elhunyt Benda Kálmán, a Magyar Népfőiskolai Társaság elnöke. Temetésére március 28-án 15 órakor kerül(t) sor a budapesti Farkasréti temetőben.

A SZELLEMI MÉLTÓSÁG ÉS AZ EMBERI TISZTESSÉG PÉLDAKÉPE

A múlt decemberi veszprémi népfőiskolai biennálé népes táborában aligha gondolhatta bárki, hogy Társaságunk következő „nagy eseménye” Benda Kálmán temetése lesz. Hiszen jó egészségben, a tőle megszokotti szerénységgel fogadta a 80. születésnapjának köszöntéseket, s vette át a Tessedik Sámuel Népfőiskolai Díjat. A márciusi 1-i elnökségi ülésen is töretlen intenzitással dolgozott, felelősségteljesen teljesítette elő és vezette Társaságunk napirenden lévő aktuális ügyeinek megvitatását. Elnökségünk és tagságunk ezért is fogadta mély megrendüléssel a halálhírt.

„Felelősek vagyunk” – írta huszonöt évesen, amikor a „hárommillió koldus országában” határozta meg az értelmiségi fiatalok feladatait. Ezért kapcsolódott be a falukutató mozgalomba, s ezért lett életreszólóan a népfőiskolai képzés elkötelezettje. Azon munkálkodott, hogy a nemzet többségét alkotó parasztságból művelt, az ország dolgaiban részt vállaló, a saját ügyeiket önállóan intéző egyéneket, közösségeket teremtsenek.

Tudjuk, a történelem viharai hosszú-hosszú évtizedekig gátolták ezirányú tevékenységét. A nyolcvanas években, a népfőiskolák újbóli elterjedésének idején a közművelődési-népművelési tevékenysége is lendületet vett. Felismerte: hár a világ és Magyarország az utóbbi évtizedekben megváltozott, az a cél, amit még fiatalon tűzött ki maga elé, a jelenben is aktuális. Talán ezért is vállalta el a Magyar Népfőiskolai Társaság elnöki tisztségét, tapasztalataival így tudott leginkább hozzájárulni a fejlődéshez.

Ha hívták, a legkisebb faluba is elment történelmi előadásokat tartani. Egyszer azt mondta, azért tekintik ezeket az alkalmakat fontosnak, mert csak tiszta történelmi tudatra lehet egészséges jelent és jövőt építeni, azt a múlt megismertetésével közvetlenül alakítani. Ehhez nemzetközi rangú történelmi munkája és szakmai elismertsége biztosított hátteret.

Benda Kálmán elhivatottsága, szakmai felkészültsége mellett emberi tulajdonságai miatt is példakép mindannyiunk számára. A szellemi méltóság és az emberi tisztesség képviselője volt ő közöttünk.

Most, amikor a Magyar Népfőiskolai Társaság tagsága és vezetősége, sok-sok jóbarát, tanártárs nevében búcsúzunk a mi Marci bácsinktól, azzal a fogadalommal tesszük, hogy emlékét megőrizzük és ápoljuk.

Sz. Tóth János
a Magyar Népfőiskolai Társaság titkára

MAGYAR NÉPFŐISKOLAI TÁRSASÁG

EGY ÉLET A MAGYAR NÉPFŐISKOLA SZOLGÁLATÁ- BAN

A veszprémi biennálén egy kötetlen baráti beszélgetés során a Német Népfőiskolai Szövetség elnökszönya, Rita Süßmuth által a 80. születésnapjára küldött köszöntő levélről szólva a címzett Benda Kálmán maga szerénységével megjegyezte: „Ez igazán megtisztelő, nem is nekem szól, inkább a magyar népfőiskolák múltjának, jelenének, jövőjének.” Igen, ez a mondat hűen jellemzi Benda Kálmánt, mint embert, mint a Magyar Népfőiskolai Társaság első számú vezetőjét.

Halálának híre mindnyájunkat megrázott. Élete utolsó napjág nagy szakmai hozzájárulással és közvetlen emberi magatartásával tette elevenné a magyar népfőiskolák tevékenységét. A negyvenes évek elejétől munkásságának jelentős részét a népfőiskoláknak szentelte. Mihelyt a politikai változások lehetővé tették, azonnal hozzájárult a népfőiskolák „újélesztéséhez”.

Érkölcsei és emberi nagysága mindnyájunknak utat mutatott a mindennapi munkánkban. Megtisztelve érezhették-érezhetik magukat azok, akiket barátai közé fogadott.

Benda professzor úr távozása nagy veszteség a Magyar Népfőiskolai Társaság számára, ugyanakkor azt a kötelezettséget is jelenti mindannyiunknak, hogy az ő szellemében dolgozzunk tovább.

A Német Népfőiskolai Szövetség, annak budapesti irodája, valamint a magam nevében legmélyebb részvétünket fejezzük ki Benda professzor úr feleségének és családjának is.

Jakob Horn
a Német Népfőiskolai Szövetség Budapesti Irodája igazgatója

BENDA KÁLMÁN, történész, egyházi, társadalmi tisztségei, kitérítéssel:

a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Filozófiai és Történettudományok Osztálya elnöke, a Károli Gáspár Református Egyetem rektora, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday-gyűjteményének igazgatója, a Budapesti Református Theológiai Akadémia díszdoktora, az MTA Történettudományi Bizottságának elnöke, az MTA Történettudományi Intézet ny. tudományos tanácsadója, a Magyar-Francia Történelmi Vegyesbizottság elnöke, a Magyar-Török Történelmi Vegyesbizottság elnöke, a Magyar Történeti Társulat választmányának tagja, a Magyar Népfőiskolai Társaság elnöke, az Ómagyar kultúra Barátai Társaság elnöke, a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány a Népfőiskolákért Szakalapítvány elnöke, az 1956-os Forradalom Kutatóintézete nemzetközi karavándíjazásának igazgatója, a Johanna rend lovagja, a párizsi Robespierre Társaság elnökségi tagja, a Szechenyi-díj, a Szent-Györgyi-díj, a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Kodály Zoltán díja, a francia Palmarend tiszti fokozata és a Tessedik Sámuel Népfőiskolai Díj kitüntetettye.

Reformátusok Lapja, 1994. április 3.

Virágot

helyezek – jelképesen – Benda Kálmán sírjára. Diáktársa voltam az országos hírű történettudós, a Károli Gáspár Református Egyetem rektorának, sok tisztség hűséges munkásának. Akkor még a régi Lónyay utcai Református Gimnáziumba jártunk. Éveken át egy padban ültünk. Hatvankét évvel ezelőtt történt az, amit most elmondok. Tavasz volt, már meglegyintett minket az érettségi vizsga izgalma, feszültsége. Úgy kezdődött a dolog, hogy valamelyikünk valamilyen diáksínyt követett el. Osztályfőnökünket mérheterlenül fölháborította a dolog, s meg akarta tudni, hogy ki volt a tettes. Nehéz dolga volt mert a tettes nem jelentkezett, az osztályban pedig erős volt a „betyárbecsület”, senki nem árulkodott.

Közbevetően el kell mondanom, hogy csodálatos ember volt az osztályfőnökünk. Idősebb már, a régi híres tanárgárdából maradt közöttünk. Latint, görögöt tanított, szavai nyomán valósággal megelevenedett a latin-görög mitológia minden alakja, istene, hőse. Amikor nem akartunk felelni – ez gyakran megesett – elkezdtünk rimánkodni: „tanár úr, kérem, tessék mesélni!” Akkor leszállt a katedrálról felült az egyik nagy padra a diákjai közé és órahosszat mesélt, mesélt. Nos, ezzel a nyelv tudomány, de különben vajszívű tanárunkkal történt, hogy elkezdett „nyomozni”. De hiába volt minden, nem sikerült megtalálni a tettest. Egyre nőtt az ingerültsége. Végül egyenként fölállított mindegyikünket: Te voltál? Te voltál? Mindenki nemmel válaszolt. Majd széttobbant tehetetlen haragjában. Ez magyarázza, hogy még egy utolsó kísérletet tett: rákiáltott a leggyöngébb tanulóra: „Diószegi állj fel!” Falfehéren állt fel a szerencsétlen fiú. „Te tudod, hogy ki volt. Az érettségi vizsgán fogod megbánni, ha most azonnal nem mondd meg a nevét!” Dermedt csendben szorongott az egész osztály. Alig lehetett elviselni a helyzet feszültségét. Egyszer csak látom ám, hogy mellőlem lassan, csöndesen föláll Benda Kálmán és hallom, amint mondja: „tanár úr, kérem, ha én tanár volnék, én nem tennék ilyet.” Aztán, amilyen csöndesen állt fel, olyan csöndesen ült vissza a helyére. Ha egyáltalán lehetett, ezzel még tovább fokozódott a feszültség. A tanárunk azonban egyszerre magához tért elvakult dühéből: „Gazemberek vagytok mindnyájan – mondta – Diószegi, te pedig ülj le!” A teljesség kedvéért el kell mondanom még azt is, hogy a továbbiakban semmiféle bántódás nem érte Benda Kálmánt ezért a közbeszólásért. Osztályfőnökünk ugyanúgy szerette őt ezután is, mint azelőtt. Talán még jobban szerette.

Ez volt Benda Kálmán. Zseniális volt pillanatszülte pszichológiája. Egyetlen szóval sem hibáztatta nyíltan az osztályfőnököt. Saját tanáreszményét tette tükörré, hogy eszméljen magára a tanár. Meg is történt. Benda Kálmán a következő hat évtizeden át is tartotta magát ehhez: „...ilyet én nem teszek”. Csak az úristen tudja, hogy kortársai – tanárok és mindenki más is – mi mindent tettek”, amit ő nem tett. Tette viszont a magát: tanult és tanított. Számára a legfőbb érték az igazság volt. Azt kereste, azt hirdette, akár tetszett akár nem tetszett az embereknek (olykor-olykor szeretett egyházának). Az átélt hat évtized sok vihara forgószele őt is megtáncoltatta, föl-le hajlította (több-ször le, mint föl), de bármit tettek a többiek, ha az szégyenletes volt, ő „olyat nem tett”.

A stafétabot váratlanul, hirtelen, kiesett a kezéből. Ki fogja ezután fölvenni?

Farkas József

Reformátusok Lapja, 1994. március 27.

Holtig hűséggel a hitért, a tudományért

Benda Kálmán 1913-ban született, Nagyváradon. A Lónyay utcai református gimnáziumban érettségizett, az Eötvös Collegium tagjaként szerzett diplomát a Pázmány

Péter Tudományegyetemen, Szeffő Gyula tanítványaként. Bécsben, Berlinben, Párizsban egészítette ki tanulmányait. 1942-től a Teleki Intézet munkatársa, 1945-től a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese. 1949-ben elvesztette állását, évekig alkalmi munkából élt, 1956-tól haláláig az MTA Történettudományi Intézetének munkatár-

sa. 1986-tól a Magyarországi Református Egyház Ráday Gyűjteményének igazgatója. 1970-től tart előadásokat a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, majd az ELTE bölcsész karán. A Magyar Tudományos Akadémia 1990-ben levelező, 1991-ben rendes tagjává választja. Az MTA II. osztályának az MTA történettudományi bizottságának, a Magyar Történészek Világszövetségének elnöke. A Károli Gáspár Református Egyetem rektora és Történettudományi Intézetének igazgatója, az új egyetem szellemi irányítója.

Díszdoktora a Budapesti Teológiai Akadémiának, elnöke a Magyar-Francia és a Magyar-Román Történész Vegyesbizottságnak, a francia Akadémiai Pálmarend tagja, a Pálmarend tiszti fokozatának tulajdonosa, a párizsi Robespierre Társaság elnökségi tagja. 1992-ben Széchenyi- és Szent Györgyi-díjban részesült, 1994-ben kapta meg a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Kodály Zoltán-díját.

Benda Kálmán nagy ívű tudományos munkássága során elsősorban a XVI-XVIII. századdal, különösen a reformáció hatásával foglalkozott. Bocskai Istvánról írt életrajza 29 éves korában jelent meg. Különös figyelmet szentelt a forráskiadásoknak: a magyar jakobinusok iratai, Ráday Pál iratai, a Moldvai csángó-magyar okmánytár kötetei a magyar tudomány maradvány értékei. Kiadta Bocskai István levelezését, szerzője a tízkötetes új magyar történelmi szintézis XVIII. század végét és a XIX. század elejét tárgyaló fejezeteinek. Számos tanulmányban foglalkozott a rendi országgyűlésekkel, a XVII. századi felkelésekkel, a Rákóczi szabadságharccal, amelyek egyik legjobb szakértője volt. Kiemelkedő tudományszervező – és népszerűsítő tevékenysége: egész munkásságát végigkísérte a népfiskolai mozgalom ügyének ápolása, a nyolcvanas évek végén a mozgalom egyik újraindítója. Elnöke volt a többi között a Magyar Népfiskolai Társaságnak, az Ómagyar Kultúra Baráti Társaságnak, az '56-os forradalom kutatóintézet tudományos tanácsának.

Népújság, 1994. március 29. Marosvásárhely

Történészsirató

A legnagyobbak közül való volt! Három hónappal ezelőtt, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 200. évfordulóján remekbeszabott előadásával valósággal elbűvölte a közönséget: Aranka György egyetemes érvényű levelezéséről értekezett. Akárcsak ama legendás tábornok, „Osztrolenka véres csillaga” – Bem József – Benda Kálmán is – mert, sajnos, Őt kell búcsúztatnunk! – Marosvásárhelyt kedvelte legjobban. Ma is fülembé cseng, ahogyan a Kemény Zsigmond Társaság felejthetetlen Kultúrpalota-beli előadása után megvallotta: „Soha ilyen lelkes és népes közönség őt nem ünnepelte, köszöntötte!” Akárcsak Bem József, Benda Kálmán is mindig visszavágyott Marosvásárhelyre. Ezért fogadta olyan nagy szeretettel az 1993. december 4-5-re, a „tudós társaság” megalakulásának 200. évfordulójára szóló meghívást.

Benda Kálmán, nyolcvanéves kora ellenére, fiatalokat meghazudtoló lendülettel végezte a maga történészi munkáját. A Magyar Történészek Világszövetségének elnökeként mindent megtett azért, hogy a forráskiadványok eljussanak a legszélesebb olvasói rétegekhez, hogy a magyarság megismerje saját történelmét. Ezért volt olyan emlékezetes a moldvai csángók történetéről szóló-marosvásárhelyi előadása. A két kötetes okmánytár mindennél beszédesebben bizonyítja a moldvai csángók magyarságát.

Benda Kálmán egyszemélyes intézményként hadakozott a népfőiskolák, a református egyetem megszervezéséért, a történelemtudomány népszerűsítéséért. Ráday utcai kutatóműhelyében maga volt a megtestesült polihisztor. Krózusként adakozott minden tudásra szomjazónak.

Azt már kevesen tudják, hogy Benda Kálmán Nagyváradon született 1913-ban, Eötvös-kollégistaként szerzett diplomát a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Ezt követően Bécsben Berlinben, majd Párizsban tanult, s a kor kihívásainak megfelelően megismerkedett az új történelmi áramlatokkal. A katonai szolgálat letöltése után a válás és Közigazgatási Minisztériumban a népfőiskolák előadója. Bár dúlt a háború, Benda Kálmán úgy dolgozott, mintha a világot nem borították volna lángba bombák, s ágyúlövedékek. A legendás Teleki Intézet legnagyobb reményekkel induló történésze volt Benda Kálmán. A második világhéjést követően alig foghatott hozzá az általa megálmodott kutatáshoz, a dogmatikus történetírás eunuchjai őt is kispadra ültették.

1953-tól 1957-ig a Duna menti református egyházkerület levéltárosa volt. Csupán 1980-ban kapott tudásának megfelelő beosztást: ő lett a híres Ráday Gyűjtemény igazgatója. 1957-ben visszafogadta a Történettudományi Intézet, ahol haláláig dolgozott.

Élete végén még megérhette, hogy megalakult a Károli Gáspár Református Egyetem, amelynek rektorává választották. A legnagyobb tudásainak egyikét veszítette el a magyarság. Kiváló előadó, lenyűgöző tudású történész, akinek munkái nyomán kibomlott előtűnt az elmúlt századok históriája.

Hétfőn helyezték örök nyugalomra. Legalább gondolatban adózunk Benda Kálmán emlékének.

Tófalvi Zoltán

Magyar Nemzet, 1994. április 2.

Búcsú Benda Kálmántól

Hazafelé jövet, szolgálat közben...

Meghalt Benda Kálmán, s vele most sírba szállt a polgári kori magyar értelmiség utolsó generációjának egy sajátos alakja. Sarja egy családnak, amelyik 1867 óta vett részt a polgárosodó Magyarország civil és katonai igazgatásában, amelyik hitt abban, hogy történelmi felelősége az állami adminisztráció működtetése. Mert az állam működőképessége teszi életképesé a társadalmat, biztosítja igazgatási, napi élet- és művelődési kereteit. Az otthonról hozott kötelességtudás, a hitt és vallott társadalmi szolgálat hatotta át élettevékenységét.

...

Ha megtanultunk valakitől – történészek, értelmiségiek – országnépben, népben gondolkodni, akkor Benda Kálmántól tanultuk meg. Az ő közelsége volt az, amely szemléletet hozott. S e szemlélettel egy értelmiségi-nemzeti magatartás vállalásához. Ő, aki az 1930-as évek első felében végzett a Budapesti Eötvös Kollégiumban, Európa egyik legerősebben nemzetközi szemléletű elitkollégiumában, tökéletes latinus nyugat-európai műveltséggel Kosáry Domonkos mellett szerkesztette a magyar társadalomtudomány első egyetemes szemléletű és részben Nyugat-Európába is terjesztett folyóiratát, a Revue d'Historie Compare-t s aki benső családi barátságban volt az atlanti-parti kollégákkal, a magyar történettudomány nagy diplomatája, aki vállára vette a határokon túli magyar történettudományosság támogatásának terhét, különösen az erdélyiek gondjait, ez a Benda Kálmán fáradtságot nem kímélve utazott Magyarország félreeső zugaiba, hajnali füstös, piszkos vonatokon. Tartott előadásokat helyi tanterületeknek, diákoknak vagy egyszerű, parasztembereknek...

Benda Kálmán – ő is így mesélte – fiatalokból hozta magával az emberi együttérzést, a szegényekkel való azonosulás készségét. „Bizonyára a református neveltetés tette rám ezt a hatást – így ő –, hiszen a református egyház lelkésze a falu egyszerű népével élt együtt. De várj csak, lehet, hogy édes anyám, aki éppen katolikus jászlány volt. De az is lehet, hogy így születtem...” Monográfusok, nekrológusok dolga kibányászni az adatokat: egy értelmiségi gondolkodás milyen mérföldköveknél, miért vált irányt. Benda Kálmán a 30-as évek végén több fiatal értelmiségi korosztálytársával együtt nemzeti feladatnak tekintette a szociális problémák intézményes feloldását.

...

A halál, a temetés megráz mindenkit. S a barátot könnyen ragadja túl-hajtott megfogalmazásokra. Mégis, nem tartom túlzásnak azt mondani: ha volt valaki ebben az országban az elmúlt hatvan évben, aki népben és nemzetben egyszerre tudott gondolkodni, akkor elhunyt barátunk, Benda Kálmán volt az. S mindezt úgy élte meg, hogy egy percre sem adta fel párizsi, berlini műveltségét. Ez a társadalmi elkötelezettség tartja makacsul a kezdeti népfőiskolai mozgalom élén 1939–42 között, amikor igazgatóként együtt lakik a gazdálkodó fiatalokkal. Történelemórákat tart nekik, sőt részt vesz napi ünnepeiken, szalonnázásaikon. S ezen elkötelezettségből következően lesz majd élete utolsó évtizedében a politikailag függően népfőiskolai mozgalom vezető alakja.

...

Szakmaszeretete hajtja, amikor elvállal szerkesztőbizottsági tagságokat – s ezeket nem dekórumoknak tekintette, hanem szakmai-közületi funkcióknak; szakmaszeretete hajtja, amikor a százezres nem történész rádióhallgatóságnak igyekszik sokrészben sorozatban elmagya-

rázni a levéltárak fontosságát, sorra látogatva rádiós barátjával a vidéki levél táraikat. Ez a szakmaszeretet hatja át, amikor a Lónyay utcai gimnázium felszámolásakor (1950-ben) kétkerekű kiskocsit szerez és rakja fel a gimnázium egyedülálló értékű könyvsorozatát a kocsi-ra, s tolja-vonja több fordulóban, a macskaköves úton át a Ráday Kollégiumhoz. Ahogy a Református Öreg Diákok – kik egyesületének elnöke is volt – mesélik: ki szomorkásnak, ki vidámnak látta, de mind egyre dolgában magabiztosnak. És ez a szakmaszeretet, ez az elhivatottság működtetni intézményeket – hajtja, amikor elvállalta a rendkívül fáradtságos franciaországi előadókörtutet e hónapban. Amikor megjegyzést tettünk – látva, hogy az utóbbi időben már fárad –, talán nem kellene ennyit vállalni, önróniával megjegyezte, kihúzza magát, amúgy „Marcisan”: „Nahát, ezt mégsem tehetem. Hisz én vagyok a Francia-Magyar Vegyes-bizottság elnöke.”

Az után meghalt. Hazafelé jövet, szolgálat közben.

Glatz Ferenc

Rubicon, 1994/2. Melléklet

In memoriam Benda Kálmán

Tavaly ősszel ünnepeltük nyolcvanadik születésnapját. Az ünneplők közül senki sem gondolt arra, hogy a fiatalokat megszegyenítő munkabírású, energiával teli tudóstól ilyen hamar búcsúzunk kell. Gazdag életművet hagyott ránk. Munkái között megtalálható a 16. századi német újságok Magyarország-képének elemzése éppúgy, mint a 18. századi hazai írásbeliség kérdése. Bocskai életrajzát több évtizedes halogatás után csak nemrég adták ki. A történeti források fontosságára nemcsak szóban hívta fel a figyelmet, hanem maga is közreadott olyan alapvető műveket, mint a magyar jakobinusok mozgalmanak okmánytára, a kuruc Ráday Pál iratainak két hatalmas kötetét vagy a csángó-magyar oklevéltár. A kutatók, tanárok és a diákok kezébe az utóbbi évtizedek egyik legfontosabb kézikönyvét, a magyar történeti kronológia négy kötetét adta. Azt a nézetet vallotta, hogy a tudomány eredményei nemcsak egy szűk szakmai réteg tulajdonát képezik, azokat mind szélesebb körben ismertetni kell. Ennek érdekében amikor csak lehetett, amikor csak engedték, mindig kihasználta a TIT, a népfőiskolák és a rádió által nyújtott lehetőségeket. Korával nem törődve utazott, előadásokat tartott idehaza és külföldön. Franciaországi előadó körútjáról hazatérteben, a reptől érte a halál. Neki, a fáradhatatlan embernek most a nyugalom jutott osztályrészül – munkáját azonban nekünk, utódoknak folytatnunk kell.

Petneki Áron

Református Egyház, 1994. június

„Teremtette Isten az embert a maga képére...”

Megdöbbenett Benda Kálmán halálának híre. Évtizedek óta ismerem őt és barátságával dicsekedhettem. Kevés idővel ezelőtt járt Patakon feleségével együtt és vidáman elbeszélgettünk. Vele a derű, a barátság mindig együtt járt. Búcsúzaskor örömmel ráztunk kezét abban a reményben, hogy nemsokára újra találkozunk.

Halálának híre indította el bennem az alábbi gondolatokat. Az a kérdés ötlött fel bennem ugyanis, hogy a koporsója közelében állva én mit mondanék, miről prédikálnék, mi lenne mondanivalóm témája? Válaszként – miért, miért nem Bibliánk első mondatai közül a fenti címben idézett kijelentés villant fel agyamban: „Megteremtette Isten az embert a maga képmására...” (Gen 1,27). E mondat szavait ízlelgetve, nyomban jelentkezett a kétkedő kérdés: Ugyan mi jögon vagy címen mérnél te a halál közelében az ember teremtéséről, a kezdet kezdetéről a végnél beszélni? Hiszen az ember teremtéséről szóló szavak a születésre emlékeztetnek. A születés pedig általában örömet, boldogságot szerez, a halált pedig a gyász és szomorúság kíséri. A koporsó közelében a fájdalom szorongatja nemcsak a család tagjainak szívét, de a barátok, ismerősök, munkatársak életét is eléri a szomorúság, az együtt érző részvét. Így igaz – mondogattam magamban –, de az élet, minden ember élete, csupa ellentmondás között folyik és múlik.

A teremtetést elmúlás követi, a születést halál. De számtalan és sok ilyen egymásnak ellentmondó vagy éppen egymást kizáró fogalmat, szó-párt idézhetnénk. Csak néhányat hadd említsék: Béke – háború, öröm – bánat, fehér – fekete, szeretet – gyűlölet, nevetés – sírás.

Mivel pedig valljuk, hogy Isten nemcsak az első embert teremtette és formálta a maga képére és hasonlatosságára, hanem kezdettől fogva a világ végezetéig minden ember születésében Istennek az első ember teremtésében kijelentett teremtő munkája ismétlődik meg minden napon, sok-sok alkalommal, ezért így minden ember hordozza, viseli „képmását”. Nincs kivétel, ezt a jelt, vagy minősítést minden ember elnyeri. Hangsúlyozzuk, ez nem az ember akarata, Isten látta ezt helyesnek és jónak. A „képmásnak” pedig – valljuk – szavakba alig foglalható jelentősége van, hiszen ez a képmás különbözteti meg az embert minden más teremtménytől, sőt és emeli és teszi az embert minden más teremtmény (lett légyen az növény vagy állat) urává. Ez, az embert emberré tevő „képmás” nemcsak Istenre mutat, de hozzá is köt. Isten a „képmás” által az emberben valamit elrejtett, ami „isteni”. E képmás teszi vagy teheti az embert nagygyá és biztosítja méltóságát. Az elmúlt évszázadok során sokan és sokszor igyekeztek kibontani; megfejteni e szó titkát, sok-sok tanulmány bizonyítja ezt, de: mind csak találgatást tartalmaz. Mondjuk ezt léleknek (pneuma), szellemnek (pszüché). De hasonlítható ez a képmás olyan élelen erőhöz is, mint amilyen az elektromos sugárzás nyomán az adó- és vevőállomás között fennáll és létrejön. Az imádságnak is megvan a közvetítő rendszere. Isten akarata ma is érvényesül, neki is megvan a távirányító rendszere.

Egy bizonyos, az ember nemcsak „por”, mely „porrá lesz” (Gen: 3,19), hanem több és más is.

Hisszük azt is, hogy Istennek ezekben az embert teremtő szavaiban van elrejtve az örökélet ígérete. Hiszen az, ami „isteni” ami Istenhez köt és reá utaló „képmás” nem múlhat el, vagy semmisülhet meg a halállal. Minden, ami Istentől származik, az örök. Kép nélkül nincs képmás! – Persze, mondja a velünk és bennünk együtt élő kritikus vagy tagadó, az amit az imént mondottunk, az édeni rendre és állapotra, időre és helyzetre érvényes. De Bibliánk nemcsak a teremtés történetét ismeri elmondja az a büntetés történetét is. Eszerint az első ember, ez az Isten képére és hasonlatosságára teremtett ember, elbukott. Benne és vele – tanítják hitvallásaink – minden ember elbukott. A bűnös embert Isten megbüntette. Kérdésünk: Isten büntetése letörtölte-e, vagy megsemmisítette-e az emberre vagy az emberbe lehelt, teremtett „képmását”?

Végleg megszakította volna velünk, emberekkel kapcsolatát? Örök-ké elfordult tőlünk? Nem, valljuk atyáinkkal, a Bűn elhomályosítja képmását, elfedheti, elsötétítheti, illetve letakarhatja, de kiszakítani róla vagy belőle, lesöpörni nem tudja. Az embernek az Istenhez való tartozás szálait a bűn meggyengíti, de elszakítani képtelen.

A képmás nem semmisül meg a halállal sem. Sőt, mint mondottuk, az örökélet ígéretét hordozza az és azzal bátorít. Isten ítélete: „... vissza fogsz térni a porba”, csak azt jelenti, hogy az, ami az emberben anyagi, testi, az lesz porrá. A képmás nem por! Így az, ami az embert emberré teszi, a tulajdonképpeni „én”, a mindenki mástól megkülönböztető „magam”, megmarad a halál után is és Isten ítélőszéke elé kerül. Mi az ember feladata? Úgy élni, azaz úgy tenni és cselekedni, hogy azok akik közöttünk élnek, minél világosabban és tisztábban meglassák Urukát, Istenüket. Tükrözni Istent ebben a világban szavunkkal, életünkkel! Hogy mindenki, akivel együtt élünk vagy dolgozunk, mindazzal, amit teszünk, vagy beszélünk, Istenre gondoljanak, belőle lássanak meg valamit. Életünkkel Istenre mutatni ebben a világban! A bizonyágtéves igen meggyőző fajtája ez, gyakran többet ér és eredményesebb, mint a szóvoklás. Ezért a keresztyén ember élete nem szorul csak a templom falai közé. Nem könnyű feladat ez. De megalkudni, a képmást megfakítani törekvő, a bűnre csábító erővel harcolni soha meg nem szűnő kötelességünk. A törvény parancsa és követelése ma is érvényes. Azzal sem áltathatjuk magunkat, hogy majd Krisztus, Megváltó Urunk helyt áll helyettünk és értünk. A törvény követelése Krisztus utáni korban és időben is érvényes (Mt 18,19). Igen, adni és nem lopni, szeretni és nem gyűlölni, békét szerezni semmint háborút, örömet okozni, fakasztani, semmint szomorúságot vagy bánatot támasztani. Helyesen és bölcsen mondták a régiek, a keresztyén ember élete állandó harc. Törekedni a jóra; küzdeni a bűn cselekvésére csábító erővel, soha meg nem szűnő emberi feladat és követelmény. Azt sem szabad elfelednünk, hogy ebben a harcban van segítségünk. Isten segítsége Jézus Krisztusban öltött testet.

A koporsó közelében az egyház, az ígértetés feladata nem az, hogy szentnek mutassa meg azt, aki csak ember igyekezett lenni. Jónak és igaznak feldicsérni azt, akit életében bizonyára gyakran és sok-

szor megkörnyékezett az ördög. Feladatunk nem az, hogy fehér ruhába öltöztessük azt, akinek ruhája élete során, megfakult vagy bepiszkolódott. De kötelességünk mindazért hálát adni, amit az elköltözött által, a benne munkálkodó „képmás” által Önmagából felfedett és megmutatott javunkra és érettségünk.

Örülök, hogy elmondhatom, Benda Kálmán, Marci barátom olyan ember volt, akivel szívesen találkoztunk, kerestük társaságát, örömmel váltott arcunk – ha megláttuk. Igyekezett segíteni és nem ártani. Gazdag és nagy ismereteit nem zárta magába, megosztotta azt másokkal is. Ember akart lenni, aki tudta, hogy Isten képmását hordozza.

Czegle Imre

Beszélő, 1994. március 24.

In memoriam Benda Kálmán

Minden halálhír, minden örök búcsúvétel egyenlőképp nehéz és szomorú. Mégis nehezebb akkor, ha váratlanul ér bennünket, s egy munkásságban és eredményekben gazdag pálya megszakadását s egy példás magatartású élet elvesztését jelenti. Mert Benda Kálmán nyolcvanadik évén éppen most lépett túl, sokrétű s fáradhatatlan tevékenysége azonban a legjobb negyveneseknek is dicséretére vált volna. Alig egy, hete ültünk egymás mellett egy délutáni akadémián megbeszélésen, ahol nyugtalanul tekintett órájára, s mondta, korábban kell távoznia, mert még néhány, hivatalos levélírás s egy esti előadás vár rá. A halál is, tragikus stíluszerűséggel, külföldi tudósi küldetése közben, a repülőtéren érte.

A magyar historikusok élvonalába tartozott, s a történetírás szinte minden ágazata, fokozata és korszakcsoportja övéi közé számította. A Partium vidékéről indult s a Váradon iskolázott diák az Eötvös Kollégium híres műhelyében nemcsak szaktudománya alapjait sajátította el, hanem nagy nyelvismeretre is tett szert. Az immár nemcsak kiváló tudós, hanem bölcseken szabadelvű közéleti ember Székfű köréből jó szellemi poggyással felszerelve tölthetett Párizsban hosszabb tapasztalat- és ismeretszerző időt. Az Annales-iskola készülődő évadjai voltak ezek. S hogy az induló fiatal semmit sem fecsért el lehetőségeiből, mutatja, hogy már egyeteme befejezése előtt publikált. Kollégista társai kedves, tartartózkodást és közvetlenséget jó arányban tartó, széles nép- és vidékismerettel rendelkező jó humorú, az érdekes vitát nem, a köztözködést kerülő fiatal emberként emlékeztek rá.

Hamar rátalált a tárgyra és területre, amelyről ugyan folyton át-át-tért másra is, de amely vezérfonalát adta élete munkásságának. A XVI. századtól a XVIII. század végéig tartó hazai szabadságmozgalmak jelentették ennek összekötő szálát. Úgy azonban, hogy mindenkor az európai összefüggésekbe is ágyazta a hazai eseményeket. Bocskayról s a körülötte zajló hadi-, politikai és társadalmi eseményekről cikkeket sorát s többször átdolgozott s megjelent könyvet írt.

Bőven számba véve a reformáció és ellenreformáció, a megkövesedő feudalizmus meg abszolutizmus és a kismemesi-népi ellenállás társadalmi alakzatait, alakulásait, ütközéseit. Vissza-visszatért e korszakhoz, de igazán a XVIII. század közepének-végének magyar és európai politikai gondolkodása, társadalmi mentalitása, szellemi rétegződése foglalkoztatta. A terézianus korszak s még inkább II. József személye, elvei eredményei és csődje. A jakobinus eszmék kialakulása és terjedése haszna és torzulása, szülőházájában és nálunk, de egész Európában is volt azonban tán a legkedveltebb tárgya. Idegen nyelveken is egész sor tanulmánya jelent meg e kérdéskörből.

Itt mutatkozott meg leginkább önálló, saját arculata éppúgy, mint történeti nemzeti kötődése. Mert bár e korszakkal jóval többet foglalkozott, mint a XIX. századdal, mégis a mércét, jól érzékelhetően, a negyvenes-hatvanas évek jónak, mérlegelt szavú, visszafogott érzelmiségű és személyiségű polgárosító nemzeti liberálisai adták. Széchenyiék, Eötvösök, Kemények, Kossuthék Deákék – együtt. Nem pedig az evolúciós Széchenyi a Radikális Kossuthal szemben nem a teoretikus Eötvös a pragmatikus Keménnyel szemben, nem a lobbanékony Teleki a higgadt Deák ellenében. A különböző szerepvivők és szerepek együttállítását igyekezett megvalósítani, hogy hivatott történészként összetevői összességében lássa a kor egészét. Ez a törekvés korábbi korokra nézve is megvolt nála. Erős kálmánista neveltsége ellenére nagyon is jól tudta például Pázmány óriási jelentőségét. Mint ahogy a liberalizmushoz való egyértelmű vonzódását is, éppen az említettek mintájára, jól egyeztetette keresztyén hitével. Nem tévesztette össze a keresztyénséget az egyháziak, különösen nem egyes egyházi-

ak magatartásával. S megóvta liberalizmusát egyes századfordulós harsány szavú ágálóktól is. Sohasem tette magáévá a forradalmak mint a történelmi változás legmagasabb rendű fajtájának képtelen marxista mítoszát sem. Történelmi kényszereknek tekintette őket, melyeknek véres tragikumából a szerencsés fejlődésű társadalmak meg tudták magukat óvni.

Ez a jól őrzött egyensúly segítette át azon a méltánytalanságon, amelynek jegyében a Rákosi-féle társulat idején mintegy kirekesztették a tudományból, ahová csak az ötvenes évek végén kerülhetet vissza. Most a munkák között is tudott belátásos, értelmes egyensúlyt teremteni. Nem tartotta, ha másra nem volt lehetősége, a nagyközönségnek szóló könyvet, cikket, rádiós és televíziós előadást tudományos tekintélyvesztésnek. Mellette levéltári, múzeumi, könyvtári anyagot tárt fel s tett közzé, s mikor az idő már engedett, feldolgozta a maga felfogása szerint. A hasznosan célszerű munka szabaddá tette lelkét szellemét – szabadnak maradt lelke, szelleme megadta erejét munkái kiviteléhez.

A Történettudományi Intézetbe visszakerülve, irányító szerepet töltött be, s a rendszer összeomlása nyomán elnyerhette a rég reá váró helyét az Akadémián. Utolsó éveiben szinte megfiatalodott, és lázas erővel dolgozott, vállalt sorozatosan szervezői munkákat, melyek közül alighanem a Református Bölcsészkar létrehozása állt legközelebb szívéhez.

S mennyire előítéletlen volt, mutatja kérdése, katolikus voltom ellenére volna-e kedvem ott előadni. S az igent vette természetesnek, nem különösnek.

Nagyot vesztett halálával egyháza, tudományága, nemzetének művelődése.

Ám ne arra gondoljunk most, mit tehetett volna még, hanem arra, mit köszönhetünk ennek a szabad szellemű kutatónak, ennek az egyenlős lelkű embernek, ennek a szakadatlan munkálkodó tudósak.

Németh G. Béla

Jászkun Krónika, 1994. március 30.

Búcsú dr. Benda Kálmántól

A Farkasréti temető ravatalozója előtti teret barátok, tisztelői serege töltötte meg, akik tudják, hogy „Halála a magyar szellemi élet pótolhatatlan vesztesége: a tudományos közélet és a történet tudomány kimagasló egyénisége távozott körünkben.”

Nagy ívű tudományos munkássága során elsősorban a XVI–XVIII. századi politika- és művelődéstörténettel, ezen belül a reformáció hatásával foglalkozott. Megkülönböztetett figyelmet szentelt a forráskiadásoknak, kulturális hagyományaink feltárásának. Kiemelkedő tudományszervező és népszerűsítő tevékenysége: egész munkásságát végigkísérte a népfőiskolai mozgalomügyének ápolása.”

„A „Tebenned bíztunk eleitől fogva...” ősi zsolttár felhangzása után dr. Hegedűs Lóránt püspök, a zsinat lelkészi elnöke végezte a temetési szolgálatot. Emlékeztetve arra, hogy Benda Kálmán történész pályája Bocskai István életrajzával indult és Bocskai leveleinek közreadásával záródott, kiemelve munkáiban a független Erdély szerepét az önálló Magyarország megmaradásában.

A történész szakma nevében Glatz Ferenc akadémikus, az MTA Történettudományi Intézete igazgatója, a História főszerkesztője vázolta a gazdag életpálya főbb állomásait,

emlékeztetve, hogy az '50-es évek elején a történész pályáról letaszítva is szakadatlanul dolgozott. Ekkor jelent meg a Magyar Jakobinusok iratainak forráskiadása is. S a '60-as évek kezdetétől az Akadémia Történettudományi Intézetében keze alatt egy egész történész-nemzedék nőtt fel, ismerte meg az európai történészműhelyeket. S mikor már megnyiták a határok a nyugat-európai történészkonferenciák állandó előadója lett mint a Magyar Francia Történész Vegyesbizottság Magyar Tagozatának elnöke.

Glatz Ferenc kiemelte azt is, hogy Benda Kálmán mint történész és mint ember ugyanúgy beszélt és élt a nemzetközi konferenciákon, mint a múzeumokban, művelődési otthonokban tartott előadásokon. A magyar nemzeti történelem hirdetését tartotta feladatának.

Így kötődött munkássága is Szóknokhoz, elsősorban a Verseghy-kutatás révén, a Jászkunsághoz a Rákóczi évfordulók és a múzeumi konferenciák bevezető, összegező elnökeként. Családi kapcsolatai révén járt Tiszaföldváron. Sokak érzik emlékezetükben a (Vasvári Pálról hibás szerk.) Hajnóczy József-ről tartott emlékbeszédét a gimnázium előtti szobor felavatása alkalmából. A Jászberényi Tanítóképző Főis-

kolán 1992-ben az ottani népfőiskola félévszázados jubileumán mint a mozgalom egykori elindítója emlékezett a népfőiskolák hőskorára.

S aki személyesen nem tudott közel jutni hozzá, azok is emlékeznek a rádióban elhangzott Olvastam valahol... „sorozat előadására,” ahol a legjobb történéseket megszólaltatva válaszolta meg az olvasók által beküldött kérdéseket. Nagy kár, hogy Gombár Csaba egyik rendelkezésével egyharmadára csökkentették a negyedórás adást, s ezzel az 1980-tól hetenként felhangzó érdekes műsor megszűnt a Magyar Rádióban, mert az öt perc nem volt elég a történelmi témák megvilágításához.

Kaposvári Gyula

Magyar Tudomány, 1994. 8. szám / Megemlékezés

Benda Kálmán 1913–1994

Közép-Európa még utolsó békeévében, 1913-ban született és már a század kataklizmái után megnyugvást kereső időben, 1994. március 28-án a Farkasréti temetőben tért pihenőre a régi történész-nemzedék egyik utolsó nagy képviselője, s az új tudományos közélet és a történettudomány vezető személyisége Benda Kálmán. Élete és munkássága nyugodt alkotásra mostoha korszakokon ívelt át. Szülőföldjéről, Nagyváradról katonatiszt édesapját kitoloncolták, a családot „reparálásra” kényszerítették. Iskoláit Budapesten kezdte. A Lónyay utcai református gimnáziumban érettségizett. A Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karán földrajz-történelem szakon kitűnő tanárok – Szekfű Gyula, Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor, Hajnal István, Szentpétery Imre – keze alatt sajátította el a történetírás mesterségbeli képzettségét. Az Eötvös Collegiumban kapott – miként ő maga jellemezte – nem elit öntudatra, hanem kemény tanulásra, szolgálatra, egyetemesen nyitott látásmódra és nemzeti felelősségre készítető, valóban liberális nevelést. Olyan nemzedéktársak között, mint Guoth Kálmán, Kosáry Domokos, Maksai Ferenc, Tóth András. Felkészülését külföldi tanulmányokkal egészíthette ki Bécs, Berlin és hosszabb időn át Párizs egyetemén.

Francia műveltséggel, nemzetközileg elsőrangú tudományos képzettséggel tért haza, a második világháború, a bécsi döntés a terület-visszacsatolások Magyarországra. Egy évig az állatalan diplomások létminimum-fizetésével könyvtáros a Szekfű-szemináriumban, és a magyarság legsúlyosabb korproblémájának megoldásáért küzdőkkel dolgozik. Egyik rendezője a társadalmi torzulásokat kíméletlenül feltáró Táj és Nép-kutató Központ politikai botránnyba fulladó kiállításának. Három éven át vezeti az egyetlen nem egyházi népfőiskolát s a történelem mellett szociológiát tanít. Egykori gimnáziumában „segélydíjas óraadó” tanár, majd a népfőiskolai ügyek minisztériumi előadója lesz. Mire kutatói állást nyer a Teleki Pál Tudományos Intézetben, jön a katonai szolgálat; bevonul Erdélybe, harcol a délvideki és alföldi fronton, 1944 nyarán a zászlós urat csepei munkások tartják vissza, hogy átmenjen a szovjet oldalon alakuló magyar Hadseregbe. Budapest ostromát a Teleki Intézet pincéjében élte végig, szökött hadifogoly francia barátját bújtatva hamis igazolványokat gyártva. Amint elhallgattak a fegyverek, azonnal az új magyar történettudomány szervező és meghatározó személyisége lett az országos tudományos és művelődési központtá alakuló Kelet-Európai Tudományos Intézet igazgatóhelyettese, egyetemi magántanár, UNESCO-küldött, a Magyar Történelmi Társulat fűtitkára, a nemzetközileg jegyzet történelemszlopát, a Revue d'Histoire Comparée-t újraindító szerkesztő. 1948-ban származására és nézeteire hivatkozva állásából elbocsátják, tisztségeit elveszik, a tanítástól eltiltják. Neki négy év jutott a nemzedékét, a kiváló felkészültségű értelmiségieket sújtó állatalanságból. Alkalmi munkákból, könyvügynökségből egészíti ki matematikatanár felesége fizetését, a háromgyermekes család egyetlen biztos létalapját. 1953-ban a budapesti református levéltár élére kerül. Már nem lehet a tudományos élet peifériájára szorítani. A forradalom napjaiban hívják meg az MTA Történettudományi Intézetnek forradalmi bizottságába, 1957-től szűk másfél évig az intézet igazgatóhelyettese majd különböző beosztásokban, 1987-ben bekövetkezett nyugdíjazása után mint tudományos tanácsadó, a kutatógárda mindvégig nélkülözhetetlen tagja, a magyar történettudomány meghatározó személyisége. A tanítást a Történelmi Ismeretterjesztő Társulat keretei között s a Rádió rendszeres műsorában folytatta, majd a 70-es években három éven át szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán tartott meghívott előadóként történelemórákat. Amikor 1984-ben az ELTE BTK középkori és koraiújkori magyar történelmi tanszéken folytathatta a tanítást, hetvene-

dik évét meghazudtoló frissességgel mondta: ez az igazi eleme, mint ha a hatalmi kényszer miatt elvesztett éveket akarná behozni gyorsan, mint címzetes egyetemi tanár, s az Eötvös Collegium szaktanára holtáig tanított fáradszaktalanul.

A demokratikus Magyarország meghozta a régen esedékes elismeréseket, megnyitotta előtte a tudományos közélet legmagasabb fórumait. A Magyar Tudományos Akadémia 1990-ben levelező a következő évben rendes tagjává választotta. 1992-ben a Széchenyi-díj és Szent-Györgyi Albert-díj, a Pro Renovanda Cultura Hungariae Kodály Zoltán-díja, a francia Pálmarend tisztí fokozata, a Nagy Imre emlékplakett – az új kiteljesedését ígérő lendületet is minősítette. Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának elnöke, a Károly Gáspár Református Egyetem rektora, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday-Gyűjteményének igazgatója, az MTA Történettudományok Bizottságának elnöke, és a még sok más intézmény, alapítvány és egyesület elnöke és tagja fiatalokat megszegyenítő munkabrással dolgozott. S mintha mi sem történt volna, ugyanúgy vállalta a legkisebb faluban is az előadást, mint régen. Még 1992 őssen is, amikor Gyergyószentmiklósról araszolt az autó a határra, súlyos kényszerpihenőkkel, és két napig tartott az út Budapestre, mert nem kaptunk benzint, a társaságban közismert jókedvével ő tartotta a lelket. Feladatok, felelőségek, köteleységek tüzes szekerén rohant, mint Ady Illés-népe, egész életében.

Történetírói életműve sokféle műfajban és témakörben korszakok, sokaságok sokaságára terjed ki. Szinte az élet teljessége szerepel itt: politikai kultúrák, társadalmi folyamatok, a reformáció, a művelődés, eszmék, szellemi áramlatok, a mindennapi élet, a rendkívüli vagy az elfelejtett történelmi személyiség. Irodalom, néprajz, egyháztörténet, orvostörténet, demográfia – a társadalomtudományok széles sávján mozgott otthonosan. Írásait egységbe fogják szemléletének olyan jellemzői, mint a tényisztelet, az európai látókör, a magyar történelem egészét átfogó igény és az erős nemzeti érzelmű liberalizmus.

Tisztelet és szeretet a forrásokat. Sok időt fordított levéltári kutatásokra. 1953-ban a Századok kibővített szerkesztőségi vitáján jelezte: „az utolsó években mintha csökkent volna a forráskiadások becsülete”, s kifejtette, ha ez így megy tovább, az egész magyar történettudományban súlyos torzulások következnek be. Kirekesztettségének évei alatt folytatta még a Kelet-Európai Intézetben megkezdett forrásfeltárását, s így jelenhetett meg 1952–1957-ben. A magyar jakobinusok iratainak három vaskos kötete, mint a két világháború között indított *Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris* sorozat folytatása. Csak akik tanúi voltak, tudják milyen körültekintően megszervezve indította el 1963-ban a Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat munkálatait, s gyűjtötte az iratokat a XVII. század elejétől, hogy ott folytatódjék ez a nemzetközi és hazai tudományosságban ma is nélkülözhetetlen sorozat, ahol az elődei, Fraknoi Vilmos és Károlyi Árpád halálával megszakadt. Szervezője és legfőbb munkatársa volt a Ráday Pál iratai forrásköteteknek (1955, 1961), megteremtve a lehetőséget, hogy korszerűen futhasson tovább az Akadémia Archivum Rakocianum sorozata. 1989-ben pedig, amikor az évtizedekig gyűjtött Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706 megjelent. Új sorozatot indított el, a jövőnek dolgozott. A folyamatoságot segítette híres és nélkülözhetetlen forráskiadási szabályzatának kidolgozásával: az egykorú iratok tartalmi sérülése nélkül, nyelvi értékeit megóvva tenni közzé az egykorú szövegeket, úgy hogy azt az elkövetkezendő generációk is felhasználhassák.

Kutatói szenvedéllyel hozta napvilágra az addigi ismereteket lényegesen módosító dokumentumokat. Munkája nyomán alakult ki többek között reális kép a jakobinus mozgalomról, a magyar rendek XVII. század eleji politikájáról és tűnt el a magyar történelemből a talán leg-szomorúbb terra incognita, a moldvai magyarok, a csángók XVI–XVII. századi élete. Egyik briliáns forrásközleményéből rajzolódott ki a vallásszabadság követelményét megértő fiatal Pázmány és az ő kiadásában közzétett királyságbeli és erdélyi országgyűlési iratokból lett megismerhetővé Rákóczi korszerű államtervező munkája. Sokunk élménye, milyen magától értetődő természetességgel osztotta meg a még kiadatlan forrásait, és generációk élnek majd iratgyűjteményeinek fel-dolgozásából.

Jelképes is lehet, hogy 1935-ben az *Ethnographia* lapjain külföldi szerző munkájának – Leser Paul Münsterben kiadott járványtörténeti művének – ismertetése alatt jelent meg először a neve, mert amit 21 évesen kezdett, haláláig folytatta. Időt és fáradságot nem sajnálva tájékoztatót a tudományos irodalomról, neves külföldi szerzők és ismeretlen helytörténészek munkáiról egyaránt. Minden érdemi tudományos eredményt fontosnak tartott, az egyetemet és a magyart, a fővá-

rosban vagy az ország eldugott szegletein, a szomszéd országokban, vagy a más földrészekre szakadva élő magyar tudósok érdemes munkáját. Egyike azoknak, akik legtöbbet tettek a magyar történelem nemzetközi megismertetéséért. Mindvégig központi előadója volt az 1970-es évek óta Kőpeczi Béla szervezésében rendszeresen megtartott francia-magyar történész kollokviumoknak. Külföldi előadásai és publikációi révén a magyar történelem nagykövetének is neveztek. Tőle tanultuk, hogy kell a tudomány nemzetközi demokratizmusa érdekében konspirálni, áttörni a magyar történetírás bezárt határain, könyvtárnyi kötetet vinni Erdélybe, és tartani az ottaniakkal nehéz időkben a kapcsolatot. Seregnyi fiatalot juttatott külföldi tanulmányokhoz, megkerülve az Ösztöndíj tanács zárványait. Mindez gyakorlati megjelenése volt a tudomány egységéről alkotott felfogásának. Eötvös József alapelvét vitte tovább, korának követelményei között: a nemzet történetírás csak akkor teljesíti feladatait, ha az emberiség egyetemes látókörére emelkedik. Már első nagyobb munkája A magyar nemzeti hivatás tudat története a XV–XVII. században ezt a szándékot fejezi ki, érzékeltetve, mit adott kölcsönösen egymásnak Magyarország és Európa.

Történetírói életművének esszenciális többlete longitudinális és vertikális összefüggésekben vitte tovább a magyar történetírást. Tanárát soha nem tagadta meg, mindig hangsúlyozta, azokban az időkben is, amikor Szekfű Gyula nevét csak kemény bíráló illethette, hogy tőle kapta meg mint kezdő kutató nagy témáját: Bocskai István életét és korát, s az ő biztatására kezdett foglalkozni a másik, kutatásainak ugyancsak egész életén végigkísérhető nagy területével a magyar felvilágosodás korával és a rákövetkező évtizedekkel, a korai reformkorral. E két nagy terület között a Rákóczi-szabadságharc kora emelkedik ki műveinek áradó folyamatából, mint összekötő hídpillér a századok között. Mindig is máig tartó folyamatokban látta a múltat és szenvedélyesen figyelte a korszakváltás csomópontjait s a változásokat túlélő értékeket. Ilyen értelemben, mint az igazán jó tanítvány, holtáig folytatta a mesterévei még egyetemista korában megkezdett vitát a XVIII. századi Magyarországról, s arról, hogy az erdélyi fejedelemség csak „epizód” lenne a XVI–XVII. század történetében, mesterien használva a tőle kapott szemléleti szerszámokat, a történetiség érvényesítését és a jelenségek többoldalú elemzését.

Fél évszázaddal ezelőtt, 1942-ben jelent meg a Bocskai István könyve és bár az 1993-ban napvilágot látott újabb kiadásában hangsúlyozza, hogy mennyi új forrás került elő azóta, a munka, mint történetírói alkotás, ma is korszerű. Azzá teszi látásmódja, kritikus elemzése és több olyan felismerése, amelynek jelentőségét csak mostanában kezdjük érzékelni nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi tudomány is. Az életrajzot a teljes politikai, társadalmi és mentalitástörténeti összefüggésben sikerült beállítania. S a kismemesi, nemesi származék ma is helytálló kritikusa és árnyalt képet vázolt a Bocskait kevésbé értő magyar nemességéről, csaknem először állítva történelmi távlatba az elfelejtett társadalmi réteg, a hajdúk letelepítésének jelentőségét. Annak idején az én nemzedékemet az ragadta meg leginkább ebben a műben, hogy Bocskai szabadságharcának célját nem valami időtlen Habsburggyűlöletben, hanem az ország társadalmi és lelki békéjének megteremtésében vázolta fel. Ez a felfogás hatotta át a Magyar Történelmi Társulat és a Művelt Nép Könyvkiadó Ismeretterjesztő sorozatában 1952-ben megjelent Bocskai István függetlenségi harca című könyvét is. Kemény kritikát kapott érte, az ötezer példányból a hirtelenében még el nem fogyott mintegy kétezer példányt bezúzták. Gondolatai azonban életek tovább.

Egészen új kutatási irányt előlegezett például, amikor hangsúlyozta, hogy a magyar rendek és Mátyás főherceg 1606-ban a bécsi béke cikkelyeit a cseh-morva és az osztrák rendekkel is garantáltatták. Kevesen ismerték fel, hogy milyen korán ráirányította a figyelmet a magyar politikai kultúra elfelejtett, vagy eltagadott irányzatára. Korai felismerését később az abszolutizmus és a magyar, cseh, osztrák rendek konföderációs törekvéseit feltárva más oldalról is igazolta. Bibó István elméleti megállapítását a XX. századi szankcionális békekötési technikával ellentétben a korábbi évszázadok garanciális és megegyezéses békeiről, a magyar politika és a közép-európai térség történetére is érvényesen segítette megértetni.

Következetességét tanúsítja a Rákóczi-szabadságharc két kulcsfontosságú röpiratának fordítása. Az egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről latin. Az Erdélyi Fejedelemség jogainak biztosítását francia eredetiből tette át. s a korszak kutatói tudják, hogy a nemzetközi viszonyokat és kapcsolatrendszereket is elemző szövegek telibe találó magyarítása mögött nagyszabású kutatói teljesítmény áll. Bebizonyította, hogy Rákóczi

időkben alaposan feltárt és indokoltan erős francia orientációja így megszabású diplomáciai rendszerbe illeszkedik.

Úgy rekonstruálta Rákóczi államának diplomáciáját, hogy működésében mutatta be ezt a kevés előzményből megteremtett szervezetet. Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy tollát személyes élmények is vezették. Érzékeltetni tudta, milyen, szinte emberfeletti feladatokkal küzdöttek ezek a művelt, de a hatalmi átrendeződés Európájának politikai jégpályáján kezdő, többnyire fiatal diplomaták. Rákóczi instrukcióit követve a királyság és Erdély sajátos viszonyait kellett volna megértetniük, a térség hosszú távú békéjét biztosító alternatívát elfogadtatniuk a protestáns uralkodók udvaraitól a Vatikánig különböző érdekeltségű körökkel. Az viszont szinte bizonyos lehet, hogy családjának apai ágon református, anyai ágon katolikus hagyományai érvényesültek a vallásháborúk és a vallási ellentétek felszámolását célzó politika érzékeny megfigyeléseiben. Sokan fogják még továbbvinni felismerését, hogy Rákóczi államának törvényében a vallásszabadságról, a templomok, egyházi intézmények hovatartozását elrendező elvekben már a modern kisebbségvédelem alapelve is benne rejlett, mert a fejedelmi döntés a többség kötelességévé tette, hogy segítse a kisebbségi vallás híveit.

Történelmi munkamódszeréről ránk hagyott egy érdekes vallomást. Az Emberbarát vagy hazafi? címmel 1978-ban megjelent tanulmánykötetének bevezetésében mondta el, hogy a magyar jakobinusok történetét kutatva érdeklődését eleinte a nagy átalakulás forradalmi tettekbe robbanó pillanatai kötötték le, de hamarosan rájött, hogy mennyire nélkülözhetetlen az előzmények és következmények, a hosszú távú folyamatok ismerete. Egészen korán felfigyelt a műveltség, a kultúra értéktartó és értékteremtő jelenségére, a nemesség rétegenként eltérő mentalitására és átlátta a parasztság hatalmas problémáját. Vizsgálatai vezettek el azokhoz a súlyos elméleti kérdésekhez, amelyek haláláig foglalkoztatták. Az egyiket a haza és a haladás, az emberbarát és hazafi fogalom párokban kifejeződő kérdésben tette fel, úgy látva, hogy a kettő elválaszthatatlan egymástól, a két törekvés csak együtt lehet előrelendítő. A másikhoz új kutatási módszerrel jutott. A felvilágosodott abszolutizmus csekély hatékonyságának okait kutatva a korabeli Magyarországot mintegy alulnézetben vizsgálta végig. Népszerűség, nemzetiségek, iskolázás, írni-olvasni tudás, a jobbító eszmék genezisének feltételei és sok más körülmény mikroelemzése alapján alkotott képet a polgári korszak küszöbén feltűnő új nemzet-eszméről és a magyar társadalomról.

Tanulmányai sora bizonyítja, mennyire foglalkoztatta ez a kérdés. 1986 őszén az 1956-ról tartott konferencián – amint az a vita azóta kiadott jegyzőkönyvében olvasható – a forradalmak szerepéről a magyar nemzeti egység formálódásában, talán kicsit optimista, de sokoldalúan megvilágított koncepciót vázolt fel. Tanúsítva, hogy benne egységben élt a múlt és jelen.

Bocskairól írta: „Ha más boldogabb, hatalmasabb nemzet fiának született volna, ma talán a világtörténet legnagyobbjai között emlegetnénk. Így azonban csak mi emlékezünk reá vizsgálatát és bátorságot merítve példájából a magyar sors nehéz perceiben.”

Tudósi magatartásának egyik legfőbb jellemzője volt, hogy baráti kezét nyújtott kezdő történészeknek és szívesen dolgozott együtt fiatal kollégáival. Fărădhatatlanul olvasta munkáikat, friss érdeklődéssel vitatott meg eredményeket, s ajtaja mindig nyitva volt a szakmai kérdésekkel hozzáfutók előtt. Kezdő ismeretleneket ugyanazzal a szolgálatkész szívességgel fogadott, mint nagynevű külföldi tudós barátait. Sokan emlékezhetnek diákos örömeire, ha új eredmények kerültek elé. Nyitott maradt idő múltával is minden újra. A történelmi ökológia első hazai próbálkozásának kötetét amint kézbe vette, pillanatok alatt átlátta a ennek a világon mindenütt dinamikus fejlődő új tudományának a jelentőségét a Kárpát-medencében, s azonnal tervekelt kovácsolt, hogyan lehetne méltó feltételeit megteremteni. Ilyenek lehetnek a humanista tudósok az újkori hajnalán, gyanútlanul bízva az értelem és a tudomány világjobbító küldetésében.

Élete végén is felidézte, milyen büszkeséggel töltötte el, amikor fiatal tudósként 1942-ben a Bocskai István köziratára egyik lektora, Zádor Anna művészettörténész azt mondta: „Végre egy történész, aki írni is tud.” Soha nem lett méltatlan erre az ifjúkori elismerésre. Többől van itt szó, mint hogy mindig következetesen és kíméletlenül irtott minden stílusbeli magyartalanságot. A történetírás hármas követelményéből – mesterség, tudomány, művészet – talán ez utóbbit, a jól írás követelményt tekintette legértékesebbnek. Mert a legnehezebb?

Inkább személyisége lényegéből következett. Maga vallotta, hogy „a történész, aki csak önmaga vagy néhány szakember számára kutat és ír nem teljesíti igazi feladatát.” Súlyos és bonyolult szakmai kérdé-

seket is könnyedre formálva fogalmazott meg, úgy hogy mindenki, a távoli falvak rádióhallgatói is értsék. Írásművészete egészen eredeti. Ötvözni tudta a francia világosságot és a magyar érkező próza legjobb hagyományát, a tárgyszerűséget. Írásai és előadásai országnyi tábor bilincseltek le, s ajándékozták meg őket a logikus gondolkodás, a gazdag képek, s a 17. századi magyar nyelv fordulatainak, zsoltárok szavainak örömeivel.

Tudom, ha szerencsésebb nemzet fiának születik, nyugodtabb életet él, jóval korábban kap méltó elismerést, nyer egyetemi katedrát, és tanítványainak nagyobb serege folytathatja munkáját. Mégis méltatlan minden interpelláció. Mert így lett azonos az ország egykori és mostani történetével a térség változásainak törésvonalain megszakadt és újakezdett, és kiteljesedett pályája. Tudósi habitus, szuverén személyiség, történetírói életmű egységében teljes ívű pályája zárult le. Benda Kálmán pályáját maradéktalanul megfutotta, olyan korszakokon át, amikor sokan voltak a hivatalosak, de kevesen a választottak.

R. Várkonyi Ágnes

Egyház és Világ Protestáns Lap,
1994. április V/4. szám

Búcsú egy kuruc tudós-népművelő kultúrprotestánstól

Megemlékezőm első számú forrása az, amit e rendkívüli ember előszóban saját maga adott közre magáról az utóbbi évtizedben, amíg közeli munkatársa lehettem itt a református egyház szolgálatában. Űdítő volt egy emberséges „világi”, európai formátumú személyiséggel találkozni abban a kicsinyes gettóvilágban, ami az egyházi életet még a 80-as évek elején is jellemezte. Őt ismerni több volt, mint magánügy. Innen veszem a bátorságot és indítást ahhoz, hogy szóljak róla.

Sors bona nihil aliud

Tapasztalat szerint a mi tájainkon eleve gyanús, ha valaki úgy lép 81. életévébe, hogy nem ismeri belülről se a hadifogságot, se a börtönt vagy internáló tábor, nagy népszerűségnek örvend, a legkülönbözőbb rendű-rangú, felfogású, hitű, világnézetű emberrel tart kapcsolatot. Sokak számára nehezen hihető, hogy olyan ambíciókkal, tehetséggel és szorgalommal, amilyen Benda Kálmánnak adódott, ennyi ideig értelmiségi pályán lehetett maradni szellemi vagy lelki meghasonlás nélkül. „Az élethez szerencse is kell” – szokta volt mondani egyszer büszkén és szerényen. Hogy e rövidke, közhelyszerű mondás mi mindent jelenthetett az ő esetében, arra néhány jellemző momentum felsorolászerű említésével próbálok utalni. Az első természetesen a biztonságos és egyben magas követelményeket állító családi háttér, amelyet a kálvinista katonatiszt apa és a katolikus édesanya, felnőttkorától pedig hitvese teremtett körülötte. Meg a génjeiben magával hozott életszeretet: tudta élvezni a földi javakat, s az esztétikai érzéknek sem volt híjával. Noha külsőségek tekintetében puritán volt, színes élménybeszámolóiban – ahogy népszerű történelmi könyveiben is – figyelemre méltó helyet foglalt el a fejedelmi pompa, díszes öltözetek, fényes fogadások érzékletes megjelenítése. Kedvtelve mesélte társaságban egyik alapélményét, hogyan menekült meg a háborúban a golyózáporból maroknyi csapatával huszárszélösként ló, hátán a Tiszán átúsztatva. Szerencsét hozott neki a Lónyay gimnázium Bethlen Gábor cserkészcsapatában szerzett gyakorlati ügyessége, meg az a tengernyi ismeret, amit a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem-földrajzszakán és az Eötvös Kollégiumban kiváló tudóstánárok irányítása alatt – a névsort jól ismerhetjük a közelmúltban adott interjúból –, majd 1938-tól Párizsban és egyebütt összegyűjtött. Továbbá az a hatalmas létezőtechnikai arzenál, amelynek megszerzése a közép-európai sors őt is rákényszerítette. ÁDOB-os évek, röplapgyártás a német megszállás alatt, a háború, majd kényszerű „feketés” a betevő falatért, szellemi fizikai segédmunkák a hátrátétel idején, a határon túli magyar tudományos élettel és a nyugati emigráció tagjaival való kapcsolattartás fortélyai szolgáltatták ehhez a tananyagot: Ilyen tapasztalatok birtokában nem csoda, ha a passzív re-

zisztencia helyett a cselekvés embere volt, a jót cselekvés alkalmainak lehető legteljesebb kihasználásával. Az „ahogy lehet” művésze, de sosem behódolva mártírpóz nélkül – nem is nagyon értette azokat, akik lelkileg összeroppantak. A filozofálgatás, tudákosság, kegyes szószátyárság távol állt tőle, miközben kiváló társasági lény volt, s mint értelmiséginek, tudós embernek pedig a szavakkal kellett dolgoznia. Teológiai kérdések nem foglalkoztatták különösebben, vívódások sosem bénították meg, de évtizedekkel később is mélyesen fel tudott habarodni azon, amit lelkészi pályára került volt iskolatársától hallott, hogy a töménytelen világháborús borzalom, beleértve a haláltáborokat, mind „Isten akaratát volt”. Az egyházhöz tartozás vállalása számára nem a tételes keresztyénséget jelentette, hanem inkább a népi vallásosság tiszteletét és valami olyan transzcendencia igényt, amit közelebből nem kívánt meghatározni. Volt véleménye vallási, egyházi problémákról pl. 1941–42-ben is, amikor a református gimnáziumban fiatal tanáremberként megfogalmazta kifogásait az iskolával kapcsolatban frissen szerzett benyomásai alapján. Kedvezőtlen tapasztalatai nem kedvetlenülítették el, sem akkor amikor megvált a gimnáziumtól, sem később. Megvolt benne az a képesség és elhatározás, hogy aggasztó jelenségek láttán is, siránkozás helyett „a dolgot őt magát nézze” – Bocskayval szólva, akiről éppen akkortájt, alig 29 éves korában jelent meg első könyve.

Nemzeti hivatástudat

A Bocskay Istvánban megismert haza iránti elkötelezettség, a plebejus-sorssal való együttérzés, autonómia- és szabadságigény, a gyors döntésekre kész, de megfontolt ellenzékiesség sok más tulajdonsággal együtt találkozik az ő hajlamaival és vágyaival. A kutató és a kutatott személyi lelkét sok titkos és nyilvánvaló szál köti össze. Ebben a kapcsolatban keresendő szerintem annak a páratlan, utánozhatatlan és Benda Kálmánnal talán örökre sírba szállt mentalitásnak egyik forrása, ami őt a legkurucabb európaivá tette. Még olyanok is, akik egyébként irtóznak a külföldes emberektől, csupán kíméletlen zsarnokokat látva bennük, elismerték, hogy nála a „magyar nemzeti hivatástudat”-nak (könyvet írt ilyen címmel 1937-ben) pozitív tartalma és hitele van. E hivatás neki személy szerint elsősorban két dolgot jelentett. Az egyik, hogy – egyik legkedvesebb tanítványa, Glatz Ferenc kifejezésével élve – „a magyar történettudomány nagy diplomatajaként” megszámálhatatlan külföldi történészkonferencián vegyen részt, s főnyes nyelvtudással, elegáns, megnyerő stílusban igyekezzen pótolni a kelet-közép-európai nacionalianusokról, kisebbségekről hiányosan tájékozott szakemberek, diplomaták ismereteit. E munkához a munióciót a már említett egyetemi és külföldi tanulmányok mellett a Teleki Pál Tudományos Intézetben 1942–1949 között eltöltött idő tapasztalatai nyújtották, ahol Bibó István, Kosáry Domokos, Györfy György és mások társaságában dolgozott, szerkesztette a *Revue d'Histoire Comparée*-t. A béketárgyalások tudományos előkészítésének feladatát is az intézet vállalta, ennek kapcsán került szóba 1945-ben „a dunai táj kézikönyvének” terve, amely angolul, oroszul és franciául is megjelent volna. Ha ez megvalósult volna, akkor – ezt a történetet is az ő elbeszéléséből ismerjük – egy magas rangú francia politikus neje egy villásreggeli alkalmával talán nem kérdezi meg tőle a több milliós magyar kisebbséggel kapcsolatban a 80-as évek végén: „És mikor vándoroltak ki Romániába?”! A nemzeti hivatás másik fő feladata számára a népfőiskolai mozgalom volt, amelyben Újszászy Kálmán ösztönzésére a kezdetektől részt vett, majd újraéledésétől mondhatni haláláig fontos szerepe volt. E türelmes, fáradtságos munkára mindig szakított időt, kevés meghívást utasított vissza: élete arról szólt, hogy rendelkezésre álljon, hogy használják. Az ország megmaradásának és felemelkedésének útján létfontosságúnak látta a parasztfiatalok és más alsóbb néprétegek tanítását, korszerű szakismeretekkel való ellátását, olyan önbecsülésre alapozva, amelynek megszilárdítására, érdeklődésének megfelelően, a nemzeti történelem megismertetése alkalmas és hivatott. Ebből az aprómunkából sokat vállalt – idesorolandók népszerű rádiós ismeretterjesztő sorozatai, a nagyközönségnek szánt könyveivel együtt, mert úgy látta: sok a pótolnivaló a nemzeti Magyarország viszonyaihoz képest, amikor ezek a rétegek egyszerűen nem tartoztak a nemzettségbe. A népművelő és a diplomata szerep kiegészül, és kiváló összhangot alkotott egy harmadikkal: tudományos pályafutásával, kutatói ambícióival. Ennek meglehetősen kései elismeréseként több fontos történész testület elnökvé választották, majd 80 felé járva azt is megérte, hogy akadémikus lett. Mindhárom feladatot óriási energiával végezte, egyikről sem kívánt lemondani, ily módon egymaga intézménnyé vált.

A hátszország

Életpályája be- és kiteljesedéséhez talán találhatott volna előkelőbb hátteret is, mint a dunamelléki református egyházkerület Ráday Gyűjteménye, amelynek igazgatói tiszterre 1980-ban – jóval a nyugdíjkorhatár fölött kapott meghívást. Ezzel a könyvtárat, levéltárat és most már múzeumokat is magában foglaló intézménnyel 1951-ben került közelebbi ismeretségbe, amikor Pap László teológiai tanár, a Ráday Kollégium akkori igazgatója örömmel kínált neki szerény állást a levéltárban. Sosem feledte, hogy a munka nélküli évek után menedéket talált itt, s mikor módjában állt, ő is adott másoknak. Ehhez a korszakához fűződik legendás akciója, amikor a püspök minden tiltása ellenére saját kezűleg kézikocsin menti át a levéltárba az 1952-ben az államnak sebtében felajánlott Lónyay Gimnázium irattárát és könyvtárát a már katonák által elfoglalt épületből. Erről az időről tanúskodik sok egyéb mellett szociográfiának is beillő száz oldalas naplója biciklin végigjárt baranyai útvjáról, valamint egy kétkötetes forráskiadvány: Ráday Pál iratai. Amikor Pap Lászlót az akkori egyházvezetés 1956 után eltávolította és földönfutóvá tette – ezt is tőle hallottuk először –, a munkatársak pedig Nyugatra távoztak, ő sem maradhat sokkal tovább többek közt a „neves” történész kolléga, egyházi funkcionárius ügybuzgósága miatt. A forradalom idején visszahívták a Történettudományi Intézetbe, ahol munkakörét nyugdíjazása után is, lényegében haláláig megtartotta. Erre egyébként rá is volt utalva, mert ahogyan szolgálói éveit az akkori szabályok szerint összehámlálták, alacsony lett a nyugdíja, a Ráday Gyűjtemény vezetéséért pedig nem vett fel fizetést. Ez az intézmény volt a támaszpontja megszorodott utazásainak Magyarország legféltreesebb zugaitól a legrangosabb nyugat-európai történészkonferenciáig. Katonás rendbe gyűjtött számozott dossziéiból itt készült fel a népfőiskolák, falusi gyülekezetek, diákok között tartott ismeretterjesztő előadásaira, a szakkonferenciákra, rádió- és tévészerepléseire. Neki ez volt a katedrása – igazi nem jutott neki, csak majd a Károlyi Gáspár Egyetem rektorsága 80 évesen. Itt fogadta a legkülönfélébb embereket a világ minden tájáról: falusi presbitereket, diákokat, kisebbségeket, grófnókat és lovagokat. Körünkben ismertette először a moldvai csángók közötti jezsuita misszióról szóló vatikáni kutatásának eredményeit, ahogy máskor is szívesen felolvasa az általa valamilyen okból fontosnak tartott, vallomásjellegű írásait. A legutóbbi „önképződő” – ahogy ő nevezte témája egy jó félvszázadon át dédelgetett feljegyzése volt, amelyet történész pályatársa emlékkönyvébe szánt. És amúgy mellest igazgatta a gyűjteményt, ápolta a Ráday hagyományt. A többéves épületrekonstrukció áldatlan viszonyai közepette, léleklöő tárgyalások során igyekezett méltó helyet kialakítani az itt őrzött és gyarapított értékeknek. Minden alkalmat megragadott a gyűjtemény jelentőségének, páratlan kincseinek minél szélesebb körben, elsősorban tudományos berkekben való megismertetésére. Büszke volt rá, főként a műemlékkönyvtárra, amely a maga nemében valóban egyedülálló: az első, a kor színvonalán álló felvilágosodás-kori nyilvános protestáns közművelődési könyvtár. Bár érdeklődésének megfelelően Ráday Pál diplomáciai tevékenységét többre tartotta, mint a református egyház első világi főgondnokaként betöltött szerepét vagy pietizmusát, könyvgyűjtő koncepcióját igen nagyra értékelte, s maga is hasonló szellemben igyekezett folytatni. Ez az örökség a széleskörű modern tudományosság, a szűk szakmai vagy felekezeti határokon kívülre tekintő műveltség igényét jelenti. A tavaly alakult református egyetem rektoraként is ezt a szempontot igyekezett képviselni, hiszen ezzel az igénnyel most már a mindennapokban is számolni kell. A Gyűjtemény élén eltöltött szűk másfél évtized számára legkedvesebb, kézzelfogható jelei közé tartoznak az évkönyvek, forráskiadványok. Történeti, egyháztörténeti tanulmányok sora jelent meg ezalatt, köztük számos olyan munka, amely speciális jellege vagy egyéb okok miatt nagyobb példányszámú szekuláris kiadványban nem kapott volna helyet. A 80-as évek folyamán a nyugati emigrációval való személyes kapcsolatrendszerének köszönhetően sok jelentős iratgyűjtemény kerülhetett haza, amelynek a szállítását is olykor szó szerint saját kezűleg végezte. A legjobban talán azokat a nagy forrásértékű, leginkább helytörténeti anyaggyűjtéseket, kéziratokat értékelte, amelyek a történelmi Magyarország elszakadt területeiről érkeztek hozzá sokszor kalandos utakon, mivel ő maga Erdélyből a legutóbbi időkig ki volt tiltva. Mint „főnök” munkatársaiban megbízott, mások nézeteit tiszteletben tartotta. Szakmai és egyéb ügyekben is készséges, segítségét mindig kézzelfogható volt. A nála idősebbeket megbecsülte, munkájukat elismerte és igényelte, de toleráns volt a sokkal fiatalabbakkal is. Az a nagyvonalúan megértő és egyben elkötelezett tárgyilagosság, haragtartást nem ismerő, de belső meggyőződéséhez ragaszkodó gyakor-

lat jellemezte a munkatársakhoz való viszonyát is, ahogyan általában másokkal bánt, lett légyenek rég elporladt történeti alakok vagy élő személyek. Esendő embernek mutatkozott meg közöttünk, nem tartotta magát tökéletesnek vagy tévedhetetlennek. E tulajdonságáért lehetett legjobban szeretni – s neki fontos volt a népszerűség is –, a többiért inkább csodáltuk. E posztmodernnek nevezett korban ő ama generációt képviselte, amelyik úgy érezte, szellemekben súlyosan megrakott tarisznyával indult – mi még csak most jutunk hozzá szélesebb körben ezekhez a javakhoz –, de aztán „félrenyomták”, nem tudott kibontakozni. S már csak azért is sokáig kell élnie, hogy az időközben eltávozottak helyett is dolgozva igyekezzék átörökíteni vagy legalább megismertetni mindazt, amit felhalmoznia adatott, akár fél-évszázados „átmenet” alatt és után is személyében hordozza egy örökre elpusztultnak látszó társadalom és kultúra kontinuitását, gyökérzetét. Ő is a nagy gyűjtőgetők közül való. Reméljük jó helyre került, amit ránk hagyott.

Közélet – politika

Tudomásom szerint soha semmilyen pártnak nem volt tagja. Mégis, vagy épp ezért – a tudományos testületek mellett: MTA Történettudományi Bizottság, magyar-francia történész vegyesbizottság, román-magyar történész vegyesbizottság stb. – a legkülönbözőbb csoportosulásokban, egyesületekben, intézményekben vállalt tisztséget már-már „álláshalmazsáknak” tetsző mennyiségben. Elnöke volt a Népfőiskolai Társaságnak és az Ómagyar Kultúra Baráti Társaságnak, és benne volt Soros Alapítvány kuratóriumában is. Ilyen jellegű elfoglaltságait nem a direkt politikálás szándékával látta el, hanem egyszerűen munkának tekintette – még ha némelyek úgy is értelmezték és ennek megfelelő elvárásai voltak. Így fordulhatott elő az az el-

szomorító „feledékenység”, amely a hivatalos gyászjelentés összeállításánál a kezét vezette épp a fent említett alapítvány nevének mellőzésekor. Nem szerette és nem is hagyta, hogy bármely irányzat, közösség, politikai érdek kisajátítsa magának. Ezt általában tisztelettel fogadták, de vele is előfordult, hogy régi jó barát lehazaarúlna, amiért a rendszerváltáskor a címerbizottság tagjaként történetesen a korona nélküli változatra szavazott. Fenntartotta magának a jogot, hogy aláírjon mindenfajta állásfoglalást, tiltakozást, amellyel egyetért. Ehhez akkor is ragaszkodott, amikor egy ízben a rendszerváltás miniszterelnöke személyes dorgálásban részesítette hasonló miatt. A „népiesség” nem pártpolitikát jelentett számára, de nem is volt valláspótlék, sosem emelkedett a szakrális rangjára. Előadaskor használt kicsit éneklő hangja valamelyest templomi ünnepélyességre emlékeztetett inkább, plebejus indulatok kifejezésekor sem fogalmazásban, sem hangerőben nem törekedett a heveségre arra a fókára, amitől az emberek az utcára mennek. Efféle megmozdulásokban nem érezte jól magát 1956-ban sem, mégis megválasztották a történész forradalmi bizottság elnökének, legutóbb pedig az 1956-os intézet kuratóriumi társelnöke volt. Hogy honnan volt ereje ahhoz, hogy ifjakat megszégyenítő fizikai és szellemi frissességgel ennyit dolgozzon – a halál is szolgálat közben érte –, arról nem szeretett sokat beszélni. De mikor egyik könyvében kedvelt hőse, Bocskay „állhatóságára, magabiztoságára és elszántságára” a fejedelem alábbi szavait idézi, magáról is szólhatott: „Az halál csak egy halál, és arra anélkül is reá kell mennünk. Inkább akarjuk pedig az életünket oly helyen és oly okokért elfogyatnunk, az kívül hűti, nemzete és hazája szerető embernek örök emlékezteti megmaradhat, hogysesem csak ingyen e nélkül is kimenni ez világból...”

Nagy Edit

Kosári Domokos és Benda Kálmán szerkesztette röpirat

1944. július 5.

A Magyar Nép a felszabadításért harcol
megjelenik valahol Magyarországon

A náci terror. A Gestapo által törvénytelenül elhurcoltak között van: Keresztes-Fischer belügyminiszter, Laky, Gratz v. miniszterek, Baranyai, Sigray, Somssich felsőházi tagok, Peyer, Rassai, Kéthly, Buchinger, Malasits, Bródy, Maknai, Rác, Szentiványi, Nagy E., Bajcsi-Zsilinszky, Somogyvári ögy. képviselő; Szentmiklóssy, a külügyminiszter helyettese, Szegedy-Maszácz a politikai osztály vezetője, Éliássy rendőrfőkapitány, Sombor detektívőnök és helyettese: Borbáth, Baráti Huszár Aladár OTI igazgató, Szendy főpolgármester, Szakasits, Makai-Potrovics, Parragi, Béni, Várnai, Gergely, Bálint, Barcs, Rátkai, Kis J., ifj. Tildy újságírók; Újszászy vezérőrnagy, a kémelhárító osztály vezetője, Kádár és Tisza ezredes. Ezenkívül elhurcolták több politikai párt, társadalmi egyesület, ipari üzem vezetőjét, volt szabadkőműveseket, a szociáldemokrata és kisgazdapárt tagjait. Több mint ezret vittek el. Az elfogatások még mindig tartanak. Cserébe visszahoztak Németországba szökött hazaarúló náciakat. Közülük Feketealmi-Czeidner, Grassy és Zöldi csendőrtisztek terrorcsoportokat szerveztek, és szeretnek rabolni és kegyetlenkednek az országban. A zsidók ellen elkövetett borzalmas embertelenségekről részletes adatok vannak. Még visszatérünk rájuk. Mindent följegyzünk, gazemberséget és érdemet egyaránt. Ott állunk mindenki mögött, ha nem is sejtjük. A Gestapo kifosztotta a Hangya és a Futura raktárait, a vidéki zsidó üzleteket, a zsidó lakásokat. Elvitték a letartóztatottak ingóságait. Legyilkolták a Magyarországon 1939 óta otthon talált lengyelek vezetőit, elrabolták egyesületük pénzt. Kórházak, egyetemi intézetek, repülőterek berendezését lefoglalták. Dunántúli magyar egyesületek vagyonát átadták a Volksbundnak. Agyonlőtték a rekvirálásnak ellenálló magyar parasztokat. Sváb vidékeken a magyarokat is besorozták az SS-be. Egymásután szerzik meg a magyar gyárakat. Zsidóüldözés címén az egész gazdasági életet a kezükbe kaparintják. A Weiss-Mannéd művek ma már Göring-Werke lett. Mindezt hálából Magyarországon fizeti a német megszállás költségeit! Magyar nép? Most már a magunk bőrén érezzük, mit jelent a náci által meghódított tartományok lenni. Arra vársz, hogy koldussá tegyenek, mielőtt kiirtanak? Jövőnket, boldogulásunkat, hírnevünket az dönti el, hogy most hogyan viselkedünk. Forduljatok a vereségek és cinkosai ellen. Segítsétek az üldözötteket! Bújtassátok őket! Vezessétek félre a kopókat! Harcoljatok a kizsákmányolók ellen! Rendőr, hunyd be szemed! Vasutas, tartsd fel a katonai és deportáló vonatokat! Katona, ne lőj igaz ügyért küzdő szovjet katonáira! Ne harcolj a németéért, aki kirabolja otthonod és meggyalázza feleséged! Parasztok, rejtsetek el minden élelmiszert. Magyar, ne végy náci újságot. Hallgasd az orosz vagy angol rádió magyar nyelvű adását. Terjeszd híreiket. Ne árulj el olyasmit, amiből az elnyomóknak hasznuk lehet. Gyerekek előtt ne beszélj, őket is kivaialtják! Ne mondd el, kitől kaptad, de olvasd és terjeszd a Magyar Népet! Ne játszod a jólétesültet! Ha harcunk állásáról megtudsz valamit, ne fecsegd ki, mert sokat ronthatasz vele. Az ellenség figyel! Munkás, paraszt és értelmiségi összefog az elnyomók osztályuralma és a náci terror ellen. Ha élni akarsz az új Magyarországon, harcolj te is!

Mienk a jövő? Olvasd és terjeszd a Magyar Népet a felszabadítási harc hetilapját!

Szabadság, 1994. március 19. Kolozsvári lap

Igaz és tudós ember volt

Benda Kálmán halálával a mai magyar történetírás egyik alapemléké és talán legszínesebb egyéniségét veszítette el. Kiemelkedő szakmai képzettségét a budapesti Pázmány Tudományegyetem akkor fejlődése csúcán álló történelmi karának és az Eötvös Kollégiumnak nagynevű, tudós professzorai alapozták meg. Ezt a korszerű alapot bécsi, berlini és párizsi ösztöndíjas évek fejlesztették tovább. Akkor szövedő ísmerekségei, magas fokú nyelvismerte, megnyerő, életvidám és tetterőt sugárzó egyénisége, élete utolsó napjait megőrzött mozgékonyága a

magyar történettudomány valóságos nagykövetévé avatták a külföldi szakkörökben és a nemzetközi szervezetekben. Ezt a feladatkört szíve szerint, tudatosan vállalt mert pályája kezdetétől fogva azon fáradozott, hogy a magyar történelmet beágyazza a szűkebb közép-európai és a tágabb európai fejlődésbe, hogy a magunk múltját a szomszédos népekkel egybevetve vizsgálja. Az elmúlt rendszer egyik legkárósbabb következményű merénylete volt a magyar történettudat és történettudomány ellen, hogy a háború utáni rendszerváltás során a teljesen felkészült, érett, akkori közép- és felsőosztályt pártpolitikai megfontolásból végleg kirekesztette az egyetemi oktatásból. Bár született nevelő egyéniség volt, Benda Kálmán sem juthatott egyetemi tanszékhez. Személyiségének és tudásának vonzerejét mindennél jobban bizonyítja, hogy így is sokan választották őt mesterüknek és sorakoztak köré.

1948-ban az ő pályáját is kettétörték, éveken át állástalanul viaskodott a megélhetésért, de sem hazáját, sem szakmáját, sem korábbi értékrendjét nem hagyta el. Helyen maradt, amennyire lehetett, folytatta kutatásait, és – talán református történetudata hatására is – a magyar szabadságmozgalmak (Bocskai, kuruc szabadságharc, magyar jakobinusok) felülmúlhatatlan szakértőjévé vált, akit a társadalmi kérdések iránti különös érzékenysége jellemezett. Mindig vallotta, hogy a historikus, ha csupán önmaga kedvtelésére vagy néhány szakember számára kutat és ír, csak részben teljesíti feladatát. Ezért arra törekedett, hogy népe minél szélesebb rétegeinek adjon tiszta történeti látást. Ennek érdekében vette ki részét kezdetétől fogva a népfőiskolai mozgalmából, a helytörténetírás fejlesztéséből, a tudománynépszerűsítésből a TIT-en és a rádióon keresztül. Hosszú ideig ezek voltak a számára elérhető katedrák, ahonnan a kisebbségi nemzetrészek történetadatát is hatékonyan erősítette. Ilyen irányú fáradhatatlan és áldozatos munkájának tulajdonítható, hogy a kisebbségi magyarság körében vitathatatlanul ő a legismertebb és legkedveltebb magyar történész. Hozzánk nemcsak nagyváradi szülőhelye kötötte, hanem az a meggyőződése, hogy a magyarság, az országhatárok ellenére, egyetlen egységes nemzetet alkot.

Neki köszönhetjük az erdélyi múlt számos részletének tisztázását kívül a moldvai csángóság okmánytárának összeállítását, amely most már lehetővé teszi a legkeletibb nemzetrészt sorsának tudományos tanulmányozását. A szomszédos népekkel való szót értés előmozdítása érdekében vállalta el 1989 után a magyar-román történész vegyesbizottság társelnökségét. Igaz és tudós ember volt, akinek elvesztését az erdélyi magyar tudományosság és magyarság is gyászolja, emlékét megőrzi. Szabó T. Attila és Entz Géza után Benda Kálmán a harmadik kiemelkedő tudósunk, akit teremtőjük talán hűséges sáfárkodásuk jutalmaként – hasonló körülmények között, testi-szellemi ereje teljében vesz magához, ismét márciusban. Benda Kálmán is megtörtetés nélkül, mindig biztató optimizmust sugárzó tekintetével néz vissza reánk Charon lassan ködbe vesző ladikjából. Földi maradványait március 24-én helyezik örök nyugalomra a budapesti Farkasréti temetőben.

Jakó Zsigmond

Benda Kálmán emlékezete

Confessio 1994.

Nagyváradon született 1913. november 27-én. A családja a 1920-ban „repatriált”. Így Benda Kálmán már Budapesten kezdett tanulni, középiskolába a Lónyay utcai Református Főgimnáziumba járt. Itt érettségizett 1932-ben. A „Lónyayban” református szellemiségű, azaz néphez hű, Habsburg-ellenes, bizonyos mértékig „forradalmi töltésű” nevelést kapott. Itt vetették meg nyitott történelemszemléletének, református öntudatának alapjait, és itt nyert alapos idegen nyelvi képzést. Ez a tudásanyag gazdagodott és szerencsésen egészült ki az egyetemen tanultakkal és külföldi: bécsi, berlini, párizsi peregrinációinak (1937–1938) gazdag tapasztalataival. Egyetemi tanulmányait – Eötvös-kollégistaként – a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, a köztudottan római katolikus szemléletű és Habsburg-orientációjú történészprofesszor, Szekfű Gyula „keze alatt” végezte: az ő szemináriumának volt tagja, nála doktorált 1937-ben (jellemző a disszertációja: „A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVII. században”), mellette volt gyakornok és Szekfű habilitálta egyetemi magántanárrá 1945-ben.

1939-ben kinevezést kapott a beregszászi gimnáziumhoz óraadó helyettes tanárnak, amely feladatot azonban katonai szolgálata miatt nem tudott ellátni. Egy esztendő múlva, hasonló minőségben a Budapesti Református Gimnáziumban (a „Lónyayban”) már tanít. 1940 és 1943 között vezette az évenként több hónapon át működő; a Magyar Közigazgatás-tudományi Intézet által szervezett tatabányai népfőiskolát. 1941 őszén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Népművelési Osztályára nevezték ki segédtitkárrá. 1942 márciusában az akkor szervezett Teleki Pál Tudományos Intézetbe került tudományos intézeti tanárként, majd 1945-től 1949-ig – az Intézet megszűntetéséig – annak igazgatóhelyettese volt. Ezután – főként „kálvinista” gerincességének, szilárd jellemének „köszönhetően” – állást nem kapott, hosszú ideig alkalmi munkából – és felesége, Szabó Mária matematika-fizika szakos tanárnő fizetéséből – élt a család.

1951. július 2-ától a Dunamelléki Református Egyházkerület levéltárosaként alkalmazta. Az itteni tevékenysége különös jelentőségű a dunamelléki egyházkerület, de az egész magyar református egyház

tudományos életében. 1951 ősztől lett az egyházkerületi levéltár a püspöki hivatal irattárából levéltárrá: egyre inkább ismert és elismert szak- és tudományos intézménnyé. – Innen a forradalom leverése utáni „konszolidáció” következtében történt főgondnok lévését „következményeként” kényszerült – egyik napról a másikra – eltávozni. Az egyházkerületi közgyűlés 1957. november 13-án „fogadta el” Benda Kálmán az egyházkerületi levéltárosi tiszteréről való „lemondását”. – 1980. január 1-től – másodállásban, de teljes szívvel – „visszakerült” a Ráday Gyűjteménybe, most már gyűjteményi igazgatóként. Ezután – több szerencsés körülmény egyúttal hatására folytán – megélniülhetett a Ráday Gyűjtemény élete, szabad teret kapott Benda Kálmán szervező tehetsége.

Benda Kálmán a Ráday Levéltárból történt kényszerű távozása után a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetéhez került igazgatóhelyettesi megbízással, majd ugyanott tudományos munkatárs, főmunkatárs, 1981-től tudományos tanácsadó. 1982 ősztől osztályvezető volt 1987 májusában történt nyugalomba vonulásáig. Közben 1957–1977 között – másodállásban – a Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán tanított címzetes főiskolai tanárként, majd 1984 ősztől az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának címzetes egyetemi tanára. 1993 őszén elfogadta a Magyarországi Református Egyház megbízását a Károli Gáspár Református Egyetem rektori tiszterére, amit haláláig hűséggel teljesített is. A Confessionak 1977-től, megindulásától szerkesztőségi tagja, az Országos Református Gyűjteményi Tanácsnak 1991-től elnöke. Csak életének mintegy utolsó másfél évtizede hozott számára komolyan elismerést és megbecsülést mind tudományos, mind társadalmi téren. Tisztségeit, kitüntetéseit alig lehet hiány nélkül felsorolni. – 1961-ben megszerezte a történettudományok kandidátusa, 1979-ben pedig a történettudományok doktora fokozatot, 1990-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1991-től rendes tagja, 1993-tól az Akadémia II. (Filozófiai és Történettudományi) Osztálya elnöke, a MTA Történettudományi Bizottsága elnöke, a Magyar Történészek Világszövetségének megalakulásától fogva elnöke, a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása nyilvántartása és kiadása kutatási főirány” kuratóriumának elnöke, a Magyar-Francia Történész Vegyesbizottság magyar tagozatának elnöke, a Magyar-Román Történész Vegyesbizottság magyar tagozatának elnöke, a Magyar Népfőiskolai Társaság elnöke, az Omagyar Kultúra Baráti Társaság elnöke, a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány a Népfőiskolákért Szakalapítvány kuratóriumának elnöke, az 1956-os Forradalom Kutatóintézete nemzetközi kuratóriumának társelnöke, a Soros Alapítvány kuratóriumának tagja, a párizsi Robespierre Társaság elnökségi tagja, a Johannita Lovagrend tagja, stb. – 1983-ban, 70. születésnapja alkalmából a „Munka Érdemrend” arany fokozatát, 1988-ban, 75. életévének betöltésekor pedig a francia „Akadémia Pálma-rend tisztje” (Officier dans l’Ordre des Palmes Académiques) kitüntetést kapta. A Budapesti Református Teológiai Akadémia 1988. december 14-én tiszteletbeli doktorrá avatta. 1992-ben Széchenyi-díjat és Szent-Györgyi-díjat kapott, 1993-ban Nagy Imre Emlékplakettel tüntették ki. Ezen kívül a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Kodály Zoltán-díjának is tulajdonosa, 1987-ben az Országos Széchenyi Könyvtár „Adalékok a XVI–XX. századi magyar művelődés történetéhez” című kötetét (szerkesztette Bálint István János) Benda Kálmán ajánlotta, 1993-ban, 80. születésnapjára a MTA Történettudományi Intézet „A tudomány szolgálatában” című Emlékkönyvvel tisztegett a neves történész előtt (szerkesztette Glatz Ferenc).

Benda Kálmán nagy ívű tudományos munkássága során elsősorban a XVI–XVIII. századdal, különösen a reformáció hatásával foglalkozott. Bocskai Istvánról írt életrajza 29 éves korában jelent meg. Különös figyelmet szentelt a forráskiadásoknak: a magyar jakobinusok iratai, Ráday Pál iratai, a Moldvai csángó-magyar okmánytár kötetei a magyar tudomány maradó értékű. Kiadta Bocskai István levelezését, szerzője a tízkötetes új magyar történeti szintézis XVIII. század végét és XIX. század elejét tárgyaló fejezeteinek. Számos tanulmányban foglalkozott a rendi országgyűlésekkel, a Rákóczi szabadságharcral, amelynek egyik legjobb szakértője volt. Kiemelkedő tudomány-szervező- és népszerűsítő tevékenysége: egész munkásságát végigkísérte a népfőiskolai mozgalom ügyének ápolása, a nyolcvanas évek végén a mozgalom egyik újraindítója.

Benda Kálmán élete utolsó percéig a „tudomány szolgálatában” állt: franciaországi előadóközútról hazatérve, már magyar földön, a Ferihegyi repülőtéren érte a halál 1994. március 13-án. Emléke legyen áldott, példája találjon követésre.

Heti Nemzeti Újság, 1994. augusztus 5. Arcélek

Benda Kálmán emlékezete

Az ember általában hajlamos, hogy azt higgye, szemlélete, gondolkodása és elkötelezettsége nem a vak véletlen műve, hanem valóságos élmények, találkozások és események alakították, hogy – különösen ifjúkorban láthatatlan kezek és sugárzások befolyásolták: végül is milyen ügyért eszméért ránt kardot, ha úgy hozza a sors. Magam különösen hajlok arra, hogy a kézbe vett olvasmányok nagyon is iránymutatók lehetnek: azt azonban, hogy ezeket az ifjúkori olvasmányélményeket a véletlen, a sors vagy a gondviselés görgeti elénk emelő hullámként, nem tudnám megmondani. Mint ahogy azt sem tudom felidézni, miként került a kezembe még gimnazista koromban Benda Kálmán 1942-ben megjelent, Bocskai Istvánról szóló könyve. Tanulmányi versenyen nyertem? Ajándékba kaptam? Nem emlékszem rá, csak azt tudom, hogy elolvasása olyan, élményt nyújtott, ami – néhány más könyvvel egyetemben – alapvetően megszabta a történelemmel való érzelmi kapcsolatomat. Abban az időben ugyanis, amikor az iskolákban csak a marxizmusnak nevezett vegyszerrel kilúgozott, minden élményszerűségétől, izgalmasságától és tanúságától megfosztott „történelemhez” jutottunk, olyan friss levegő csapott meg a könyv olvasásán, amiből megtudhattam, hogy a történelem az igazi történet – aki egy személyben tudós és tanár –, lelkéből fakadóan a legizgalmasabb kriminél is tanulságosabb. Ezt a varázslatot, hősöket megelevenítő erőt, tanulságokat megfogalmazó erkölcsiséget, eseményeket fölmagasztaló elkötelezettséget kerestem azután minden történelmi műben, ez lett a mérce öntudatlanul is, ehhez mértem minden históriát, ha nem is gondoltam rá minduntalan. Jóval később, mikor személyiesen is megismertem, egyben-másban munkatársra is lehettem a barátai és tisztelői által csak Marcinak, Marci bácsinak nevezett Benda Kálmánnak, ez az érzésem még kiegészült a kitűnő előadónak és a közvetlen, tudósi rangjától, súlyát sohasem külsőségekkel hangsúlyozó atyai barátjának kijáró elismeréssel. Életének, tudósi munkásságának kiemelkedő csúcspontjai és szakadécai a XX. századi magyar értelmiség sorsát, kálváriáját példázzák. A Monarchia utolsó békeévében, 1913-ban született Szent László városában, a Partium gyöngyszemében, Nagyváradon. Apai ágon Bereg megyei, kuruc hagyományokkal rendelkező református, családból, anyai ágon pedig a katolikus, erős öntudatú Jász-ságból származott, s ebben az összefonódásban sajátos színt jelentett, hogy a család 1919-től Budapesten élt. Emlékszem, hogy Jászberényben az egyik csángó fesztiválon tartott, előadása előtt, kávézás közben milyen szeretettel beszélt családjának jászszági ágáról, s milyen jóleső nevetéssel nyugtázta, mikor felvetettük, hogy talán ez a kapcsolat is hozzájárult ahhoz, hogy református léte olyannyira elkötelezte magát a katolikus és a moldvai Jászvásárhoz (Jasi) kötődő csángó magyarok kutatásának. A Lónyay utcai Református Gimnáziumban érettségizett – két évvel apám után. Már itt bekapcsolódott a cserkészmozgalomba, ahonnan egyenes út vezetett az Eötvös Kollégium szellemi kohójába. Az 1930-as évek elején vagyunk, a falukutató mozgalom virágkorában. Egyfelől a valóságmegismerő országjárások, másfelől bécsi, berlini, párizsi tanulmányai formálták lelki alkatát, világnézetét, s alakították a magyarságot és Európát mindig egységben, kiegyensúlyozottan látó szemléletét. „Aki nem tudja, merre akar hajózni, sohasem kap kedvező szelet” – tartja a görög mondás, s erre gondolva kell látnunk Benda Kálmán elhivatottságát, amely az egyetemi tanulmányok elvégzése után Tatára, a Magyar Zoltán által indított Komárom megyei táj- és népkutató mozgalom műhelyébe vitte, s ennek keretei között két esztendőig vezette az itt működő népfőiskolát. Ezekben a gyökereken hajtott ki aztán munkásságának az az ága, amelyet 1988-tól a Népfőiskolai társaság elnöki tisztségében végzett. A tatai Népfőiskolából került 1943-ban a Teleki Pál által szervezett Tudományos Intézetbe, amelynek fő feladata a háború utáni béketárgyalások előkészítése, az ehhez szükséges ismeretanyag összegyűjtése volt. Hamarosan – és igen fiatalon – az, intézet igazgatóhelyettese lett, s az is maradt egészen 1948-ig, amíg fel nem számolták az intézményt. A kommunista diktatúrának nem volt szüksége sem a magyarkutatás Teleki Pál, Györffy István és Magyar Zoltán által létrehozott központjára, sem pedig a fiatal és ígéretes tudósra, Benda Kálmánra. Utcára került tehát, és jó ideig szellemi segédmunkásként dolgozott, mígnem a Ráday Gyűjtemény levéltárának és könyvtárának vezetője lett. Németh Lászlói lélekkel, amely a gályapadból laboratóriumot teremtett, vizsgálta Benda csaknem egy évtizedig a magyar jakobinus mozgalmakat, kereste és fogalmazta meg annak mozgatórugóit; majd gyűjtötte össze és

rendezte Rákóczi kancellárjának, Ráday Pálnak az iratait. Benda Kálmán azonban nem az a fajta pozitivisták történész volt, akinek az adatok összegyűjtése, rendszerezése és kiadása a fontos, bár mint vérbeli történész, nyilvánvalóan ismerte és elismerte ennek a munkának a jelentőségét. Mégsem érte be ennyivel. „Engem a történelemben mindig az érdekelt, amikor a dolgok mozgásba jönnek” – mondta 1988-ban egy Zika Klárának adott s a Honismeretben megjelent interjújában. Vagyis a nagyobb összefüggéseket, a nemzeti karaktereket, kötődéseket, a megmaradás esélyeit kereste és vizsgálta. Ezért zúzták be a Bocskai-szabadságharcról írt könyvét – noha rendelésre írta –, mivel az események száraz felsorolása és az osztályharcos szemlélet erőltetése helyett a XVI–XVIII. századi magyarság nemzettudatának, hazafiságának nyomait és jeleit kereste, a katolikus-protestáns értékrend és szemlélet hátterét, jellemzőit tárta fel. „Bendával nincs mit beszélni – mondta a könyvet bezúzó kiadó igazgatója –, rá vigyázni kell!” Az események mögé pillantani akaró történeti szemlélet vezette őt a csángó magyarok történelmének feltárására, a vatikáni levéltárban őrzött misszionáriusi jelentések és más dokumentumok rendszerezésére, közreadására. Ez az elkötelezettsége vitte őt a hazánkban élő és a csángók iránt érdeklődő, értük tenni akaró embereket összefogó, Lakatos Demeter csángó költőről elnevezett egyesület alapítói közé, s lett több mint két esztendőig a szervezet elnöke. „Mindig azon az állásponton voltam, hogy a történelmi kutatás nem önmagáért van, és nem helyes, ha a tudósok egymás közt trónak” – mondta a már idézett, 75. születésnapja alkalmából készült beszélgetés alkalmával. A történettudomány és a történészek ez a fajta felfogása vezette őt közénk akkor is, mikor az 1980-as évek elején Vigh Károllyal és Gyapay Gáborral azt terveztük, hogy televíziós sorozatot kellene indítani, amely úgy mutatná be a magyar történelem jelentősebb eseményeit, hogy egyrészt megragadja az átlagos tv-nézőt (vonzó tájak, izgalmas részletek, dramatizált, játékfilmszerű elemek, látványos illusztrációk), másrészt pedig a szétdarabolt ország történelmének egységével (Rákóczi-szabadságharc, '49-es tavaszi hadjárat stb.) dokumentálva a magyar kultúra és történelem feloszthatatlanságát. A tervezet elkészült, Benda Kálmán bizakodva vitte az akkori kultuszminiszterhez, aki állítólag támogatta volna az effélékben döntő pártközpontnál, javaslatunk mégsem kapott zöld utat. Sok-sok órát, napot eltöltöttünk e sorozat tervezésével, kidolgozásával. Utólag rákérdeztem, nem sajnálta-e az erre fordított és végül is kárba vesztett időt. „Nem! – mondta –, mert amíg bízunk valamiben, addig van remény.” Sűrűn teleírt gyászjelentését olvasva lenyűgöző az a sok tisztség, amit betöltött, az a sok poszt, ahol igyekezett helytállni. Talán csak egy tucat hasonlóan elkötelezett, a magyarság történelmét nemcsak tudományként, de sorskérdésnek is tekintő történész, levéltáros, pedagógus, szerkesztő, tudomány-szervező tudná betölteni azt az űrt, amit Benda Kálmán maga után hagyott.

De hol van az a tizenkét igaz ember?

Halász Péter

Jakó Zsigmond búcsúztató beszéde
Benda Kálmán temetésén

Végtisztességtevő tisztelt gyülekezet!

Nehéz nekem e koporsónál hangos szóval búcsúznom. Nehéz, mert egész életre terjedő barátság és szoros munkakapcsolat emlékeinek légiója zúdul most reám és tart hatalmában, A végső elválás fájdalma sem feledtetheti azonban, hogy diadalmas és példás tudós élet tanúsítására gyűltünk ma itt egybe. Olyan történész-nemzedék talán legdinamikusabb és legszínesebb tagjától búcsúzunk most, melynek kiemelkedő tagjaival életük során sok minden megesett ugyan, de amelyik ennek ellenére meghatározó tényezője maradt az utolsó fél évszázad magyar történetkutatásának. Nehezen vesszük tudomásul, hogy a halál az emberi élet természetes tartozéka, és fájdalmával nemcsak lever hanem fel is emelhet, erőt adhat másoknak, példával nevelheti az eltávozott nyomába lépőket. Benda Kálmán tetterős, munkás, optimista, derűs személyisége az elválásnak ebben a szomorú órájában is az embernek az elmúlás feletti diadalát hirdeti. Nem az én tiszttem kijelölni eltávozott barátunk helyét kora magyar történettudományában. Arra azonban illetékesnek tekinthetem magamat, hogy búcsúzóul emlékeztessék Benda Kálmán és a határokon túli magyar

tudományosság kapcsolataira. Manapság sok szó esik a magyar tudomány 1918 után felbomlott egységének helyreállításáról, a határainkon innen és túli magyar kutatás összehangolásáról. Benda Kálmán, másokat is mozgósítva, saját hatáskörén belül megoldotta e kérdést már azokban az évtizedekben, amikor az a hivatalosság számára még tabu volt. Nem volt olyan érdemes tudományos kezdeményezés az országhatárokon túl, amit hűséges segítőként ne támogatott volna tanácsal, könyvekkel, mikrofilmmel, xeroxszal, magyarországi vagy nyugati információk beszerzésével. Régi barát, vagy az első lépéseket próbálkozó ismeretlen fiatal, egyaránt bizton számíthatott reá. Figyelme még arra is kiterjedt, hogy különnyomataival és a magyarországi vagy külföldi tudományos rendezvényekről rendszeresen küldött közös üdvözletekkel ébren tartsa összetartozásunk tudatát, és elhessege az elszigetelten élőknél önkéntelenül felmerülő gondolatot, hogy magukra hagyták őket, hogy lakóhelyük szerinti országuk és szívük szerinti hazájuk tudománya egyaránt leírta őket. Határozottan állíthatom: Benda Kálmánnak és baráti körének része van abban, hogy a határokon túli magyar tudományosságon belül a történetkutatás véstelte át legépebben az elmúlt évtizedek rombolásait. Nem beszélt az egybehangolt munka szükségéről, hanem tőle telhetőleg igyekezett azt megvalósítani, előkészítve ezáltal a magyar történettudomány új egységét. De a kisebbségi szakembereken kívül, magyarországban való megmaradáshoz a határokon túli nemzetrészek aprajagya is kapott segítséget tőle. Az öntudat elmosását célzó hazugságtengerben az emberek az ő nagyszerű rádiós műsorából hallhattak saját múltjuk kérdéseiről. Több évtizeden át ő formálta és konzerválta gyermekeink és unokáink, valamint tömegeink történettudatát Visszaedeggette a torzításoktól megcsömörlött társadalmunkat a történeti olvasmányokhoz. Így lett ő a határokon túl a legismertebb és legkedveltebb magyarországi történetíró. Született nevelő egyéniség volt. Csak sajnálhatja a magyar történetképzés, hogy számára nem egyetemi katedra, hanem csak rádiós tanszék juthatott. Benda Kálmánnal együtt valljuk a magyar tudományosság oszthatatlan egységét. Életműve így az erdélyi tudománynak is része. Szabó T. Attila, Entz Géza után, Benda Kálmán a harmadik kiemelkedő tudósunk, akit Teremtőjük – talán hűséges sáfárkodásuk jutalmaként – hasonló körülmények között, testi szellemi erők teljében vett magához szintén március hó folyamán. Benda Kálmán is, hivatását betöltve, Charon lassan ködbevesző ladikjából megtöröttetés nélkül, mindig biztatást sugárzó tekintetével néz vissza reánk, az innenéső parton sorunkat váróakra. Igaz és tudós ember volt. Élete lezár kerek egész. Elvesztését a határokon túli magyarság is gyászolja és emlékéit megőrzi.

Isten Veled kedves barátunk, nyugodj békében.

Barátság, 1994. április 15. Televízió

Benda Kálmán halálára

Március 14-én a déli órákban felhív Szakály István rendező kollégám és elcsukló hangon azt mondta a telefonba: „Hallottad, hogy meghalt Marci bácsi?” „Ne hülyéskedj” – mondom neki, hisz egy hete találkoztunk...

Egy hete találkoztunk, televoltál vitalitással, a fáradság szikráját sem láttam rajtad. Mesélted, hogy Franciaországba készülsz egy konferenciára. Március 8-án debreceni történész barátaid körében épp arról beszélgettünk, hogy idősor ide, 81 év oda, Te egyszerűen elnyúlhatetlen vagy. Jobban bírod, mint bármely fiatalabb kollégád. Nem hittem el a hírt, míg magam is nem olvastam az újságban. Emlékszem, amikor több éves ismeretség után bécsi ösztöndíjasként összefutottam Veled a levéltárban. Az első dolog az volt, hogy meghívó a szűkölködő bécsi ösztöndíjast egy jó ebédre – ahogy ez mindig is szokás volt professzor és tanítványa között. Érdeklődtél kutatási témáim felől, jó tanácsokkal is elláttál. Erősítetted bennem a hitet, hogy milyen fontos a magyarországi kisebbségekre vonatkozó levéltári iratok kutatása és publikálása, hisz csakis alapos történeti ismeretek birtokában élhetünk egymással békességben e hazában és ebben a régióban. Már akkor is azt mondtad, hogy egymás kölcsönös megbecsülése, értékeinek elfogadása nélkül soha nem lesz béke e tájon. Erős protestáns hiteddel és meggyőződéseddal hirdetted kötelezettségünket az itt élő népek, népcsoportok kulturális, történelmi, mentalitásbeli másságának elfogadására – ami csakis toleranciára épülhet. Neked mindegy volt, ki katolikus, református, ortodox, izraelita. Te az embert és annak értékeit nézted. Erről beszéltél legutóbb is, az „Együtt élő népek a Kárpát-me-

dencében” című televíziós sorozat március 7-én sugárzott adásában. Fájdalommal írom le, hogy ebben a műsorban is azt mondtam, mint a sorozat szerkesztője, a hasonló című könyv előszavában is azt írtam, hogy a sorozat ötlete Benda Kálmáné volt, valamint „az azóta sajnálatosan elhunyt” id. Entz Géza művészettörténészé. Azóta Te is hozzá költöztél... A televíziós beszélgetést franciaországi utad előtt vetjük fel. S a sors ármánya, hogy éppen akkor hagytál itt bennünket, amikor erről az útról hazatértél. Az Isten volt Hozzád oly kegyes, hogy még hazajöhettél. Hogy itthon halhattál meg. Abban az országban, amelyért mindig szót emeltél, amelyet, bárhol jártál is, mindig legjobb tudásod szerint szolgáltál. Ezt az elnyomott, kismizmizett, soknyelvű, sokkultúrájú országot. S mindig, minden körülmények között a toleranciáért, a megbékélésért emeled fel halk, bölcs szavadat. Soha nem hivalkodtál magyarsággoddal, mint ahogy teszik mostanság sokan. Szerényen tudós maradtál. Leéltél 81 évet. Itt, ahol én is, ő is...

Ács Zoltán

Amikor műsorra tűzték a sorozatot, a tudós történész a következő sorokkal ajánlotta a nézők figyelmébe (1993. december 13-án)

Országunkban, mi magyarok nem vagyunk egyedül. Vannak nem magyarok, akikkel évszázadok, s vannak, akikkel a honfoglalás óta együtt élünk. Együtt építettük az országot, ha a szükség úgy hozta, együtt védjük határainkat, közös volt a sorsunk jóban-rosszban egyaránt. Eltérő hagyományaink, más-más kulturális örökségünk színezte, gazdagította műveltségünket, az együttélés akaratlanul is formált mindnyájunkat. Évszázadok során békében, barátságban éltünk egymással.

A bizalmatlanság, a féltékenység jelei a múlt században ütötték fel a fejüket, s a megbecsülést nemegyszer meg nem értés, gyűlölködés váltotta fel, korábban ismeretlen előítéletek születtek, ezeket visszavetítették a múltba, átrajzolva és meghamisítva az együttélés történetét is.

Ennek a most induló előadás-sorozatnak az a célja, hogy a Tacitus által megfogalmazott történeti szemlélet jegyében, „sine ira et studio”, harag és elfogultság nélkül megismertesse a velünk élő nem magyarok kultúráját, gondolkodását, egymástól elválaszthatatlan közös múltunkat. Megmutassa magyarok és nem magyarok együttélését a történelemben, közös harcukat a külső ellenséggel szemben, a belső küzdelmeket a haladás érdekében, s mindenekelőtt azt, amivel kölcsönösen gazdagítottuk egymás kultúráját. A téves vagy eltorzított adatok helyreigazításával, a félrerajzolt múlttal szemben a történelmi valóságot kívánja ábrázolni.

Magyarok és nem magyarok együtt éltünk ezen a földön a múltban, együtt élünk a jelenben, s együtt kell élnünk a jövőben is. Közös volt a történelmünk közös lesz a sorsunk a jövőben is. A megértés, a békés együttélés, az egymás iránti megbecsülés csak a kölcsönös megismerésen nyugodhat. Ezek az előadások ezt a kölcsönös megismerést szolgálják.

Benda Kálmán

Dél-Magyarország 1994. március 28.

In memoriam Benda Kálmán

Alig néhány, hónapja, hogy intézményünk és tanszékünk címzetes főiskolai tanárként körünkben ünnepelte 80. születésnapját, „itt, ahová úgy jött – szavai szerint –, mintha hazamenne”, a rá oly jellemző tevékeny, kedélyes bölcsességgel, s amikor féltőn rákérdeztünk: nem vállal-e erején felül túl sokat, vidáman mondta: „Hála Istennek, van tennivalóm elég de szerencsémre jól bírom magam” Dr. Benda Kálmán Nagyváradon született 1913. november 27-én. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Párizsban végezte, de Berlin és Bécs is állomáshelyei voltak tudásszomja kielégítésének. „A magyar nemzeti hivatástudat története (a XVI–XVII. században)” című doktori értekezését 1937-ben védte meg; ekkor döntött el egy életre, hogy kutatási témakörül az újkori magyar történelmet választja, különös súllyal nemzeti szabadság küzdelmeinkre. Történelmi közelmúltunk eseményei őt is sokszor próbára tették: katonáskodása után a Teleki Intézetben dolgozott 1948-ig, majd annak felszámolása után, származása miatt, az utcára került, csak 1953-ban sikerült ismét „szakmakö-

zelben" elhelyezkednie, a református egyház alkalmazta őt levéltárosként. A forradalom idején behívták a Történettudományi Intézetbe igazgatóhelyettesi megbízással, amelyről hamar le kellett köszönnie, de kutatóként maradhatott. Bár 1961-ben megszerezte a kandidátusi fokozatot, mondvasínált politikai ürügyekkel tiltották a katedrától. Hogy őt idézzem: „Az egyetlen hely, ahova meghívtak tanítani, a szegedi főiskola történelem tanszéke volt 1974-ben: három évig tartottam itt előadásokat. Kaptam egy, címzetes főiskolai tanári titulust, és a mai napig ki van írva a nevem az akkori tanszéki szobám ajtajára. Sehova máshova be nem tehettem a lábam, mint tanár, pedig mindig is tanítani szerettem volna” A történettudományok doktora fokozatot 1979-ben szerezte meg, s egy év múlva kinevezték az intézetben is osztályvezetőnek, ahonnan három év múltán nyugdíjba ment, de aktivitásán, alkotó lendületén ez mit sem változtatott.

Számos magas hazai és külföldi kitüntetésben részesült, majd 1990-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1991-ben rendes tagjává választotta. Az elmúlt esztendőben pedig megbízások sorát nyerte el: az Akadémia (II.) Történettudományi Osztályának elnöke, a Magyar Történészek Világszövetségének elnöke, a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása kutatási főirány” kuratóriumának elnöke, a Károli Gáspár Református Egyetem rektora lett. Temetjük Öt, a kiváló tudóst, a nagy műveltségű tanárt, a nagyszerű barátot, de ahogyan Gárdonyi sírkövére vészték, az övére is felírható: „Csak a teste!” Mert szelleme, személyes példája, feledhetetlen emléke mindörökké itt él szívünkben.

Dr. Szegfű László tanszékvezető főiskolai tanár

Benda Kálmán temetése ma 15 órakor lesz a Farkasréti temetőben, melyre a JGYTF 11. óra 45 perckor a Szent Ferenc u. 25. elől autóbusszal indít, hogy tisztelői kegyeletüket a végső búcsúnál leróhassák.

A Benda családhoz küldte Demény Lajos Népi Mozgalmi Almanach, részlet Nagyvárad (ma Románia) 1913. november 27. Budapest, 1994. március 13.

dr. Benda Kálmán

Református vallású középiskolai tanár, történész kutató. Apja Benda Gyula (1876–1952) honvéd ezredes, anyja Imrik Margit (1891–1990). Testvérei: Márta (1917–) és Judit (1918–). Házasságot kötött 1941-ben, felesége Szabó Mária (1915–). Gyermekai: Mária (1942–) építészmérnök, Gyula (1943–) történész és Kálmán (1946–) fordító. Az elemi iskola után középiskolai tanulmányait 1924 és 1932 között a budapesti Lónyay utcai református gimnáziumban végezte, 1932 és 1937 között a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán történelem-földrajz szakos hallgató, egyben tagja az Eötvös Kollégiumnak is. Ez utóbbi szociográfiai csoportjában vett részt 1934 nyarán, a falvak kulturális életének feltárására irányuló adatgyűjtő munkában. Községi könyvtárak működését, forgalmát, hatását, irodalmi anyagát és az arra vonatkozó véleményeket tekintette át társaival. Megállapították, alig mutatható ki érintkezés a hivatalos kezdeményezések és a falu érdeklődése között. Az egyetem elvégzése után, egy éven belül 1937-ben doktorált summa cum laude minősítéssel.

1937–1938-ban ösztöndíjas tanulmányúton járt Bécsben, Berlinben és Párizsban. 1961-ben a történettudományok kandidátusa, 1979-ben a tudományok doktora fokozatot szerezte meg. 1990-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, 1991-től rendes tag. Sorkatonai szolgálatát 1939–1940-ben teljesítette, tartalékos zászlósként szerelt le. 1944–1945-ben frontszolgálatos. Pályáját fizetés nélküli gyakornokként kezdte a Magyar Történelmi Intézetben, 1937. márciusától szeptemberig, majd hazatérése után 1939-ig egyetemi gyakornok. Kárpátalja visszacsatolása után, az 1939–1940-es tanévben óraadó tanár a beregszászi állami gimnáziumban. 1940. szeptember 1-től óraadó helyett és tanár almamáterében, a Lónyay utcai gimnáziumban, 1941 januárjától azonban már a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumban a népfőiskolai ügyek előadója. Itt, életének egyetlen hivatalnok munkája során került újból közvetlen kapcsolatba a népi mozgalommal. 1942. márciusától azonban újból a Magyar Történettudományi (Teleki) Intézetben találjuk, ahol 1949-ig dolgozott, mint tudományos tanár, 1945-től mint igazgatóhelyettes. 1949 végén utcára

került, 1953-ig állás nélküli, alkalmi munkából tartja el családját. 1953 és 1957 között a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában talált hivatásának megfelelő levéltárosi munkát. 1957-től dolgozott végleges munkahelyén, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében, egy évig igazgatóhelyettes, majd tudományos kutató, később tudományos főmunkatárs, illetve tudományos tanácsadó. Közben 1983-tól 1985-ig az intézet osztályvezetője. Az oktatómunkát sem hanyagolta el: az 1970-es években a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolára járt el előadni, 1984-től címzetes egyetemi tanár. 1980-tól haláláig a református egyház Ráday Gyűjteményének igazgatója, 1993-tól a Károli Gáspár Református Egyetem rektora, 1992-től pedig a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának elnöke is. Számtalan hazai és nemzetközi tudományos társaság és bizottság mellett, több társadalmi szerveződéssel vezetője: a Magyar Népfőiskolai Társaság elnöke, az Emberi Jogok Magyar Ligája budapesti tagozatának megalapítója, a Kárpátaljai Kör elnöke. Kutatási területe a 15–18. századi magyar és egyetemes történelem. Főbb művei: A magyar nemzeti hivatástudat története (1937), Bocskai István (1942), A magyar jakobinus mozgalom története (1957), Habsburg abszolutizmus és magyar rendi ellenállás a XVI–XVII. században (1984), Emberbarát vagy hazafi (1978). Legjelentősebb kitüntetései: A szocialista kultúráért (1962), A haza szolgálatáért emlékérem ezüst fokozata (1975), A Munka Érdemrend arany fokozata (1983), A Magyar Népköztársaság aranykoszorúval ékesített csillagrendje (1989), A francia Pálmarend tisztí fokozata (1990), Szent-Györgyi Albert díj (1992), Széchenyi díj (1992), Tessedik Sámuel Népfőiskolai díj (1993), Nagy Imre Emlékplakett (1993), Demény Pál Emlékérem (1994). Posthumus: Soros Alapítvány Életmű díj (1994).

A Hét, 1994. június 3. Bukarest

A tudós és a népnevelő

1993. november 29-én a magyar történészek közössége Benda Kálmánt köszöntötte, aki két nappal azelőtt töltötte be nyolcvanadik életévét. A jelenlévők tanúi lehetnek annak, hogy a mindannyiunk által tisztelt és nagyra becsült Marci, mint mindig, kedélyes, derült, életerős és további terveket sző. A magyar történészek közösségét említettem, beleértve mindenkit, aki ezt a szakmát kutatóként vagy oktatóként műveli, függetlenül attól, hogy a nagyvilág melyik táján, országában él és dolgozik. Meg vagyok győződve, hogy legalább gondolatban ott voltunk mindnyájan az MTA Történettudományi Intézetében rendezett ünneplésen. Mindez történet nem csak azért, mert 1992 augusztusában – a Magyarok Világszövetsége kongresszusát megelőző napokban – tartott ülészakán a Magyar Történészek Világszövetsége egyöntetű szavazattal Benda Kálmán akadémikust választotta még elnökül, hanem azért is, mert bárki közülünk, ha csak egyszerű is volt alkalmunk vele találkozni, tapasztalhatta nagy szakmai felkészültségét, kiváló képességeit, nyitottságát, a mások véleményét tisztelő, de a saját álláspontját is nyíltan kimondó magatartását, segítőkészségét, megnyerő egyéniségét. Kapcsolataiban nem szerette a homályos beszédet, elvetette a hamisságot, s ezt kérés nélkül megmondta bárkinek. Lehetőségeihez mérten önzetlenül támogatta a fiatal, tudományos pályájuk kezdetén álló történészeket, egyengette útjukat, alaptalan ígéretekkel senkit nem ámított, olcsó népszerűsége nem áhított, a hízelkedőket kerülte. Benda Kálmán tehetett mindezért, mert háta mögött tisztességgel, becsülettel, meg nem tört gerinccsel végigjárt nem könnyű életút állott. A sors csapásait méltósággal viselte. Benda Kálmánnak erkölcsi alapja volt arra, hogy mindenkiel szembe tudjon nézni, és igényességének megfelelően várja támogatásának viszonzását szakmai felkészültséggel, szolgálatkészséggel. Benda Kálmán tehát nem csupán tudományos műveivel érdemelte ki a megbecsülést. Született Nagyváradon 1913. november 27-én, de szülővárosában nem sokáig élhetett. Alig töltötte be a hat évet, amikor szüleit kitoloncolták a Romániához csatolt városból. A család osztotta az Erdélyből elmenekült-kitoloncolt magyarok sorsát. Laktak vasúti vagonban aztán szükséglakásban Budapest mellett. Iskoláit Benda Kálmán Budapesten végezte, a budapesti Lónyay utcai református gimnáziumban érettségizett 1932-ben. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte. A kálmínista hagyományokat ápoló család sarja a katolikus történetírás vezéralakjaként ismert Szekfű Gyula tanítványa volt, de egyetemi tanárai között a magyar történetírás olyan nemzetközileg ismert és elismert tudósai voltak, mint Domanovszky

Sándor, Hajnal István, Szentpétery Imre és Mályusz Elemér. Sikeresen felvételizett és tagja lett a budapesti Eötvös Kollégiumnak. Egy szobában lakott a Magyar Tudományos Akadémia mostani elnökével, Kosáry Domokossal, Maksay Ferencsel, a magyar agrártörténelem kiváló kutatójával és Tóth Andrásal. Itt, a legigényesebb szakmai képzés mellett, nagy hangsúlyt fektettek a világnyelvek elsajátítására. Egyetemi tanulmányai végeztével Benda Kálmán külföldi ösztöndíjjal Bécsben, Berlinben és Párizsban tanult tovább.

Franciaországból 1934-ben tért haza, és a Magyar Zoltán, gróf Teleki Pál és Gyórfy István professzorok vezette Táj- és Népkutató Központban kapott alkalmazást. Egyik kezdeményezője volt a tatai népfőiskola felállításának, amelyet három éven át vezetett. A Glatz Ferenc akadémikusnak adott interjújában maga Benda Kálmán mondta el, hogy a mezőgazdasági értékesítő szövetkezetek vezetésére képes parasztok felkészítését célzó tatai népfőiskolának „voltam vezetője három éven keresztül. A megye különböző falvaiból, minden társadalmi rétegből, minden nemzetiségből és minden felekezetből válogattuk ki és hívtunk be a népfőiskolára 20–28 év közötti paraszt fiatalokat. A képzés egyszerre volt szakmai, kulturális és világnézeti is Tanultak tehát magyar irodalmat, magyar történelmet, de ugyanakkor mezőgazdaságot, üzemtant, mindazt, ami a modern mezőgazdaságban szükséges... Együtt laktam a népfőiskolásokkal, én tanítottam a magyar történelmet, a szociológiát, és én voltam – úgy mondhatnám – a nevelőtanár aki felelős az iskola rendjéért, a közösségi életért”. Közben tanár is volt a Lónyay utcai református gimnáziumban egy évig, aztán a minisztériumban a népfőiskolai mozgalom és ügyek előadója, s 1942-től a Teleki Pál Tudományos Intézet munkatársa. Itt Kosáry Domokossal együtt szerkesztette a Budapesten és Párizsban Francia nyelven megjelenő Revue d'Histoire Comparée összehasonlító történeti folyóiratot. Benne nem csak a magyar történészek hanem a szomszédos országok kutatói, közöttük a románok is közöltek tanulmányokat. Sőt, maga Benda Kálmán rendszeres tájékoztatókat írt a román történetírás műhelyeiről, a megjelent kiadványokról, könyvekről. 1945 után az intézet a Kelet-Európai Tudományos Intézet nevet vette fel és élére egy időben Bibó István került. Ekkor lett Benda Kálmán is az intézet igazgatóhelyettese. 1946-tól kezdve órákat is tartott az egyetemen, ui. elnyerte az egyetemi magántanár címet. Képviselője volt az UNESCO-nak Magyarországon és a Magyar Történelmi Társulat főtitkára. Benda Kálmán felívelő pályája 1948 végén – egy időre – megszakadt. A Kelet-Európai Intézetet a Magyar Tudományos Akadémia alárendeltsége alá rendelték és felvette a Történettudományi Intézet nevet. Az átszervezett intézetből Benda Kálmánt elbocsátották; állás nélkül, mások számára írt szakdolgozatokat könyveket árult, sőt házaló kereskedéssel is foglalkozott, hogy a matematika-fizika szakos tanárno felesége segítségére siessen a háromgyerekes család eltartásában. Alig 1953-ban állott be némi javulás Benda Kálmán életében. Ekkor ugyanis a budapesti református levéltárban kapott állást szerény fizetéssel. A nehézségek ellenére Benda Kálmán nem fordított háttal hazájának. Joggal említette Péter Katalin mindent átfogó és lényegre tapintó köszöntőjében, hogy „Benda az itthonmaradást és mindazt, ami sok nehézség év alatt vele járt, tudatosan választotta”, noha „még fiatal, de már nemzetközileg ismert történészként sok helyütt talált volna befogadást”. 1956 őszén a Történettudományi Intézetben is megalakult a Forradalmi Bizottság. Ennek tagjává választotta Benda Kálmán is, aki 1957 január 1-től 1958 nyár végéig az intézet igazgatóhelyetteseként működött. A megváltozott politikai légkörben igazgatóhelyettesi állásáról lemondott, de az intézet munkatársa maradt. Még mindig zárva maradtak előtte az egyetem kapui, de a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat felkérte előadások tartására. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg Benda Kálmán: „Szívesen végeztem az ismeretterjesztő munkát, jártam vidékre, számos helyen tartottam előadást. Később jött a rádióban tartott előadássorozata, majd az 1970-es években szegedi Juhász Gyula tanárképző főiskola meghívására három évig oktattam. „Húszéves megszakitás után ez volt az első alkalom, hogy taníthatam”. 1980-ban a Dunamelléki Református Egyházkerület meghívására a Ráday Gyűjtemény igazgatója lett élete végéig. Magyarországi és külföldi szakfolyóiratok szerkesztőségében, szerkesztőbizottságában végzett munkát. 1990-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották, ahol a Történettudományi Bizottság elnöke lett a Francia Akadémia 1988-ban a Pálmarend tiszti fokozatával tüntette ki, de már előtte a Commission Internationale d'Histoire de la Révolution Française elnökségi tagja volt, a magyar-francia történészek vegyes bizottsága, aztán a magyar-román történészek vegyes bizottsága magyar tagozatának elnöke, a Nemzetközi Történetészek Bizottság magyar nemzeti bizottságának elnöke és a Magyar Történészek Világszövete-

ségének egyhangúlag megválasztott elnöke. A különböző alapítványok elnökeként és elnökségi tagjaként támogatta a fiatal történészek továbbképzését. Tudományos munkásságának középpontjában a magyar történelem XVI–XVIII. századi három sűrítője állott: a Bocskai és a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcok és a XVIII. század végi magyar jakobinus mozgalom. „Mindig vonzódtak a forradalmi mozgalmak, érdekelt létrejöttük, lefolyásuk, a különböző társadalmi osztályok magatartása.” Ezen témakörök mellé szerencsésen sorakoztak fel művelődéstörténeti kutatásai. „Az 1960-as évektől kezdve azután a politikai események kutatásáról egyre erősebben a művelődéstörténet felé fordultam. Főleg a parasztság és az értelmiség 18. századi helyzetével, műveltségével foglalkoztam”. Tudományos műveinek terjedelmes könyvsorozata a termékeny alkotó fáradságot nem ismerő munkáját dicséri.

Első tudományos beszámolója 1935-ben látott nyomdafestéket, de első önálló könyve, A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVII. században 1937-ben jelent meg, és amint Péter Katalin megállapította „a magyar nemzet jelenére és múltjára egyidejűleg irányuló figyelem, a felelősségtudat” amely a fiatal történész eme művét jellemezte, élete végéig „elkísérte Benda Kálmánt”. Bocskai Istvánról írta és adta ki az első monográfiáját még 1942-ben, de a témára élete végéig állandóan visszatért. A többi között 1992-ben Bocskai leveleket közölt az Európa Könyvkiadó és Kriterion Könyvkiadó gondozásában megjelent kötetében. Váratlanul bekövetkezett halála előtt látott napvilágot a számára kedvezőtlen években bezűzött könyve Erdély fejlődéséről, Bocskai Istvánról. Kiadta a magyar jakobinusok iratait három kötetben, Ráday Pál politikai iratait, Pápai János törökországi naplóját, Nyáry Pál és Váradai Kata levelezését, a kétkötetes Moldvai csángó-magyar okmánytárát. Monográfiát írt a debreceni Református Kollégiumról és nyomdáról, a magyar jakobinus mozgalomról, a Rákóczi szabadságharc nemzetközi kapcsolatairól, kisugárzásairól, Báthory Zsigmondné Habsburg Mária Krisztináról, a magyar koronáról, a Habsburg abszolutizmusról és a rendi ellenállásról a XVI–XVII. században. Benda Kálmán írt tankönyvet, állított össze magyar történelmi kronológiát, rendszeresen foglalkozott a magyar történelem nemzetközi vonatkozásaival, a kapcsolattörténettel, közöttük a magyar-román kapcsolatok több vetületével. Magyarországi és külföldi folyóiratokban közölt francia, német, angol és orosz nyelven tanulmányokat. Nemzetközi rendezvényeken vett részt, külföldi történelmi kézikönyvek kidolgozásába kapcsolódott bele, magyar címszavak szavait szerkesztette.

Benda Kálmán törhetetlen építője volt a nemzetközi kapcsolatteremtésnek. Amint arra lehetősége nyílt, nem csak Magyarországon, hanem a szomszédos országokban is tartott előadásokat. Magával vitte a biztatást és reményt az elnyomatás okozta csüggedésben. Mi Erdélyből, Romániából várva-vártuk az időt, hogy hozzánk is eljusson. Minden hívásra, áldozatot, fáradságot nem ismerve jött szívesen, ahogy a határok 1989 után megnyíltak. Benda Kálmán számára az összmagyarság közös érdeke nem maradt pusztán jelszó. Láttuk szülővárosában, Váradon többször is, de járt Kolozsvárott, Gyergyószentmiklóson és többmás erdélyi városban. Örömmel hallgattuk szép formába öntött, veretes mondatait, fegyelmezettlen rendszeres, az adatokat és összefoglaló jellemzéseket szerves egységbe forrasztó előadásait magyar történelmünk különböző vetületeiről. A magyar történelmet az európai történetírás medrében, kapcsolatrendszerébe illesztve mutatta be. Ismert és elismert szakemberként tartották számon a nemzetközi történetírásban. Nyelvismerete, az egyetemes történelemben való jártassága, nyitottsága kedvezett a kapcsolatok építésének. Legendás szakkönyvtárát gyűjtött össze, amely – mint maga Benda Kálmán vallotta – „teljes sorozatban tartalmazza a történeti folyóiratokat, forráskiadványokat, kézikönyveket”. Ilyen történész szakkönyvtárát még nem láttam, vele csak a kolozsvári Jakó Zsigmond professzor könyvtára vetekedhet. A levéltári kutatástól a történeti ismeretek terjesztéséig elválaszthatatlan egységet alkot egész életműve, pályája. A népoktatást, népnevelést éppen olyan fontosnak tartotta a tudós életében, mint a tudományos alkotást. „Mindig azt vallottam, hogy a történész, aki csak önmaga vagy néhány szakember számára kutat és ír, nem teljesíti igazi feladatát. Arra van szükség, hogy népünk minél nagyobb részének adjunk történelmi látást. A ma problémáit csak az tudja helyesen megítélni, aki tudja, hogy a múltból hogyan és honnan jutottunk el idáig, és a jövőt is csak az tudja helyesen tervezni aki látja a fejlődés egész történeti vonalát”. Ez a krédó vezette Benda Kálmánt egész életében, így ismertük meg őt és így zártuk emlékezetünkbe az alkotó tudóst, a nevelőt az embert.

Közreadva özv. Benda Kálmánné Marika néni engedélyével.

Szeged, 1994. március 30.

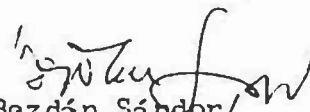
Drága Marika Néni, Kedves Benda Család!

Már táviratunkban is kifejeztük megdöbbenésünket és fájdalmunkat Tanár Ur távozása fölött, de még most a temetés után is szinte hihetetlennek tűnik minden a tragédiával kapcsolatban. Számunkra nem csak a TV és Rádió műsorai keltik életre Marci Bácsit, hanem köztünk valóban érezzük és gyakran emlegetjük. Már terveztük szokásos tavaszi meghívását, illetve az ő távollétében éppen Marika Nénivel beszéltem telefonon Kováts Zoltán tanári kinevezéséről /Professzor úr volt az elnöke a véleményező szakmai bizottságnak/. A bensőséges kapcsolat miatt írásait korántsem csak a megszokott szakmai érvekkel ajánljuk diákjainknak. Fiatal kollégáimnak pedig meghatározó élménye marad az a néhány tanács, mellyel az őszi jubileumi felolvasó ülésen további kutatásra biztatta őket.

Egy kis levélben nem tudok beszámolni minden megemlékezésről, de szólok azokról, melyeken jelen voltam. A gyász hír után a tanszék tanárai előadásaik előtt ismertették Tanár Ur életművének főbb elemeit és mindennek előtt szegedi főiskolai kötődését. Március 28-án tanszékünk tudományos ülést szervezett Kossuth halála centenáriumán, és mivel e napra esett Professzor Ur temetése, Nagy István tanár úr a megnyitó után idézett egyik szép leveléből, majd néma fölállással emlékeztünk Rá. Március 30-án Szalay István főigazgató a tanácsülés előtt méltatta Benda professzor munkásságát és mint iskolánk tanárát szintén egyperces felállással búcsúztatta a tanács. Épületeinken a temetésig fekete lobogó hirdette gyászunkat.

A temetésre főiskolánk külön buszt bérelt, és az egyetemi, múzeumi kollégákkal együtt utaztak a Történettudományi Tanszék tanárai, munkatársai és hallgatói. Azon a napon jelent meg a helyi lapban Szegfü László tanszékvezetőnk nekrológja, melyet tisztelettel mellékelek.

Hitünk szerint Marci Bácsi élő kapocs marad Marika Néni és Szeged között. Közös gyászunkban is gondolva a közelgő ünnepre, kegyelemteljes Húsvétot kívánok a Történettudományi Tanszék régi és új munkatársai nevében.

/Bezdán Sándor/

Közreadva özv. Benda Kálmánné Marika néni engedélyével.

Kedves Benda család!

Még mindig nagyon tudok megbárátkozni a gondolatokkal, hogy az általam annyira nagyra-
becselt Marci miúgy közölkék. Hisz ahogy azt
is igen sajnálom, hogy a tenisztésam nem le-
hettem Önök mellett, mi március 28-án már
kolozsvárról kellett visszavonnom egy tanügyi
tanácskozáson, ahol szerepeltem mellett.

A magam részéről emléke megőrzése
szükségsi kötelesség. Megmunkáztam róla a
Román Televízió Magyar Adásában, a
gyógykezelésünkön tartott napi egyetemi
konferencián. Ez utóbbi alkalommal el-
hangzott "Közvetítő" előadásom rövidített szö-
veget közltem HÉT-ben. Kérdék emlékeim
egy példányt belőle kaptak mindenben a
térükben. Tartott megemlékezésről is, amit
megkaptam, azt is küldöm.

Kérem mindnyájukat fogadják mindent
az Önök iránt tanúsított együttérzés jeléül.
Kívánom, hogy a mindennapi síró-országban
legyen lelki erejük tudván, hogy magukkal
van mindenké, aki Marci bűnyüket is-
merte, támogatását élvezte.

Itt szeretettel és baráti
magaszkodással üdvözlé

Jenny Laps

Bu karokban

1994. június 10-én

História, 1994. (XVI. évf.) 4. szám

Emlékezés Benda Kálmán ravatalánál

Benda Kálmán az utóbbi évek szellemi közéletének egyik legismertebb egyénisége volt. Egy időben az Akadémia II. osztályának elnöke, a Történelem Nemzeti Bizottságának, a Francia-Magyar Vegyesbizottság elnöke, tagja a Soros Alapítvány kuratóriumának, elnöke a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítványrendszer – A népfőiskolai mozgalomért – szakalapítványának, rektora a református egyetemnek. 1979 óta tagja a História szerkesztőbizottságának, 1991 óta pedig a História Alapítvány kuratóriumának. A História szerkesztőbizottsága – volt és jelenlegi munkatársai – valamint közvetlen kollégái, tanítványai írásából állítottuk össze a folyóirat jelen számát. (A szerk.)

Tisztelt gyászoló Család, kedves gyászoló Gyülekezet!

Eljöttünk a ravatalhoz, hogy végső búcsút vegyünk Benda Kálmántól. Nem méltatni cselekedeteit. Azt megteszi majd a tudománytörténet s az írásait használó kutató történészek tanulmányaik jegyzeteiben. Eljöttünk búcsúzni, csak felemlgetni, mily sok szál kötötte őt hozzánk – mely szálak most elszakadtak.

Búcsúzunk a Magyar Tudomány Akadémia nevében, ahol tudományterületünk szinte minden testületének elnöke volt Benda Kálmán. Elnöke az akadémiai osztálynak, elnöke a Magyar Történelem Nemzeti Bizottságának. Búcsúzunk az Akadémia Történettudományi Intézete nevében, ahol 1957-től igazgatóhelyettesként, majd tudományos munkatársként, tanácsadóként és osztályvezetőként dolgozott. Búcsúzunk a hazai szellemi élet oly sok műhelye nevében, ahol folyóiratok szerkesztőbizottságai, nemzetközi testületek vezetőségi tagjaként működött. Búcsúzunk a történész szakma egésze és korosztálytársai nevében, kikkel együtt élte meg a háborúkkal, politikai rendszerváltásokkal zaklatott századunkat. S búcsúzunk a hozzá képest régi fiatalok s a mai fiatalok nevében. Kiknek számára, nekünk – miközben már Benda Kálmán akadémikus, professzor, akadémiai osztályelnök lett – megmaradt örökké kedves Marci bácsinknak.

Meghalt Benda Kálmán, s vele most sírba száll a polgári kori magyar értelmiség generációjának egy sajátos alakja. Sarja egy családnak, amelyik 1867 óta vett részt a polgárosodó Magyarország civil és katonai igazgatásában, amelyik hitt abban, hogy történelmi felelőssége: az állami adminisztráció működtetése. Mert az állam működőképessége teszi életképesé a társadalmat, biztosítja igazgatási, napi élet- és művelődési kereteit. Az otthonról hozott kötelességtudás, a hitt és vallott társadalmi szolgálat hatotta át Benda Kálmán élettevékenységét. Ez a belső nyugalmat is adó hivatásérzés munkált benne, amikor megismertem az 1960-as években, s hívott magával az első emeleti könyvtárba – mondani: „No, böngésszük át együtt a helytörténeti folyóiratokat. Az országot, amelyben élünk, ugyanúgy ismerünk kell, mint az országokat, amelyekbe kijárunk – vagy akarunk kijárni” – tette hozzá a rá jellemző cinkosan kedves mosollyal. Akkor már, a hatvanas évek végén megnyíltak az elitértelmiség számára a határok, s Marci bácsi nemzetközi tudományos elismeréségre már a legfiatalabbak előtt is legendás volt. A francia, német előadások szövegét ugyanolyan lendületes retorikával diktálta a dübörgő Optima gépet verő adminisztrátornak késő estig a szomszéd intézeti szobában, mint kis tanulmányait, cikkeit a legfélreesebb vidékek helyi múzeumi, sőt községi kiadványai számára. Ha megtanultunk valakitől – történészek, értelmiségiek – országban, népben gondolkodni, akkor Benda Kálmántól tanultunk meg. Az ő közelsége volt az, amely e szemlélethez szoktatott, s e szemlélettel egy értelmiségi-nemzeti magatartás vállalásához. Ő, aki az 1930-as évek első felében végzett a budapesti Eötvös Kollégiumban, Európa egyik legerősebben nemzetközi szemléletű elitkollégiumában, tökéletes latinos-nyugateurópai műveltséggel, aki Kosáry Domokos mellett szerkesztette a magyar társadalomtudomány első egyetemes szemléletű és részben Nyugat-Európában is terjesztett folyóiratát, a Revue d' Histoire Comparée-t, s aki benső családi barátságban volt az Atlanti-parti kollégákkal, a magyar történettudomány nagy diplomatája, aki vállalára vette a határokon túli magyar történettudományosság támogatásának terhét, különösen az erdélyiek gondjait, ez a Benda Kálmán

fáradtságot nem kímélve utazott Magyarország félreeső zugaiba, hajnali, füstös, piszkos vonatokon. Tartott előadásokat helyi tantestületeknek, diákoknak vagy egyszerű parasztembereknek. Emlék néhány évvel későbből, az 1980-as évekből: „A nemzetet megtartani és életben tartani kötelesség és kötelezettség, politikai rendszerek változhatnak, nekünk ez a dolgunk” – írtam fiatal szerkesztőként, replikaként a politikai dorgálásra. A 80-as években történt, neki mutattam meg egyedül, mint a szerkesztőbizottság legtekintélyesebb tagjának. Aláhúzta e sorokat, s kissé biccentve, félrefordított fejjel mondta: „Nem kell megijedni!” – Napokig mormogtam magamban: nem kell megijedni. És értelmiségi bátorságára jellemző, hogy ő, aki semmi politikai háttérrel nem rendelkezett, ő volt az egyik, aki kiállt a politikai hatalmaskodóival szemben.

De elszakadva a személyes élményektől, amelyek a koporsó előtt mindenkit elragadnak, búcsúzunk attól a Benda Kálmántól, aki a régi magyar értelmiségiek közül azon kevesek közé tartozott, kikhez ért a szocialitás szele. A XX. század nagy történelmi eseménye: az első néprétegek beemelkedése a kultúrába s a politikába. Míg a hivatástudat és a kulturális-állami élet működtetési technikája e társadalmi réteg, a régi középosztály ízeibe ivódott, addig már kevesen tudták követni – épp a 30-as években – az új szociális erők feltörekvési vágyait. (Amik azután jobb- és baloldali szélsőségekbe sodorták e társadalmi rétegek nagy részét.) Benda Kálmán – ő is így mesélte – fiatalkorából hozta magával az emberi együttérzést, a szegényekkel való azonosulás készségét. „Bizonyára a református neveltetés tette rám ezt a hatást – így ő –, hiszen a református egyház lelkésze a falu egyszerű népével élt együtt. De várj csak, lehet, hogy édesanyám, aki éppen katolikus jászlány volt. De az is lehet, hogy így születtem.”

Monográfusok, nekrológusok dolga kibányászni az adatokat: egy értelmiségi gondolkodás milyen mérföldköveknél, miért vált irányt. Benda Kálmán a 30-as évek végén több fiatal értelmiségi korosztálytársával együtt nemzeti feladatnak tekintette a szociális problémák intézményes feloldását. Vezető alakja annak a fiatal társadalomtudományos csoportnak, amely a Táj- és Népkutató Központban térképekkel, statisztikai táblázatokkal mutatja be Magyarország egészségtelen birtokszerkezetét és ennek kihatását a társadalmi rendszerre, a szegény pór nép sorsára. – Nem párt vagy pártok keretében tanulta meg becsülni a kétkezi munkát, a mezőt, az üzemben, a kis falu hétköznapi közösségmegtartásában végzett értelmiségi munkát, hanem saját érzelmi közelítéséből következett az, s vált egyéniségének részévé. Ezért is nem tudták belőle kiirtani a szociális érzékenységet akkor, amikor az uralkodó politikai párt az ötvenes években hangosbmondókon hirdette a szocialistát, s közben őt az utcára tette.

Tisztelt gyászoló gyülekezet!

A halál, a temetés megráz mindenkit. S a barátot könnyen ragadja túlhajtott megfogalmazásokra. Mégis, nem tartom túlzásnak azt mondani: ha volt valaki ebben az országban az elmúlt 60 évben, aki népben és nemzetben egyszerre tudott gondolkodni, akkor elhunyt barátunk Benda Kálmán volt az. S mindezt úgy élte meg, hogy egy perc sem adta fel párizsi, berlini műveltségét.

Ez a társadalmi elkötelezettség tartja makacsul a kezdeti népfőiskolai mozgalom élén 1939–42 között, amikor igazgatóként együtt lakik a gazdálkodó fiatalokkal. Történelemórákat tart nekik, sőt részt vesz napi ünnepléseiken, szalonnázásaikon. S ezen elkötelezettségből következően lesz majd élete utolsó évtizedében a politikailag független népfőiskolai mozgalom vezető alakja. S ez a belső magabiztossággal követett elkötelezettség vezeteti tollát, amikor ugyanazon időben egyszerre ír a központi történeti folyóirat, a Századok, azután a Revue d' Histoire Comparée, a Társadalomtudomány c. folyóiratok hasábjaira tudományos dolgozatokat s a Magyar Élet, valamint az alig ismert Gyermekevédelem, a Szociális Traktatusok c. lapba ismertetőket a népfőiskoláról, a szociológiáról vagy éppen Bocskai szabadságharcáról. Történészként is vallotta, hogy őt idézzem: „A történész, aki csak ön-maga vagy néhány szakember számára kutat és ír, nem teljesíti igazán feladatát. Arra van szükség, hogy népünk minél nagyobb részének adjunk történeti látást.”

Állandó rádióműsorokat készít, derűs mosollyal tárja szét kezét, amikor tudós kollégái szemre hányják neki: mikrofont biztosít évszázados történelmi balgaságoknak, melyek az egyszerű emberek között terjednek. „Na és! – így egy alkalommal, mikor éppen Zrínyiről és a vadkanról volt szó –, tessék, okójátok meg a tudomány álláspontját. Hát nem ezért vagyunk?...”

Búcsúznunk Benda Kálmántól, a szigorú ítéletű szaktudóstól, az elhivatott kutatótól. Olyan korban nevelkedett és élte le élete javát, amikor a történettudomány Európaszerte kiépítette szaktudományos intézményrendszerét: bonyolult tanszék-, majd kutatóintézet-hálózatot hívott létre, anyanyelvű és idegen nyelvű folyóiratrendszert, rendszeres nemzetközi konferenciasorozatokat, sőt az államokon belül a tájegységek szerinti kutatási és forrásmegőrzési intézményközpontokat. Ezt a csodálatos tudományos nagyüzemet azután professzionista és elhivatott szakemberek működtethetik. Benda Kálmán profi volt, a szó legklasszikusabb értelmében. Mindig pontosan tájékozott volt a nemzetközi szakirodalomban. S milyen éles volt problémalátása! Nevéhez kötődik – hogy csak utalásszerűen említsük – a hosszú évszázad, a XVII. század magyarországi sajátosságainak feltárása, sokszor megrajzolt hőseivel, mindenekelőtt Bocskayéval. A Rákóczi-szabadságharc történetének újragyúrása, mindenekeiőtt az európai viszonyok feltárása. Tanulmányai a kutatásban meglévő hézagokat igyekeztek kitölteni. Hatalmas forrásközlő kötetek tanúsítják szakmai akribiáját: a Martinovics-iratkötetek, Ráday Pál iratai, csángó levéltár, a befejezetlenül maradt Országgyűlési Emlékek. Hogy csak emlékeztessenek néhány, méreteiben is hatalmas Benda-műre. Amikor Európa-szerte az 1970-es években visszahanyatlík a hagyományos szakmai felkészültség megbecsülése, a forráskritikai műveltséghez tartozó klasszikus segéd tudományi műveltség – paleográfia, diplomatika és így tovább – tisztelete, Benda Kálmán minden fórumot megragad, hogy szót emeljen a klasszikus szakmai műveltség becsülete mellett. Maga is forráskiadási szabályzatot készít, hogy rászoktassa a szakszerűsége a történettudomány művelőit. Szakmaszeretete hajtja, amikor elvállal szerkesztőbizottsági tagságokat – s ezeket nem dekórumoknak tekintette, hanem szakmai-közéleti funkcióknak –, szakmaszeretet hajtja, amikor a százezres nem történész rádióhallgatóságnak igyekszik sokrészben sorozatban elmagyarázni a levéltárak fontosságát, sorra látogatva rádiós barátjával a vidéki levéltárakat. Ez a szakmaszeretet hatja át, amikor a Lónyay utcai gimnázium felszámolásakor (1950-ben) kétkerekű kiskocsit szerez és felrakja a gimnázium egyedülálló értékű könyvsorozatait a kocsira, s tolja-vonja több fordulóban, a macskaköves úton át a Ráday Kollégiumhoz. Ahogy a Református Öreg Diákok – kik egyesületének elnöke is volt – mesélik: ki szomorkásnak, ki vidámnak látta, de mindegyre dolgában magabiztosnak. És ez a szakmaszeretet, ez az elhivatottság – működtetni az intézményeket – hajtja, amikor elvállalta a rendkívül fáradtságos franciaországi előadókörutat e hónapban. Amikor megjegyzést tettünk – látva, hogy az utóbbi időben már fád: talán nem kellene ennyit vállalni, önróniával megjegyezte, kihívva magát, amúgy 'Marcisan': „Nahát, ezt mégsem tehetem. Hisz én vagyok a Francia-Magyar Vegyesbizottság elnöke.” Azután meghalt, hazafelé jövet, szolgálat közben.

Tisztelt gyászoló Család, kedves Barátaim!

Búcsúzni jöttünk ide a koporsóhoz. Búcsúzni nemcsak a tudóstól, az elkötelezett értelmiségitől. De búcsúzni egy embertől.

Meghalt egy ember, aki szerette az élet minden pillanatát. Aki nem panaszkodott, mikor állástalan diplomás volt a 30-as években, s nem panaszkodott, mikor állástalan lett a diktatúrában. Aki minden társában képes volt a jót látni, s percek alatt közelséget teremtett nemzetközi hírű professzortársaival éppúgy, mint a kergeskezű földművesel vagy épp a morózus hivatalnokkal. Aki örülni tudott minden pillanatnak, nem tartott haragot, nem akart kárpótlást, mosolyogva, megvetően szólt ezekről, tisztelte mindenki hitét, etnikai hovatartozását, és így elérte, hogy mindenki tisztelte az övét. Igaz emberi életet élt, s nekünk, kik közel álltunk hozzá, a legcsodálatosabb eszményt hagyta vissza: az emberséget.

Glatz Ferenc

Reformátusok Lapja

Református középiskolák figyelmébe!

„Benda Kálmán” történelmi tanulmányi verseny Egy szép hagyomány felújítása – Támogatók kerestetnek

A református középiskolák első országos történelem tanulmányi versenyének országos döntőjét március 18-án, szombaton tartják meg. A versenyt az Országos Református Tanáregyesület III. konferenciáján hirdette meg a Budapesti Baár-Madas Református Gimnázium történelemtanári munkaközössége, s az azon a héten (1994. március 13-án) elhunyt kiváló történészről, a Károli Gáspár Református Egyetem első rektoráról, a Ráday Gyűjtemény főigazgatójáról „Benda Kálmán Országos Református Középiskolai Történelem Tanulmányi Verseny” néven indult útjára e nemes küzdelemsorozat. A részletekről Papp Kornélt, a budapesti Baár-Madas Református Gimnázium történelem-tanárát kérdeztük.

Mi a 94/95-ös tanév versenyének középponti témája?

– Kálvinizmus és rendi ellenállás a Bocskai-szabadságharcban.

Milyen az érdeklődés a verseny iránt?

– A megadott határidőig 13 középiskola 104 tanulója küldte el nevezését a rendezőknek. Mivel 4 és 6 osztályos gimnáziumaink tanuló egyaránt megtalálhatóak a résztvevők között, a rendezők 3 korcsoportot voltak kénytelenek kialakítani. (A 12 éves tanulók teljesen más fogalmi szinten képesek gondolkodni, mint a 18 évesek, vagy akár a 15 évesek.) Az országos döntőn technikai okok miatt csak korcsoportonként 15–15 versenyzőt lehet meghallgatni, ezért I. fordulóra volt szükség. Miként oszlik meg a verseny a korosztályok között? – A 11–12. osztályosoktól (a hagyományos számozás szerint III. és IV. osztályosoktól egy esszedolgozat megírását kérték „A Magyar Királyság és Erdély viszonya Bocskai politikájában” címmel.

– A 9–10. osztályosok (I–II. egy központilag elkészített, különböző jellegű kérdéseket tartalmazó tesztolgozatot oldanak meg saját középiskolájukban. Mivel ennek a korcsoportnak a létszáma a legnagyobb (50 fő), magasra állították a feladatsor elkészítői a mércét. A dolgozatok beküldési határideje: 1995. február 28.

– A 7–8. osztályosok házi felmérés útján döntenek el, hogy kik képviselhetik iskolájukat a döntőn. Kik bírálják el a teljesítményeket?

– A döntőn az írásbeli és a szóbeli feladatok megoldásának elbírálását pártatlan zsűri végzi. A szervezők azokból a középiskolákból kértek fel történelemtanárokat zsűritagoknak, amelyek az adott korcsoportban nem neveztek versenyzőket. A döntő napján a történelem szakos tanárok szakmai találkozási sora kerül a Református Pedagógiai Intézetben.

Mi lesz a nyertesek jutalma?

– A legfelkészültebb versenyzőket értékes könyvjutalomban részesítjük. Ezt pedig a verseny anyagi támogatóinak lehet köszönni: a Budapest-Kőbányai Református Egyház-községnek, az ETI-nek és a Ráday Gyűjteménynek. Reméljük hogy példájukat mások is követni fogják és középiskoláink egyre több házi, kerületi és országos tanulmányi versenyen jutalmazhatják a többlettudást és az akaratot, a tantárgyak széles skáláján. A református gyülekezetek és szervezetek pályamunkák megírására ösztökélhetnek tanulóifjúságunkat pályázatok meghirdetésével, s így egy szép régi hagyományt éleszthetnek fel, közös erővel.

Reméljük, hogy a Benda Kálmán Történelem Versenynek egy lesz folytatása, s az 1995/96. tanévben egy másik helyszínen újra találkozhatnak az ifjú történészek.

Közreadva özv. Benda Kálmánné Marika néni engedélyével.

Budapesti Baár-Madás Református
Gimnázium
Budapest 1022, Lőrántfy Zs. u. 3.
Tel.: 1-350-370

Kedves Marika Néni!

A "Benda Kálman Országos Református Középiskolai Történelem Tanulmányi Verseny" szervezőinek nevében szeretném megköszönni a győztesek megjutalmazására felajánlott jutalomkönyveket. Együttel tisztelettel szeretném kérni Marika Néni, hogy a március 18-i döntő eredményhirdetésen vegyen részt a díjak átadásában. Az eredményhirdetés várható kezdési időpontja: 16³⁰ óra.

A döntőn 13 református gimnázium és liceum 50 versenyzője vehet részt. 3 korcsoportban szeretnénk a legjobbak tudását összemérni. A jutalmazáshoz Marika Néni mellett a Budapest-Köbányai Református Egyházközség, az ETI - Magyarország, a Ráday Gyűjtemény és a Magyarországi Református Egyház Közoktatási Intézete is segítséget nyújt.

Mégegyszer szeretettel várjuk Marika Néni a versenyen!
Tisztelettel:

Kornel
Papp Kornel

a Budapesti Baár-Madás Református
Gimnázium tanára

Budapest, 1995. március 7.

Közreadva özv. Benda Kálmánné Marika néni engedélyével.

Kedves Marika néni!

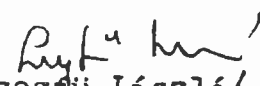
Tisztelt és szeretett Marci bátyánk emlékének adózva jelentettük meg, szerény tehetségünk szerint, ezt a kis kötetet, amelyből néhány példányt illő reverenciával megküldünk Önnek és kedves családjának.

Egyben jelzem azt is, hogy a főiskolai tanács megszavazta Benda professzor úrnak, feledhetetlen tanítónknak és kollégánknak a "Magister Emeritus" címet, melynek átadására a tanévnyitón, szeptember elején kerül majd sor.

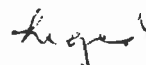
Kedves Marika néni, kérem fogadja tőlünk ezt a kis kötetet olyan szeretettel, amilyenel mi készítettük és nyújtjuk át, s szolgáljon csekélyke vigasztalására, hogy mi is, mélyen együttérezve a családdal, örökre szívünkbe zártuk Marci bátyánkat.

Szívből jövő tisztelettel és kézcsókkal:

Szeged, 1994. június 7.

/Dr. Szegfű László/

tanszékvezető főiskolai tanár

OLVASTAM VALAHOL

...Attila kincsenek gondolták...

A nagyszentmiklósi kincsről

Részletek Benda Kálmán – Kerekes István: *Olvastam valahol...*
Történések a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban c. könyvből

„A nagyszentmiklósi aranykincsről már többször olvastam s tudom, hogy máig is viták vannak körülötte. Mit mond róluk a mai tudomány? Érdekelne a híres kincselet feltalálásának és feltárásának ideje, módja, körülményei. Szívesen hallanék művészeti-archeológiai ismertetéséről is. Végül pedig érdekelne, hogy a Torontói megyei Nagyszentmiklóson feltárt kincs darabjai miként kerültek Bécsbe, s miért nem lehetett visszaszerezni őket?”

(S. L., Budapest)

– Néhány éve ritkaság kiadvány mutatta be a nagyszentmiklósi kincset. A képeket Rácz István, a Finnországban élő ismert magyar fotóművész készítette, a tanulmányt hozzá László Gyula professzor írta. Tőle kérdezzük először is azt: mit nevezünk nagyszentmiklósi kincseknek?

– A bécsi Kunsthistorisches Museumban 23 aranyedényt őriznek, ez a világhírű nagyszentmiklósi kincs. Vannak közöttük korszok, ivóedények, csemegéstálak, szóval rendkívül sokrétű, gyönyörű régészeti együttes. Legtöbbször a kincsen levő feliratokkal foglalkoztak. Háromfajta felirat van a tárgyakon: egy rovásírásos, ezt mind a mai napig nem fejtették meg, bár rengeteg próbálkozás történt; egy görög nyelvű, görögbetűs felirat és egy görögbetűs török nyelvű felirat. Újabbban úgy vélik, hogy nem is török, hanem talán magyar.

– Tudjuk-e, hogy milyen időből származik a kincs, és hogy melyik nép őtvösei készítették?

– Az egyes aranyedények művészeti jellemzői, díszítései jóformán egész Euráziát felölelik. Kapcsolatai térben Kináig, időben Mezopotámiáig nyúlnak, Nyugat felé is vezetnek szálak, tehát rendkívül magas szintű kozmopolita műveltségnek lehetünk tanúi. És hogy milyen népe volt? Először is: mivel hatalmas kincs és lelőhelye abba az útba esik, amelyen Priszkosz rhetor Bizáncból Attilához jött, először Attila kincsenek gondolták. Ezt többfajta numizmatikai-pénztörténeti érveléssel próbálták bizonyítani, de kiderült róluk, hogy elszármaztak. Utána az avaroknak tulajdonították. Emellett már több ok szól, mert valóban a késő avar-onogur művészetnek erős kapcsolata van a kincs néhány darabjával.

Amikor az egyes darabokat sorra megvizsgáltam, észrevettem, hogy a kincs rovásírásos edényei külön csoportot alkotnak. Négy nagy korszokból áll, négy ivóalkalmatosságból. Dienes István régészbarátom hívta fel a figyelmemet, hogy a mongol kán udvarában négyfajta italt szolgáltak fel a vendégeknek. A másik készletben – mert kiderült, hogy ezek asztali készletek – mindenképp csak három van. Ez az aszsonyok közé vezet minket. Úgy tűnik tehát, hogy a kincs két részre oszlik: a fejedelem kincsére (ezeken rovásírás olvasható) és a fejedelemasszony kincsére. A kettő között rendkívül éles stílusbeli különbségek vannak. Az előbb szó volt arról, hogy avarnak tartották. A kincs egyik legutóbbi feldolgozója, Nikola Mavrodinov bolgár régész volt, aki viszont óbolgárnak tartotta. Mindkét nézetben lehet valami igazság, mert az aszsonyi, a fejedelemasszonyi készlet valóban át van itatva késő avar-onogur és bolgár emlékekkel. A másik csoportban vi-

szont olyan jelenségek észlelhetők, amelyeknek párját a „Stephanus rex” feliratú pénzeken találjuk. Akarattal nem mondtam Szent István pénzeit, mert lehetséges, hogy Géza fejedelem – akit ugyancsak Istvánnak kereszteltek – verette.

Tehát magyar gyökerű a második asztali készlet: a fejedelemé.

A kincs tehát kétfajta elemből, kétfajta művészeti körből keletkezett, nyilvánvaló, hogy valóban kincs volt. Nem egyszerre csinálták valamennyi darabját, hanem gyűjtötték. Így a kincs egyes darabjai között nyilvánvaló, hogy időbeli különbségek is vannak, de végül is, ahogy összegyűlt, ami az asztalra került a fejedelemtől vagy a fejedelemasszonytól, az már tömör egységet alkotott.

– Úgy tudom, hogy a kincsen van egy elkallódott darabja is, méghozzá egy kereszt.

– Nagyon komoly vizsgálat folyt 1799-ben, amikor a kincset megtalálták. Kiment a főszolgabíró, részt vett a vizsgálatban a birtokos gróf, később pedig Boráros pesti polgármester. A bécsi régiségtár igazgatója pontos jegyzőkönyvet vett fel. Így tudjuk, hogy az első jelentésekben valóban említés történik egy keresztéről, ami a földbirtokos gróf ajándékaként egy kolostorba került. Erről azonban semmi közelebbit nem tudunk. Egyébként – a keresztől függetlenül is – a kincsen nagyon sok keresztény vonatkozás van, méghozzá – érdekes módon – nem a fejedelemasszonyéban, hanem a fejedelmében.

Ahogy tudjuk, a kincset egy szerb földművesember találta meg Nagyszentmiklós „Sziget” nevű helyén. Ez a hely valószínűleg ténylegesen sziget volt, mert az Aranka folyó elöntötte az egész környéket. Nádas, szittyós terület, járhatatlan, s a Szigeten valószínűleg erőd volt. Itt rejtették el a kincset, feltehetőleg az erőd árkában, a latyakban, a sárban. Amikor a szerb földműves megtalálta, először görög vásárosok és bécsi kereskedők kezdték megvásárolni darabonként, mígnem aztán Boráros polgármester a már szétszóródott darabokat összegyűjtötte, majd a bécsi régiségtár bejelentette az igényét rá, feltehetőleg megvásárolta. Állandóan visszatérő kérdés: miért van a kincs Bécsben, miért nincs nálunk, ha magyar kincs, mint ahogy a fejedelmi készlet valószínűleg magyar? Azért nincs nálunk, mert a trianoni békeszerződés értelmében csak azt kaphattuk vissza a bécsi kincstárból és régiségtárból, ami a mai Magyarország területén került elő. Nagyszentmiklós pedig ma román felségterület, román neve: Sînnicolau Mare.

– Talán térjünk most rá a kincs művészeti értékelésére!

– A kincs művészeti értékelésénél a következőkből indultam ki: önmagáért való díszítés ebben a korban nem volt. A díszítményeknek megvolt a jelentőségük, a jeleneteknek megvolt az értelmük. Ezt a „szemüveget” tettem fel a kincs vizsgálatakor, mintha én rendeltem volna meg az edényeket. Tehát nagyon kínos pontossággal és gyanakvással figyeltem, hogy mit csinált az őtvös. Erre több okom volt. Például: a második számú korszok van egy ún. égberagadási jelenet, amelyen látható egy sasmadár, de ez a sasmadár nem sasmadár, mert a füle bagolyfül, a szakála pedig párducsakál. Hát ez

micsoda? Vagy: a fejedelem, a győztes fejedelem – van ilyen ábrázolás is – hajánál fogva húzza a legyőzött ellenfelét, a másik levágott feje ott lóg a nyeregkápáján. De csak lándzsa van a kezében, nincs felfegyverezve. Miért? Sok ilyen kérdés tette indokolttá, hogy gyanakodva figyeljem, hogy mi történt itt? Hiszen ezek az emberek jól értettek a ragadozó madarakhoz, a sast tehát nem tévedésből ábrázolták az ötvösök párducszakállal meg bagolyfüllel. Olyan mitológiába érkezünk, amelyet nem ismerünk. Ez különösen a fejedelemasszony kincsénél feltűnő, mert tele van ábrázolásokkal: láthatunk rajta dámvadat leteperő griffet, égi fejedelmet, aki szárnyas oroszlánról hátrafelé nyilaz a rátamadó párducra. Azután vannak kis szilkek, amelyeken csodálatos keveréklények láthatók, mindenfajta állatból egybeillesztett lények. Csupa olyan jelenség, amit nem tudunk megmagyarázni. Nyilvánvaló például, hogy a legszebb, a kettes számú korszón a győztes fejedelem, az állatküzdelmi jelenet, az égi vadászat és az égbe ragadási jelenet valamilyen mitológiának a négy képe. Tehát nem négy különálló kép, mert hogy az ötvösnek éppen ilyen rögtönzésre támadt kedve. Ez elképzelhetetlen. Az ötvös azt csinálta, amit parancsoltak neki. Engem az érdekelt, hogy mit parancsoltak neki. Sajnos, megoldani nem sikerült. Van ugyan Bulgáriából egy korai kincs, jóval korábbi, szkíta kori, amelyen ugyanezek a jelenetek ismétlődnek sok-sok más lemezzel együtt. Tehát nyilván egy cselekményekben gazdag mítosznak a négy képe került a nagyszentmiklósi korszóra is.

– *A személyek viselettörténeti ábrázolása nem segít valamit a meghatározásban?*

– Nem sokat segít: a győztes fejedelem például gyűrűs páncélban van, ez keleti viselet ebben az időben. A legyőzött pedig négyzetes hálómustrával díszített páncélban van, illetve találtak egy ausztriai avar sír egyik övveretének ábrázolásán. Megvan tehát az avar kapcsolatuk. Megkockáztattam, de többen a szememre vetették, hogy önmagam felé hajlik a fantáziám, hogy a fejedelemasszony idevaló régi kagáni családból származó leány lehetett, a fejedelem pedig az Árpád-házi fejedelemek vagy királyok egyike.

– *De hát hogy került akkor ez a kincs délre? Hiszen az Árpádok központja nem délen volt?*

– Föltették többen és újabban Vékony Gábor barátom például az egyik csésze feliratának a feloldásánál is bizonyítva látja, hogy a kincs Ajtony kezéből, Ajtony menekülése során kerülhetett a földbe. Ajtony pedig korábban mint egyenrangú fejedelem,

Szent Istvánnal vagy még előbb Géza-Istvánnal családi kapcsolatban is állhatott. Egyenrangúak lévén, nyilván követjáraskor ajándékokat, kincseket küldtek egymásnak. Így kerülhetett talán a kincs délre. A második számú étkészletnek minden jelképe a királyi körbe tartozik, például az ékekkel díszített kereszttek, bizonyos rovásírásos betűk, amik egyeznek a Stephanus rex pénzekkel, nyilvánvaló tehát, hogy ez a két korszó István-kori.

– *Említettem, hogy mindezt László professzor könyvben is megírta, s ugyanott színes fényképeken láthatók a nagyszentmiklósi kincs egyes darabjai. Van tudományos visszhangja ennek a könyvnek, esetleg cáfolata vagy megerősítése?*

– Őszintén szólva nagyon keveset ismerek a visszhangból. A legfontosabb helyről, Ausztriából még nem kaptunk visszhangot, mert ott a mai napig óbolgár kincsként van kiállítva, éppen Mavrodinov könyve alapján. A Magyarország története kétkötetes kiadása, amelyben Bóna István írt róla, az egészet avar kincsnek tartja. De nem veszi tekintetbe, hogy én a kincset milliméterről milliméterre vizsgáltam meg, és az egyes darabokon sok átalakítás látható. Például: föltehető, hogy a pogány – így mondjuk mi, hogy pogányjelentésű állatküzdelmi jeleneteket kivágták, és keresztény jelképet tettek a helyükbe. Tehát átkezesítésesítették. Viszont akkor nem mondhatjuk a kincsről, hogy egészségesen ebben vagy abban a korban készült, és ezek vagy amazok csinálták. Sokkal többre tük a kérdések.

– *Tehát föltehető, hogy valóban az avar korban készült az első változat, és amikor magyar kézbe került, és áttértek a kereszténységre, akkor módosítottak bizonyos jeleneteket?*

– Igen. Talán nem a kort hangsúlyoznám, hogy avar kori, hanem azt mondanám: avar környezetben jött létre. Így talán pontosabb. Igen, nagyjából erről lehet szó. És ilyenre van is példa. Béla király névtelen jegyzője, Anonymus megírja például, hogy Árpád megkérte 13 éves Zoltán fia számára Mén-Marótnak a lányát. Tehát egy helyi fejedelem lányának és egy Árpád-házi herceg házasságának az emléke lehet a kincs mögött. Mindenesetre – ha szabad ezt a szót használni a régészetben – a legnagyobb szenzáció ezen a téren, hogy előkerült Békés megyében egy csont tűtartó, amin 58 vagy 52 rovásjel van, s ezek a rovásjelek nagyjából egyeznek a nagyszentmiklósiéval.

– *Tudjuk, hogy ez a tűtartó mintegy másfél éve került elő, de a megfejtést még nem publikálták.*

– De publikáltak megfejtéseket! Például legutóbb az Életünkben, a szombathelyi folyóiratban Vékony Gábor olvasta el a szöveget, méghozzá magyar nyelven.

Mit neveztek kukszának?

A középkori magyar bányajogról

Részletek Benda Kálmán – Kerekes István: *Olvastam valahol...*

Történések a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban c. könyvből

„Nyugdíjas aknász vagyok, és a nyugdíj alatt bőven adódó szabadidőmben megtanultam szlovákul. Most Josef Horák *Zlate meszte, aranyváros* című könyvét olvasom. A selmeci középkori bányászatról beszél. Kérem, ha egy mód van rá, szíveskedjenek egy kis áttekinthető képet adni az akkori bányászati jogról.”

(T. A., Pécs)

– *A középkori magyar bányászat kérdéseivel Heckenast Gusztáv foglalkozott több munkában is. Őt kérjük a kérdés megválaszolására.*

– *A középkori Magyarország európai jelentőségre tett szert nemesércbányái révén. A Felvidéken (a mai Szlovákia területén),*

a Szepes-Gömöri Érchegeységben már a középkor folyamán igen sok bányát tártak fel, ezek elsősorban arany-, ezüst- és rézbányák voltak, de hamarosan csatlakoztak hozzájuk a vasbányák is. Ugyancsak nevezetes bányakincsek voltak Erdélyben, és hamar fel is tárták e kincseket. Valamennyi magyarországi bányavidék közül a középkor és a korai újkor századaiban a legjelentősebb a Garam menti bányavidék volt. Bányavárosai között kiemelkedő helyet foglalt el Selmecebánya, régi német nevén Schemnitz, mai szlovák nevén Banská Stiavnica. A Garam menti bányavidéken az aranybányászat központja Körmöcbánya, az ezüstbányászat Selmecebánya, a rézbányászat pedig Besztercebánya

volt. Ehhez igazodott a kamarai igazgatás szervezete is. Károly Róbert királyunk a XIV. század első felében hozta létre a magyarországi bányakamarákat, amelyek a területükre eső bányaszatot ellenőrizték, és a pénzverést irányították.

– Ezek a bányakamarák hol székeltek? Az ország fővárosában?

– A bányakamarák, változó volt a számuk, általában valamilyen bányavidéket fogtak össze; nevezetes közöttük az alsó-magyarországi bányakamara, amely a három említett bányavárost fogta össze.

A kamara élén a kamaragróf állt, alatta három alkamaragróf volt, akik a körmöci, a selmeci, illetve a besztecebányai alkamarát igazgatták.

– Hadd vessem közbe: az Alsó-Magyarország kifejezés ma a nem szakember fülének kicsit szokatlanul hangzik. Így neveztek ebben az időben a Felvidék nyugati részét, szemben Felső-Magyarországgal, ami az északkeleti Felvidéket jelentette.

– De volt külön kamaragrófság a szepesi városok számára, Gölnicbánya székhellyel, Erdélyben Nagyszebenben, Horvátország számára Zágrábban, szóval az országban mindenütt voltak bányakamarák, amelyek azokon a területeken, ahol nevezetes bányászat nem folyt, idővel elhaltak.

– Ezek a bányakamarák közvetlenül a király alá tartoztak?

– Közvetlenül a király alá tartoztak, illetve a főkincstartó alá. A bányakincsek feltárásnak joga a nemesérceknél, a réznél és mindenféle egyéb fémnél a királyt illette, a sónál is, a vas, a kő és a mészko esetében azonban a földesurakat. A király természetesen nem maga művelte a bányákat, hanem kiváltságlevelet, engedélyt adott, akár egyes nagybirtokos földesuraknak, akár egyes városoknak mint testületeknek a területükön levő bányák művelésére. Ha tehát valaki bányát akart művelni, mondjuk, Selmecebánya határában, akkor a városi tanácshoz fordult engedélyért; a városi tanácsnak egy erre specializált tagja, a bányamester, latinul *magister montium* adta meg az engedélyt a bányaművelésre. Az egyes városok területén a bányászat szabályozását a városi bányajog írta elől, amely tulajdonképpen praktikus megkötésekből állt, azt határozta meg, hogy hogyan kell bányászati engedélyt kérni, milyen méretűek legyenek a tárnák és aknák, amelyeket a bányászok megnyitnak, milyen feltételek mellett lehet a bányaművelést hosszabb, rövidebb ideig szüneteltetni, és mi jár mindeztért a városnak.

– Azt nem szabályozta a bányajog, hogy az államnak mi jár ezért?

– Ezt nem a városi bányajog, hanem a királyi hatalom szabályozta. A királyi hatalom ugyanis a nemesércek bányászatából bizonyos nyereségrészesedést kötött ki magának. Már Károly Róbert bevezette az állami nemesfém-monopóliumot, ami azt jelentette, hogy forgalomba csak az államhatalom hozhatta az aranyat és az ezüstöt. Akik az aranyat és ezüstöt kibányászták, azok magánemberek voltak, de ahhoz, hogy az ércből nemesfém legyen, még egy kohászi eljárásra volt szükség. A kibányászott nemesérceknek egy előre meghatározott részét, általában a nyolcad- vagy tizedrészét be kellett szolgáltatni a királyi kohók számára, és azok végezték el az olvasztást; a többi nemesérceket a vállalkozó polgár maga olvaszthatta ki a saját kohójában, de forgalomba már nem hozhatta, hanem előre megállapított, maximált áron át kellett adnia a királyi kamaraszervezetnek, amely azután a forgalombahozásról gondoskodott.

Bányáinkba elsősorban a fejlett közép-európai bányavidékekről jöttek a bányászok. A Magyarországon létrehozott bányavárosok általában alapított városok voltak: egy vállalkozó testület elhatározta, hogy királyi engedéllyel bányavárost alapít Magyarországon, a társulás tagjai Magyarországra költöztek, felépítettek egy várost, és miután ők kapták a királytól a privilégiumot, a bányászat hasznát is biztosították maguknak, illetve leszármazottaiknak. Ezek a vállalkozók a Német Birodalom különböző tájairól kerültek ide, a városi bányajogrendszer segítségével nyomon lehet követni egy-egy ilyen vándorlást. A selmeci városi bányajog, amely XIV. század végi feljegyzésben maradt ránk, szinte szó szerint azonos a morvaországi Jihlava középkori bányajogával. Ennél fogva azt kell feltételeznünk, hogy akik Selmecebányán a bányajogot elfogadtatták, akik a selmecebányai bányaművelést magas színvonalra emelték, azok a morvaországi Jihlavából jöttek. De tovább is megy ez a filiaációja a bányajognak; majdnem szó szerint azonos a selmecebányai bányajoggal a gölnicbányai, tehát azt kell hinnünk, hogy a gölnici telepések Selmecebányáról jöttek, vagy legalábbis Selmecebányától vették át a szabályokat. A gölnici bányajognak egy további leszármazása a rozsnói bányajog.

– Úgy tűnik mindebből, hogy ezek a bányásztelepülések eleinte nyitottak voltak, később azonban meglehetősen önmagukba zártak.

– Azt hiszem, kezdetben sem voltak teljesen nyitottak, illetve a városi vezetők réteg kezdetétől fogva zárt volt. Paulinyi Oszkár kutatásaiból tudjuk, hogy Selmecebánya, Besztecebánya és Körmöcbánya esetében arról van szó, hogy 36–42 család állt össze, ezek sajátították ki az akkor még föl sem épült város főterén a főteret körülvevő telkeket, és az ő privilégiumuk volt a város területén kohóművek létesítése. A bányászat maga az már nyitott volt, ti. a bányamunkát bárki végezhetette, aki erre hajlandónak mutatkozott.

– A középkor végén, majd a XVI. században egyre gyakoribb, hogy bányászklázadások törnek ki éppen Selmecebányán és környékén is. Mi vezetett ezekre a felkelésekre?

– Az osztályellentét a bányatulajdonosok, illetve a kohótulajdonosok és a bányában dolgozó munkások között. Minden egyes bányászfelkelés vagy bányászmozgalom alkalmával pontosan ki lehet mutatni azokat az anyagi sérelmeket, amelyek a bányákban dolgozó embereket lázadásba hajtották. Vagy a béruket nem kapták meg idejében, vagy bér helyett élelmiszerral fizették őket, de olyan drágán szállították az élelmiszert, hogy ezzel a megélhetésüket tették lehetetlenné, tehát mindig valamilyen munkabérprobléma robbantja ki ezeket a lázadásokat.

A XVI. század közepére a városi bányajog alapján a bányászatot és a kohászatot kezükben tartó városi vezetőrétegek már annyira monopolizált helyzetbe kerültek, hogy ez nemcsak a városi lakosság számára kezdett elviselhetetlenné válni, hanem az államhatalom számára is tűrhetetlen volt. Nemcsak arról volt szó, hogy a munkásokat nem fizették rendszeresen, hanem arról is, hogy az államnak járó részesedést sem adták meg az előírás szerint. Rendszeresen külföldre csempészték pl. a kibányászott ezüstöt a kamarai hatóságok és a vámhatóságok megkerülésével.

Ez váltotta ki az első Habsburg királyaink azon törekvését, hogy a bányászatot országosan szabályozzák. Évtizedes küzdelem után az 1570-es években sikerült rákényszeríteni a magyarországi bányavárosokra az eddigi városi bányajogok helyett az egységes magyarországi bányajogot, az ún. Miksa-féle bányarendtartást, amit Miksa királyról neveztek el. Ez azután a feudalizmus korában végig, a XIX. századig, érvényben maradt; a bányászok és a bányatulajdonosok annyira konzervatívok voltak, hogy az esetleges reformkísérletek végül is mindig befulladtak.

– Pécsi hallgatónk levelének egyes részleteit itt nem olvastuk föl, ezért most külön említtem, hogy többek közt azt kérdezi, mit neveztek kukszának?

– Egy bánya kezdetben egy vagy két ember vállalkozása volt, akik saját kezükkel fejtették ott az ércet. Ahogy egyre mélyebben hatoltak a földbe, és egyre nagyobb technikai felvonulásra volt szükség a bányaművelés folyamatosságához, mind több ember és több pénztőke kellett ahhoz, hogy a bányászat fennmaradjon. Így jött létre minden egyes bányának egy eszmei tulajdona, amely – nem tudom, hogy miért – 128 kukszára oszlott. A 128 kuksza – modern hasonlattal azt lehetne mondani, hogy 128 részvény – megoszlott a bányatulajdonosok között. Az állam úgy biztosított magának befolyást az egyes bányákra, hogy egy bizonyos számú kukszát megvásárolt magának, mert a bányatulajdonosok a birtokukban levő kukszaszámmal az arányában viselték a költségeket, és osztották el egymás között a nyereséget.

AGYMENÉS

Benda Kálmán Emlékérem

Az ÓMT 1994. március 31-én tartott rendkívüli közgyűlésének határozata

Társaságunk közgyűlése a tudományos ismeretterjesztő munka elismerésére és díjazására egy emlékéremet alapít, melyet Benda Kálmánról neveznénk el. Ő tudományos munkássága mellett egész életében másoknak is példát mutatva tevékenykedett ezen a területen is. Az emlékérem működtetését (kivitelezését) egy későbbi időpontban valósítanánk meg, mikor a szükséges és elégséges anyagi, szervezeti és más feltételeit már megteremtettük.

Benda Kálmán Emlékérem tervezett szabályzata

1. Az Emlékérem neve: Benda Kálmán Emlékérem
2. Az Emlékérem alapításának ideje: 1994. március 31.
3. Az Emlékérem alapításának kezdeményezője:
Országos Ómagyar Kultúra Baráti Társaság (Bp., 1476 Pf. 152)
4. Az Emlékérem alapítói:
– Országos Ómagyar Kultúra Baráti Társaság
Vélhetően:
– Magyar Népfőiskolai Társaság
– Ráday Gyűjtemény
– Tudományos Ismeretterjesztő Társaság
– Magyar Tudományos Akadémia
– MTA Történettudományi Intézet
– MTA Irodalomtudományi Intézet Reneszansz Osztálya
– História Szerkesztősége
– Johannita Lovagrend
– Művelődési és Közoktatási Minisztérium
– Magyar Televízió
– Magyar Rádió
5. Az alapítók jogai és kötelességei:
jogok:
– jelölteket állítani
köteleességek:
– évente legkevesebb 100 eFt pénzügyi támogatást biztosítani – az Ellenőrző Bizottságba jelölteket állítani
– az Emlékérem közmegítélését és megbecsülését erősíteni és védelmezni
6. Az Emlékérem bankszámlája:
7. Az Emlékérem és díj leírása:
– 6,5 cm átmérőjű bronz érem díszdobozban
– kitűző
– oklevél
– pénzdíj, melynek összege a Bizottság által van meghatározva minimálisan 50 eFt 1994-es Ft vásárlóértéken megfelelően valorizálva
– Az Emlékérem egy 6,5 cm-es átmérőjű bronz érem díszdobozban
– A kitűzőn Benda Kálmán kicsinyített aláírása látható.

- Az Emlékérem egyik oldalán Benda Kálmán portréja látható, rajta Benda Kálmántól idézet, és Benda Kálmán kézjegye.
 - Az Emlékérem másik oldalán felirat: „Benda Kálmán Emlékérem a tudományos ismeretterjesztésért.”
8. Az Emlékérem célja:
A tudományos kutatás eredményeinek széleskörű megismertetése, hogy az ismeretek gyakorlati alkalmazása minél előbb megvalósulhasson.
 9. Az Emlékérem kiadó Bizottság címe:
 10. A díj odaítélése:
Az Emlékérem Bizottság négy tudományág ismeretterjesztésében tevékenykedő személyek részére osztja ki a díjakat, mindegyiküket három-három fokozatban.
– Bölcsészettudományok
– Természettudományok
– Műszaki tudományok
– Társadalomtudományok:
– közgazdasági
– politikai
A Bizottság szükség szerint – a Bizottság döntésétől függően – de évente minimálisan egyszer adja ki a díjakat.
 11. Az Emlékérem Bizottság feladata:
– Az Emlékérem Bizottság szükség szerint ülésezik, de évente minimálisan négy alkalommal. Üléseiről jegyzőkönyvet vezet.
– Az Emlékérem tekintélyének fenntartása és növelése
– Megfelelő feltételek biztosítása, a díj és a vele járó támogatás igazságos odaítélése
– A díjazottak pártatlan és becsületes kiválasztása.
– A Bizottság döntéseit szótöbbséggel hozza. Határozatát szótöbbséggel -51% -, nyílt szavazással hozzák. Amennyiben nem határozatképes, úgy az ülést el kell napolni, és egy hónapon belül újra összehívni, ott a jelöltek szótöbbsége adja a határozatot.
– A Bizottság és a díj működési feltételeinek biztosítása.
– Az Emlékéremhez kapcsolódó díj megfelelő anyagi forrásainak előteremtése.
– A díjazandó jelöltek közül a díjazottak kiválasztása
 12. Az Emlékérem kiadó testület
a) Az emlékérem működtetését egy Bizottság intézi.
b) A Bizottság tagjai:
– a Bizottság 11 tagú,
– tagjait az alapító szervezetek jelölik ki egy-egy fővel.
A kezdeményező ÓMT két személyt jelöl.
c) A Bizottság tisztségviselői:
– elnök,
– alelnök,
– titkár.
 13. A Bizottság tisztségviselőinek és tagjainak jogai és kötelességei:
13.1. Elnök:
a) átadja a díjakat
b) képviseli a Bizottságot más szervek, jogi személyek előtt.

c) utalványoz a titkárral együtt a Bizottság bankszámlája terhére

13.2. Aelnök:

a) a mindenkori elnök helyettesítése – akár az elnök megkérésére, akár az elnök bármilyen okból való akadályoztatása esetén – és a szükséges pénzügyi fedezet biztosítása.

13.3. Titkár:

a) összefogja a Bizottságot, szükség szerint irányítja, segíti azt.
b) utalványoz az elnökkel együtt a Bizottság bankszámlája terhére
c) irányítja az elnökkel megosztva a Bizottság munkáját.

13.4. Tagok:

a) jogai: részt venni az ülésen, szavazni és díjazandó jelöltet állítani illetve tisztségviselőnek választhatók
b) kötelességei: A Bizottság ülésein részt venni. Az a tag, aki a Bizottság ülésein folyamatosan 3-szor nem vesz részt, kizárandó. Az őt jelölő szervezetnek jogában áll új jelöltet indítani, de az előző jelöltnek adott pénzügyi támogatást vissza nem vonhatja, de az új jelöltekkel köteles újabb támogatást adni, mely összeg az előbbinél kevesebb nem lehet.

14. Jogi képviselő:

Ellátja a Bizottság jogi képviseletét, és mindazt a feladatot, melyet az elnök reábiz.

15. A Bizottság vagyona:

- Tartozásaiért az Emlékérem Bizottság a vagyonával felel
- A Bizottság törekvéseinek, céljainak megvalósítását, díjainak odaítélését önfenntartással biztosítja.
- Az Emlékérem Bizottság tartozásaiért az alapítók nem felelnek.
- Az Emlékérem megszűnése esetén a Bizottság vagyona az Emlékérem kezdeményezőjére száll.

16. A díjazandó jelöltek állítása:

Az alapítók közül bárki állíthat díjazandó jelölteket.

17. Az Emlékérem Bizottság gazdálkodása:

Az alapítók évente meghatározott összeget fizetnek az emlékérem költségére és a díjazottak támogatására

18. Az Emlékérem Bizottság bevételi forrásai:

- az alapítók befizetései
- pályázatok támogatása
- magánszemélyek adományai
- különböző szervek, intézmények támogatása
- állami támogatás

19. A Bizottság működésének és gazdálkodásának ellenőrzése:

- Az Ellenőrző Bizottság elnökét és két tagját az Emlékérem Bizottság alapítói választja meg.
- Az Ellenőrző Bizottság elnöke és tagjai a megbízatásuk alatt más tisztséget nem viselhetnek.

Az Ellenőrző Bizottság feladata:

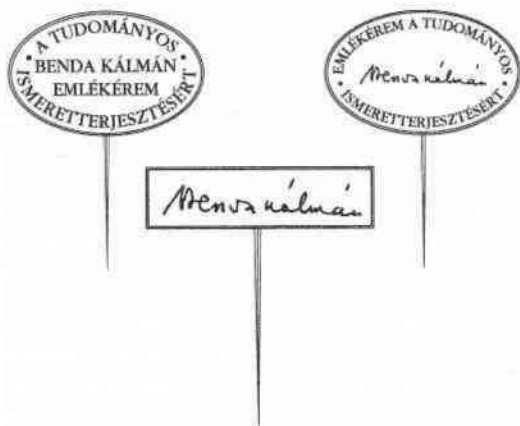
Az Emlékérem Bizottság munkáját és gazdálkodását szakszerűen felügyelni. Folyamatosan ellenőrizni és írásos jelentést készíteni és elküldeni évente egyszer a díj alapítói részére.

Az Emlékérem Bizottság munkájáról és gazdálkodásáról. Az Ellenőrző Bizottság tagjai között egy könyvviteli, egy jogász és egy, a tudományos ismeretterjesztést jól ismerő szakembernek kell lennie.

Határozatait egyszerű szótöbbséggel hozza.

Az alapítók közül a három tagú Ellenőrző Bizottság felállítására, melynek feladata a Bizottság szabályszerű döntéshozatalának és a díj odaítélésének-gazdálkodásának ellenőrzése.

Kitűző

Az emlékérem két oldala

Oklevél

a Tudományos Ismeretterjesztésért

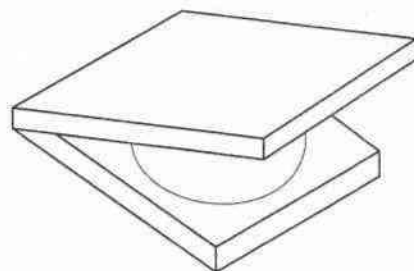
részére

A Benda Kálmán Emlékérem
díjazottjának.

A tudományok területén végzett oktató, ismeretterjesztő, népművelő munkája elismerése és megbecsüléseként a Benda Kálmán Emlékérem fokozatát adományozzuk.

Kelt, Budapest, 199... -

B.K.E. Bizottság
elnök

Díszdoboz

KÖNYVAJÁNLAT

A tudomány szolgálatában

Benda Kálmán műveinek bibliográfiája

1935

Leser, Paul: Entstehung und Verbeitung des Pfluges. Münster, 1931.
– Etnographia, 1935. (46. évf.) 1–4. sz. 151–153. (Ismertetés)

1936

A keresztény közösség. Magyarország és a Török Birodalom a XV. században In: A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, VI. köt. Bp., 1936. Magyar Történelmi Társulat, 3–31.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene. (Szerk.) Szolnoki Scheftschick György. Pécs, 1935. – Századok, 1936. (70. évf.) 9–10. sz. 464–466. (Ismertetés)

1937

A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVII. században Bp., 1937. Bethlen ny., 128
Értekezés, ahogy mi láttuk (Szerk. és a utószót írta Benda Kálmán) Bp., 1937. Sylvester ny., 45
Felelések vagyunk – Magyar Protestánsok Lapja, 1937. (11. évf.) 10. sz. 151–152.

Winkler, Arnold: Österreichs Weg. Die ideellen und geschichtlichen Grundlagen des Staates. Wien, 1936. – Századok, 1937. (71. évf.) 4–6. sz. 263–264. (Ismertetés)

Maschke, Erich: Das Erwachen des Nationalbewusstseins im deutsch-slavischen Grenzraum. Leipzig, 1933. – Századok, 1937. (71. évf.) 7–8. sz. 376–377. (Ismertetés)

Horváth Magda: A törökveszedelem a német közvéleményben. Bp., 1937. (Minervakönyvtár: 112.) – Századok, 1937. (71. évf.) 9–10. sz. 489–490. (Ismertetés)

1938

Hantsch, Hugo: Österreich. (Eine Deutung seiner Geschichte und Kultur.) Innsbruck, 1934. – Századok, 1938. (72. évf.) 1–3. sz. 103–104. (Ismertetés)

Chmelar, Josef: Die nationalen Minderheiten in Mitteleuropa. Prag, 1937. – Századok, 1938. (72. évf.) 4–6. sz. 265–266. (Ismertetés)

Bainville, Jacques: Histoire de deux peuples, continuée jusqu' à Hitler. Paris, 1933. (Les grandes études historiques.) – Századok, 1938. (72. évf.) 7–8. sz. 353–356. (Ismertetés)

Bainville, Jacques: La Troisième République. 1870–1932. Paris, 1935. (Les grandes études historiques.); Léon, Daudet: Panorama de la IIIe République. Paris, 1936.; Petit, Maxime: Histoire de la France. La Troisième République. Paris, 1936. – Századok, 1938. (72. évf.) 9–10. sz. 549–551. (Ismertetés)

Braibant, P. M.: La tragédie paysanne. Paris, 1937. – Társadalomtudomány, 1938. (18. évf.) 189–193. és kiny. (Ismertetés)

1939

Tudósítás Jász-Aythy városában uralkodó cholera nyarvályának gyógyítása módjáról 1831. esztendőben – Etnographia, 1939. (50. évf.) 1–2. sz. 16–167.

Ahmásy Ignác jászkun főkapitány rendelete 1872-ből a cigányok viseletéről – Etnographia, 1939. (50. évf.) 1–2. sz. 167–168.

Sée, Henri-Rébillon, Armand: Le XVIe siècle. Paris, 1934. (Clio. Introduction aux études historiques 6.) – Századok, 1939. (73. évf.) 1–3. sz. 111. (Ismertetés)

Ballai Károly: A magyar függetlenségi nyilatkozatok története. I. köt. Okmányok, iratok, jegyzőkönyvek és törvények. Bp., 1935. – Századok, 1939. (73. évf.) 1–3. sz. 117–118. (Ismertetés)

Szeberényi Lajos Zsigmond: A parasztság története. A legrégebbi időkől napjainkig. Bp., 1937. Századok, 1939. (73. évf.) 4–6. sz. 231–232. (Ismertetés)

Schickert, Klaus: Die Judenfrage in Ungarn. Essen, 1937. (Die Juden im Leben der Völker. Schriften zur Judenfrage der Gegenwart. Hrsg. vom Institut zum Studium der Judenfrage. Berlin, Bd. I.) – Századok, 1939. (73. évf.) 4–6. sz. 244–245. (Ismertetés)

Réau, Louis: L' Europe Française au siècle des lumières. Paris, 1938. (L' évolution de l' humanité, 70.) – Századok, 1939. (73. évf.) 7–8. sz. 365–367. (Ismertetés)

Bözdödi György: Székely bánja. Kolozsvár, 1938. – Századok, 1939. (73. évf.) 9–10. sz. 512–513. (Ismertetés)

1940

Népfőiskolai útmutató Bp., 1940. Tolnai ny., 88+8.

A tatari népfőiskola – Magyar Szemle, 1940. (38. köt.) 4. sz. 285–292.

Az első tatari népfőiskola – Magyar Lélek, 1940. márc. 15. (2. évf.) 3. sz. 107–112.

A tatari népfőiskolai tanfolyam – Jelenkor, 1940. márc. 15. (2. évf.) 6. sz. 11.

A tatari népfőiskola – Fialat Magyarorszá, 1940. febr. 22. (10. évf.) 8. sz. 32.

Népfőiskola Tatán – Magyar Út, 1940. febr. 1. (9. évf.) 5. sz. 2.

A Népfőiskola – Magyar Út, 1940. dec. 5. (9. évf.) 49. sz. 3–4.

Sfordza, C. S.: Pachitch et l' union des Yougoslaves. Paris, 1938. (Les contemporains vus de près. Ser. II. 6.) – Századok, 1940. (74. évf.) 7–8. sz. 352–353. (Ismertetés)

Horváth Jenő: Várad freskó. Nagyvárad története. Bp., 1940. – Századok, 1940. (74. évf.) 7–8. sz. 354–355. (Ismertetés)

Garde, Axel: Bauernvolk. Berlin, 1938. – Társadalomtudomány, 1940. (20. évf.) 230–233. (Ismertetés)

Halasy-Nagy József: Magyar önismeret. Politikai olvasókönyv önmagukat kereső magyarok számára. – Társadalomtudomány, 1940. (20. évf.) 376. (Ismertetés)

1941

Széchenyi emlékévk. – Széchenyi tanfolyamok Magyar Lélek, 1941. (3. évf.) 1. sz. 179–180.

A tatari népfőiskola – Magyar Lélek, 1941. (3. évf.) 1. sz. 180–184.

A tatari népfőiskola – Magyar Élet, 1941. máj. 1. (6. évf.) 5. sz. 5–9.

Népfőiskola – Magyar Élet, 1941. ápr. 1. (6. évf.) 4. sz. 7–10.

A népfőiskola (Az útmutató nevezetése) – Gyermekvédelem, 1941. (3. évf.) 3. sz. 3–5. és 4. sz. 6–10.

Kömlöd, a nemes község – Magyar Út, 1941. ápr. 10. (10. évf.) 15. sz. 3–4.

De Jouvenel, Bertrand: D' une guerre à l' autre. 1. De Versailles à Locarno. Paris, 1940. – Századok, 1941. (75. évf.) 1–3. sz. 101–103. (Ismertetés)

Depner, Maja: Das Fürstentum Siebenbürgen in Kampf gegen Habsburg. Untersuchungen über die Politik Siebenbürgens während der Dreißigjährigen Krieges. Stuttgart, 1938. (Schriftenreihe der Stadt der Auslandsdeutschen. Hrsg. in Verbindung mit dem Deutschen Ausland-Institut) – Századok, 1941. (75. évf.) 7–8. sz. 304–309. és Archivum Europae Centro-Orientalis, 1942. T. VIII., 276–284. (Ismertetés)

Földváry Antal: A magyar református egyház és a török uralom. Bp., 1940. – Századok, 1941. (75. évf.) 9–10. sz. 456–458. (Ismertetés)

Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Markó Árpád. Bp., 1941. – Társadalomtudomány, 1941. (21. évf.) 148–150. (Ismertetés)

Gyöffy István: Nagykunsági krónika. Bp., 1941. – Társadalomtudomány, 1941. (21. évf.) 335–344. (Ismertetés)

Kovács Bálint: Magyarországi keresztény népfőiskolák. Bp., 1941.; Hilscher Rezső: Az északi népfőiskola. Bp., 1941. (Szociális Traktátusok I. sor. 5. sz.) – Társadalomtudomány, 1941. (21. évf.) 462–465. (Ismertetés)

Kovács Bálint: Magyarországi keresztény népfőiskolák. Bp., 1941. – Magyar Út, 1941. dec. 4. (10. évf.) 42. sz. 2. és Magyar Élet, 1942. (7. évf.) 1. sz. 15–16. (Ismertetés)

1942

Bocscai István 1557–1606 Bp., [1942.] Franklin ny., 241 (magyar életrajzok)

A törökök német újságírodalma; A XV–XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához In: A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942. Bp., 1942. Magyar Történettudományi Intézet, Athenaeum ny., 194–277. és kiny. 85.

Bethlen Miklós kancellár – Hítel (Kolozsvár), 1942. okt. (6. évf.) 389–403.

Megnéveztek-e Bocscai Istvánt? – Magyar Nemzet, 1942. szept. 10. (5. évf.) 205. sz. 9.

Conrad Jakob Hildebrandt's dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656–1658) Nach der Stettiner Handschrift hrsg. und erläutert von Franz Babinger. Leiden, 1937. – Századok, 1942. (76. évf.) 1–3. sz. 119–120. (Ismertetés)

Der Aviso des Jahres 1609. – Die Relation des Jahres 1609. In: Faksimiledruck hrsg. und mit einen Nachwort versehen von Walter Schöne. Leipzig, 1939. – Archivum Europae Centro-orientalis, 1942. T. VIII. 284–288. és Századok, 1943. (77. évf.) 1–3. sz. 128–131. (Ismertetés)

- März, Joseph: Joseph II. Kaiser und Siedlungspolitiker. Berlin, 1938. – Századok, 1942. (76. évf.) 7–8. sz. 367–368. és Archivum Europae Centro-Orientalis, 1942. T. VIII. 288–292. (Ismeretetés)
- Lades, Hans: Die Nationalitätenfrage im Karpathenraum. Der östereichische Ordnungsversuch -1848/49. Wien, 1941. (Volkstum im Südosten I.) – Századok, 1942. (76. évf.) 9–10. sz. 492–494. és Archivum Europae Centro-Orientalis, 1942. T. VIII. 292–297. (Ismeretetés)

1943

- Bibliographie de l' Europe Carpathique; Publications historiques de l' année 1942* (Red.) Kálmán Benda – Revue d' Histoire Comparée, 1943. T. I. No. 3–4., 1–97.
- Relations politiques entre la principauté Transylvanie, la Moldavie et la Valachie* – Revue d' Histoire Comparée, 1943. T. I. No. 3–4., 352–400.
- L' Institut Hongrois de Paris* – Revue d' Histoire Comparée, 1943. T. I. No. 3–4., 585–586.
- Le collège Bethlen de Nagyenyed* – Revue d' Histoire Comparée, 1943. T. I. No. 3–4., 586–588. (Octave Beupin álnéven)
- La préhistoire du peuple hongrois* – Revue d' Histoire Comparée, 1943. T. I. No. 3–4., 593–594. (Jean Gessier álnéven)
- L' Institut d' Histoire Nationale de Roumanie* – Revue d' Histoire Comparée, 1943. T. I. No. 3–4., 594–595.
- La Société Germano-Roumaine de Bucarest* – Revue d' Histoire Comparée, 1943. T. I. No. 3–4., 595–597. (Xavier d' Abry álnéven)
- L' Institut Roumain des Sciences Historiques* – Revue d' Histoire Comparée, 1943. T. I. No. 3–4., 599–601. (Jacques Thorne álnéven)
- Politique et science historique* – Revue d' Histoire Comparée, 1943. T. I. No. 3–4., 603–605.
- L' activité culturelle des Roumains de Hongrie* – Revue d' Histoire Comparée, 1943. T. I. No. 3–4., 626–628. (Jean Muresan álnéven)
- Török Pál: Magyarország története. Bp., 1942. – Diarium, 1943. (4. évf.) 11. sz. 258–259. (Ismeretetés)

1944

- Erdélyi politikai kapcsolatai a román vajdaságokkal a XVI. és XVII. században* In: Magyarok és románok. II. A Magyar Történettudományi Intézet évkönyve 1943–1944. Bp., 1944. Magyar Történettudományi Intézet, Athenaeum ny., 35–74.
- L' idée d' Empire en Europe Carpathique à la fin du moyen age* – Revue d' Histoire Comparée, 1944. (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 54–80. és klny. Bp., 1944. Institut Paul Teleki, 29
- Journal d' Alexandre Bölöni Farkas* – Revue d' Histoire Comparée, 1944. (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 147–149.
- A la mémoirc de Paul Török* – Revue d' Histoire Comparée, 1944. (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 207–208.
- La Hongrie entre l' Orient et l' Occident* – Revue d' Histoire Comparée, 1944. (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 208–209. (Jean Gessier álnéven)
- La Matica Serbe* – Revue d' Histoire Comparée, 1944. (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 210–211. (Octave Beupin álnéven)
- La Matica Croate* – Revue d' Histoire Comparée, 1944. (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 211–213. (I. Markovic álnéven)
- L' Institut Allemand de Bratislave* – Revue d' Histoire Comparée, 1944. (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 213–214.
- L' Institut Scientifique de Transdanubie* – Revue d' Histoire Comparée, 1944. (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 214.
- Statistique de la Hongrie de 1843* – Revue d' Histoire Comparée, 1944. (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 215–217.
- Mariages mixtes hungaro-roumains* – Revue d' Histoire Comparée, 1944. (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 218–219.
- L' Institut de Recherches des Allemands de Roumanie* – Revue d' Histoire Comparée, 1944. (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 223–225. (Xavier d' Arry álnéven)
- Littérature serbe, littérature hongroise* – Revue d' Histoire Comparée, 1944. (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 225–226. (Milan Marinkovic álnéven)
- Lovas Rezső: Báthory Gábor és a szászok. Debrecen, 1940. (A Debreceni Tisza István Tudományegyetem történelmi szemináriumának kiadványai 8.) – Századok, 1944. (78. évf.) 1–3. sz. 113. (Ismeretetés)
- Horváth Jenő: Erdély története. Bp., 1940. – Századok, 1944. (78. évf.) 4–6. sz. 279–280. (Ismeretetés)
- Markó Árpád: Futaki gróf Hadik András tábornagy. Bp., 1944. – Századok, 1944. (78. évf.) 9–10. sz. 519–520. (Ismeretetés)
- Dragomir, Silviu: La Transylvanie avant et après l' arbitrage de Vienne. Sibiu, 1943. – Századok, 1944. (78. évf.) 9–10. sz. 534. (Ismeretetés)
- Világostól Josephstadiig. 1849–1856. Földy János naplótöredékeiből közreadta Balassa Imre. Bp., 1939. – Századok, 1944. (78. évf.) 9–10. sz. 552. (Ismeretetés)
- A két Zrínyi Miklós körmendi levelei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közzéteszi Iványi Béla. Bp., 1943. – Századok, 1944. (78. évf.) 9–10. sz. 592–593.
- Horváth, Eugen: Die Geschichte Siebenbürgens. – Revue d' Histoire Comparée, 1944.

- (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 184–185. (Ismeretetés)
- „Bibliotheca Rerum Transilvaniae”. – Revue d' Histoire Comparée, 1944. (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 217–218. (Ismeretetés)
- [Nouveaux périodiques.] – Revue d' Histoire Comparée, 1944. (XXIIe année. Nouvelle Série.) T. II. No. 1–2., 231–233. (Ismeretetés) (Jacques Thorne álnéven)

1945

- Magyarország története az óskortól napjainkig. A polgári iskolák III. és IV., és a gimnáziumok III. osztálya számára* Bp., 1945. Szikra ny., 136. (Ideiglenes történelemtankönyv sorozat 1.)
- A la mémoirc de V. Klafaczynski* – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelles Série.) T. III. No. 1–4., 258–259.
- Hongrois et Roumains dans l' histoire* – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelles Série.) T. III. No. 1–4., 271–273. (G. Lazar álnéven)
- F. Gáspár Gabriella: Az erdélyi fejedelmek törekvései a lengyel trónra. Debrecen, 1943. (A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Kelet-Európai Szemináriumának kiadványai 2.) – Századok, 1945–46. (79–80. évf.) 283. (Ismeretetés)
- Histoire de la Petite Entente*. Jenő Horváth: Die kleine Entente. Bp.–Leipzig, 1943. – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelles Série.) T. III. No. 1–4., 233–235. (Ismeretetés)
- Histoire de l' unité Tchecoslovaque*. Deák, Joseph: A cseh-szlovák egység diplomáciai története. Pécs, 1943. – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelles Série.) T. III. No. 1–4., 235–236. (Ismeretetés)
- Histoire de la ville de Budapest*. Fekete Lajos: Budapest a török korban. Bp., 1944. (Budapest története. T. III.) – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelles Série.) T. III. No. 1–4., 248–250.
- La France et la Hongrie*. – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelles Série.) T. III. No. 1–4., 259–260. (Ismeretetés) (A. Chaupin álnéven)
- La Région du Danube et l' U.R.S.S.* – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelle Série.) T. III. No. 1–4., 261–263. (Ismeretetés)
- „La Yougoslavie en armes”. – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelle Série.) T. III. No. 1–4., 271–273. (Ismeretetés) (O. Beupin és M. Marinkovic álnéven)
- Turcs et Hongrois. – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelles Série.) T. III. No. 1–4., 273. (Ismeretetés) (Jean Gessier álnéven)
- „Pensylvanie = Transylvanie.” – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelles Série.) T. III. No. 1–4., 273–274. (Ismeretetés) (Aláírás nélkül)
- Relations polono-Hongrois*. – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelles Série.) T. III. No. 1–4., 274–275. (Ismeretetés) (H. H. és P. Kosciuszko álnéven)
- Histoire de la Transylvanie*. – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelles Série.) T. III. No. 1–4., 275. (Ismeretetés) (J. Thorne álnéven)
- „Nouvelles Archives Hongrois.” – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelles Série.) T. III. No. 1–4., 278–279. (Ismeretetés)
- Le journal de Petőfi 1848*. – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelles Série.) T. III. No. 1–4., 279–280. (Ismeretetés) („” aláírással)
- Histoire des Arts*. – Revue d' Histoire Comparée, 1945. (XXIIIe année. Nouvelles Série.) T. III. No. 1–4., 280. (Ismeretetés) („” aláírással)
- Barabás Tibor: reérthető megálete. Bp., 1945. – Magyarok, 1945. szept. (1. évf.) 3. sz. 149. (Ismeretetés)
- Makkai László: Erdély története. Bp., 1944. – Embernevelés, 1945. (1. évf.) 1. sz. 76. (Ismeretetés)

1946

- The formation of the „Partium”* – New Hungary, 1946. (Vol. 1.) No. 1–2. 7–8.
- Roumains et Hongrois* – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 1–2., 189–192. (J. Muresan és O. Crisan álnéven)
- Société des Affaires Étrangères* – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 1–2., 203. (O. Beupin álnéven)
- Kossuth et la coopération entre les peuples danubiens* – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 3–4., 413–417. („” aláírással)
- Problèmes de la région danubienne* – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 1–2., 168. (Ismeretetés) („B” álnéven)
- La France et la Hongrie* – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 1–2., 169–171. (Ismeretetés) (A. Pierre és J. Thorne álnéven)
- „Population Transfers.” – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 1–2., 176–177. (Ismeretetés) („cb” álnéven)
- La Société Culturelle Hungaro-Sovétique*. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 1–2., 178. (Ismeretetés) (X. d' Arby álnéven)
- Le jour de livre hongrois*. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 1–2., 178–181. (Ismeretetés) (L. Blanqc álnéven)
- Yougoslavie*. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 1–2., 182. (Ismeretetés) (L. S. álnéven)
- „2000 Years Old Budapest”. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année.

Nouvelle Série.) T. IV. No. 1-2., 185-186. (Ismeretetés) (V. B. álneven)
 Transylvanie. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 1-2., 186. (Ismeretetés) („cb” álneven)
 Un voyageur Hongrois dans les États Unis. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 1-2., 198. (Ismeretetés) („cb” álneven)
 „Données historiques sur la Transylvanie”. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 1-2., 199-200. (Ismeretetés) („C. B.” álneven)
 Histoire militaire. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 1-2., 203-204. (Ismeretetés) („B” álneven)
 Vámbéry Rustem: Hungary – to be or not to be. New York, 1946. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 3-4., 379-383. (Ismeretetés)
 Tóth László: Magyarország története. Bp., 1944. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 3-4., 383. (Ismeretetés) („L. L.” álneven)
 Autriche. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 3-4., 417-418. (Ismeretetés) („” aláírással)
 Hongrie. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 3-4., 421-422. (Ismeretetés) („” aláírással)
 Jakó Zsigmond: Adatok a dézsma fejedelmekori adminisztrációjához. Kolozsvár, 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok V/2. köt.) – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 3-4., 423-424. (Ismeretetés) („cb” álneven)
 Yougoslavie. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 3-4., 425-426. (Ismeretetés) (M. Marinkovic álneven)
 La „Narodne Noviny” et l' Institut Teleki. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 3-4., 447-448. (Ismeretetés) („C. B.” álneven)
 Hongrois et Allemands. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 3-4., 448-449. (Ismeretetés) („” aláírással)
 „Politique extérieure des livres”. – Revue d' Histoire Comparée, 1946. (XXIVe année. Nouvelle Série.) T. IV. No. 3-4., 453-456. (Ismeretetés) (J. Thorne álneven)

1947

A Dunatáj. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből. I-III. köt. (Szerk.) Radics Elemér. Bp., 1946. – Századok, 1947. (81. évf.) 261-265. és La région danubienne. – Revue d' Histoire Comparée, 1947. (XXVe année. Nouvelle Série.) T. V. No. 1., 92-99. (Ismeretetés)
 Autriche. – Revue d' Histoire Comparée, 1947. (XXVe année. Nouvelle Série.) T. V. No. 1., 127-128. (Ismeretetés) („” aláírással)
 Hongrie. Bölöni György: Hallja kend Táncsics. Bp., 1946. – Revue d' Histoire Comparée, 1947. (XXVe année. Nouvelle Série.) T. V. No. 1., 131. (Ismeretetés) („C. B.” álneven)
 Vayer Lajos: Rembrandt és Rákóczi. In: Magyar Múzeum, 1945. dec. 80-87 – Revue d' Histoire Comparée, 1947. (XXVe année. Nouvelle Série.) T. V. No. 1., 131-132. (Ismeretetés) (J. Gessier álneven)
 Gerézdi Rabán: Aldus Manutius és magyar barátai. In: Magyar Könyvszemle, 1945. (69. évf.) 38-98. – Revue d' Histoire Comparée, 1947. (XXVe année. Nouvelle Série.) T. V. No. 1., 132-134. (Ismeretetés) („” aláírással)
 La Hongrie et la Méditerranée. – Revue d' Histoire Comparée, 1947. (XXVe année. Nouvelle Série.) T. V. No. 1., 134-135. (Ismeretetés) (O. Beupin álneven)
 Veress Endre: Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. I. köt. (1556-1575); II. köt. (1576-1580). Kolozsvár, 1944. – Revue d' Histoire Comparée, 1947. (XXVe année. Nouvelle Série.) T. V. No. 2., 249-251. (Ismeretetés) („” aláírással)
 Relations franco-Hongrois. – Revue d' Histoire Comparée, 1947. (XXVe année. Nouvelle Série.) T. V. No. 2., 273-276. (Ismeretetés) („” aláírással)
 Rain, P.: L' Europe de Versailles. – Revue d' Histoire Comparée, 1947. (XXVe année. Nouvelle Série.) T. V. No. 3-4., 102-104. (Ismeretetés)
 Histoire de Hongrie. – Revue d' Histoire Comparée, 1947. (XXVe année. Nouvelle Série.) T. V. No. 3-4., 140-142. (Ismeretetés) („” aláírással)
 Halphen, L.: Introduction à l' Histoire. – Revue d' Histoire Comparée, 1947. (XXVe année. Nouvelle Série.) T. V. No. 3-4., 291-292. (Ismeretetés)
 Guggenbühl, G.: Quellen zur allgemeinen Geschichte. Zürich, 1946. – Revue d' Histoire Comparée, 1947. (XXVe année. Nouvelle Série.) T. V. No. 3-4., 292. (Ismeretetés) („C. B.” álneven)

1948

La question paysanne et la Révolution hongroise en 1848 – Études d' histoire moderne et contemporaine, (Paris) 1948. T. VII. No. 1., 231-242.
 Le Congrès Historique du Centenaire de 1848 à Paris – Revue d' Histoire Comparée, 1947. (XXVe année. Nouvelle Série.) T. VII. No. 2., 285-288.
 Louis Dobsa und témoin oculaire de la révolution de février à Paris – Nagyvilág, 1948. márc. 15. (3. évf.) (Francia különszám) 4.
 Hongrie. (Centenáriumi könyvek ismertetése) – Revue Historique, 1948. (72e année.) juillet-septembre, 134-135. és – Revue d' Histoire Comparée, 1948. (XXVIe année. Nouvelle Série.) T. VII. No. 1., 153-154. (Ismeretetés) (Kálmán Benda ill. „” aláírással)
 L' Autriche. – Revue d' Histoire Comparée, 1948. (XXVIe année. Nouvelle Série.) T.

VII. No. 1., 149-150. (Ismeretetés) („” aláírással)
 Dania Polyglotta. Copenhague, 1947. – Revue d' Histoire Comparée, 1948. (XXVIe année. Nouvelle Série.) T. VII. No. 1., 150. (Ismeretetés) („” aláírással)
 Juhász István: A székelyföldi református egyházmegyék. Kolozsvár, 1947. – Revue d' Histoire Comparée, 1948. (XXVIe année. Nouvelle Série.) T. VII. No. 1., 157. (Ismeretetés) („” aláírással)
 Comte de Saint-Aulaire: François Joseph, Paris, 1946. – Revue d' Histoire Comparée, 1948. (XXVIe année. Nouvelle Série.) T. VII. No. 2., 257-259. (Ismeretetés)
 La reprise des travaux du Comité International des Sciences Historiques. – Revue d' Histoire Comparée, 1948. (XXVIe année. Nouvelle Série.) T. VII. No. 2., 288-289. (Ismeretetés) („” aláírással)
 Rowse, A. L.: The Use of History. – Revue d' Histoire Comparée, 1948. (XXVIe année. Nouvelle Série.) T. VII. No. 2., 288-290. (Ismeretetés) („” aláírással)
 Torsen: Le gouvernement provisoire et l' Europe. Paris, 1948. – Revue d' Histoire Comparée, 1948. (XXVIe année. Nouvelle Série.) T. VII. No. 2., 290-291. (Ismeretetés) („” aláírással)
 Histoire des slaves. – Revue d' Histoire Comparée, 1948. (XXVIe année. Nouvelle Série.) T. VII. No. 2., 296-297. (Ismeretetés) („” aláírással)
 L' Autriche Coup d' oeil à l' Est. – Revue d' Histoire Comparée, 1948. (XXVIe année. Nouvelle Série.) T. VII. No. 2., 297-298. (Ismeretetés)
 Juhász László: Hassensteinus baro a Lobkowitz: Epistolae. Bp., 1946. – Revue d' Histoire Comparée, 1948. (XXVIe année. Nouvelle Série.) T. VII. No. 2., 320. (Ismeretetés) („cb” álneven)
 Két emlékirat az 1849. évi cári intervencióról. Bp., 1948. – Revue d' Histoire Comparée, 1948. (XXVIe année. Nouvelle Série.) T. VII. No. 2., 323-324. (Ismeretetés)

1949

Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei 1794-ből – Irodalomtörténet, 1949. 2. sz. 319-332.
 Martinovics Ignác nyílt levele Ferenc császárral és királyhoz 1792 – Századok, 1949. (83. évf.) 1-4. sz. 258-281.

1950

A magyar jakobinusok kátéja – Irodalomtörténet, 1950. 3. sz. 103-116.

1951

Ismeretlen politikai költemény 1790-ből – Irodalomtörténet, 1951. 1. sz. 100-105.

1952

Bocskai István függetlenségi harca Bp., 1952. Művelt Nép K., 92
 A magyar jakobinusok iratai; 2. köt. A magyar jakobinusok elleni felségvétség és hűtlenségi per iratai 1794-1795 Sajtó alá rendezte Benda Kálmán. Bp. 1952. Akadémiai K., 861.
 (Magyarország újabbkori történetének forrásai – Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris)
 A magyar jakobinusok iratai; 3. köt. Naplók, följegyzések, röpiratok Sajtó alá rendezte Benda Kálmán. Bp., 1952. Akadémiai K., 452. (Magyarország újabbkori történetének forrásai – Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris)
 A szabadsághért mindhalálig! Magyar katonalvelek Az anyagot összegyűjtötte Kozocsa Sándor. (Szerk. és jegyzetekkel ellátta Benda Kálmán.) Bp., 1952. Művelt Nép K., 136. – Református Egyház, 1952. (4. évf.) 1. sz. 21-24.

1953

A Rákóczi-nóta és a Rákóczi-induló reformkori életéről – Irodalomtörténeti Közlemények, 1953. (57. évf.) 1-4. sz. 77-80.
 Hajnóczy József szeljegyzetei egy nevelésügyi törvénytervezet 1792. ősze – Irodalomtörténeti Közlemények 1953. (57. évf.) 1-4. sz. 272-285.
 Hozzászólás a Századok kibővített szerkesztőbizottságának vitáinál – Századok, 1953. (87. évf.) 4. sz. 664-665.

1954

Ráday Pál politikai iratai 1703-1711 – Levéltári Közlemények, 1954. (25. évf.) 141-151.
 Bocskai István és szabadságharca – Református Egyház, 1954. (6. évf.) 23. sz. 9-16.
 Révai Miklós ismeretlen levele 1790-ből – Irodalomtörténeti Közlemények, 1954. (58. évf.) 1. sz. 76-78.
 Smith, Bradford: Captain John Smith. His Life and Legend. Philadelphia-New York, 1953. – Századok, 1954. (88. évf.) 4-6. sz. 708-709. (Ismeretetés)
 I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Makkai László könyve. – Református Egyház, 1954. (6. évf.) 15. sz. 24. (Ismeretetés)

1955

- A Bocscai-szabadságharc Bp., 1955. Művelt Nép K., 159.
 Ráday Pál iratai; 1. köt. 1703–1706 Sajtó alá rendezte Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksai Ferenc és Pap László. Bp., 1955. Akadémiai K., 818. (Magyar Történelmi Társulat)
 A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára – Református Egyház, 1955. (7. évf.) 14. sz. 318–322. és Levéltári Híradó, 1955. (5. évf.) 3–4. sz. 367–372.

1956

- Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti feljegyzései 1598–1622. In: A Ráday-Gyűjtemény Évkönyve. I. 1955. Bp., 1956. 5–26.
 Kroatisches Freiheitsgedicht aus dem Jahre 1794. (Hadrovics Lászlóval) – Studia Slavica, 1956. T. II. Fasc. 1–4., 381–388.
 Értelmiségi családok levéltárának rendezése (Németh Balázssal) – Levéltári Híradó, 1956. (6. évf.) 4. sz. 53–69.
 Magyar Simplicissimus (Szerk. és bevezette Túróczi-Trostler József. Ford. Varjú Elemér. A jegyzeteket összeállította Benda Kálmán.) Bp., 1956. Művelt Nép K., (Aurora IV.)
 Bónis György: Hajnóczy József. Bp., 1954. – Századok, 1956. (90. évf.) 4–6. sz. 736–740. (Ismeretetés)
 Voegt, Hedwig: Die deutsche jakobinische Literatur und Publizistik. 1789–1800. Berlin, 1955. – Századok, 1956. (90. évf.) 4–6. sz. 808–809. (Ismeretetés)
 Gálos Rezső: Szentjóni Szabó László. Bp., 1955. (Irodalomtörténeti tanulmányok 3.) – Századok, 1956. (90. évf.) 4–6. sz. 826. (Ismeretetés)

1957

- A magyar jakobinusok iratai; I. A magyar jakobinus mozgalom iratai Sajtó alá rendezte Benda Kálmán. Bp., 1957. Akadémiai K., CIII, 1142. (Magyarország újjabbkori történetének forrásai – Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris) (Magyar Történelmi Társulat)
 A magyar jakobinus mozgalom története Bp., 1957. Akadémiai K., 95. (Magyar Történelmi Társulat)
 A magyar jakobinusok; Iratok – Levelek – Naplók Szerk. és a bevezető tanulmányt írta Benda Kálmán. Bp., 1957. Bibliotheca K., 319. (Aurora 8.)
 Verseghy útja a magyar jakobinus mozgalomig In: Verseghy Ferenc. 1757–1822. Szolnok, 1957. Szolnok megyei Tanács Verseghy-könyvtára, 4–12.
 A Ráday-család pejeitől tisztartójának adott gazdasági utasítás (1758) – Agrártörténeti Szemle, 1957. (1. évf.) 3–4. sz. 282–285.
 Hozzászólás a Balugyánszky vitához – Századok, 1957. (91. évf.) 5–6. sz. 799–800.
 A magyar történelem forrásai a merseburgi állami levéltárban – Századok, 1957. (91. évf.) 5–6. sz. 917–918.
 Trócsányi Zsolt: A nagyenyedi kollégium történetéhez. 1831–1841. Bp., 1957. (Irodalomtörténeti füzetek 9.) – Századok, 1957. (91. évf.) 1–4. sz. 470. (Ismeretetés)
 Szabó István: A hajdúság kialakulása. Debrecen, 1956. (Alföldi füzetek 1.) – Századok, 1957. (91. évf.) 1–4. sz. 472. (Ismeretetés)
 Martinovics Ignác: Filozófiai írások. (Ford. Kolozsvári Grandpierre Emi. A fordítást ellenőrizte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Mátrai László.) Bp., 1956. – Századok, 1957. (91. évf.) 1–4. sz. 472. (Ismeretetés)
 Dankó Imre: A Sajó-Hemadmelléki hajdútelepek. Sárospatak, 1955. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetek 1.) – Századok, 1957. (91. évf.) 1–4. sz. 473. (Ismeretetés)
 Béres András-Módi György: A Hajdúság történetének és néprajzáinak irodalma. Debrecen, 1956. (Alföldi füzetek 3.) – Századok, 1957. (91. évf.) 1–4. sz. 475–476. (Ismeretetés)
 Rózsa Cyörgy: Régi várképek. Bp., 1955. – Századok, 1957. (91. évf.) 1–4. sz. 476. (Ismeretetés)

1958

- Istorijski vengerszko jakobinszko divizeenija – Acta Historica, 1958. T. 5. No. 3–4., 263–311.; 1959. T. 6. No. 1–2., 1–30. és klny.
 Die ungarischen Jakobiner. In: Maximilien Robespierre 1758–1794. Beiträge zu seinem 200. Geburtstag. Berlin, 1958. Rütten und Loening, 441–472. és klny.
 Újabb adatok a magyar jakobinusok történetéhez – Történelmi Szemle, 1958. (1. évf.) 1–2. sz. 218–220. és klny.
 Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének 80. évfordulójára. A Bolyai Tudományegyetem Történet- és Nyelvtudományi Karának megbízásából szerk. Bodor András, Cselényi Béla, Jancsó Elemér, Jakó Zsigmond és Szabó T. Attila. Kolozsvár, 1957. (A Bolyai Tudományegyetem Kiadványai I. Tanulmányok) – Századok, 1958. (92. évf.) 1–4. sz. 434–444. (Ismeretetés) (Dercsényi Dezsővel, Dóczy Kálmánnal, Tamai Andorral és Tóth Andrásal)

- Wharton, Henry: The Life of John Smith English Soldier. Translated from the Latin with an Essay by Laura Polányi Striker. Chapel Hill, 1957. – Századok, 1958. (92. évf.) 1–4. sz. 488. (Ismeretetés)
 Kiss Sándor: Magyar történeti tárgyú kéziratok a Tiszántúli Egyházkerület Nagykönyvtárában. Debrecen, 1957. – Századok, 1958. (92. évf.) 1–4. sz. 488. (Ismeretetés)
 Kara Mustafa vor Wien. Das Türkische Tagebuch der Belagerung Wien 1683, verfasst vom Zeremonienmeister der Hohen Pforte. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Richard F. Kreutel. Graz-Wien-Köln, 1955. (Osmanische Geschichtssreiber. Band 1.) – Századok, 1958. (92. évf.) 5–6. sz. 889–890. (Ismeretetés)
 Helytörténeti munkák – Századok, 1958. (92. évf.) 5–6. sz. 893 (Ismeretetés)

1959

- Les Jacobins hongrois – Annales historiques de la Révolution française, 1959. (31. année.) No. 155., 38–60. és klny.
 A kőszegi „jakobinusok” – Századok, 1959. (93. évf.) 2–4. sz. 534–541.
 Rákóczi és a Vatikán; Brenner apát küldetése XI. Kelemen pápához 1707–1708. – Történelmi Szemle, 1959. (2. évf.) 1–2. sz. 8–24. és klny.
 Két gazdasági utasítás a Ráday család birtokairól a XIX. század elejéről – Agrártörténeti Szemle, 1959. (3. évf.) 1–4. sz. 127–152.
 A francia-magyar külpolitikai kapcsolatok; Horvát Ferenc, Klement János Mihály, Kékényesi László, Kray Jakab, Nedeczky Sándor, Pápai János, Ráday Pál; A Rákóczi-szabadságharc külpolitikája; Thalaba Máté, Vojnovich József In: Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon (Szerk. Hajdú Gyula) Bp., 1959. Akadémiai K., 174–174., 221., 260., 275., 281., 431., 451., 451–452., 518., 558.

A hazai osztályharcok irodalma. 1525–1660. (összeállította, bevezető szövegekkel és jegyzetekkel ellátta Geréb László.) Bp., 1955. – Századok, 1959. (93. évf.) 2–4. sz. 557–562. (Ismeretetés)

Hajnóczy József közjogi-politikai munkái. Sajtó alá rendezte Csizmadia Andor. Bp., 1958. – Századok, 1959. (93. évf.) 2–4. sz. 562–563. (Ismeretetés)

Jancsó Elemér: Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai. Bukarest, 1955. – Századok, 1959. (93. évf.) 2–4. sz. 600–601. (Ismeretetés)

Kreutel, Richard – Spies, Otto: Leben und Abenteuer des Dolmetschers Osman Aga. Eine türkische Autobiographie aus der Zeit der grossen Kriege gegen Österreich. Bonn, 1954. (Bonner Orientalische Studien. Neue Serie, Band 2.) – Századok, 1959. (93. évf.) 2–4. sz. 661–662. (Ismeretetés)

Sturminger, Walter: Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens 1529. und 1683. Graz-Köln, 1955. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 41.) – Századok, 1959. (93. évf.) 2–4. sz. 662–663. (Ismeretetés)

Timódi emlékkönyv. Összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Horváth István Károly és Naszádos István. Sárvár, 1956. – Századok, 1959. (93. évf.) 2–4. sz. 670. (Ismeretetés)

1960

- Le projet d'alliance hungaro-suédo-prussienne de 1704. In: Études Historiques Hongroises publiées par la Commission Nationale des Historiens Hongrois. Vol. I. Bp., 1960. Akadémiai K., 669–694. és Studia Historica Acad. Scient. Hung. 25. Bp., 1960. Akadémiai K., 26.
 II. Rákóczi Ferenc (A bibliográfiát és a képanyagot összeállította Polányi Péter.) Szada, 1960., 26. (A szadai „Székely Bertalan községi Könyvtár Kiadványai”) (Múzeumi soksz.)
 A magyar jakobinusok – Élet és Tudomány, 1960. máj. 22. (15. évf.) 21. sz. 643–646.

Wangermann, Ernst: From Joseph II. to the Jacobins Trials. Gouvernement Policy and Public Opinion in the Habsburg Dominions in the period of the French Revolution. Oxford, 1959. (Oxford Historical Series) – Acta Historica, 1960. T. 7. No. 3–4., 411–416. és Annales Historiques de la Révolution française, 1961. janvier-mars (33. année.), 123–129. (Ismeretetés)

Sugar, Peter F.: The Influence of the Enlightenment and the French Revolution in the Eighteenth Century Hungary. In: Journal of Central European Affairs, 1958. Vol. XVII. 331–355. – Annales Historiques de la Révolution française, 1960. janvier-mars (32. année.), 219. és Századok, 1961. (95. évf.) 2–3. sz. 421–422. (Ismeretetés)

In Reiche des Goldenen Apfels Des Türkischen Weltbummlers Evliya Celebi denkwürdige Reise in das Giarenland und die Stadt und Festund Wien. Anno 1665. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Richard F. Kreutel. Graz-Wien-Köln, 1957. (Osmanische Geschichtssreiber. Band 2.) – Századok, 1960. (94. évf.) 1–3. sz. 428. (Ismeretetés)

Szabó Pál Zoltán-Ruzsás Lajos: A török Pécs. Pécs, 1958. – Századok, 1960. (94. évf.) 1–3. sz. 432. (Ismeretetés)

- Szendrey István: A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért. Debrecen, 1958. – Alföld, 1960. (11. évf.) 1. sz. 151–152. (Ismeretetés)
- Tarle, Evgenij: Talleyrand. Bp., 1959. – Élet és Tudomány, 1960. jan. 31. (15. évf.) 5. sz. 142. (Ismeretetés)

1961

- A magyar jakobinus mozgalom In: Magyarország története. Egyetemi tankönyv. 3. köt. Magyarország története 1790–1849. A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korszaka. Bp., 1961. Tankönyvkiadó, 45–61.
- Die ungarischen Jakobiner In: Maximilien Robespierre. 1758–1794. (Zweite, verbesserte Auflage) Berlin, 1961. Akademie V., 401–434.
- A 400 éves debreceni nyomda (1561–1961) (Irinyi Károly) (Közreműk.: Bogdán István) Bp., 1961. Akadémiai K., 432. (A magyar könyv – Das ungarische Buch – Vengerszkaja kniga)
- Rádányi Pál iratai II. 1707–1708. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán és Maksay Ferenc. Bp., 1961. Akadémiai K., 552.
- Takáts Sándor: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta Benda Kálmán. Bp., 1961. Gondolat K., 219. (Nemzeti Könyvtár. Művelődéstörténet)
- Lengyel-magyar történészkonferencia (Beszámoló) (Makkai Lászlóval és Szűcs Jenővel) – Magyar Tudomány, 1961. (6. köt.) 12. sz. 755–758.
- Die Matrikel der Universität Wien. Bearbeitet von Franz Gall. I–III., I. 1377–1450. Teil 1–2., II. 1451–1518. Teil 1., III. 1518–1579. Teil 1–2. Granz-Köln, 1956, 1959. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. (Hg.) Leo Santifaler. Sechste Reihe: Quellen zur Geschichte der Universität Wien. I. Abteilung) – Századok, 1961. (95. évf.) 1. sz. 194–196. (Ismeretetés)
- Pogány Péter: Folklor és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán. (1770–1823) I. Vásári ponyvairatok. Bp., 1959. (Irodalomtörténeti Füzetek 24.) – Századok, 1961. (95. évf.) 1. sz. 201–202. (Ismeretetés)

1962

- II. Rákóczi Ferenc török politikájának első évei (1702–1705) – Történelmi Szemle, 1962. (5. évf.) 2. sz. 189–209. és klny.
- Rákóczi diplomáciája – Élet és Tudomány, 1962. ápr. 1. (17. évf.) 13. sz. 387–400.
- Írók műveikről és a könyvkiadásról. Nyilatkozat könyvkiadásunkról – Tájékoztató a megjelenő könyvekről. Melléklet 1962. febr. 3.
- Virágh Ferenc: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca a Körös-Maros közében. – Békés megyei Népiújság, 1962. dec. 7. (17. évf.) 286. sz. 5. (Ismeretetés)
- Magyar-zsidó oklevéltár. Szerk. és kiadja Grünwald Fülöp és Scheiber Sándor. V/1. r. (Pótkötet) 1096–1700.; V/2. r. (Pótkötet) 1701–1740. Bp., 1959–1960. – Századok, 1962. (96. évf.) 3–4. sz. 645–646. (Ismeretetés)
- Wangermann, Ernst: From Joseph II. to the Jacobins Trials. Gouvernement Policy and Public Opinion in the Habsburg Dominions in the period of the French Revolution. Oxford, 1959. (Oxford Historical Series) – Századok, 1962. (94. évf.) 5–6. sz. 909–913. (Ismeretetés)

1963

- Pápai János törökországi naplói Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Benda Kálmán. Bp., 1963. Szépirodalmi K., 467. (Magyar századok)
- Les bases sociales du pouvoir des princes de Transylvanie In: La Renaissance et la Réformation en Pologne en et Hongrie. 1450–1650. Conférence Budapest-Eger, 10–14 oct. 1961. (Réd.) Gy. Székely – E. Fügedi. Bp., 1963. Akadémiai K., 439–447. (Studia Historica Acad. Scient. Hung. 53.)
- Jean Jacques Rousseau et la Hongrie (A la fin du XVIIIe siècle) In: Jean Jacques Rousseau. Pour le 250e anniversaire de sa naissance. (Paris, 1963.) 169–182.
- A végvári harcok ideológiája – Történelmi Szemle, 1963. (6. évf.) 1. sz. 15–18. és 66–68. (N. Kiss István hozzászólásával) és klny.
- A „Magyar Országgyűlési Emlékek” kiadása – Századok, 1963. (97. évf.) 2. sz. 463–465.
- A helytörténeti időszaki kiadványok helyzete – Történelem, 1963. (1. évf.) 1. sz. 148–159.
- Az olomouci nemzetközi helytörténeti konferencia (Hanzó Lajossal) – Századok, 1963. (97. évf.) 6. sz. 1437–1438.
- Néhány kiegészítés Rimay János leveleivel kapcsolatban – Irodalomtörténeti Közlemények, 1963. (67. évf.) 4. sz. 477.
- Zrínyi Miklós levele Szunyogh Gyulához – Irodalomtörténeti Közlemények, 1963. (67. évf.) 5. sz. 591.
- Takáts Sándor – Élet és Tudomány, 1963. jún. 23. (18. évf.) 25. sz. 771–774.
- Kelemen Lajos (1877–1963) (Nekrológ) – Századok, 1963. (97. évf.) 5. sz. 1164–1165. és Magyar Tudomány, 1963. (8. köt.) 11. sz. 764–766.
- Helytörténeti kiadványok. – Századok 1963. (97. évf.) 1. sz. 236–240. (Ismeretetés)

- Benedikt, Heinrich: Der Pascha Graf Alexander von Bonneval. 1675–17457. Graz-Köln, 1959. – Századok, 1963. (97. évf.) 2. sz. 444–445. (Ismeretetés)
- Politischer Briefwechsel des Herzogs und Grossherzogs Carl August von Weimar. (Hg.) Willy Andreas. Bearbeitet von Hans Tümmeler. I. 1778–1790. II. 1791–1807. Stuttgart, 1954–1958. – Századok, 1963. (97. évf.) 3. sz. 723–724. (Ismeretetés)
- Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. Ford. Kóvári Aladár. Bp., 1960. – Századok, 1963. (97. évf.) 3. sz. 725–726. (Ismeretetés)
- Rózsa György: Régi magyar csataképek. Bp., 1959. – Századok, 1963. (97. évf.) 4. sz. 898–902. (Ismeretetés)
- Goetz, Helmut: Die Finalrelation des venezianischen Gesandten Michele Suriano von 1555. Tübingen, 1961. (Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 41.) – Századok, 1963. (97. évf.) 5. sz. 1133. (Ismeretetés)
- Jügel, Karl Heinz: Hungarica Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena. Weimar, 1961. (Claves Jenenses. Veröffentlichungen der Universitätsbibliothek Jena 10.) – Századok, 1963. (97. évf.) 5. sz. 1133. (Ismeretetés)
- Helytörténeti kiadványok. – Századok, 1963. (97. évf.) 5. sz. 1139–1142. (Ismeretetés)
- Helytörténeti kiadványok. – Századok, 1963. (97. évf.) 6. sz. 1399–1401. (Ismeretetés)

1964

- Látogatás a szekszárdi levéltárban – Levéltári Szemle, 1964. (14. évf.) 1–2. sz. 103–108. (Rádióriport)
- Látogatás a zalaezerszegi levéltárban – Levéltári Szemle, 1964. (14. évf.) 1–2. sz. 108–113. (Rádióriport)
- Látogatás az Egri Állami Levéltárban – Levéltári Szemle, 1964. (14. évf.) 3. sz. 48–52. (Rádióriport)
- Látogatás Pest és Nógrád megye levéltárában – Levéltári Szemle, 1964. (14. évf.) 3. sz. 52–58. (Rádióriport)
- Látogatás a Párttörténeti Intézet Archivumában – Levéltári Szemle, 1964. (14. évf.) 4. sz. 194–200. (Rádióriport)
- Hozzászólás Benczédi László parasztság és a kurucság a Thököly-korban c. beszámolójához – Történelmi Szemle, 1964. (7. évf.) 1. sz. 172–174.
- Jegyzetek (Takáts Sándor: Bajvivó magyarok; Képek a török világból; Válogatta és az előszót írta Réz Pál. Bp., 1963.) – Századok, 1964. (98. évf.) 1–2. sz. 306–308.
- A müncheni Bajor Tudományos Akadémia alapításának 200. évfordulója – Századok, 1964. (98. évf.) 1–2. sz.
- Helytörténeti kiadványok. – Századok, 1964. (98. évf.) 1–2. sz. 276–277. (Ismeretetés)
- Lukács, Ladislaus-Polgár, Ladislaus: Documenta romana historiae Societatis Jesu in regnis olim Corona Hungarica unitis. I. 1550–1570. Roma, 1959. – Századok, 1964. (98. évf.) 3. sz. 574. (Ismeretetés)
- Helytörténeti irodalom. – Századok, 1964. (98. évf.) 3. sz. 578–579. (Ismeretetés)
- Magyar zsidó oklevéltár. VI. köt. Sopron: 1600–1740. Gyűjtötte Házi Jenő. Bp., 1961. – Századok, 1964. (98. évf.) 5–6. sz. 1300–1301. (Ismeretetés)
- Sinowatz, Fred: Reformation und katholische Restauration in der Grafschaft Forchtenstein und Herrschaft Eisenstadt. Eisenstadt, 1957. – Századok, 1964. (98. évf.) 5–6. sz. 1301–1302. (Ismeretetés)
- La diète polonaise. (Réd.) Hryniwiecki, J. – Strewicz, A. Varsovie, 1959. – Világtörténet, 1964. 2–3. sz. 140. (Ismeretetés)
- Lefebvre, Georges: Les paysans du Nord tendant la Révolution française. Bari, 1959. – Világtörténet, 1964. 4. sz. 119.
- Soboul, Albert: Les soldats de l' an II. Paris, 1959. – Világtörténet, 1964. 4. sz. 119–120. (Ismeretetés)
- Göllner, Karl: Turica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. Berlin, 1961. – Magyar Könyvszemle, 1964. (80. évf.) 1. sz. 106–108. (Ismeretetés)

1965

- A jozefinizmus és a jakobinuság kérdései a Habsburg Monarchiában (Eredmények és feladatok a legújabb kutatás tükrében) – Történelmi Szemle, 1965. (8. évf.) 4. sz. 388–422. és klny.
- Robespierre vu par ses contemporains hongrois In: Congrès International des Sciences Historiques 1965. Vienne, 1965. 141–149. (Actes du colloque Robespierre.)
- Der Haiduckenaufstand in Ungarn und das Erstarken der Stände in der Habsburgermonarchie 1608–1608. In: Nouvelles Études Historiques. Publiées à l' occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par le Comité National des Historiens Hongrois. Vol. I. Bp., 1965. Akadémiai K., 299–313. és klny.
- Zur Geschichte der biographisch-lexikalischen Arbeiten in Ungarn – Anzeiger der phil.-hist.-Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1965. No. 13., 226–240. és klny.
- A Magyar Országgyűlési Emlékek munkálatairól – Századok, 1965. (99. évf.) 5–6. sz. 1036–1037.
- Rákóczi pátense a camisarokról; Francia reformátusok Magyarországra telepítésének terve 1704-ben – Élet és Tudomány, 1965. júl. 16. (20. évf.) 28. sz. 1299–1303.

Látogatás az Országos Levéltár középkori osztályán Dózsa György kivégzésének 450. évfordulóján – Levéltári Szemle, 1965. (15. évf.) 1–2. sz. 243–249. (Rádióriport)

Látogatás a Pécsi Állami Levéltárban – Levéltári Szemle, 1965. (15. évf.) 3. sz. 120–123. (Rádióriport)

Látogatás a Kecskeméti Állami Levéltárban – Levéltári Szemle, 1965. (15. évf.) 3. sz. 123–128. (Rádióriport)

Látogatás a Kaposvári Állami Levéltárban – Levéltári Szemle, 1965. (15. évf.) 3. sz. 243–249. (Rádióriport)

Látogatás Budapest Főváros Levéltárában – Levéltári Szemle, 1965. (15. évf.) 4. sz. 80–93. (Rádióriport)

Bethlen Kata önéletrása. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Sükösd Mihály. Bp., 1963. – Századok, 1965. (99. évf.) 1–2. sz. 253–254. (Ismertetés)

Wild, Johann: Reysbeschreibung eines gefangenen Christen. Anno 1604. (Hg.) Georg A. Narciss. Bearbeitet von Karl Teplý. Stuttgart, 1964. (Bibliothek Klassischen Reiseberichte) – Századok, 1965. (99. évf.) 1–2. sz. 271. (Ismertetés)

Die Matrikel der Universität Jena. II. 1652–1723. Bearbeitet von Rheihold Jauernig. Lieferung I–IV. Personenregister A–Ri. Weimar. 1961–1963. (Veröffentlichungen des Historischen Instituts der Friedrich-Schiller-Universität Jena) – Századok, 1965. (99. évf.) 1–2. sz. 272. (Ismertetés)

Maday Pál: Szarvas története. Szarvas, 1962. – Századok, 1965. (99. évf.) 6. sz. 1328–1333. (Ismertetés) (L. Nagy Zsuzsával)

Baumgarten Sándor: Jean Charles Besse: Aventurier et philologue. Bologna, 1963. (Collana la Cultura nel Mondo. Diretta de Leo Magrino I.) – Századok, 1965. (99. évf.) 6. sz. 1334–1335. (Ismertetés)

Soboul, Albert: Saint-Just: Discours et rapports. (Les classiques du peuple) – Világtörténet, 1965., 5–6. sz. 137. (Ismertetés)

Sarrailh, J.: L'Espagne éclairée de la seconde moitié du XVIIe siècle. Paris, 1964. – Világtörténet, 1965., 7–8. sz. 117–118. (Ismertetés)

1966

Probleme des Josephinismus und des Jakobinertums in der Habsburgischen Monarchie – Südstofforschungen, 1966. (Bd. XXV.) 38–71. és klny.

A jozefinizmus útja és megdicsőülése: Vita a vallási türelem történetéről. – Világosság, 1966. (7. évf.) 6. sz. 353–355.

Zrínyi Miklós, a szigetvári hős In: Szigetvári Emlékkönyv Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára (Szerk.) Ruzsás Lajos. Bp., 1966. Akadémiai K., 15–51. és klny. (MTA Dunántúli Tudományos Intézete. Értekezések 1966. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 65. Seria Historica 32.)

Hozzászólás a Szigetvári Emlékkönyv vitájához – Hadtörténelmi Közlemények, 1966. (13. évf.) 4. sz. 897–900.

Zrínyi Miklós: A szigetvári csata 400. évfordulójára – Élet és Tudomány, 1966. szept. 2. (21. évf.) 35. sz. 1635–1639.

Rákóczi és a szerbek; Magyar-szerb kibékülési törekvések (1703–1709) – Élet és Tudomány, 1966. júl. 8. (2P. évf.) 27. sz. 1251–1255.

A jobbágyok és a Rákóczi-szabadságharc – Népszabadság, 1966. okt. 11. (24. évf.) 240. sz. 4–5.

Látogatás a pannonhalmi levéltárban – Levéltári Szemle, 1966. (16. évf.) 1. sz. 115–121. (Rádióriport)

Látogatás a Gyulai Állami Levéltárban – Levéltári Szemle, 1966. (16. évf.) 1. sz. 122–127. (Rádióriport)

Látogatás a Hadtörténelmi Levéltárban – Levéltári Szemle, 1966. (16. évf.) 2. sz. 412–424. (Rádióriport)

Látogatás a Szegedi Állami Levéltárban – Levéltári Szemle, 1966. (16. évf.) 3. sz. 671–677. (Rádióriport)

Látogatás a Győri Állami Levéltárban – Levéltári Szemle, 1966. (16. évf.) 3. sz. 678–683. (Rádióriport)

19 magyar személy életrajza In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 16. (Knolz-Kolowrat-Krakowsky, Johann) Wien, 1966. Böhlau V., 13., 33., 42., 47–49., 52–54., 67–68., 76., 84–85., 95.

Die Matrikel der Universität Basel. (Im Auftrage der Universität Basel. (Hg.) Hans Georg Wackernagel, unter Mitarbeit von Marc Sieber und Hans Sutter) Bd. I. 1460–1529., Bd. II. 1532/33–1600/1601. Basel, 1951–1956. – Századok, 1966. (100. évf.) 1. sz. 211–212. (Ismertetés)

Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder. Seit dem Westfälischen Frieden. III. 1764–1815. Veröffentlicht... vom Internationalen Ausschuss der Geschichtswissenschaften. (Hg. nach den Beiträgen der Mitarbeiter in einzelnen Ländern unter der Leitung und der Mitarbeit von Edith Wohlgemuth-Kotasek, von Otto Friedrich Winter.) Graz-Köln, 1965. – Századok, 1966. (100. évf.) 2–3. sz. 538–539. (Ismertetés)

R. Várkonyi Ágnes: A három részre szakadt Magyarország története Mohácsi 1711-ig. In: Magyarország története I–II. köt., III. fejezet, 159–316. Bp., 1964. – Századok, 1966. (100. évf.) 4–5. sz. 969–971. (Ismertetés)

Helytörténeti kiadványok. – Századok, 1966. (100. évf.) 6. sz. 1360–1362. (Ismertetés)

Pasquier, E.: Lettres historiques pour les années 1556–1594. Genève-Paris 1966. és Pasquier, E.: Écrits politiques. Genève-Paris, 1966. – Világtörténet, 1966., 12. sz. 130–131. (Ismertetés)

Horn, D. B.: The British Diplomatic Service. – Világtörténet, 1966., 12. sz. 133–134. (Ismertetés)

Lencsés Ferenc: Martonvásár története. – Fejér megyei Szemle, 1966. (3. évf.) 1–2. sz. 263–265. (Ismertetés)

„Dunántúli dolgozatok”. A Pécsi Janus Pannonius Múzeum új tanulmányosorozata. – Dunántúli Napló, 1966. okt. 23. (23. évf.) 251. sz. Melléklet és Múzeumi Körlevél. Pécs, 1966., 8. sz. 6–8. (Ismertetés)

Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp., 1966. – Népszabadság, 1966. máj. 4. (24. évf.) 104. sz. 8. (Ismertetés)

1967

XII. Károly Bp., 1967. Akadémiai K., 143. (Életek és korok 1. Szerk. H. Balázs Éva) (Magyar Történelmi Társulat)

Robespierre vu par ses contemporains hongrois In: Actes du colloque Robespierre. Paris, 1967., 141–149.

A jobbágyok és a Rákóczi-szabadságharc – MTA II. Osztályának Közleményei, 1967. (15. köt.) 4. sz. 325–334. és klny.

Istvánffy Miklós levele 1605-ből Közreadja és bevezeti Benda Kálmán. – Irodalomtörténeti Közlemények, 1967. (71. évf.) 2. sz. 187–190.

Hozzászólás „Tarnai Andor: Batsányi Der Kampffja” c. tanulmányához – Irodalomtörténeti Közlemények 1967. (71. évf.) 3. sz. 272–274.

Felszólalás Ankét a „Magyarország története” (Bp., 1964. Gondolat K.) c. kétkötetes műről – Történelem, 1967. (7. évf.) 6. sz. 30–35.

Látogatás az Országos Levéltárban Széchenyi István születésének 175. évfordulóján – Levéltári Szemle, 1967. (17. évf.) 1. sz. 136–147. (Rádióriport)

Látogatás a Szolnoki Állami Levéltárban – Levéltári Szemle, 1967. (17. évf.) 1. sz. 148–155. (Rádióriport)

Látogatás a Nyíregyházi Állami Levéltárban – Levéltári Szemle, 1967. (17. évf.) 1. sz. 155–162. (Rádióriport)

Látogatás a Debreceni Állami Levéltárban – Levéltári Szemle, 1967. (17. évf.) 2. sz. 465–470. (Rádióriport)

Látogatás az Országos Levéltárban Szigetvár ostromának 400. évfordulóján – Levéltári Szemle, 1967. (17. évf.) 3. sz. 749–756. (Rádióriport)

34 magyar életrajz In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 17. (Kolowrat-Krakowsky, Leopold-Kraft, Maximilian) Wien 1967. Böhlau V., 98. 101–102., 105–106., 111–112., 122–123., 128., 130., 132., 151., 157–158., 167., 170–174., 181.

Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp., 1966. – Hadtörténelmi Közlemények 1967. (14. évf.) 1. sz. 128–130. (Ismertetés)

Szokmár község története. A kecskeméti Népkutató Honismereti Kör legújabb kiadványa. – Petőfi Népe, 1967. márc. 12. (22. évf.) 61. sz. 7. (Ismertetés)

1968

Hozzászólás a bécsi történetkongresszuson (1965) a „Bilan du monde en 1848” c. témához In: Comité International des Sciences Historiques XIIe Congrès International des Sciences Historiques. Vienne, 29 aout-5 septembre 1965. Vol. V. Actes (Réd.) Hans Leo Mikoletzky. Wien, [1968] Ferdinand Beyer und Söhne V., 259–261.

Adalékok Wathay Ferenc életéhez – Irodalomtörténeti Közlemények, 1968. (72. évf.) 2. sz. 211–213.

Még egyszer Verseghy Marseillaise fordításáról – Irodalomtörténeti Közlemények, 1968. (72. évf.) 6. sz. 677–679.

Hozzászólás Voit Pál kandidátusi vitáján; Eger művészeti életrajza és a közép-európai barokk – Művészettörténeti Értesítő 1968. (17. évf.) 1–2. sz. 150–151.

Hozzászólás Zimányi Vera: Az 1610–1630-as évek problémái c. előadásához – Történelmi Szemle, 1968. (10. évf.) 1–2. sz. 154–155.

A filozófus Martinovics – Élet és Irodalom, 1968. máj. 11. (11. évf.) 19. sz. 11.

Történelem és mai valóság – Kárpáti Igaz Szó 1968. ápr. 26. (24. évf.) 98. sz.

Türken und Ungarn (Background eines Besuches) – Budapesti Rundschau, 1968. (Jg. 2.) No. 31., 4.

19 magyar életrajz In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 18. (Kraft, Nikolaus-Kromtholz, Anton) és Lieferung 19. (Kromtholz, Ernest-Kvet) Wien 1968. Böhlau V., 196., 248–249., 259., 278., 280. és 311–312., 325., 328., 344., 352–354., 366., 377., 381–383.

Helytörténeti irodalom. – Századok, 1968. (102. évf.) 1–2. sz. 292–298. (Ismertetés)
 Helytörténeti kiadványok. – Századok, 1968. (102. évf.) 3–4. sz. 720–727. (Ismertetés)
 Gerstinger, Hans: Aus dem Tagebuch des kaiserlichen Hofhistoriographen Johannes Sambucus (1531–1584) Wien, 1965. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe. Sitzungsberichte. Bd. 248. Abhandlung 2. – Századok, 1968. (102. évf.) 5–6. sz. 1202–1203. (Ismertetés)
 Az eredmények forrása az együttműködés. – Petőfi Népe, 1968. jún. 9. (23. évf.) 134. sz. 7. (Ismertetés)

1969

„Menschenfreund oder Patriot“ In: Studien über die Revolution. (Hg.) M. Kossok. Berlin, 1969. Akademie V., 198–208. és klny.
 Le régime féodal en Hongrie à la fin du XVIIIe siècle – Annales historiques de la Révolution Française, 1969. avril juin, (41. année.) No. 196., 268–275.
 A Bocskai hájdúság összetétele és társadalmi törekvései In: A hajdúk a magyar történelemben. (Tudományos emlékülés. 1966. dec.10.) (Szerk.) Módy György. Debrecen, 1969. Alföldi ny., 24–35. (A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 10.)
 Nemzeti szabadságharc-európai fejlődés In: A Vay Ádám emlékünnepe tudományos ülésszaka Vaja, 1969. máj. 24–25. (Szerk.) Molnár Mátys. Vaja, 1969. Alföldi ny., 47–51. és klny.
 Rimay János levele Illésházy Istvánhoz Közreadja és bevezeti Benda Kálmán. – Irodalomtörténeti Közlemények, 1969. (73. évf.) 5. sz. 603–604.
 Nemzetközi konferencia a feudálisizmus felszámolásáról (Niederhauser Emille) – Századok, 1969. (103. évf.) 1. sz. 268–271.
 Napóleon – Élet és Tudomány, 1969. aug. 15. (24. évf.) 33. sz. 1539–1544.
 Barta István (Nekrológ) – Historical Abstracts, 1969. (Vol. 13.) 4.
 16 magyar életrajz In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 20. (Kvicala-Lange, Wilhelm) Wien, 1969. Böhlau V., 396–397., 407–408., 423–424., 428., 430., 437–439., 455.

Szeli István: Hajnóczy és a délszlávok. Kortörténeti tanulmány. Novi Sad, 1965. – Századok, 1969. (103. évf.) 1. sz. 175. (Ismertetés)
 Pálffy, Miklós: Katalog der Handschriftensammlung der Hallenser Ungarischen Bibliothek. Halle/Saale, 1965. (Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle a. d. Saale. Bd. 4.) – Századok, 1969. (103. évf.) 1. sz. 182–183. (Ismertetés)
 A múzeumi évkönyvek történelmi vonatkozású tanulmányai. – Századok, 1969. (103. évf.) 4. sz. 810–820. (Ismertetés)
 Lukács, Ladislaus – Polgár, Ladislaus: Documente Romana Historiae Societatis Jesu in regnis olim Corona Hungarica unitis. II. 1571–1586. Roma, 1965. – Századok, 1969. (103. évf.) 5–6. sz. 1239–1240. (Ismertetés)
 Vita Zsigmond: Tudománnyal és cselekedettel. Tanulmányok. Bukarest, 1968. – Századok, 1969. (103. évf.) 5–6. sz. 1240–1241. (Ismertetés)
 Die ältesten steierischen Landtagsakten. (Bearbeitet von Burkhard Seufert und Gottfriede Koeler.) Teil I. 1396–1452., Teil II. 1452–1493. Graz, 1953–1958. – Századok, 1969. (103. évf.) 5–6. sz. 1251. (Ismertetés)

1970

Habsburg politika és rendi ellenállás a XVII. század elején – Történelmi Szemle, 1970. (13. évf.) 3. sz. 404–427. és klny.
 François II. Rákóczi, prince de Transylvanie In: Hommes d'État célèbres. (Réd.) L. V. Tapié. Paris, 1970., 194–196.
 Walhay Ferenc és felesége, Ládonyi Anna végrendelete (1600, 1601) Közreadja és bevezeti Benda Kálmán – Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. (74. évf.) 3. sz. 372–376.
 A kortörténet „múltja” és a jelenkutatás módszertani problémái (Hozzászólás a „Kortörténetírás kérdései” c. konferencián) – Századok, 1970. (104. évf.) 3. sz. 570–571.
 A moszkvai „Lenin és Franciaország” konferencia (Jemnitz Jánossal) – Századok, 1970. (104. évf.) 5–6. sz. 1288–1289.
 A tanúskodó írás (Zimányi Verával) – Magyar Hírlap, 1970. nov.14. (3. évf.) 317. sz. 11.
 Krisztina svéd királynő – Élet és Tudomány, 1970. dec. 1. (25. évf.) 50. sz. 2360–2363.
 Magyarországi és erdélyi tanulók és tanárok a grazi egyetemen. Andritsch, J.: Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782). Ein personalgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der Karl-Franzens Universität in der Jesuiten Periode. Graz, 1965. (Forschungen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark. Bd. XXII) – Filológiai Közöny, 1970. (16. évf.) 1–2. sz. 170–171. (Ismertetés)

1971

Nationalgefühl und Nationalitätenkämpfe in Ungarn am Ende des 18. Jahrhunderts – Anzeiger der Phil.-Hist. Classe der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1971. No. 6. 44–56. és klny.
 Le régime féodal en Hongrie à la fin du XVIIIe siècle In: L'abolition de la féodalité dans la monde occidental. Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique. Toulouse, 12–16. nov. Paris, 1971. Centre National de la Recherche Scientifique, 411–419. és klny.
 La société hongroise au XVIIIe siècle In: Les lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale. Actes du Colloque de Mátrafüred, 3–5. nov. 1970. Bp., 1971. Akadémiai K., 17–29. és klny. [Bp., 1972.]
 Le réveil du nationalisme dans le pays de la Monarchie des Habsbourg – Acta Historica, 1971. T. 17. No. 3–4. 385–390.
 A közép-európai államok fejlődésének sajátosságairól a XVII. században (Felszólalás a moszkvai történetkongresszuson) – Századok, 1971. (105. évf.) 2. sz. 417–419, és Acta Historica, 1971. T.17. No. 3–4. 341–343. (A felszólalás francia nyelvű szövege.)
 Barbiano generális jelentése a Bocskai-szabadságharc első hónapjairól (Kenéz Győzővel) In: A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve, 1969–1970. Debrecen, 1971. Alföldi ny., 155–180. és In: A hajdúk a magyar történelemben. II. köt Debrecen, 1972. Alföldi ny., 5–30. és klny (A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 19.)
 A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára – Helikon, 1971. (17. évf.) 3–4. sz. 322–330.
 Előszó In: Pierre Chauu: A klasszikus Európa. (Ford. Benda Kálmán és Terényi István) Bp., 1971. Gondolat K., 5–7.
 Adalékok Rimay János életéhez és levelezéséhez – Irodalomtörténeti Közlemények. 1971. (75. évf.) 5. sz. 617–621.
 A szerencsi és tarcali hajdúk kiváltságlevele 1609. június 1. – Múzeumi Kurír [Debrecen], 1971. dec., 7. sz. 63–64.
 Révay Péter ajánló levele Gáspár vajda és népe számára 1608-ból – Etnographia, 1971. (82. évf.) 3. sz. 425–426.
 Zoltai Lajos és a helytörténeti kutatás (Hozzászólás az 1969-es Zoltai-emlékünnepegen.) In: Az 1969. aug. 29-én tartott Zoltai Lajos emlékünnepe előadásai. Debrecen, 1971. (A Hajdú Bihar megyei Múzeumok Közleményei 15.) [Tévedésből Módy György cikkébe illesztve Módy aláírását, a 25. lap 3. bekezdésétől a 27. lap aljáig.]
 Gerstinger Hane: Die Briefe des Johannes Sambucus. 1554–1584. Mit einem Anhang: Die Sambucusbriefe von Trnava, von Anton Vantuch. Wien, 1968. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Classe. Sitzungsberichte. Bd. 255.) – Századok, 1971. (105. évf.) 52. sz. 483. (Ismertetés)

1972

Situation financière et dévaluation de la monnaie en Hongrie en 1811 In: Finances publiques d'Ancien Régime – Finances publiques contemporaines. Colloque International Spa, 16–19. nov. 1971. Bruxelles, 1972., 213–226.
 A kelet-közép-európai felvilágosodás kérdései – MTA II. Osztályának Közleményei, 1972. (21. köt.) 1–2. sz. 103–114.
 A nemzeti ébredés kezdetei a Habsburg-Monarchia országaiban (A moszkvai történetkongresszus magyar felszólaló Martinovics északod, 1972. (106. évf.) 1–2. sz. 156–161.
 A királyi Magyarország tisztai címűtára 1607–1608 – Levéltári Közlemények, 1972. (43. évf.) 2. sz. 265–325. és klny.
 Magyaróvár és Moson megye az 1809-es francia megszállás alatt (Szöllőssy Pál naplófeljegyzései.) (Érszegi Gézával) – Hadtörténelmi Közlemények, 1972. (19. évf.) 2. sz. 346–378.
 „Eödönfy Rimay Klára” – Irodalomtörténeti Közlemények, 1972. (76. évf.) 5–6. sz. 620–621.
 A Magyar Országos Levéltár 1966–1970. évi kutatási terveinek teljesítéséről – Levéltári Szemle, 1972. (21. évf.) 3. sz. 156–157.
 A Magyar Országos Levéltár 1971–1975. évi kutatási tervéről – Levéltári Szemle, 1972. (21. évf.) 3. sz. 158–159.
 111 magyar életrajz In: Österreichisches Biographisches Lexikon: 1815–1950. Bd. V. (Lange v. Burgenkron-[Maier] Simon Martin) Wien-Köln-Gráz, 1972. Böhlau V., 9., 10., 20–21., 35–36., 37–38., 39., 49., 49–50., 57–59., 68., 76–78., 81–82., 85., 92., 99–100., 108–109., 127–128., 128–129., 131., 133–135., 158., 163., 164., 171., 180–181., 182–183., 187., 191., 207–208., 211–212., 222–223., 224., 229–231., 233–235., 237., 240–241., 249–250., 267., 273–274., 278., 282–283., 285–286., 306–308., 312., 329., 332–333., 338–339., 345–346., 358., 361–363., 368., 377–378., 395., 397–398., 409., 411.
 3 magyar életrajza In: Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Bd. I. (A–G) (Hg.) Matthias Bernath und Felix v. Schroeder. München, 1972. Oldenbourg, 150–151., 281–283., 325–326. (Südosteuropäische Arbeiten. 75/1.)
 Püspöki Nagy Péter: Püspöki mezőváros története. Helytörténeti monográfia. Komárom, 1971. – Századok, 1972. (106. évf.) 3. sz. 738–739. (Ismertetés)
 Helytörténeti kiadványok – Századok, 1972. (106. évf.) 3. sz. 743–750. (Ismertetés)

1973

- La diplomatie de Venise et la monarchie des Habsbourg au XIVe siècle.* In: Venezia e Ungheria nel Rinascimento. Atti del Convegno. (Venezia, 11-14. giugno 1970.) Firenze, 1973. Olschki, 157-165. (Civiltà veneziana. Studi 28.)
- Le Calvinisme et le droit de résistance des Ordres Hongrois au commencement du XVIIe siècle.* In: *Studes Européennes. Mélanges offerts à Victor L. Tapié.* Paris, 1973. 235-243. és kiny.
- Magyar utazók a török birodalomban a XVI-XVIII. században.* In: *Magyar utazók, földrajzi felfedezők.* (Szerk.) Havsné Bede Piroška - Somogyi Sándor. Bp., 1973 Tankönyvkiadó, 51-61. (Magyar Földrajzi Társaság)
- A debreceni nyomda és a paraszti kultúra a 16-18. században.* In: *Előadások a nemzetközi könyvév debreceni ünnepén.* 1972. szept. 12-13. Debrecen, 1973., 9-13.
- Filiczki János levele 1605-ből.* - Acta Historiae Litterarum Hungaricarum (Szeged), 1973. T. 13., 83-90. (Irodalomtörténeti dolgozatok 99.)
- Hozzászólás Botta István előadásához: A reformáció és a nyomdászat Magyarországon.* - Magyar Könyvszemle, 1973. (89. évf.) 3-4. sz. 285-286. és kiny. (Bp., 1973.) (Reneszánsz füzetek 23.)
- Hozzászólás Tarnócz Márton előadásához: A magyar könyv a XVII. század elején.* - Magyar Könyvszemle, 1973. (89. évf.) 3-4. sz. 327.
- L'ère du josephisme en Hongrie.* - Annales Historiques de la Révolution française, 1973. avril-juin (45. année.) No. 212., 197-218.
- Gerard und Gottfried von Swieten und die Schulreform in Ungarn.* In: Gerard van Swieten und seine Zeit. Internationales Symposium, Wien, 8-10. Mai 1972. Wien Universität, Institut für Geschichte der Medizin. (Htg.) Erna Lesky, Adam Wandruszka, Wien-Köln-Graz, 1973. Böhlau V., 164-174. (Studien zur Geschichte der Universität Wien 8.)
- L'éveil du nationalisme dans les pays sous domination des Habsbourg.* In: Actes du Colloques: Patritisme et nationalisme en Europe à l'époque de la Révolution française et de Napoleon. Paris, 1973. Société des Études Robespierriettes, 211-219.
- A kelet-közép-európai felvilágosodás kérdései.* (A 2. mátrafüredi szimpozium) - MTA II. Osztályának Közleményei, 1973. (22. köt.) 1-2. sz. 113-122.
- Társadalm, nemzet és kultúra a kelet-közép-európai felvilágosodásban.* - Helikon, 1973. (19. évf.) 4. sz. 477-481.
- Von der feudalen Nation zum bürgerlichen Nationalismus.* In: Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf, 1971. Bd. 3. Das Nationalitätenproblem im pannonischen Raum. Ein Beitrag zur Völkerverständigung. Eisenstadt, 1973. Amt der Burgenländischen Landesregierung, 115-126. (Burgenländische Landesregierung Eisenstadt. Burgenländisches Landesarchiv)
- A Rádió és a történelem.* In: Történelemtudomány - történelemtanítás - tömegkommunikáció. Az 1973. évi Országos Történelem Vándorgyűlés rövidített anyaga. Bp., 1973. Országos Pedagógiai Intézet, 73-76.
- Az ancien régime válsága.* In: Történelem a középiskolák III. osztályosainak. Az Iskolarádió műsorainak szöveggyűjteménye. Bp. 1973. Magyar Rádió, 7-17.
- „Vigyázz szemetek Párizsra vessétek!”* In: Történelem a középiskolák III. osztályosainak. Az Iskolarádió műsorainak szöveggyűjteménye. Bp. 1973. Magyar Rádió, 19-31.
- [6 magyar életrajz.]* In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815-1950. Lieferung 26. Wien, 1973. Böhlau V., 20., 73., 83., 95.
- Több mint, mint ötven év után folytatják az Országgyűlési Emlékek kiadását. Látogatásban Benda Kálmánnál.* - Magyar Nemzet, 1973. szept. 23. (29. évf.) 223. sz. 12. (Interjú)

1974

- Abszolutizmus és rendi ellenállás az osztrák Habsburgok országában a 16. században.* - Valóság, 1974. (17. évf.) 12. sz. 1-10.
- Absolutismus und ständische Widerstand in Ungarn am Anfang des 17. Jahrhunderts.* - Südostforschungen 1974. (Bd. XXXIII.) 85-124.
- Magyarország a 16-17. század fordulóján.* - Irodalmi Szemle [Pozsony], 1974. (17. évf.) 8. sz. 741-751.
- A magyar nemesi mozgalom 1790-ben.* - Történelmi Szemle, 1974. (17. évf.) 1-2. sz. 183-210.
- Magyarország a XVIII-XIX. század fordulóján.* In: Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. (Szerk.) Szauder József és Tarnay Andor. Bp., 1974. Akadémiai K., 445-470.
- A Magyar Országgyűlési Emlékek. Beszámoló egy forráskiadvány-sorozat munkálatairól.* - Történelmi Szemle, 1974. (17. évf.) 4. sz. 650-655.
- A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607-1790 közti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata.* - Századok, 1974. (108. évf.) 2. sz. 436-475.
- Le symposium de Mátraháza. (Hongrie) „Les Lumières en Europe Centrale et Orientale”.* - Annales historiques de la Révolution française, 1974. (46. année.) No. 217. 436-442.
- Bevezető.* In: A Pannon-térség városainak és mezővárosainak fejlődése és jelentősége a 16-19. században. Nemzetközi Kultúrtörténeti szimpozium. Mogersdorf 1972. Szombathely, 1974. Vas megyei Tanács Művelődési Osztálya, 5-7.
- Egy új forrástudomány: a pszichografológia.* - Levéltári Közlemények, 1974. (45. évf.) 1. sz. 61-76.

Források Budapest múltjából. Vita a Fővárosi Levéltár Kiadványáról. - Budapest (A főváros folyóirata), 1974. (12. évf.) 9. sz. 28-29.

Elnöki zárás. In: Nagykanizsai történeti konferencia. (1973. máj. 18-19.) Nagykanizsa, 1974. 145-150.

Hogyan és mikor alakult ki a diéta szó több jelentése? - Élet és Tudomány. 1974. febr. 1. (29. évf.) 5. sz. 200.

„Kérje vissza tandíját!” - Rádió és Televízió Újság, 1974. nov. 18-24. (18. évf.) 46. sz. 8.

[29 magyar életrajz.] In: Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815-1950. Lieferung 27. (Markl, Bohumil-Mehoffer, Josef von) és Lieferung 28. (Mehoffer, Rudolf von - Mikulicz-Kadetski) Wien, 1974. Böhlau V., 99-100., 102-103., 114., 144., 152., 180., 183., 186-188., 191-192. és 225., 227., 246-247., 267-268., 275-278., 280-281., 283-284., 286-287.

Bayerle, Gustav: Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters of the Pashas of Bude. 1590-1593. Bloomington, 1972. (Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. Vol. 101.) - Századok, 1974. (108. évf.) 3-4. sz. 733-735. (Ismertetés)

Helytörténeti munkák. - Századok, 1974. (108. évf.) 5-6. sz. 1278-1284. (Ismertetés)

1975

Habsburg abszolutizmus és rendi ellenállás a XVI-XVII. században. Bp., 1975. Tankönyvkiadó, 61 (Történelemtudomány, történelemtanítás 6.)

L'absolutisme et la résistance des Ordres au XVIIe siècle dans les États de la Maison d'Autriche. In: Études Historiques Hongroises publiées à l'occasion du XIVe Congrès International des Historiques par la Commission des Historiens Hongrois. Vol. I. Bp., 1975. Akadémiai K., 381-399. és Studia Historica Acad. Scient. Hung. 101. Bp., 1975. Akadémiai K., 19.

Société, nation et culture en Europe Centrale et Orientale. In: Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et Europe Orientale. Actes du Deuxième Colloque de Mátrafüred 1972. Bp., 1975. Akadémiai K., 29-37.

Hristijan birilgi ve XV. asırda Osmanlı imparatorluğu - macaristan münasebetleri. In: Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 1974-75. No. 28-29., 83-112.

Nyáry Pál és Várday Kata levelezése. 1600-1607. Bevezette, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Benda Kálmán. Kisvárdai, 1975. Kisvárdai Városi Tanács, 51 (A Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai)

Két irat a szatmári vártartomány gazdálkodásáról a XVI-XVII. század fordulójáról. In: Csengeri Krónika. Néprajzi és helytörténeti antológia Molnár József 70. születésnapjára (Szerk) Dróki Imre. Csenger, 1975. Csengeri Községi Tanács, 185-199.

Pázmány Péter néhány kiadatlan levele. - Irodalomtörténeti Közlemények, 1975. (78. évf.) 5-6. sz. 585-591.

A Rákóczi-szabadságharc és a helytörténeti kutatások. In: Rákóczi-kori tudományos ülésszak. Vaja, 1973. szept. 20-21. (Szerk) Molnár Máttyás. Vaja, 1975., 75-83. és Honismeret, 1975. (1. évf.) 1-2. sz. 16-20.

Vitaindító előadás a „Somogy megye múltjából” 1-5. kötetének vitáján 1974. szept. 26-án. In: Somogy megye múltjából. (Levéltári Évkönyv, 6.) Kaposvár, 1975. Somogy megyei Levéltár, 270-274.

A francia Annales-kör történetírása. Bp., 1975. Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 16 (Magyar Könyvtárosok Egyesülete. Előadások-viták 6.)

Hanzó Lajos sirjánál. - Békési Élet, 1975. (10. évf.) 2. sz. 387-388.

[13 magyar életrajz.] In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815-1950. Lieferung 29. (Mikulicz-Radecki - Mosel, Katharina) és Lieferung 30. (Mosenthal - Musger) Wien, 1975. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 302-303., 314-315., 334-335., 349-350., 357-358., 362., 364., 368. és 431-432., 441-443.

Reden, Armgard von: Landständische Verfassung und fürstliches Regiment in Sachsen-Lauenburg, 1543-1689. Göttingen, 1974. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte. Schrift 41.) - Századok, 1975. (109. évf.) 1-2. sz. 441-442. és Acta Historica, 1975. T. 21. No. 3-4., 455-457. (Ismertetés)

Bénger, Jean: Les „Gravamina”. Remonstrances des diètes de Hongrie de 1635 à 1681. Recherches sur les fondaments du droit d'état au XVIIe siècle. Paris, 1973. (Publications de la Sorbonne. Série „Documents”. 23.) - Századok, 1975. (109. évf.) 3-4. sz. 723-725. és Südostforschungen, 1975. (Bd. XXXIV.) 323-325. (Ismertetés)

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. (Szerk.) Szabó T. Attila. - Magyar Nyelvőr, 1975. (99. évf.) 4. sz. 488-491. (Ismertetés)

1976

Mohács és a magyar történelemszemlélet. In: Tudományos emlékülés a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. (Szerk.) Mitzki Ervin. Pécs, 1976. TIT Baranya megyei Szervezete. 3-16.

Le calvinisme et le droit de résistance en Hongrie. In: Album Elemér Mályusz. [Études préparées pour le Journées] Székesfehérvár [et de] Budapest. Bruxelles, 1976. Librairie Encyclopédique, 319-332. (Études présentées à la Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'Etats - Studies Presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions 56.)

- La Réforme en Hongrie.* – Bulletin de la Société de l' Histoire du Protestantisme Français, 1976. janv.-févr.-mars, 30–53.
- A reformáció Magyarországon.* – Valóság, 1976. (19. évf.) 12. sz. 19–30.
- A felső-magyarországi rendek kassai részgyűlése 1607 márciusában.* In: A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve. III. (Szerk) Gazdag István. Debrecen 1976. Alföldi ny., 159–177.
- François II. Rákóczi et l' idée d' un État hongrois indépendant.* In: Relations franco-Hongrois. Le Passé. Colloque franco-hongrois à l' occasion du 300e anniversaire de la naissance de François II. Rákóczi. (Troyes, oct. 1976) – Nouvelles Études Hongrois, 1977. (Vol. 12.) 201–208.
- Rákóczi és az európai hatalmak.* In: II. Rákóczi Ferenc emlékére Sárospatakon rendezett tudományos konferencián elhangzott előadások. Bp., 1976. Akadémiai K., 25–34.
- A kuruc állam diplomáciai szervezete.* In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. (22.) Salgótarján 1976. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 10–13.
- Rákóczi és a szerbek.* – Tiszatáj, 1976. (30. évf.) 3. sz. 8–16, és Látóhatár, 1976. jún., 113–119.
- A szatmári béke és az általános külpolitikai helyzet.* In: A Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései. Tudományos emlékülés. Vaja, 1976. jan. 29–30. (Szerk.) Molnár Mátys. Vaja-Nyíregyháza, 1976. TIT „Szabolcs-Szatmár megyei Szervezete, 44–50.
- Bécsijelheztől Rodostóig.* – Tükör, 1976. (13. évf.) 1. *A fejedelem ifjúsága.* 6. sz. 20–21; 2. *A föld népe kész.* 7. sz. 20–21; 3. *A szabadságharc vezére.* 8. sz. 20–21; 4. *A független magyar állam.* 9. sz. 20–21. 5. *A szabadságharc és az európai nagypolitika.* 10. sz. 20–21; 6. *Buzduljon fel a hazáját szerető szív.* 11. sz. 20–21; 7. *A szatmári béke.* 12. sz. 20–21; 8. *A bújjósó Rákóczi.* 13. sz. 20–21. A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVII. századi Magyarországon. – Valóság, 1976. (19. évf.) 4. sz. 54–61.
- Die mitteleuropäischen Jakobinerbewegungen und die Volksmassen.* In: Rolle und Formen der Volksbewegung im bürgerlichen Revolutionszyklus. (Hg.) Manfred Kossok Berlin, 1976. Akademie V. 87–89.
- Hajdúszoboszló monográfiája.* In: Zoboszlau Wasar – 1075–1975. Hajdúszoboszló, 1975. (Szerk) Módy György. Hajdúszoboszló, 1976. Alföldi ny., 12–21.
- A hajdúság múltja.* (Hajdúszoboszló monográfiája) – Alföld, 1976. (27. évf.) 4. sz. 66–70.
- A rádió és a történelmi népszerűsítés.* In: Történelem és tömegkommunikáció. (Szerk) Vass Henrik. Bp., 1976. Akadémiai K., 106–111.
- Kései portré a fejedelemről.* – Magyar Nemzet, 1976. márc. 26. (32. évf.) 73. sz. 3.
- A diplomácia útvesztőiben.* – Délmagyarország, 1976. márc. 28. (66. évf.) 75. sz. 7.
- Eperjesy Kálmán.* 1893–1976. (Nekrológ) – Századok 1976. (110. évf.) 5–6. sz. 1195–1196.
- [24 magyar életrajz]. In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 31. (Musić-Neumann von Heilwart) és Lieferung 32. (Neumann von Heilwart-Oberndorfer) Wien, 1976. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 15., 22–30., 59., 66–67., 84–85. és 110., 131., 148., 157., 179–180.
- [6 magyar életrajz]. In: Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Bd. II. (G–K) München, 1976. Oldenbourg, 82–83., 110–111., 114–115., 220–221., 373–374.
- (Südosteuropäische Arbeiten. 75/II.)
- Helytörténeti kiadványok – Századok, 1976. (110. évf.) 5–6. sz. 1131–1150. (Ismeretetés)

1977

- Organisation et rôle politiques des Ordres dans les pays des Habsbourg.* In: Théorie et pratique politiques à la Renaissance. XVIIe Colloque International de Tours. Paris, 1977., 189–202. és klny.
- Les Lumières et la culture paysanne dans la Hongrie du XVIIIe siècle.* In: Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale. Actes du Troisième Colloque de Mátfafüred, 28 sept. 2 oct 1975. Bp., 1977. Akadémiai K., 97–109.
- Probleme des Josephinismus und des Jakobinertums in der Habsburgischen Monarchie.* [Újraközlés] In: Jakobiner in Mitteleuropa. (Hg.) Helmut Reinalter. Innsbruck, 1977. Inn Verlag, 271–290.
- Die ungarischen Jakobiner.* [Újraközlés] In: Jakobiner in Mitteleuropa. (Hg.) Helmut Reinalter. Innsbruck 1977. Inn Verlag, 381–404.
- Az iskola és az irástudás a dunántúli parasztság körében az 1770-es években.* In: Somogy megye múltjából. (Levéltári Évkönyv, 8.) Kaposvár, 1977. Somogy Megyei Levéltár, 123–133. és In: A Dunántúli településtörténete II/2. köt. 1767–1848. A Pécsi Településtörténeti Konferencia anyaga. (1976. aug. 24–25.) (Szerk) Mezey Klára. Pécs, 1977. MTA Pécsi és Veszprémi Bizottsága, 33–40.
- Magyarország új történelmi kronológiája.* (Tervtanulmány) – Történelmi Szemle, 1977. (20. évf.) 3–4. sz. 565–576.
- Egy új forrástudomány: a történelmi grafológia.* – Kortárs, 1977. (21. évf.) 7. sz. 1123–1131.
- Ráday Pál, Rákóczi fejedelem kancellárja.* – Confessio, 1977. (1. évf.) 2. sz. 186–197.
- Rákóczi fejedelem kancellárja. 300 éve született Ráday Pál.* – Magyar Hírlap, 1977. júl. 2. (10. évf.) 154. sz. 6.
- Rákóczi szökése a bécsijelhezi börtönből.* – Honismeret, 1977. (3. évf.) 2–3. sz. 41–43.
- [26 magyar életrajz]. In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 33. (Obornyik – Paget) és Lieferung 34. (Paget – Pechmann von Mersen) Wien, 1977. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 204–208. m 210., 214., 241–242., 245–246., 248., 272–273. és 298–299., 308., 310., 320., 322–323., 349–350., 356–357., 379–382.

Helyünk józan felmérése. [Jakó Zsigmond: Írás, könyv, Értelmiség. Bukarest, 1976. c. könyvének ismertetése] – Élet és Irodalom, 1977. (21. évf.) 32. sz. 10. (Ismeretetés)

1978

- Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből.* Bp. 1978. Gondolat K. 450.
- A késő-reneszánsz korának gazdasági, társadalmi és politikai összetevői Magyarországon.* In: Szenci Molnár Albert és a magyar későreneszánsz. (Összeállította Csanda Sándor és Keserű Bálint) Szeged, 1978., 91–106. és klny.
- Hungary in Turmoil. 1580–1620.* – European Studies Review, 1978. (Vol. 8.) No. 3., 281–304.
- A Rákóczi-szabadságharc és az európai hatalmak.* – Történelmi Szemle, 1978. (21. évf.) 3–4. sz. 513–519. és klny.
- Der Rákóczi-Aufstand in Ungarn und die europäischen Mächte 1703–1711.* – Österreich in Geschichte und Literatur, 1978. (Jg. 22.) No. 6., 328–337.
- Francia reformátusok Magyarországra településének terve a Rákóczi-szabadságharc idején.* In: A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve. 1977. Debrecen, 1978. Alföldi ny., 81–88. és klny.
- Az uszkókok Tiszántútra telepítésének terve 1605–1608-ban.* In: A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve. 1977. Debrecen, 1978. Alföldi ny. 195–200. és klny.
- Lettre d' un ministre de Pologne, 1710.* In: Studia z dziejów Polsko-Węgierskich stosunków literackich. (Red.) István Csapláros. Warszawa, 1978. Uniwersytet, 165–170.
- Rabszolgának eladott magyar hadifoglyok a napóleoni háborúkban.* In: Árkádia. Antológia a Déri Múzeum Baráti Köre fennállása 50. évfordulójára. (Szerk) Dankó Imre. Debrecen, 1978. Alföldi ny., 214–218.
- The History of the Hungarian Crown. II. From the Anjou to the Twentieth Century.* – The New Hungarian Quarterly, 1978. (Vol. XIX.) No. 71., 131–137.
- Pázmány Péter politikai pályakezdeése.* – Vigília, 1978. (43. évf.) 4. sz. 225–229. és MTA I. Osztályának Közleményei, 1979. (31. köt.) 3–4. sz. 273–280. és klny. (Bp., 1980.)
- A helytörténetírás új útjai.* – Hevesi Szemle, 1978. (6. évf.) 3. sz. 57–60; 4. sz. 58–59. és 1979. (7. évf.) 1. sz. 71–73.
- Igazságos volt-e Mátys király? [Beszélgetés Fügedi Erikkel és Makkai Lászlóval] (A rádióban hallottuk. [Szerk Kerekes István]) – Élet és Tudomány 1978. jan. 6 (33. évf.) 1. sz. 12–13.*
- Thököly, Zrínyi Ilona és a Rákóczi gyerekek.* [Beszélgetés Várkonyi Ágnessel] (A rádióban hallottuk. [Szerk Kerekes István]) – Élet és Tudomány, 1978. okt. 6. (33. évf.) 40 sz. 1270–1272.
- Rákóczi-film.* – Rádió és Televízió Újság, 1977. (22. évf.) 51. sz. 3.
- Az írás, tanú. Beszélgetés a történelmi grafológiáról.* – Élet és Irodalom, 1978. jún. 10. (22. évf.) 23. sz. 7. (Interjú)
- [9 magyar életrajz] In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 35. (Pechmann von Mersen-Petra – Petrescu) Wien, 1978. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 387–388., 412., 417–418., 425–426., 430., 439., 445–446.
- Evans, R. I. W.: Rudolf II. and his World. A Study in Intellectual History. 1576–1612. Oxford, 1973 – Századok, 1978. (112. évf.) 6. sz. 1191–1193. és Südostforschungen, 1978. (Bd. XXXVII.) 252–253. (Ismeretetés)
- Brown, Edward: A Brief Account of some Travels in Hungaria, Servia... (London, 1673) (Hg.) Karl Nehring. München, 1975. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ungarischen Seminars an der Universität München. Serie C. Bd. 2.) – Südostforschungen, 1978. (Bd. XXXVII.) 228–229. és – Századok, 1979. (113. évf.) 1. sz. 156. (Ismeretetés)
- Meyer, Jean: Noblesses et pouvoirs dans l' Europe d' Ancien Régime. Paris, 1973. – Südostforschungen, 1978. (Bd. XXXVII.) 227–228. és – Századok, 1979. (113. évf.) 3. sz. 552–553. (Ismeretetés)
- Szamosi József: A közigazgatástudomány oktatásának és tanszékeinek története az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 1777–1977 között. Az ELTE Államigazgatásügyi Tanszékének 200 éves jubileumára. Bp., 1977. – Jogtudományi Közlöny, 1978. (33. évf.) 5. sz. 292–294. (Ismeretetés)
- Bodroki Fodor Zoltán – Bodroki Fodor Zsigmond: Mezőtúr város története a honfoglalástól a felszabadulásig (896–1944). Mezőtúr, 1977. – Jászkunság, 1978. (24. évf.) 3–4. sz. 94–96. (Ismeretetés)

1979

- A magyar korona regénye.* (Fügedi Erikkel) Bp., 1979. Magvető K., 253.
- Mercurius Veridicus. 1705–1710. Az első hazai hírlap hasonmás kiadása Kenéz Győző fordításával, Benda Kálmán bevezetőjével [és jegyzetével].* Bp., 1979. Magyar Helikon, 141 (Bibliotheca Historica)
- Les Uscoques entre Venise, la Porte Ottomane et la Hongrie.* In: Venezia e Ungheria nel contesto del barocco Ecuopeo. Firenze, 1979. Olschki, 399–408.
- Székesfehérvár 1602-es török ostromának naplója.* (Karl Nehringgel) In: Fejér megyei Történeti Évkönyv. (12. köt.) Fészeskeférvár, 1979. 269–283.
- Politische Strömungen in Siebenbürgen während der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts.* – Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 1979. (Jg. 73.) (2.) Heft 2., 185–196. és klny.

- Egy lengyel királyi tanácsos levele, 1710. – Magyar Könyvzemle, 1979. (95. évf.) 3. sz. 252–265. és klny.
- Der nationale Gedanke und die ungarischen Jakobiner. In: Revolution und Demokratie in Geschichte und Literatur. Zum 60. Geburtstag von Walter Grab. (Hg.) Julius H. Schoeps und Immanuel Geiss. Duisburg, 1979., 197–203.
- A mezővárosi parasztpolgárság történeti szerepe és a kutatás néprajzi feladatai. In: Paraszttársadalom és műveltség a XVIII–XX. században. A Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlése. Szolnok, 1974. szept. 14–15., 4. köt. Az ülészak felszólalásai. Szolnok, 1979. Damjanich Múzeum, 83–85.
- A magyar történeti forráskiadás múltja és mai helyzete. I. rész. – Levéltári Közlemények, 1979. (50. évf.) 2. sz. 163–173.
- Hozzászólás a Sárvár-monográfia vitáján. – Vasi Szemle, 1979. (33. évf.) 4. sz. 591–594.
- Az újkori diplomácia hajnalán. – História, 1979. (1. évf.) 1. sz. 3–.
- „Tiszelt Szerkesztőség!” [A szigetvári jelentésről, 1506] – História, 1979. (1. évf.) 2. sz. 34.
- Bocskai István. In: Képes Kálvin Kalendárium, 1980. Bp., 1979. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 150–152.
- Petrás Ilona. In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 36. (Petrac – Piscal) Wien, 1979. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2.
- Lórántffy Zsuzsanna.; Nádasdy Ferenc. In: Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Bd. III. (L–R) (Hg.) Matthias Bernath und Felix v. Schroeder. München, 1979. Oldenbourg, 46–47., 284–285. (Südosteuropäische Arbeiten. 75/III.)

1980

- Magyarország története 1790–1812. In: Magyarország története 1790–1848. (Főszerk.) Mérei Gyula. (Szerk.) Vörös Károly. Bp., 1980. Akadémiai K., I. köt.: 29–115., 159–212., 425–471.; II. köt.: 1329–1334., 1337–1341., 1355–1358. (Magyarország története tíz kötetben)
- Európa és a Rákóczi-szabadságharc. (Szerk.) Benda Kálmán. Bp., 1980. Akadémiai K., 319. (A II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulója alkalmából Sárospatakon, 1976. május 24–28-án rendezett nemzetközi konferencia előadásai.)
- Rákóczi és az európai hatalmak. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Bp., 1980. Akadémiai K., 25–34.
- Magyar-rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején. In: Rákóczi tanulmányok. (Szerk.) Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes, Bp., 1980. Akadémiai K., 141–157.
- Ungarisch-serbische Versöhnungsversuche während des Rákóczi-Aufstandes. 1703–1711. In: Études Historiques Hongroises publiées à l'occasion du XVIe Congrès International des Sciences Historiques par le Comité des Historiens Hongrois. Vol. I. Bp., 1980. Akadémiai K., 279–303. és Studia Historica Acad. Scient. Hung. 144. Bp., 1980. Akadémiai K., 26.
- Das Grossfürstentum Siebenbürgen unter Maria Theresia. In: Maria Theresia als Königin von Ungarn. Ausstellung im Schloß Halbturn. 15. Mai – 26. Okt. 1980. (Red.) Gerda Mráz und Gerald Schlag. Wien, 1980. 146–152.
- Ráday Pál és a szatmári béke. In: Ráday Pál. 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulója. (Szerk.) Esze Tamás. Bp., 1980. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 43–54.
- Bethlen Gábor és a magyar művelődés. – Tiszatáj, 1980. (34. évf.) 10. sz. 65–75. és Látóhatár, 1980. dec. 174–193.
- Emlékezés Bethlen Gáborra. – Confessio, 1980. (4. évf.) 2. sz. 27–34.
- Bethlen Gábor, a nagyfejedelem. – Népszabadság, 1980. okt. 7. (38. évf.) 235. sz. 6.; okt. 8. 236. sz. 6.; okt. 9. 237. sz. 6.; okt. 10. 238. sz. 6.
- Történelmünk képekben. 25. Fegyver, fegyver kívántatik és jó vitézi elszántság. Zrínyi Miklós (1620–1664). – Magyar Hírek, 1980. dec. 20. (23. évf.) 25–26. sz. 10–11.
- Zrínyi és a vadkan. – História, 1980. (2. évf.) 1. sz. 15.
- Mária Terézia évforduló Ausztriában. – História, 1980. (2. évf.) 4. sz. 14–15.
- Milyen a magyar helytörténetírás? (Válasz egy körkérdésre.) – Műhely, 1980. (3. évf.) 3. sz. 81–83.
- Válasz Hettyéssy Szilviának. [Báthori Erzsébet pere ügyében] – Élet és Irodalom, 1980. jan. 19. (24. évf.) 3. sz. 2.
- Ki volt Sándor főherceg? [Válasz Hegedűs Gézának] – Élet és Irodalom, 1980. febr. 16. (24. évf.) 6. sz. 2.
- IV. Béla mai neves jegyzői. Benda Kálmán a meráni fiúról, író és történész együttműködéséről. – Magyar Hírlap, 1980. márc. 2. (13. évf.) 52. sz. 9. (Interjú)
- Színék Martinovics-képiünkhez. Beszélgetés Benda Kálmán történésszel. – Magyar Hírlap, 1980. aug. 20. (13. évf.) 195. sz. 8. (Interjú)
- [5 magyar életrajz]. In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 37. (Pischek – Pongratz) Wien, 1980. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 102., 129., 136–137., 188., 191.

1981

- Olvastam valahol... Történetek a Rádió ismeretterjesztő műsorainban. (Benda Kálmán és Kerekes István műsora.) Bp., 1981. RTV-Minerva-Közgazdasági és Jogi K., 373.
- Mária Terézia királynő a magyar történetírásban. – Történelmi Szemle, 1981. (24. évf.) 3. sz. 485–492. és klny.
- Maria Theresia in der ungarischen Geschichtsschreibung. – Österreich in Geschichte und Literatur 1981. (1g. 25.) No. 4. 209–219.

Le droit de résistance de la Bulle d'Or hongroise et le calvinisme. In: Noblesse française, noblesse hongroise. XVII–XIXe siècles. Publié sous la direction de Béla Köpeczi et Éva H. Balázs. Bp.–Paris, 1981. Akadémiai K., 155–161.

- A magyar köznemesség művelődési törekvései a XVIII. században. In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. VII. Salgótarján, 1981. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatóság, 87–92.
- A Kollégium története 1703-tól 1849-ig. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulója. (Szerk.) A Tiszáninneni Református Egyházkerület Elnöksége. Bp., 1981. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 87–115.
- Sárospatak helye a magyar művelődésben. – Köznevelés, 1981. (37. évf.) 43. sz. 8–9.
- Magyarország lakosságának alakulása a történelem folyamán. Számbeli összetétel, nemzetiségi és vallási megoszlás. In: Somogy megye múltjából. (Levéltári Évkönyv, 12.) (Szerk.) Kanyar József. Kaposvár, 1981. Somogy megyei Levéltár, 458–467.
- Diplomáciai szervezet és diplomata Erdélyben Bethlen Gábor korában. – Századok, 1981. (115. évf.) 4. sz. 725–730.
- Előszó. In: Magyarország történeti kronológiája. (Főszerk.) Benda Kálmán. I. köt. A kezdetektől 1526-ig. Bp. 1981. Akadémiai K., 5–11.
- Lipsiai Pál levele 1619-ből. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve, II. 1981. Bp. 1981. 179–181.
- Fráter György. 1482–1551. In: Képes Kálvin Kalendárium az 1982. évre. Bp., 1981. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 172–173.
- Történelmünk képekben. 26. Zrínyi vére mosta Bécsset. A Wesselényi-összeesküvés. – Magyar Hírek, 1981. jan. 10. (24. évf.) 1. sz. 14–11.; 27. Rajta kuruc, rajta. 1699: Magyarország felszabadul a török iga alól. 1981. jan. 24., 2. sz. 12–13.; 28. Akarnám, hogy nemzetünk ne maradjon a tudatlanságban. A 17. század kultúrája. 1981. febr. 7., 3. sz. 12–13.; 29. A föld népe kész, csak legyen feje. Magyarország a török kiűzése után. 1981. febr. 21., 4. sz. 12–13.; 30. Istennel a hazáért és a szabadságért. A Rákóczi-szabadságharc története. 1981. márc. 7., 5. sz. 12–13.; 31. Szándékom, hazám teljes boldogságát megvalósítani. Állami és társadalmi reformok a Rákóczi-szabadságharc idején. 1981. márc. 21., 6. sz. 12–13.; 32. Oszd meg és uralkodjál. Az ország betelepítése és újjászervezése a 18. században. 1981. ápr. 4. 7–8. sz. 10–11.; 33. Életünket és vérünket! Mária Terézia királynő. 1981. máj. 2., 9. sz. 12–13.; 34. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudósa. Művelődés és művészetek a 18. században. 1981. máj. 16. sz. 10–11.; 35. Az állam első szolgálója. II. József császár. 1981. máj. 30., 11. sz. 14–11.; 36. Megszakadt a Habsburgok örökösödésének fonala. Az 1790. évi nemesi mozgalom. 1981. jún. 13., 12. sz. 12–13.; 37. Esküdjünk polgárok, szabadságra vagy halálra. A magyar jakobinus mozgalom. 1981. jún. 27., 13. sz. 12–13.; 38. Extra Hungariam non est vita. A nemesi életforma és életszemlélet a XVIII. században. 1981. júl. 11., 14. sz. 16–17.
- Ruzsás Lajos (1914–1981). – Történelmi Szemle, 1981. (24. évf.) 2. sz. 307.
- [5 magyar életrajz]. In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 38 (Pongratz – Probst) Wien, 1981. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 206–207., 215–216., 224., 273–274., 277–278.
- [9 magyar életrajz]. In: Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Bd. IV. (S–Z) (Hg.) Matthias Bernath und Felix v. Schroeder. München, 1981. Oldenbourg, 22–28., 203–204., 309–310., 316–317., 339–340. (Südosteuropäische Arbeiten. 75/IV.)
- Barcza József: Bethlen Gábor, a református fejedelem. Bp., 1980. In: Ráday Gyűjtemény évkönyve, II. 1981. Bp., 1981. 322–324. (Ismeretítés)
- A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben. Székesfehérvár 1977. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve, II. 1981. Bp., 1981. Ráday Gyűjtemény, 338. (Ismeretítés)
- A Rákóczi-szabadságharc postája. Válogatott iratok. Összeállította, bevezette Kamody Miklós. Vaja, 1981. – Postás dolgozó, 1981. (26. évf.) 10. sz. 7. (Ismeretítés)

1981–82

Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig. Négy kötetben. (Főszerk.) Benda Kálmán. Bp., 1981–1982. Akadémiai K., 1. köt. 350; 2. köt. 361–668; 3. köt. 677–1000; 4. köt. 1013–1258. (Készült az MTA Történettudományi Intézetében.)

1982

- Les relations diplomatiques entre Venise et la Hongrie au temps de la guerre de succession d'Espagne. In: Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia et Illuminismo. Rapporti Italo-Ungheresi dalla presse di Buda alla Rivoluzione Francese. A cura di Béla Köpeczi et Péter Sárközy. Bp., 1982. Akadémiai K., 35–42.
- The Rákóczi War of Independence and the European Powers. In: From Hunyadi to Rákóczi War and Society in Late Medieval and Early Modern History. (Ed.) János M. Bak, Béla K. Király. Brooklyn College Press, 1982. 433–444.
- La Hongrie à la charnière des 18e–19e siècles. Situation démographique et sociale. – Acta Historica, 1982. T. 28. No. 1–4., 73–88. és klny.
- Der Wandel der Lebensformen der ungarischen Bauern im 18. Jahrhundert. In: Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder. Texte des 2. österreichisch-ungarischen Historikertreffens, Wien 1980. (Hrsg. Anna M. Drabek – Richard G. Plaszka und Adam Wandruszka.) Wien, 1982., 147–156.
- La culture paysanne hongroise au XVIIIe siècle. In: Object et méthodes de l'histoire de la culture. Actes du Colloque franco-hongrois de Tihany 10–14. oct 1977. Bp., 1982. Akadémiai K., 155–160.

Interventions à propos du thème „Société, mentalité, culture au XVIIIe siècle. In: Object et méthodes de l'histoire de la culture. Actes du Colloque franco-hongrois de Tihany 10–14. oct 1977. Bp., 1982. Akadémiai K., 169–171.

A felvilágosodás és a parasztság műveltsége a XVIII. századi Magyarországon. – Helikon, 1982 (28. évf.) 4. sz. 533–539.

A 16. századi erdélyi jezsuita misszió iratai. (Forrástanulmány) In: Egyház és teológia. Tanulmányok Bucsay Mihály tiszteletére. Bp., 1982. A Ráday Kollégium sokszorosító műhelye, 126–140.

Kálló vára 1607–1608-ban. (Kenéz Győzővel) In: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. XV–XVII. 1972–1974. Nyíregyháza, 1982. Jósa András Múzeum, 68–77.

Pierre Lescaupier utazása Erdélybe [1574]. Fordította Benda Gyula, Benda Kálmán, Tardy Lajos. Közreadja és az utósózt írta, s jegyzetekkel ellátta Benda Kálmán és Tardy Lajos. Bp., 1982. Európa K. – Helikon K., 134 (Bibliotheca Historica)

Pécs és a magyar jakobinus mozgalom. In: Tanulmányok Pécs város történetéből. (Szerk.) Sándor László. Pécs, 1982. 43–47. (Baranyai krónikaírás 6.)

A magyar történeti forráskiadás múltja és mai helyzete. II. rész. – Levéltári Közlemények, 1982. (53. évf.) 2. sz. 201–205.

A magyar történeti forráskiadás története és jelenlegi helyzete. In: Magyar Könyvtárosok Egyesülete. A Levéltári Szekció füzetei. 1. Bp., 1982. 6–13.

Bocskai István. – Alföld, 1982. (33. évf.) 11. sz. 74–86.

Erdélyből az önálló Magyarorszáig. 425 éve született Bocskai István. – Népszabadság, 1982. jan. 3. (40. évf.) 1. sz. 4.

Utószó. In: Tardy Lajos: Régi feljegyzések Magyarországról. Bp., 1982. Móra K., 197–198. *Múltunk híre a világban.* – História, 1982. (4. évf.) 4–5. sz. 66.

In memoriam Albert Soboul. – Világtörténet, 1982., 4. sz. 91–92.

Emlékezés Guoth Kálmánra. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve, II. 1981. Bp., 1982. Ráday Gyűjtemény, 188–190.

Igazgatói jelentés a Ráday Gyűjtemény 1980. évi munkájáról. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve, II. 1981. Bp., 1982. Ráday Gyűjtemény, 345–350.

Martinovics a történelemben. Beszélgetés Benda Kálmánnal. – Magyar Nemzet, 1982. jan. 28. (38. évf.) 25. sz. 8. (Interjú)

[8 magyar életrajz]. In: Osterreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 39. (Probst – Radzinowski) Wien, 1982. Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, 330., 332., 368–369., 380–381.

Deutschland und Italien im Zeitalter Napoleons. Deutsch-italienisches Historikertreffen in Mainz, 29. Mai – 2. Juni 1975. (Hg.) Armgard von Reden-Dohna Wiesbaden, 1979. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung Universalgeschichte) (Hg.) Karl Ottmar Freiherr von Aretin. (Beiheft 5.) – Századok, 1982. (116. évf.) 3. sz. 588–589. (Ismeretetés)

1983

Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig. Négy kötetben. Második, javított kiadás. (Főszerk.) Benda Kálmán. Bp., 1983. Akadémiai K., 1. köt. 350; 2. köt. 361–668; 3. köt. 677–1000; 4. köt. 1013–1258. (Készült az MTA Történettudományi Intézetében.)

Vizsgálat Martinovics Ignác szárszói apát és társai ügyében. Filmforgatókönyv. Eredeti iratok. A filmforgatókönyvet írta Elek Judit. A dokumentumokat válogatta és szerkesztette Benda Kálmán és Elek Judit. (Fordította Benda Kálmán, Elek Judit, Kenéz Győző, Pethó György. Jegyzetekkel ellátta Benda Kálmán.) Bp., 1983. Magvető K., 444. (Nemzet és emlékezet) *Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról, 1594–1602.* – Hadtörténelmi Közlemények, 1983. (30. évf.) 4. sz. 651–681.

A magyarországi végvári vonal fenntartásának költségei a XVII. század elején. In: Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században. Tanulmányok. (Szerk.) Bodó Sándor – Szabó Jolán. Eger, 1983. Dobó Vármúzeum, 49–59. (Studia Agriensia 3. Az Egeri Vármúzeum Évkönyve)

Utószó. In: Giovanni Argenti jelentései a magyar ügyekről. 1603–1623. Gyűjtötte, bevezette és sajtó alá rendezte Veress Endre. Szeged 1983. Pécsi Szikra ny., 218–228. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. [Szerk.] Keserű Bálint. Kiadja a szegedi József Attila Tudományegyetem BTK-a 7.)

Les relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie. In: Les relations franco-autrichiennes sous Louis XIV. Siège de Vienne, 1683. Saint-Cyr-Co'rtquidan, 1983, 1–7. *A bíjados Thökölly.* (1699–1705). In: A Thökölly-felkelés és kora. (Szerk.) Benczédi László. Bp., 1983. Akadémiai K., 165–171.

Megjegyzések Karol Telbizov tanulmányához. In: A Thökölly-felkelés és kora. (Szerk.) Benczédi László. Bp., 1983. Akadémiai K., 179–180.

Levél a szerkesztőhöz. [Nagy László: A két Gábor a Tündérbertben és a valóságban című tanulmánya kapcsán.] – Irodalomtörténet, 1983. (65. évf.) 2. sz. 396–405.

Családtörténet - társadalomtörténet. Kerekasztal-beszélgetés (Vörös Károllyal és Kállay Istvánnal) – História, 1983. (5. évf.) 2. sz. 31–32.

A pesti gyülekezet újrafeledése. In: Kálvin téri tanulmányok. Tanulmányok a Budapesti Kálvin téri Református Gyülekezet történetéhez. Bp., 1983. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 25–37.

Kálvin és a magyar rendi ellenállás. – História, 1983. (5. évf.) 5–6. sz. 54–55.

Ráday Pál emlékezete. Halálának 250. évfordulója alkalmából. – Reformátusok Lapja, 1983. ápr. 10. (27. évf.) 15. sz. 1., 3.

Egy teológus, nyelvészeti és történettudós. [Szilády Áron] – Confessio, 1983. (7. évf.) 3. sz. 115–118.

Egy város hűségének históriája. [Megnyílt a Dunamellék múzeuma Kecskeméten] (Tóth Károllyal, Dávid Katalinnal és Nagy Piroskával) – Confessio, 1983. (7. évf.) 4. sz. 46–58. és Reformátusok Lapja, 1983. aug. 11. (27. évf.) 33. sz. 3.

Száz éves a Kner Nyomda. In: A Kner Nyomda füzetei 3. (Szerk.) Petőcz Károly. Békéscsaba-Gyoma, 1983. Kner ny., 5–7.

Albert Soboul 1914–1982. – Helikon, 1983. (29. évf.) 1. sz. 112.

[3 magyar életrajz]. In: Osterreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 40. (Radzinowski – Razun) Wien, 1983. Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, 429–431.

Csáky, Moritz: Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn. Wien, 1981 – Magyar Könyvszemle, 1983. (99. évf.) 2. sz. 218–219. (Ismeretetés)

1984

A magyar korona regénye. (Fügedi Erikkel.) 2. kiadás. Bp., 1984. Magvető K., 267.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem diplomáciai kapcsolatai Velencével 1704–1709. – Történelmi Szemle, 1984. (27. évf.) 1–2. sz. 103–110. és klny.

A Habsburg abszolútizmus és a magyar nemesség a 16. és 17. század fordulóján. – Történelmi Szemle, 1984. (27. évf.) 3. sz. 445–479. és klny.

La politique scolaire de l'Etat éclairé et les Eglises en Hongrie. In: Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et Orientale. Actes du Cinquième Colloque de Mátrafüred, 24–28. oct. 1984. Bp., 1984. Akad. K., 245–255.

A művelődés helyzete Magyarországon a XVII–XVIII. században. In: A magyarországi értelmiség a XVII–XVIII. században. (Szerk.) Zombori István. Szeged, 1984. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 7–13.

A magyar nemesség iskolázottsága a 16–17. században. In: Magyarország társadalmi a török kiűzésének idején. Salgótarján, 1984. A Nógád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 98–102. (Discussiones Neogradienses 1.)

„Egy lengyel királyi tanácsos levele” 1710. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. (Szerk.) H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Bp., 1984. Akadémiai K., 273–27. és klny.

Történetírás és nemzetisméleti öntudat. – Új Írás – Új Írás, 1984. (24. évf.) 12. sz. 31–34.

Gyöffy István és a magyar történettudomány. – Ethnographia, 1984. (95. évf.) 4. sz. 567–571. és klny.

Leteleptett katonák. Hajdúk a magyar történelemben. – História, 1984. (6. évf.) 5–6. sz. 20–21.

Az egyházi levéltárak. (Szerk.) Bán Péter. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, III. 1984. Bp., 1984. Ráday Gyűjtemény, 329.

Újszászy Kálmán köszöntése. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, III. 1984. Bp., 1984. Ráday Gyűjtemény, 332–333.

In memoriam Ruzsás Lajos. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, III. 1984. Bp., 1984. Ráday Gyűjtemény, 334–340.

Igazgatói jelentés a Ráday Gyűjtemény 1982. évi munkájáról. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, III. 1984. Bp., 1984. Ráday Gyűjtemény, 340–343.

A nemzeti eszme öröklője volt. – Magyar Nemzet, 1984. máj. 27. (47. évf.) 123. sz. 7.

Néprajz és történettudomány. – Magyar Nemzet, 1984. febr. 11. (47. évf.) 35. sz. 9.

Még egyszer a magyar Szentkorona-eszméről. – Magyar Nemzet, 1984. nov. 3. (47. évf.) 259. sz. 14.

[6 magyar életrajz]. In: Osterreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 41. (Razun – Reumann) Wien, 1984. Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, 73., 75., 92.

Rákóczi az emberi magatartás normáiról. (II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete. A szerk. biz. elnöke: Köpeczi Béla. Bp., 1984.) – Új Tükör, 1984. aug. 26. (21. évf.) 35. sz. 23. (Ismeretetés)

1985

Csőböröcsök. Egy tatárországi magyar falu története a 16–18. században. – Századok, 1985. (119. évf.) 4. sz. 895–916.

Die Grosse Französische Revolution und die Bauernbewegung in Ungarn. In: Bauern und Bürgerliche Revolution. (Red.) Manfred Kossok. Berlin, 1985. Akademie V., 163–167.

Ungarn im Zeitalter Friedrich des Grossen. In: Panorama der Fridericianischen Zeit. Friedrich des Grosse und seine Epoche. Ein Handbuch. (fig.) Jürgen Ziechmann. Bremen, 1985., 794–797.

Bocskai István. Thökölly Imre. Hajnóczy József. Festetics György. In: Ezer év. Arcképek a magyar történelemből (Főszerk.) Pozsgay Imre. Bp., 1985. Hazafias Népfőnt, 85–88., 111–115., 140–143., 152–154.

Előszó. A Bocskai Istvánról készült elemzéshez. Észrevételek a Báthory Zsigmond-analízishez.

Báthory Erzsébet. Martinovics Ignác analízishez. In: Rákosné Ács Klára: Vallanak az betűk. Személyiségek és életutak pszichografológiai megközelítése. (A kötet anyagát egybegyűjtötte és az utósózt írta Szilágyi Ferenc.) Bp., 1985. Magvető K., 47–50., 57–60., 66–68., 69–71., 116–119.

A nagyenyedi kollégium, mint az erdélyi tudományos törekvések bölcsője. – Confessio, 1985. (9. évf.) 4. sz.

A magyarországi protestáns egyházi gyűjtemények. – Nyelvünk és Kultúránk, 1985. márc. 58. sz. 58–64. (Műemlék, emlékpark, szabadtéri múzeum Magyarországon 9.)

Az „áruló” Károlyi Sándor. – História, 1985. (7. évf.) 1. sz. 3–5

A Rákóczi-hagyomány. – Confessio, 1985. (9. évf.) 3. sz. 54–58. és Magyar Hírlap, 1985. ápr. 9. (48. évf.) 82. sz. 6

290 éve halt meg II. Rákóczi Ferenc. – Eseménynaptár, 1985. 2. sz. 11–13.

Magyar játékfilmzemle '85. – Confessio, 1985. (9. évf.) 2. sz. 121–123.

Búcsú Hársfalvi Pétertől (1928–1985). – Századok, 1985. (119. évf.) 5–6. sz. 1402–1403.

Lehetőségek és korlátok – a pszichológus és a történész szemével. A kézírás felelős faggatása. (Klein Sándorral) – Magyar Hírlap 1985. szept. 5. (18. évf.) 208. sz. 8. (Interjú)

[2 magyar életrajz]. In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 42. (Reuss-Rochlitzer) Wien, 1985. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 102., 174.

1986

Erdély végzetes asszonya. Báthory Zsigmondné Habsburg Mária Krisztina. Bp., 1986. Helikon K, 79. (Labirintus)

Magyarország egyesítése a Habsburg birodalomban 1660–1790. In: Egy ezredév. Magyarország rövid története. (Szerk.) Hanák Péter, Bp., 1986. Gondolat K., 103–155.

La réunification de la Hongrie dans l'Empire des Habsbourg.; L'influence de la Révolution française. In: Mille ans d'histoire Hongroise. Publié sous la direction de Péter Hanák. Bp., 1986. Corvina, 64–85., 89–96

L'impact du Calvinisme sur le droit de résistance en Hongrie. In: Le rayonnement de Calvin en Hongrie du XVIe siècle à nos jours. Genève, 1986., 31–38.

A kalvinizmus és a magyarságtudat a kölcsönhatása történelmünkben. Confessio, 1986. (10. évf.) 2. sz. 4–8.

Báthori János tervei Magyarország egységének helyreállítására. In: Tanulmányok Nyírbátor és a Báthori család történetéhez. (Szerk.) Dám László. Nyírbátor, 1986. Báthori István Múzeum és Baráti Köre, 25–29. (Folio Historica et Ethnographica.)

Szegedi Máté kalmáncsehi prédikátor levele Terjek Tamáshoz. 1550. márc. 9. Közli: Benda Kálmán. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve, IV–V. 1984–1985. Bp., 1986. Ráday Gyűjtemény, 119–121.

Horváth János jezsuita szerzetes jelentése a koppányi (Somogy megye) misszió működéséről. 1643. szept. 2. Közli: Benda Kálmán. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve, IV–V. 1984–85. Bp., 1986. Ráday Gyűjtemény, 135–138.

Buda vára 1686 évi visszafoglalásának európai jelentősége. – Confessio, 1986. (10. évf.) 10. számból. – Szá. 78.

1686 európai jelentősége. Buda vára visszafoglalásának 300. évfordulójára. – Nyelvünk és Kultúránk, 1986., 64. sz. 17–22.

Échez d'un plan de sauvelage par l'émigration des Camisards en Hongrie. In: Le rayonnement de Calvin en Hongrie du XVIe siècle à nos jours. Genève, 1986. 73–78.

A mezővárosi önkormányzat és a városok. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. (Szerk.) Novák László. Nagykovács, 1986. 301–306.

A moldvai csángó magyarok. – Confessio, 1986. (10. évf.) 3. sz. 59–65.

Introduction. Relations culturelles, politiques et militaires. In: Hongrois et Français. Une famille franco-hongroise les Teleki de Gérando. Catalogue de l'exposition du Musée Jean-Jacques Rousseau à Montmorency 9 novembre 1986 – 31 janvier 1987. [Montmorency, 1986.] 7–9.

Auf ungarische Tapferkeit legte er grössten Wert. In: Das Jahr des Prinz Eugen. Sonderbeilage der „Wiener Zeitung“, 18. Febr. 1986. No. 40, 16.

Emlékbeszéd a Budapesti Református Gimnázium alapításának 125. évfordulóján. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve IV–V. 1984–85. Bp., 1986. 318–320.

Nemzet és identitás. In: Stúdió '81–'84. Interjúk, vitairatok, portrék. Válogatás a Magyar Televízió kulturális hetilapjának műsoraiból. (Szerk.) Párkányi László. Bp., 1986. RTV-Minerva, 334–337. (Interjú)

Igazgatói jelentés a Ráday Gyűjtemény 1983. évi munkájáról. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve, IV–V. 1984–85. Bp., 1986. Ráday Gyűjtemény, 329–334.

Igazgatói jelentés a Ráday Gyűjtemény 1983. évi munkájáról. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve, IV–V. 1984–85. Bp., 1986. Ráday Gyűjtemény, 331–334.

In memoriam Zsindely Endre. – Teológiai Szemle, 1986. (29. évf.) 4. sz. 250–252.

Utolsó búcsú Benedek Sándor professzortól. In: Ráday Gyűjtemény Emlékkönyve, IV–V. 1984–85. Bp., 1986. Ráday Gyűjtemény, 322.

A „tanítványok” és a tanítványok. – Magyar Nemzet, 1986. febr. 18. (49. évf.) 41. sz. 4.

[2 magyar életrajz]. In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 43. (Rochowanski – Rotschild) Wien, 1986. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 199., 235–236.

Erdély története. Az önmagáért, de nem önmagában létező múlt. – Magyar Hírlap, 1986. dec. 31. (19. évf.) 307. sz. 9. és Panoráma, 1987. jan. 28. (Ismeret)

1987

Az országgyűlések az újkori magyar fejlődésben. In: Benda Kálmán – Péter Katalin: Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben. Bp., 1987. MTA TTI, 3–12., 29–30. (Előadások a Történettudományi Intézetben 6.)

Bocskaai István székely nélküli fejedelmi udvara. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. és az előszót írta: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987. Gondolat K., 158–165.

Das Habsburgerreich und Ungarn in den letzten Jahrzehnten des 17. Jahrhunderts. – Acta Historica, 1987. T. 33. No. 2–4., 217–222.

Csőbörcsök, ein ungarisches Dorf am Dnjester-Ufer. In: Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó. (Hg.) Kálmán Benda, Tamás v. Bogyay, Horst Glase, Zsolt Lengyel. Bd I–II., Bd I. München, 1987. Trofenik, 253–266.

A csöbörcsöki magyar katolikusok összeírása 1696-ból. – Magyar Nyelv, 1987. (83. évf.) 2. sz. 240–243.

Die Übersiedlung der Camisarden nach Ungarn. Ein gescheiterter Plan aus dem Jahre 1704. In: Hugonotten in Brandenburg-Preussen. (Hg.) Ingrid Mittenzwei. Berlin, 1987. Akademie V., 353–360.

Savoyai Jenő herceg és a magyarok. – História, 1987. (9. évf.) 5–6. sz. 59–61.

Eugen, Prince of Savoya and Hungary. – Danubian Historical Studies, 1987. (Vol. 1.) No. 1., 48–55.

A Teleki család és Teleki László. Családtörténet és kronológia. (Soós Istvánnal) In: Teleki és kora. Szirák, 1985. nov. 12–13. (Szerk.) Praznovszky Mihály – Rorsnyói Ágnes. Salgótarján, 1987. A Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága 7–13. (Discussiones Neogradenses 3.)

A magyar történeti forráskiadás múltja. In: Bartoniek Emma – Gárdonyi Albert – Déri Lajos: A magyar történettudomány kézikönyve. Bp., 1987. Könyvért, 7–19. (Tudománytár)

Veliünk és bennünk élő történelem. – Református Egyház, 1987.

A népfőiskolák gyakor és ma. In: Tábor Kilitó. Közérdekű kalendárium. (Szerk.) Bertalan Béla és Bolevacz József. Kaposvár, 1987. 41–47.

Egy történész életútja. Benda Kálmán válaszol Glatz Ferenc kérdéseire. – Forrás, 1987. (19. évf.) 5. sz. 1–15. és Látóhatár, 1987. augusztus, 8–35.

Megnyílik a Biblia Múzeum. – Magyar Hírlap, 1987. (20. évf.) 303. sz. 9. (Interjú)

Ruzitska György. In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950. Lieferung 44. (Rotschild – Sakher) Wien, 1987. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 346.

1988

Tausend Jahre Stephanskron. (Fügedi Erikkel) Bp., 1988. Corvina K., 239.

Olvastant valahol... Történetek a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban. III. (Benda Kálmán és Kerekes István műsora) Összeállította Benda Kálmán és Kerekes István. Bp., 1988. Magyar Rádió-Minerva K., 329.

Die Vereinigung Ungarns im Habsburgerreich.; Die Auswirkungen der Französischen Revolution. In: Die Geschichte Ungarns. Von den Anfängen bis zum Gegenwart. (Hg.) Péter Hanák. Bp.-Essen, 1988. Corvina-Reimar Hobling V., 74–98., 99–108.

Bécs 1683. évi ostroma és Magyarország. (Szerk.) Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1988. Akadémiai K., 249.

Erdély története a fejedelemség korában. In: Tanulmányok Erdély történetéből. Szakmai konferencia Debrecenben, 1987. okt. 9–10. (Szerk.) Rácz István. Debrecen, 1988. 77–83. és Confessio, 1988. (12. évf.) 1. sz. 50–55.

Erdély története. In: Franka Tibor: Most jöttem Ercielyből. Bp., 1988. Láng K., 75–80.

A magyar nyelvű irodalom keretei Erdélyben. – Confessio, 1988. (12. évf.) 1. sz. 9–12.

A Debreceni Kollégiumi és Erdély nagy fejedelmének kapcsolata. – Confessio, 1988. (12. évf.) 4. sz. 22–27.

A moldvai csángók a 16–17. században. – História, 1988. (10. évf.) 4. sz. 24–26.

A moldvai magyarok (csángók) a XVI–XVII. században. – Magyar Tudomány, 1988. (33. köt.) 7–8. sz. 535–551.

Die Moldau-Ungarn (csángó) im 16–17. Jahrhundert. – Südostforschungen, 1988. (Bd. XLVII.) 37–86.

Ferences iskola Entelneken a XVII. században. In: (Szerk.) Zombori István: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szeged, 1988. 131–138.

Pázmány Péter és a magyar reneszánsz. – Confessio, 1988. (12. évf.) 2. sz. 87–91.

Robespierre vu par ses contemporains hongrois. In: Echos de la Révolution française. Colloque franco-hongrois 22–24 janv. 1987. Paris, 1988. INALCO, 193–204.

Verseghy útja a magyar jakobinus mozgalomig. In: Verseghy Ferenc: Erkölcsei levelek. Összeállította Horváth Mihály. Szolnok [1988.] 9–32.

Hungary. In: Nationalism in the age of the French Revolution. (Ed.) Otto Dann and John Dinwiddie. London, 1988. 129–135.

Nép, nemzet, nemzeti közösség. In: Sorskérdéseinkről. Társadalom, politika, kultúra. Bp., 1988. 3–9.

Nemzeti örökség és történetírás. – Hítel, 1988. (1. évf.) 1. sz. 23–24.

Az egyházak és a honismeret. – Új forrás, 1988. (20. évf.) 5. sz. 16–23 és Honismeret, 1988. (16. évf.) 6. sz. 13–18.

- Előszó. In: Porcsalmy Gyula: Boda Katalin. Regény a hajdúnép múltjából. III. kiadás. Hajdúböszörmény, 1988. 7-9. és Hajdú-Bihari Napló, 1988. júl. 25. (45. évf.) ... sz. 5.
- Beköszöntő. In: A Szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei VI. Történettudomány I. Szombathely, 1988. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, 3.
- István király ünnepén. – Reformátusok Lapja, 1988. aug. 21. (32. évf.) 34. sz. 1.
- Magyar Exodus. – Képes 7, 1988. máj. 7. (3. évf.) 19. sz. (109.) 27.
- A magyar cserkészet történetéből. – Honismeret, 1988. (16. évf.) 5. sz. 29-30.
- „A magyar cserkészet története” c. kiállítás megnyitója (Móra Ferenc Múzeum – Fekete-ház 1988. május 27.) – Vigilia, 1988. 53. évf.) 9. sz. 712-713.
- Kollégium és gyűjtemény. Ráday-örökség. (Adorján Józseffel és Tóth Károllyal.) – Budapest, 1988. (26. évf.) 2. sz. 19-23. (Interjú)
- „A valóság megismerése az, ami a legjobban alakíthatja az embert.” Benda Kálmán történezzel beszélget Zika Klára. – Honismeret, 1988. (16. évf.) 5. sz. 16-20. (Interjú)
- Buda expugnata. 1686. Bp., 1988. – Budapest Főváros Levéltári Közleményei, 1988. 397-398. (Ismertetés)
- Porcsalmy Gyula: Boda Katalin. Regény a hajdúnép múltjából III. kiadás. Hajdúböszörmény, 1988. – Történelemtanítás, 1988. (33. évf.) 5. sz. 31-32. (Ismertetés)

1989

- Moldvai csángó-magyar okmánytár. 1467-1706. Documenta Hungarica in Moldavia. 1467-1706. Szerk., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Benda Kálmán. I-II. köt. Bp., 1989. Magyarságtudományi Intézet, 849. (A Magyarságtudományi Intézet könyvtára 1.)
- Gli ungheresi di Moldavia nei secoli - XVI-XVII. – Nuova Rivista Storica, 1989. (LXXII.) Fasc. V-VI, 647-688.
- Jezsuita jelentés az erdélyi egyházi helyzetéről. (Helesténi András: Informatio de statu Transsylvaniae et spe conversionis 1650). Közreadja: Benda Kálmán és Kenéz Győző. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve VI, 1989 Bp., 1989. Ráday Gyűjtemény, 210-232.
- Visszamelegedések, kiállítások a Nantes-i Ediktum visszavonásának (1685) 300. évfordulója alkalmából. (Búza Jánossal) In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, VI. 1989. Bp., 1989. Ráday Gyűjtemény, 361-363.
- Magyarország Kelet és Nyugat közt. In: helyünk Európában. A 19. nyári művelődéstörténeti egyetem kiadványa a francia forradalom 200. évfordulóján. Nyíregyháza, 1989. 6-8.
- A francia forradalom és Magyarország. In: Magyar Családi Kalendárium. 1989. Bp., 1989. 134-135.
- Magyarország Kelet és Nyugat közt. Közép-Európa a történelemben. – Confessio, 1989. (13. évf.) 2. sz. 13-15.
- Remembering scouting in Hungary. – The New Hungarian Quarterly, Spring 1989. (Vol XXX.) No. 113, 143-144.
- A „két magyar kultúráról”. (Julow Viktorral) (Részlet Benda Kálmán és Julow Viktor beszélgetéséből.) – Alföld 1989. (40. évf.) 9. sz. 40-43.
- Elnöki megnyitó és elnöki zárás. In: Jubileumi tudományos ülés a jászoknásági kitélepusításának 200. évfordulóján. Kistújszállás, 1986. ápr. 19-20. Szolnok, 1989., 5-6., 195-196. (A Szolnok megyei Múzeumok Közleményei 44-45.)
- Az igazságba csavart hazugság. – Hangszín, 1989. febr. 8. (2. évf.) 6. sz. 2-3.
- Mit akar a magyar népfőiskola? – Népművelés, 1989. (36. évf.) 1. sz. 3-4.
- Igazgatói jelentés a Ráday Gyűjtemény 1985., 1986., 1987. évi munkájáról. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, VI. 1989. Bp., 1989. Ráday Gyűjtemény, 364-373.
- Rapp László búcsúztatása. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, VI. 1989. Bp., 1989. Ráday Gyűjtemény, 349-350.
- Utolsó búcsú Asztalos Miklósról. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, VI. 1989. Bp., 1989. Ráday Gyűjtemény, 350-351.
- A „modern” emberi jogok forradalma. – Rádió és Televízió Újság, 1989. júl. 10-16. (34. évf.) 28. sz. 32. (Interjú)
- A történelem felszíne és mélye. Beszélgetés dr. Benda Kálmánnal. – Reformátusok Lapja, 1989. jan. 15. (33. évf.) 3. sz. 3. (Interjú)
- Hit, hagyomány, szolgálat. Beszélgetés Benda Kálmán történezzel. – Köznevelés, 1989. (45. évf.) 44. sz. 3-5. és Látóhatár, 1990. márc. 101-110. (Interjú)
- Gyülekezettörténet – helytörténet. Harkány Pál: Néprajzi dolgozatok Túrístvándiból. 1986. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, VI. 1989. Bp., 1989. 343-344. (Ismertetés)

1990

- Les Hongrois de Moldavie (les Tchangos) aux XVIIe et XVIIIe siècles. In: Studes Historiques Hongroises publiées à l'occasion du XVIIe Congrès Internationale des Historiens par le Comité des Historiens Hongrois. 2. Ethnicity and Society in Hungary. (Ed) Ferenc Glatz Bp., 1991. MTA TTI, 61-65.
- Les Jacobins français vus par ses contemporains hongrois. In: La Storia della Storiografia Europea sulla Rivoluzione II. Francese. Roma, 1990. 261-269.

- A kálvini irányzat győzelme és berendezkedése. In: Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára (Szerk) Barcza József. Bp., 1990. 9-17.
- Unitáriusok a hódoltságkor Dél-Baranyában. – Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat. 1990. (4. évf.) 1-2. sz. 87-97.
- A reformáció Magyarországon. A lutheránusokot égessek meg. – Élet és Tudomány, 1990. júl. 20. (45. évf.) 27. sz. 840-842.; Az új hit terjedése. 1990. júl. 27., 28. sz. 874-876.; Az Úr azt bünteti, akit szeret. 1990. aug. 3., 29. sz. 906-908.; Földesúri jog vagy lelkiismereti szabadság? 1990. aug. 10., 30. sz. 936-938.; Államhatalom és protestantizmus. 1990. aug. 17., 31. sz. 968-970.
- A 16-18. századi iskolatörténet helye a kultúrtörténetben. Kutatási szempontok. In: Iskola-egyház-művelődés. (Szerk.) Dóka Klára. Bp., 1990., 7-12.
- Ezer éves a magyarországi iskola. In: Mülleneumi iskolatörténeti kiállítás. Tanulmányok (Bév. Kardos József) Bp., 1990. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 12-25.
- Die Volksschulen. (Ungarn im Wandel.) – Politische Bildung, 1990. (Jg. 12.) No. 4., 70-72.
- Az erdélyi fejedelemség és a magyar nemzeti hagyományok. – Erdélyi Magyarság, 1990. (1. évf.) 24-25.
- Történektanítás és nemzeti öntudat. – Új Szemle. Cigány nevelésügy és kultúra, 1990., 1-2. sz. 19-22.
- A magyar műveltség útja Kelet és Nyugat határára. – Új Tábor, 1990.
- Heltai Gábor és a kolozsvári nyomdászat. – Magyar Grafika, 1990. 134. évf.) I. sz. 18-21.
- A Vizsolyi Biblia és kora. – Új Kilátó. Irodalmi Újság, 1990. június, 3. sz. 1.
- A Vizsolyi Biblia négy századja. – Könyvtárs, 1990. május (35. évf.) 5. sz. 38.
- Tökés István könyve él. In: Tökés István: A romániai magyar református egyház élete, 1944-1989. Bp., 1990. Magyarságtudományi Intézet, 5-7. (A magyarságtudományi Intézet könyvtára.)
- Egy pillantás a Habsburg-ház történetére a 18. századig. in: Fejtő Ferenc: Rekvium egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria-Magyarország szétrombolása. Ford. Jászay Gabriella és Köröndy Marianna. Bp., 1990. Minerva-Atlantisz, 75-81. (Medvetánc)
- A Moldvai csángó-magyar okmánytár. Egy forráskiadvány története. – História, 1990. (12. évf.) 1. sz. 10-12.
- Egy forráskiadvány története. Beszélgetés Benda Kálmánnal A Moldvai csángó-magyar okmánytárról. – Confessio, 1990. (14. évf.) 3. sz. 110-112. (Interjú)
- „Magyarország példát mutatott.” In: Hegyalja. Ménfőcsanak Újság, 1990. (2. évf.) 11. sz. Kultúránk és történelmünk református szemmel. – Falvak népe. Szatmárnémeti, 1990. nov. 3. (Interjú)
- Beszélgetés Benda Kálmánnal „Bethlen Gábor transzylvániai koncepciójáról.” – Közös út. Cigány újság, 1990. aug. 4. 5. sz. (Interjú)
- Nem lehet a magyar millit és jelent elszigetelten nézni. Beszélgetés Benda Kálmánnal európaiságról, valásról, nemzeti összetartozásról. – Kecskeméti Lapok. 1990. (Interjú)
- Mi mindig hívek tudunk maradni az európai eszményhez. In: Közép-Európa mozgásban. (Szerk) Agócs Sándor. Bp., 1990., 28-33. (Interjú)
- Az egyházak a magyarságért. [Beszélgetés Benda Kálmánnal]. – Somogyi Néplap, 1990. ápr. 17. (46. évf.) 89. sz. 5. (Interjú)
- Varga Endre – Veres Miklós: Bírósági levéltárak, 1526-1869. Bp., 1989. – Hadtörténelmi Közlemények, 1990. (103. évf.) 3. sz. 150-151.

1991

- The Reunification of Hungary within the Habsburg Empire; The Impact of the French Revolution. In: The Corvina history of Hungary. From the earliest times until the present day. (Ed.) Péter Hanák (A revised edition of „One Thousand Years. A concise History of Hungary. Bp., 1988.) Bp., 1991. Corvina 62-82., 85-92.
- Die Vereinigung Ungarns im Habsburgerreich; Die Auswirkungen der Französischen Revolution. In: Die Geschichte Ungarns. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. (fig.) Peter Hanák. 2. verb. Auflage. Bp., 1991. Corvina, 72-93., 97-105.
- Habsburg Absolutism and the Resistance of the Hungarian Estates in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. (Ed.) R. J. Ewans – T. V. Thomas. London, 1991. Macmillan, 123-128.
- A reformáció és a vallásszabadság eszméje. In: Egyházak a változó világban. (Szerk.) Bárdos István és Beke Margit. A Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai Esztergom, 1991. aug. 29-31. Esztergom, 1991. Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, Tatabánya, 29-33.
- A moldvai katolikusok egyházi szertartás-rendje 1642-ből. – Erdélyi Magyarság, 1991. febr. (2. évf.) 31-32.
- A magyarországi kálvini reformáció és öröksége. – Confessio, 1991. (15. évf.) 3. sz. 52-54.
- Óze Sándor könyve él. In: Óze Sándor: „Büneiért bünteti Isten a magyar népet.” Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján. Bp., 1991. 9-11.
- A tatabányai népfőiskola. In: Népfőiskola tegnap, ma, holnap. (Szerk.) Harsányi István. Bp., 1991. Püski K., 81-85.
- Történelem. In: Népfőiskola tegnap, ma, holnap. (Szerk.) Harsányi István. Bp., 1991. Püski K., 200-203.

- A moldvai magyarok története. – Európai Idő. Független emberjogi kisebbségvédelmi és kritikai hetilap. Sepsiszentgyörgy, 1991. márc. 20. (2. évf.) 12. sz.
- A Lónyay utcai Gimnázium. – História, 1991. (13. évf.) 5-6. sz. 12-14.
- Megismerkedésem Habsburg Arberttel. In: A Főlevéltárak. Dr. Habsburg Albert élete és munkássága. (Szerk.) Dobos Gyula. Szekszárd, 1991. 15-16.
- A 75 éves Kanyar József köszöntése. – Somogyi Hírlap, 1991. ápr. 30. (2. évf.) 9. sz. 5.
- „A társadalmi kérdések kczdettől fogva jelen vannak a protestáns egyházakban.” Beszélgetés Benda Kálmán akadémikussal, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének igazgatójával. – Kapu, 1991. (4. évf.) 6. sz. 40-46. (Interjú)
- „A múlt reális ábrázolására kell törekednünk.” Beszélgetés Benda Kálmánnal. – Szegedi Egyetem, 1991. ápr. 8. (39. évf.) 5. sz. 2. (Interjú)
- A reformáció változó és örök elemei. – Óhaza. Sikeres Magyarok Alapítvány Hírlevele. 1991. június (3. évf.) 2. sz. 6. (Interjú)
- Krisztus másfajta juhái. A kölcsönös kiátkozások kora végképp lezárult. [Beszélgetés Benda Kálmánnal]. – 168 óra, 1991. (3. évf.) 33. sz. 4-5. (Interjú)
- Schiller, Siegmund. In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815-1950. Lieferung 47. (Scheu - Schlesinger) Wien, 1991. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 136.

1992

- Bocsikai István: Levelek. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket összeállította Benda Kálmán. Bp.-Bukarest, 1992. Európa K. – Kriterion K., 291. (Téka)
- Reformáció – Társadalmi átalakulás. – Korunk (Kolozsvár), 1992. (3. évf.) 11. sz. 102-106.
- A magyarországi kalvini reformáció és öröksége. In: „Kezünk munkáját tedd állandóvá” A magyar reformátusok II. világtalálkozójának emlékkönyve, Debrecen, 1992. 154-156.
- Mikes Kelemen és Rákóczi József. (Adalék a „Törökországi levelek” forrásértékéhez.) In: Irodalom, történelem, folklór. Mikes Kelemen 300. évfordulójára. Debrecen, 1992. 87-92.
- L' écho des idées de Rousseau en Hongrie au XVIIIe siècle. In: Robert Thiery (Eci): Rousseau, l'Emile et la Révolution. Actes du Colloque Internationale de Montmorency, 27 sept.-4 oct. 1989. Paris-Montmorency, 1992. Universitas, 471-475.
- Az 1795-ben kivégzett magyar jakobinusok hamvainak eltemetése 1960-ban. In: Király Béla emlékkönyv. (Szerk.) Jónás Pál, Peter Pastor, Tóth Pál Péter. Bp., 1992. 90.
- Kétszáz éve halt meg Ráday Gedeon kültő, irodalompartoló, műgyűjtő. – Eseménynaptár, 1992., 3. sz. 6-7.
- A „szent öreg”. Ráday Gedeon és könyvtára. – Magyar Nemzet, 1992. aug. 7. (55. évf.) 186. sz. 8.
- Biblia-konferencia Párizsban. – Nyelvünk és kultúránk, 1992. márc., 84. sz. 40-42.
- [Hozzászólás.] In: Ötvenhatról nyolcvanhatban. Jegyzőkönyvek. Bp., 1992. Századvég K.-1956-os Intézet, 172-173.
- Váradi-Sternberg János búcsúztatása. – Századok, 1992. (126. évf.) 5-6. sz. 692-694.
- Egy jakobinus a Ráday Könyvtárban. Beszélgetés Benda Kálmánnal. – Köznevelés, 1992. ápr. 10. (48. évf.) 15. sz. 3. (Interjú)
- A múltira épülő jövő. Beszélgetések Benda Kálmánnal. – Népszabadság, 1992. márc. 16. (51. évf.) 63. sz. 6. (Interjú)
- Népművelő és történetész egy szentélyben. Beszélgetés Benda Kálmán akadémikussal. – Megyei Tükör. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Néplap, 1992. jan. 20. 3. (Interjú)
- Vigyázza az ingoványon. – Magyar Honvéd, 1992. jan. 24. (2. évf.) 4. sz. 40-41.
- Egy családba tartozó testvérként. Vigyázza az ingoványon. Beszélgetés Benda Kálmánnal. – Új Magyarország, 1992. márc. 11. (2. évf.) 58. sz. 13. (Interjú)
- Új Széchenyi-díjasunk: Benda Kálmán. Határok és törésvonalak. – Esti Hírlap, 1992. márc. 18. (37. évf.) sz. 5. (Interjú)
- A Habsburgok és Magyarország. Beszélgetés Benda Kálmánnal. – Óhaza, Sikeres magyarok Alapítvány Hírlevele. 1992. máj. (4. évf.) 1. sz. 7-8.
- Történelem és rendszerváltozás. – Szabad Európa, 1992. (2. évf.) 8. sz. 14-15. (Interjú)
- A püspök beismeri. [Beszélgetés] Benda Kálmánnal. [Ravasz László emlékiratairól.] – 168 óra, 1992. aug. 4. (4. évf.) 31. sz. 20-21.
- Arcképek – kitüntetettokről. Benda Kálmán, Györffy György, stb. – Magyar Nemzet, 1992. márc. 16. (55. évf.) 64. sz. 9.
- Magyar történészek kongresszusa. Hatalmi befolyás nélkül. Benda Kálmán megnyitója, Kosáry Domokos köszöntője. – Magyar Nemzet, 1992. aug. 18. (55. évf.) 195. sz. 10.
- Schlesinger, Ludwig (Lajos). In: Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815-1950. Lieferung 48. (Schlesinger - [Schmid] Neumann, F.) Wien, 1992. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 196-197.
- Kökay György: Geschichte des Buchhandels in Ungarn. Wiesbaden, 1990. – Irodalomtörténeti Közlemények, 1992. (96. évf.) 5-6. sz. 694-696. (Ismeretetés)
- A moldvai csángó magyarok vallási néprajza és szociológiája. (Detrichné Török Zsuzsa: Kultúra és szakralitás a moldvai csángóknál c. cikkéről.) – Kisebbségkutatás, 1992/93. (2. évf.) 1. sz. 459-461. (Ismeretetés)

1993

- Vég-Váradi vára. In: Varadinun. Emlékkönyv, 1992. (Szerk.) Varga Gábor. Nagyvárad, 1993. 59-65.
- Lelki megbeszélés vagy politikai kiegyezés? A felekezeti együttélés a 16-17. századi Magyarországon. – Café Babel, 1993. 1. sz. 9-15.
- A moldvai csángók történetének vázlata. In: „Moldovának szép tájaiand születtem.” Magyarországi csángó fesztivál és konferencia. (Szerk.) Péterbenze Anikó. Jászberény, 1993. 20-27.
- A moldvai csángó magyarok története. – Magyar Múlt-Hungarian Past. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata. (Journal of the Hungarian Historical Society Sydney), 1993. (Vol. XX.) No. 1-2. Serial No. 43., 8-14.
- Magyar zsidó történelme. – Szombat, 1993. (5. évf.) 2. sz. 28-30.
- A jász parasztnak van történelmi tudata. – Jászkunság, 1993. febr. (39. évf.) 2. sz. 29-33.
- Előszó. In: Pálóczi Horváth Lajos: Két világ határán. Bp., 1993. Hatodik Síp Alapítvány, 5-7.
- Utószó. In: Rákosné Ács Klára - Szász Mária: A lélek rajza. Bp., 1993. Göncöl K., 205-210.
- Megnyitó. – Irodalomismeret, 1993. júl. (4. évf.) 1-2. sz. 3-4.
- Egy magyar diák Habsburg Ottónál 1938 elején. – História, 1993. (16. évf.) 4. sz. 24-26.
- Juhász Gyula. 1930-1993. – Századok, 1993. (127. évf.) 2. sz. 387-389.
- Benda Kálmán a csángókról. (Beszélgetés Benda Kálmánnal.) – Szekszárdi Vasárnap, 1993. febr. 28. (3. évf.) 8. sz. 5. (Interjú)
- A népképviselő megtartó erejéről. (Karly-Berger, Susanna: Betrachtungen zur Männerhacht im allgemeinen und zur Herkunft der donauschäbischen in Gesonderen. - Suevia Pannonica, 1992.) – Kisebbségkutatás, 1992/93. (2. évf.) 3. sz. 672-674. (Ismeretetés)

Folyóiratok és periodikák szerkesztése

- Revue d' Histoire Comparée. XXLe, T. I. – XXVle, T. VII. (1943-1948) Szerkesztő
Bibliothèque de la Revue d' Histoire Comparée. (1943-1948) [Megjelent 5 kötet] Szerkesztő
Hazánk és a Nagyvilág. (1946-1947) [Megjelent 4 kötet] (Gál István) Szerkesztő
Teleki Pál Tudomány Intézet. A Történettudományi Intézet Kiadványai. (1947-1948)
[Megjelent 3 kötet] (Berlász Jenő) Szerkesztő
Századok. (82-103. évf.) (1948-1969) Szerkesztőbizottsági tag
Hadtörténelmi Közlemények. (Új folyam.) A 16. évfolyamtól [1967-től] Szerkesztőbizottsági tag
Historical Abstract. (Vol. 13.-Vol. 21. [1967-1975]) Szerkesztőbizottsági tag
Confessio. (Az 1. évfolyamtól [1977-től]) Szerkesztőségi tag
Historia. (Az 1. évfolyamtól [1979-től]) Szerkesztőbizottsági tag
A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. (A 2. kötet [1980-tól]) Szerkesztőbizottsági tag
A Ráday Gyűjtemény Egyháztörténelmi Tanulmányai. (1985-től) Szerkesztőbizottsági tag
A Ráday Gyűjtemény Füzetek. (1986-tól) Szerkesztőbizottsági tag

Összeállította: Soós István

Szerkesztőségi megjegyzés: Benda Kálmán műveinek bibliográfiája később egy javított és bővített kiadásban megjelenik.